17. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri

Book of Proceeding 17th International Congress on Social Studies with Recent Research

كتاب المتون الكاملة للمؤتمر الدولي السابع عشر للدراسات الاجتماعية والتاريخية والقانونية

Editörler - المحررون – Editors

Hatem Fahd Hno - Sami Baskın

V. Cilt - المجلد الخامس - Volume V

ISBN: 978-625-00-1719-7

Yayımlanma Tarihi (Publishing Date): *06.11.2023*

Yayınevi (Publishing House): Recent Academic Studies

17. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri

كتاب المتون الكاملة للمؤتمر الدولي السابع عشر للدراسات الاجتماعية والتاريخية والقانونية

Book of Proceeding 17th International Congress on Social Studies with Recent Research

Editörler: *Hatem Fahd Hno, Sami Baskın*

Kapak Resmi: Photo by Lucas Hoang on Unsplash

Arka Kapak Resmi: Photo by Karsten Winegeart on Unsplash

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

1. Basım, Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

210 x 297 *mm*

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN 978-625-00-1719-7

1. Sosyal Bilimler 2. Kongreler ve toplantılar 3. Tam Metinler

PDF yayın

Yayımlanma adresi: https://www.recentsocialstudies.org/tr/

Recent Academic Studies

Yeni Pazar Mh. Ali Okumuş Cad. Mevlana Sitesi A Blok – Çayeli / Rize

Kongre Onursal Başkanı - Honorary President

Prof. Dr. İbrahim Özcoşar - Rector of Mardin Artuklu University, Türkiye

Düzenleme Kurulu Organizing Board

Düzenleme Kurulu Başkanı - Head of the Organizing Board

Prof. Dr. Şinasi Akdemir - Çukurova University, Türkiye

Düzenleme Kurulu Üyeleri

Dr. Basila Najib - Université Dr. Taher Moulay - Algeria
Dr. Bouafia Abdel Razzaq - University of Batna - 1 – Algeria
Dr. Bouhata Rabah - Université Batna 2- Algérie
Dr. Esat Layek - Tokat Gaziosmanpaşa University - Türkiye
Dr. Iivrufat Safia - Mouloud Mamari University, Tizi Ouzou - Algeria
Dr. Nouria Soualemiya - Mustapha Stambouli University, Mascara - Algeria
Dr. Said Assil - Regional Center for Education and Training Professions – Morocco
Dr. Saji Meshaal Rashid - University of Mosul – Iraq
Dr. Sakina Zawaghi – University of Beji Mokhtar – Algeria
Dr. Saleh Al-Mukhtar Abu Bakr - Zintan University – Libya
Lecturer Afnan Mazhar Farhoud - Bilad Al-Rafidain University College – Iraq
Lecturer Farhan Hawi Ahmed - Directorate of the Sunni Endowment, Salah El-Din - Iraq
Lecturer Nada Mahmoud Thanoun Al-Kulbereh - University of Mosul – Iraq
Mahgoul-Benhocine Karima - Université des sciences et technologies Houari Boumediene - Algeria
Prof. Dr. Ahlam Saleh Wahb - University of Mosul - College of Basic Education - Iraq
Prof. Dr. Ahmed Hasan - Journal of Nile Cairo – Egypt
Prof. Dr. Ebtessam M. El Shokrofy - Damanhour University - Egypt
Prof. Dr. Gehan M. Anwar Deeb - October 6 University - Egypt
Prof. Dr. Hatem Fahad Hanoo - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. Ömer Bozkurt - Mardin Artuklu University, Türkiye
Prof. Dr. Shymaa Abdel Aziz Al Daly - Al Azhar University - Egypt
Prof. Dr. Sid Ahmed Sufyan - University of Annaba - Algeria
Prof. Dr. Souhaila Laghris - Mustapha Stambouli University, Mascara – Algeria

Üniversite Tarafından Bu Kongre İçin Görevlendirilmiş Düzenleme Kurulu Üyesi*

Prof. Dr. Ömer Bozkurt - Mardin Artuklu University, Türkiye

Değerlendirme Kurulu Başkanı – Head of The Evaluation Board

Prof. Dr. Hatem Fahad Hanoo - University of Mosul – Iraq

Değerlendirme Kurulu - Evaluation Board

Prof. Dr. Abdul Rahman bin Omar bin Ahmed Al-Madkhali - Jazan University – Saudi Arabia
Prof. Dr. Aggo Ali - Batna University 1- Algeria
Prof. Dr. Alaa Hammad Rajah - University of Baghdad – Iraq
Prof. Dr. Ali Hamza Abbas - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. Ali Muhammad al-Ahmar - University of Maiduguri – Nigeria
Prof. Dr. Ayşe Çalık Ross - Kocaeli University – Türkiye
Prof. Dr. Belhadry Loufa - University of Abdelhamid Ben Badis, Mostaganem – Algeria
Prof. Dr. Boukhal Lakhdar - Salehi University Center – Algeria
Prof. Dr. Faten Mowaffaq Fadel - Al-Hamdaniya University – Iraq
Prof. Dr. Gehan M. Anwar Deeb - October 6 University – Egypt
Prof. Dr. Hana Salem Daye - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. Hanaa Shweikh – Fayoum University – Iraq
Prof. Dr. Hatem Fahad Hnoo - University of Mosul - Iraq
Prof. Dr. Hatice Demirbaş - Ankara Hacı bayram Veli University – Türkiye
Prof. Dr. Hayat Kuttab - M'sila University – Algeria
Prof. Dr. Kifah Abbas Ramadan - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. MA Hebin - Northwest Minzu University - P. R. China
Prof. Dr. Mohamded Mohy El Din Ahmed - Minya University, Egypt
Prof. Dr. Mujeebur Rahman - Jawaharlal Nehru University – India
Prof. Dr. Nadia Khair El-Din Aziz El-Sayed Hatem - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. Omayma Ghanem Zidan - Egyptian cultural advisor in China – Egypt
Prof. Dr. Ömer Bozkurt - Mardin Artuklu University – Türkiye
Prof. Dr. Raghad Abdul Karim Ahmed - University of Mosul – Iraq
Prof. Dr. Rana Salam - Secretariat of Al-Nahrain University – Iraq
Prof. Dr. Shereif Abu ElMakarem - The Higher Institute of Languages in El Mansoura – Egypt
Prof. Dr. Sherine El Shoura - Benha University – Egypt
Prof. Dr. Yehia Kamel - Suez Canal University – Egypt
Prof. Naglaa Sweed Ibrahim Salih - The Open College of Education - Al-Karkh Study Center - Iraq
Assoc. Prof. Dr. Birgül Bozkurt - Mardin Artuklu University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Kadir Karagöz - Manisa Celal Bayar University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. M. Raşit Akpınar - Selçuk University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mücahit Yüksel - Necmettin Erbakan University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yusuf Bilgin - Bayburt University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Z. Banu Dalaman - İstanbul Topkapı University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zübeyir Ovacık - Selcuk University – Türkiye
Dr. Ahmed Muhammad Qadan - Al-Qasimi Academy - Palestine
Dr. Ali bin Munawer bin Rada Al-Juhani - Tabuk University - Saudi Arabia
Dr. Ayben Kayın - Selçuk University – Türkiye
Dr. Ayfer Erdoğan Şafak - Yıldız Teknik University – Türkiye

Dr. Ayhan Şen - T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı – Türkiye
Dr. Aylin Akyol - Adıyaman University – Türkiye
Dr. Bahia Ben Sagheer - Université Abdelhamid Mehri Constantine 2- Algeria
Dr. Devran Bengü - İstanbul Arel University – Türkiye
Dr. Hasan Turgut - T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı – Türkiye
Dr. Hassan Kassab - Ibn Zohr University, Agadir – Morocco
Dr. Hülya Yiğit Özüdoğru - Ankara Hacı Bayram Veli University – Türkiye
Dr. Işılay Bilgiç - İstanbul Okan University – Türkiye
Dr. İsmail Öztürk - Tokat Gaziosmanpaşa University – Türkiye
Dr. Kerkour Mohamed - Tissemsilt University – Algeria
Dr. Liqa Khalil Ismail, Nineveh Directorate of Education / Al-Ma'rifah Secondary School for Girls – Iraq
Dr. Majed Abdel Aziz Al-Khawaja - University of Jordan – Jordan
Dr. Moaz Abdul Latif Al-Nayef - Zayed University. Abu Dhabi - United Arab Emirates
Dr. Mohamed Adel Amtareed - Libya
Dr. Mohamed Faridi - Hassan I University, Settat – Morocco
Dr. Mostafa Yahya, University Center of Nour El-Bashir El-Beidh – Algeria
Dr. Mubaraka Saad Al-Ghariani - Libyan Authority for Scientific Research, Ministry of Higher Education and Scientific Research - Libya.
Dr. Nur Thani - Bayero University, Kano – Nigeria
Dr. Osama Muhammad Salous - Al-Istiqlal University – Palestine
Dr. Resul Telli - Çukurova University – Türkiye
Dr. Sahra Khmeili - University of Badji Mokhtar, Annaba – Algeria
Dr. Saja Qahtan Muhammad - University of Mosul – Iraq
Dr. Sami Bayrakcı - Selçuk University – Türkiye
Dr. Sherin Samir - October 6 University – Egypt
Dr. Sima Faisal Muhammad - University of Mosul – Iraq
Dr. Suat Dönmez - İstanbul Topkapı University – Türkiye
Dr. Şaban Banaz - Tokat Gaziosmanpaşa University – Türkiye
Dr. Tariq Mahdi Abbas Obaid - Directorate of Education of Babylon – Iraq
Dr. Tawfiq Abubakar - University of Bayero - Kano – Nigeria
Dr. Wathiqah Hazem Jassim - General Directorate of Education, Nineveh – Iraq
Dr. Wessam Khairi Morsi - British University in Egypt (BUE) – Egypt
Dr. Yasia Selima - Higher National School of Political Sciences – Algeria
Dr. Yasser Ahmed Juma – Bahrain
Dr. Zahia Souissi - Higher School of Teachers Bouzareah - Sheikh Ben Mohamed Brahimi El Meili Algerian
Dr. Zobayer Ahmed - International Islamic University Chittagong – Bangladesh
Lecturer Musaye Konak Özçelik - Mardin Artuklu University – Türkiye
PhD Student Gülcan Olçum - İzmir Katip Çelebi University – Türkiye

Sekreterya - Secretariat

Dinçer Bektaş

مقدمة

مع تطور مناهج البحث العلمي وتنوع غاياته ومراميه ، غدت العلوم الاجتماعية والتاريخية والقانونية أكثر التصاقا بالحياة المتسارعة ، ففي كل يوم كشف جديد ، وفي كل حين نظريات متجددة ، تثبت على الدوام أن العلم الذي لا يزكو يموت ، وزكاء كل علم ومعرفة في إنفاقه في قاعات الدرس وتحصيله بين أوراق الكتب والمجلات ، ولكن أنى لصاحب العلم أن بسطع ، وللمعرفة أن تزكو إذا كنا جزرا متباعدة لا تتصل ببعضها بوثائق يسند بعضها بعضا.

من هنا تأتي أهمية المؤتمرات والملتقيات العلمية التي تجسر تلك الهوة بين العلماء فيجتمع عالم آثار مصري بزميله العراقي ، ويلتقي عالم فقه مجدد من المغرب بعالم من تركيا ، ويتناقش عالم من الجزائر مع باحث من مصر ، ويلتقي ابن سواحل عمان بابن شواطئ تونس ، فتزداد المعرفة وتزكو ، ويبدأ حبل من الود سبيلا الى التعارف وتلاقح الافكار مهما كانت متباعدة.

لقد حرصنا في جمعية احترام العلوم على الوفاء بمؤتمراتنا في موعدها كل حين ، وفي كل مرة نأمل أن نحمل جديدا للباحثين يرفع من سوية البحث العلمي من جانب ، ويسهم في رفع سوية وكفاءة وتصنيف جامعاتنا من جانب آخر.

من هنا كان لنا الحظ في مؤتمرنا السادس عشر أن نحصل على التعريف الالكتروني DOI بحيث غدا لكل بحث يقدمه الباحثون يمتلك شيفرة تعريفية عى شبكة الانترنت تحفظ حقه كمؤلف وتضمن حضور اسمه عند العطف والاقتباس ، في خطوة نرجو منها أن تكون حفظا لحقوق مؤلفينا من جانب ، وتغدو أبحاثهم أكثر اعتمادية في الجامعات.

و ان لابد لكل عمل ان يشوبه الخلل والنقصان فإن الكمال لله سبحانه وتعالى وحده فنرجوا ان نكون وفقنا بهذا العمل خدمة للعلم والمعرفة ومن الله التوفيق

رئيس المؤتمر

ÖN SÖZ

17. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi, 02-06 Kasım 2022 tarihlerinde Antalya'da gerçekleşti. Bu kongre, Saygın Bilim Derneği'nin (Saybilder) organizasyonunda ve Mardin Artuklu Üniversitesi başta olmak üzere pek çok uluslararası akademik birimin ilmi desteği ile düzenlenmektedir. Kongreye 6 farklı ülkeden davetli konuşmacı katıldı. Aynı zamanda Türkçe, İngilizce ve Arapça duyurular yapılarak bilim insanlarına çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrılar sonucunda 41'i Türk bilim insanları tarafından ve 82'si farklı ülkelerden (Belçika, Cezayir, Filistin, Irak, Mısır, Morocco, Suudi Arabistan, UAE ve Ürdün) katılan bilim insanları tarafından hazırlanmış toplam 123 sözlü bildiri sunuma uygun bulunmuştur. Tüm bildiriler üç hakemin onayına sunulmuştur. Hakemlerin en az iki tanesinden olur alan bildiriler programa dâhil edilmiştir. Aksi takdirde bir görüş bildirildiğinde ise bildiriler ret edilerek başvuruları iptal edilmiştir. Bu süreç içerisinden bildirilerin önemli bir kısmına hakemlerden düzeltme talebi gelmiştir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmelerin yapılıp yapılmadığı da özenle kontrol edilmiş ve düzeltilerden sonra kabul mektupları düzenlenerek yazarlarına gönderilmiştir.

Bu kitapta kongrede sunum yapan bilim insanlarının bildirinin tam metinleri yer almaktadır. Kongreye iştirak edemeyen ve bu konulara ilgi duyan kimselerin metinlerden istifade edebilmesini sağlayacak olan bu çalışmanın bilim dünyasına hayırlara vesile olmasını diliyorum.

06.11.2023

Düzenleme Kurulu Başkanı

İçindekiler - فِهرِس - Contents

A Study on the Effect of Organizational Identification on Organizational Commitment 889

Assist. Prof. Dr. Aylin Akyol

Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletler Özelinde Bir Analiz 907

Prof. Dr. Sibel Mehter Aykın

Sovyet Belgeselciliği: Mikhail Kaufman ve Ilya Kopalin'in Moscow'u 919

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Çorum İlinde Açık Alanda Fiziksel Aktiviteye Katılan Bireylerin Serbest Zaman Tatmin Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi..... 928

Yüksek Lisans Öğrencisi Sedanur Cılız

Doç. Dr. Gamze Deryahanoğlu

Tarihsel Açıdan Vergileme Yetkisindeki Gelişmeler ve Türk Vergi Hukukunda Anayasal Boyutu..... 938

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Armağan

Ekonomik Gelişimde Savunma Sanayine Yönelik Yatırımların Etkileri: Türkiye Analizi* 954

Bilim Uzmanı İsmail Mısırlıoğlu

Prof. Dr. Funda Râna Adaçay

Film Adaptation and Cultural Differences in Wuthering Heights and Al-Gharib 978

Assoc. Prof. Dr. Gehan M. Anwar Deeb

UG Research Student Rowida Foaad Massoud

Boş Zaman Kısıtları Kavramına Yönelik Bibliyometrik Bir İnceleme 987

Dr. Öğretim Üyesi Yenal Yağmur

Türkiye'de Doğalafet Dönemi Mali Kaynak Arayışında Ek Vergi Uygulamalarından Deprem Vergilerine İlişkin Bir Değerlendirme (1999-2023) 1000

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Armağan

İnternet Ortamında İfade ve Basın Özgürlüğü: İnternete Erişimin Engellenmesi Uygulaması Hakkında Anayasa Mahkemesi İçtihadı (Yaman Akdeniz Başvuru Numarası: 2014/3986) 1019

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatih Tezcan

Yüksek Lisans Öğrencisi Abdulgani Baskın

Gülay Güngör Gündüz

Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Kitabındaki Birinci (90-95/709-714) ve İkinci (103-198/722-814) Tabakanın Değerlendirilmesi 1034

Dr. Öğretim Üyesi İsmail Öztürk

Joris Ivens ve Şehir Senfonileri 1047

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Kırâat Âlimi Kimliğiyle Salihcan Barudî'nin Tatar İlim Havzasına Etkisi 1056

Dr. Öğretim Üyesi Adem Yeşildağ

Kötü Huyların Hadîslerde Yeri İnsan Hayatına Etkisi 1065

Doç. Dr. Erdoğan Köycü

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma Zehra Akkabak

Moda Endüstrisinde Tasarım Etiği ve Fikri Haklar 1077

Dr. Evrim Kabukcu

Moda ve Yaşam Tarzı Sektöründe Tedarik Zinciri Yönetimi..... 1083
Dr. Evrim Kabukcu

"Ben Asla Kadınlarla Musâfaha Etmem" Hadîsi Üzerine Bazı Mülâhazalar..... 1089
Doç. Dr. Erdoğan Köycü

İhvân-i Müslimîn Teşkilâtı'nın Bânîsi Hasan El-Bennâ'nın *Hadîs Risâlesi* Adlı Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme 1109
Doç. Dr. Erdoğan Köycü

A Study on the Effect of Organizational Identification on Organizational Commitment

Assist. Prof. Dr. Aylin Akyol

Adıyaman University

Abstract

In the global competitive environment, the human element is among the most substantial resources of businesses. With the transition to the information society, making the necessary investment in human resources is at the forefront as people produce information. Firms aim to gain a competitive advantage by making a difference. It turns out that the difference will be created thanks to human resources. The success of businesses depends on the success of their employees. The relationship between organizational commitment and organizational identification is examined in this study. It was investigated to see if there were any differences in organizational commitment and identification that were related to demographic considerations. Organizational identification, as explained within the scope of social identity theory (Tajfel & Turner, 1986), is socialization in which the employee perceives a sense of belonging and unity to an organization, its activities, and its members (Ashforth & Mael, 1989). On the other hand, organizational commitment is related to continuing to work in a business and the perception that staying in the company is impartial behavior (Carmon et al., 2010).By using a face-to-face survey and the convenience sample approach, 121 participants working in Hatay's diverse industries provided the needed information regarding the study's criteria. The data accumulated were statistically assessed by utilizing the SPSS statistics software. In the research, reliability analysis, frequency analysis, correlation analysis, t-test, ANOVA, and regression analysis were applied with the quantitative research method. The results of this study evaluated and identified significant and favorable correlations between organizational identification and organizational commitment. Additionally, it has been found that organizational identity is a predictor of organizational commitment in terms of the research subjects. Employee engagement in the organization grows along with their organizational identification. It was observed that as per depending on the salary variable, there was a significant difference in the employees' organizational commitment. The organizational commitment of middle-income workers was found to be higher. It is recommended that institutions increase their organizational commitment with regulations that will enable employees to identify with the organization. This research is important in terms of contributing to knowledge accumulation by carrying the potential for future research in the literature and by examining these concepts in detail.

Keywords: Organizational identification, Organizational commitment, Quantitative research

Özet

Küresel rekabet ortamında işletmelerin en önemli kaynakları arasında insan unsuru yer almaktadır. Bilgi toplumuna geçişle birlikte bilgiyi üreten insan olduğu için insan kaynağına gerekli yatırım yapılması ön planda yer almaktadır. Işletmeler farklılık oluşturarak rekabetçi avantaj kazanmayı hedeflemektedir. Farklılığın insan kaynağı sayesinde oluşturulacağı ortaya çıkmaktadır. Işletmelerin başarısı çalışanlarının başarısına bağlı olmaktadır. Bu bilimsel araştırmada kurumsal özdeşleşme ile kurumsal bağlılık arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Ayrıca örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılığın çalışanların demografik değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadıkları incelenmiştir. Örgütsel özdeşleşme, sosyal kimlik teorisi (Tajfel & Turner, 1986) kapsamında açıklandığı şekliyle çalışanın bir örgüte, faaliyetlerine ve üyelerine aidiyet ve birlik duygusu algıladığı sosyalleşme olmaktadır (Ashforth ve Mael, 1989). Örgütsel bağlılık ise, bir işletmede çalışmaya devam etme ve işletmede kalmanın doğru davranış olduğu algısı ile ilişkilidir (Carmon ve diğerleri, 2010). Araştırmada veriler Hatay ilinde çeşitli sektörlerde çalışan 121 katılımcıdan kolayda örneklem yöntemi ile yüz yüze anket uygulanarak toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki datalar SPSS istatistik analiz yazılımı kullanarak analiz edilmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi ile güvenilirlik analizi, frekans analizi, korelasyon analizi, t-testi, Anova ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılık parametreleri ile ilgili anlamlı ve pozitif yönde ilişkilere rastlanmıştır. Araştırmaya katılanlar bakımından örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılığın yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların örgütsel özdeşleşmeleri arttıkça örgütsel bağlılıkları da artmaktadır. Ayrıca çalışanların örgütsel bağlılıklarında gelir değişkenine göre anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Orta gelir düzeyindeki çalışanların örgütsel bağlılıkları daha yüksek bulgulanmıştır. Kurumların çalışanların örgütle özdeşleşmesini sağlayıcı düzenlemelerle örgütsel bağlılıklarını artırması önerilmektedir. Araştırma alanyazında ileri zamanlarda yapılacak bilimsel çalışmalara kaynak potansiyeli taşıması ve bilgi birikimine katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel özdeşleşme, Örgütsel bağlılık, Nicel araştırma

Introduction

In today's globally competitive environment, organizations understand the importance of human resources better day by day. In fact, many organizational leaders constantly state that human resources can be far more important than physical assets in achieving organizational objectives.The identification of the employees with their workplace and their belief and dedicated work for their organizations will ensure success at the organizational and individual levels. Moreover, it is believed that it will also help the industry and organizations to become more competitive in the 21st century.

Depending on the developments in information and communication technologies, businesses are increasingly realizing the importance of human resources. It is obvious that companies must spend money on people in order to make a difference and achieve a competitive edge. With the increase in the activities of enterprises at the global level and the transition to the industry 4.0 period with concepts such as information society and robot technologies, the ability of human resources has come to the forefront of business and operational planning. Human enterprises that produce knowledge create an important potential resource in their profit-oriented work by making a difference. Human resources have also become an indispensable element in the use of digital technologies. It is important for businesses to be

able to use existing human resources well. Since human resources are a changing and developing asset, they are at the forefront of the elements that need to be invested. In organizations as well as in corporate environments, it is necessary to reduce layoffs by making good use of human resources. It requires serious consideration of human resources policies for both businesses and employees, especially with the characteristics that are described as impatient in the Z generation. As employees adopt their organizations, layoffs will decrease, and competitive advantage will be achieved by making the right investments in human resources. In the age of digital technology, businesses should consider human resources as an important resource that needs to be invested. It's critical that the company and its employees establish positive relationships in order to establish a corporate identity. Instead of employing new human resources for businesses, it is less costly to provide in-service training to existing human resources. As a social entity, employees will work more efficiently in the enterprise to the extent that he/she feels himself/herself belong to the enterprise, which is a socio-technical and economic system. The productivity of organizations and companies depends on the productivity of their employees. Since the success of the enterprises will be achieved by ensuring the success of the employees, human resources practices should provide justice. As employees feel that they belong to their businesses, the efficiency of human resources will increase. As employees adopt their businesses, their intention to leave the business also decreases. For the institutionalization of enterprises, it is important to ensure harmony between the employee and the enterprise and to establish strong ties. The satisfaction of human resources with the business and the business should be increased by making arrangements in accordance with the market wage policies. Strategies to be developed by considering the integrity of work-family life, not only in a material sense, but also as a psycho-social asset of the employees, will raise both employee and company satisfaction. Human resources practices such as providing the necessary flexibility to the employees and not discriminating among the employees will ensure success by increasing the employee's belonging to the business. In this context, senior managers and human resources managers play a key role in ensuring that employees establish good relations with the organization. The necessary care and importance of the managers to the human resources is the basis for ensuring the integrity in terms of employees and the business. Human resources policies that are not adopted and supported by the top management can cause inefficiency. One of the most crucial concerns in the information society in the digital age is creating tactics to ensure that employees stay with the company in the long term. Developing human resources by making the necessary investment in human resources by business managers will ensure the success of both the business and the employee. One of the important issues for the business and the employee is to work in accordance with business ethics. Businesses operating in accordance with business ethics will be able to achieve their goals by employing more qualified human resources in the business by increasing the business value in the long run. Developing an understanding of business ethics by harmonizing the objectives of the business and the employee will be beneficial for the employee and the business.

Examining organizational identification can help explain the effects of various organizational policies and activities (Chan, 2006). In order to satisfy their need for belonging and lessen the uncertainty, people identify with their organizations. Businesses aim to improve member identification. Organizations anticipate that employee performance will increase as a result of identification. In this context, organizational identification becomes an important variable for organizational behavior studies. Understanding how organizational identification occurs is important in terms of the benefits it brings to the organization (Tüzün & Çağlar, 2008: 1012). Numerous studies have demonstrated the powerful influence organizational identity may

have on employee attitudes and behavioral outcomes like job satisfaction, organizational commitment, and any additional roleperformance (Liu et al., 2011; Wilkins et al., 2016: 2236). Identification with the organization is one of the main drivers of loyalty to a company. (Becker, 1992; Carmon et al., 2010). The definition of identification is related to the individual's participation in a collective, social role that cannot be achieved by any other means within the scope of the sociability function (Carmon et al., 2010: 212). Social identity theory explains organizational identification. As per the study by Tajfel (1978; Tajfel & Turner, 1986), it is explained that in Social Identity Theory, organizational identification refers to employees' perception of unity with their organization. An individual who identifies as an organization, its members, and its activities feels a sense of togetherness and belonging, which is a type of social identification as per the study conducted (Ashforth & Mael, 1989). Organizations should consider the idea of organizational commitment. Employees that have a strong sense of loyalty to the company are also more motivated and productive. When the factors that employees will develop a commitment to in organizational environments occur, individuals' full participation in business processes increases their interest and contribution to the work they do (Telman & Aşkun-Çelik, 2013: 220). The need to continue working for the company and the belief that remaining there is the proper course of action both contribute to the sense of commitment people have toward organizations. (Carmon et al., 2010: 213; Fields, 2002; Meyer & Allen, 1991). A study conducted by Meyer and Allen (1991) explains organizational commitment as a psychological structure related to the characteristics of the members' relations with the organization and the members' decision to continue. There are not enough studies examining the relationship between organizational identification and organizational commitment in the national literature. In this context, it is anticipated that this investigation will close any gaps in the existing literature by examining the relationships between organizational identification and organizational commitment and contribute to knowledge accumulation by carrying the potential for future research.

This study aims to clarify and assess the connections between employees' organizational identification and commitment. Additionally, the study investigates if employee organizational identification and commitment vary depending on demographic factors. In the initial section of the research, the literature on organizational identification and organizational commitment is examined and the relationships between variables are explained. In the second part of the research, information about the research method is given. In the third part of the study, the research findings reached as a result of the analyzes applied is included. In the last part of the research, suggestions are developed by evaluating the results obtained in the research.

1.Conceptual Framework

In the study's conceptual framework section, studies that examine the connections between organizational identity and organizational commitment are reviewed alongside the literature on the notions of organizational identification and organizational commitment.

1.1. Organizational Identification

The consequences of various organizational policies and activities can be explained by looking at organizational identity (Chan, 2006). The definition of identification relates to the person's involvement in a group-based, social role that can only be fulfilled in accordance with the social function (Carmon et al., 2010: 212). The social identity theory explains the concept of

organizational identification. According to Tajfel (1978; Tajfel & Turner, 1986) Social Identity Theory, organizational identification relates to employees' experience of togetherness with their organization. An individual who identifies as an organization, its members, and its activities feels a sense of togetherness and belonging, which is a type of social identification (Ashforth & Mael, 1989).

Understanding organizational behavior, which includes employee satisfaction and organizational performance, depends on organizational identification (Ashforth & Mael, 1989; Allen et al., 2017: 87). Organizational identification is the state of shared values and goals between an organization and its workforce (Lythreatis et al., 2019). People who identify with themselves, their organizations, and other people do so because they are a part of the same group. This sort of social identification is known as organizational identification (Ashforth & Mael, 1989; Mael & Ashforth, 1992; Zaman & Nadeem, 2019: 708).

As per Ashforth and Mael's (1989) social identity theory, organizational identification is directly linked to employees' strong feelings, particularly towards the company of which they are a part. Shared values and objectives between the individual and the organization are typically used to measure organizational identity (Reade, 2001). The social identity that reflects perceptions of shared values, a sense of belonging, and loyalty to the company are known as organizational identification (Cheney, 1982). Burke (1937) asserts that people typically react to classes by identifying with other people or groups.(Carmon et al., 2010).

A study by Ashforth and Mael (1989), describes that the concept of organizational identification can occur if the individual perceives that the unique and striking features of the organization enrich his/her self-defining, individual guiding, and social identity (Wilkins et al., 2016). According to social identity theory, although an individual has only one individual identity, he or she has more than one social identity (Carmon et al., 2010: 212; Tajfel & Turner, 1979). Depending on how closely they resemble groups like students, Christians, or women, a person's social identity positions them in several social categories (Ashforth & Mael, 1989; Scott, 2007).

As per the social identity theory (Tajfel & Turner, 1986), people often categorize themselves and others using social constructs like gender, age, and membership in a particular organization or religious group (Ashforth & Mael, 1989: 20; Chevalier et al., 2019: 4). At the theoretical level, social identity is identified and explained by Tajfel (1978: 63) as "the part of an individual's self-concept resulting from his knowledge of a social group and the value and emotional importance to which he is attached" (Tajfel, 1978: 63). People are more likely to think and act organizationally the more they identify with their organizations (Chevalier et al., 2019; Dutton et al., 1994).

The idea of being a part of the organization is known as organizational identity. Employees view the success or failure of the company in this context as a reflection of their own success or failure. Employees pay attention to duties that aid the workplace as a whole, as well as to their personal interests. An employee who identifies with his/her organization acts with his or her organization even in extraordinary situations, because the employee feels a psychological bond with his or her organization. Additionally, it contributes to a more favorable view of the organization (Enli-Kalmaz, 2018: 2). This also helps the employee to feel and act with the same frequency as the organization, which can also help to increase productivity in daily operations as well within the organization.

Organizational identification, according to numerous research, can significantly impact employee attitudes and behavioral outcomes like job satisfaction, organizational commitment,

as well as additional role performance (Liu et al., 2011; Wilkins et al., 2016: 2236). Identification with the organization is one of the main drivers of loyalty to a company (Becker, 1992; Carmon et al., 2010). If people can relate to the methods used to establish the goals and duties of their organizations, they are more probable to remain committed to them (Carmon et al., 2010; Van Dick et al., 2004). Within the parameters of the study, it is anticipated that organizational identity will have a considerable, beneficial impact on organizational commitment.

1.2.Organizational Commitment

The need to continue working for an organization and the belief that remaining there is the proper course of action both contribute to employees' feelings of commitment (Carmon et al., 2010: 213; Fields, 2002; Meyer & Allen, 1991). Organizational commitment, according to Meyer and Allen (1991), is a psychological framework connected to the characteristics of a member's relationship with the organization and their desire to remain in the organization. Three dimensions of organizational commitment are specified, in which the relationship of commitment between employees and their organizations will be taken into account. The three elements of organizational commitment are affective commitment, continuing commitment, and normative commitment (Allen & Meyer, 1990; Meyer & Allen, 1991). The emotional commitment, identification, and belonging of the employee to the company are all aspects of affective commitment. The willingness to stay in the organization is influenced by the cost of quitting. The responsibility to keep working is reflected in normative commitment (Telman & Aşkun-Çelik, 2013: 219).

A person's emotional bond with the organization, sense of identification with the organization, and participation in its activities make up their affective commitment, which is the first facet of organizational commitment. Due to their willingness to do so, members with high levels of emotional commitment have a higher intention to stay in the organization. The second dimension of organizational commitment, continuance commitment, is based on the individual's feeling of needing to remain a member of an organization because of benefits such as income. In the dimension of continuance commitment, members continue because they need to stay in the organization, and they need the organization. The third and last aspect of organizational commitment is normative commitment, which is the internalized normative pressure that causes a person to feel morally obligated to continue being a part of an organization. Members who adhere to normative commitment do so because they believe they should (Allen et al., 2017: 589; Meyer & Allen, 1991).

The concept of organizational commitment is very important for organizations. The motivation and productivity of employees with high organizational commitment also increase. When the factors that employees will develop a commitment to in organizational environments occur, individuals' full participation in work processes increases their interest and contribution to the work they do (Telman & Aşkun-Çelik, 2013: 220).

Although organizational identification and affective commitment from the dimensions of organizational commitment are conceptually similar, they are theoretically different. Affective organizational commitment is primarily based on social change processes that presume that the person and the organization are psychologically independent entities, whereas organizational identification serves as the self-defining component of employees' organizational membership (Van Knippenberg & Sleebos, 2006; Zagenczyk et al., 2020). However, organizational identification and organizational commitment are similarly related to important outcomes. Within the scope of the research, within the framework of the "Social

Exchange Theory (Blau, 1964)" which includes the "The Norm of Reciprocity (Gouldner, 1960) within the relationship of organizational identification and organizational commitment based on mutual interaction, the organizational commitment of the employees increases as they identify with their organizations is also expected to increase.

1.3.Relationships Between Organizational Identification and Organizational Commitment

Numerous studies in the international literature have looked at the connections between the ideas of organizational commitment and organizational identification. According to Zagenczyk et al. (2020), the links between perceived organizational support, organizational identification, and effective organizational commitment are strengthened by the perceived ethical climate. In addition, strong organizational support explains how organizational identity and commitment have favorable relationships. Employees are dedicated to their company when they believe it offers a helpful environment for them. Moreover, they associate organizational membership with self-concepts, that is, organizational identification increases and they feel a higher level of emotional organizational commitment as per the reciprocity norm (Kurtessis et al., 2017; Rhoades & Adis 2017; Eisenberger, 2002; Zagenczyk et al., 2020).

Wilkins et al. (2016) concluded in their study with higher education students that organizational identification is a strong predictor of student engagement, success, as well as satisfaction. Ahmad and Islam (2018) stated in their study on university employees that as the perception of corporate social responsibility increases, the identification of faculty members with their organizations is higher. As per the study conducted by Zaman and Nadeem (2019) with individuals working in the telecommunications sector, it is found that organizational identification plays a mediating role in the relationship between corporate social responsibility and emotional organizational commitment. Allen et al. (2017) stated in their research that transformational leadership assists the personnel in perceiving their organizations as socially respectful, and this situation contributes to the organizational identification and commitment of the employees. Perceived corporate social responsibility and organizational identity act as mediators in the interaction between transformational leadership and emotional organizational commitment. Chan (2006) examines the identification and commitment of members in a human resource development organization. As a result of the research, interesting findings of the identification and commitment of the members are reached. The increase in organizational commitment and organizational identification in human development organizations is related to the accomplishment of the workplace as well as the success of the members.

A comprehensive study conducted by Chen et al. (2015) assesses the effects of nurses' perceptions of organizational justice, organizational trust, and organizational identification on organizational commitment. As a result of the research, it is revealed that organizational trust and organizational identification affect organizational commitment significantly and positively. The personnel who identify themselves with their workplace are more committed to them, according to Pratt's (1998) findings. In his study, Riketta (2005) came to the conclusion that employee opinions toward organizational commitment are positively correlated with organizational identity.Cole and Bruch (2006) determined in their study that organizational identification is accepted and perceived as a part of organizational commitment. It is seen that organizational identification and organizational commitment are highly correlated. According to Van Knippenberg and Van Schie (2000), when members of the organization become psychologically identified with their organizations, they build relationships with the organization at a higher level and organizational commitment is formed. A study conducted

by Van Dick et al. (2007) shows that organizational identification harms employees' turnover intentions. In other words, organizational identification has positive relations with the organizational commitment of employees. Chevalier et al. (2019) explain that in the training of newly recruited French police officers, the quality of the trainer, the relationship between the trainer and the trainer, and the clarity of expectations increase emotional organizational commitment and organizational identification plays a mediating role in this relationship. Gautam et al. (2004) theoretically discuss and empirically examine the conceptual differences between organizational commitment and organizational identification in their research. As per the findings of the research, it was found that organizational identification can be distinguished from the concept of commitment (affective, continuance, normative and attitudinal commitment). The distinctions between the ideas of organizational commitment and identification are examined in a study conducted by Van Knippenberg and Sleebos (2006). According to the research, the implicit connection between the person and the organization is what distinguishes commitment from identification the most. While attachment shows a bond between two people psychologically, identification shows a psychological union.

Within the scope of studies examining the relationships between organizational identification and organizational commitment in the national literature, Polat, and Meydan (2011) found in their research that the increase in organizational culture perceptions of employees in private companies towards hierarchy and power has a positive effect on their commitment to the organization and that employees' organizational identification levels mediate this relationship. Çakınberk et al. (2011) found significant relationships between the dimensions of organizational identification and organizational commitment of the participants in their study on teachers working in private educational institutions. In the analysis of organizational identification and commitment values according to demographic characteristics, they indicate results that are partially compatible with the literature. Özdemir and İsmailçebi (2020) discovered in their research that the organizational identification levels of the employees do not have a direct effect on their intention to leave, but that it affects the organizational commitment (mediator variable) of the employees. In their study, Sökmen and Şimşek (2016) discovered that there is a positive and significant association between organizational commitment and identification with the organization and that organizational commitment has a significant effect on identification with the organization. It has been stated that if the organizational commitment of the experts participating in the research increases, their identification with the organization will increase. According to Sökmen's research (2019), organizational identification significantly influences organizational commitment and work happiness. Furthermore, as organizational identification perceptions among hotel employees rise, so will organizational commitment and job satisfaction levels. He discovered a partial mediating role of organizational commitment in the effect of organizational identification regarding the concept of work satisfaction. Tak and Çiftçioğlu (2009), in their study in Bursa, concluded that there is an interaction between perceived organizational prestige and organizational identification when job satisfaction and organizational commitment play a partial and intermediary role. According to Sökmen and Bıyık's (2016) research, organizational commitment and organizational identity are positively and significantly related, and as organizational commitment grows, so will organizational identification.

2.Method

In the method section of the research, information about the research model, hypotheses, sample, data collection tools, and statistical analyzes used in the study are explained. The

research aims to assess and analyze the relationships between organizational identification and organizational commitment and to reveal whether the variables differ according to the demographic characteristics of the employees. Within the scope of the research, the data were analyzed with the quantitative method. Necessary approval for this study was obtained from the University of Adıyaman, Social and Human Sciences Ethics Committee (Decision No: 17/07/2020-7). Within the parameters of the study, the relational screening method is utilized. Research models known as relational screening models seek to identify the presence of and/or magnitude of change between two or more variables (Karasar, 1999). The limitations of this study can be stated as the small number of samples, the fact that the participants only work in one province, that the diversity is low, and that the research data was collected during the pandemic period.

H1: There exists a positive and significant relationship between organizational identification and organizational commitment.

H2: Organizational identification of personnel differ according to various demographic variables.

H3: Employees' organizational commitment varies according to demographic variables.

2.1.Sampling and Data Collection Tools

As per the research methodology adopted in the study, various data were accumulated via face-to-face survey method by utilizing a convenience sampling method. The research data consists of 121 participants working in different units and titles in the public and private sectors in the province of Hatay in Turkey. The purpose of convenience sampling, which is one of the nonprobability sampling methods, is to create a sample from easily accessible units related to the research subject. Units are chosen arbitrarily from among the units related to the research topic and in the right place at the right time. Convenience sampling consists of units participating voluntarily. A convenience sampling method is an option when there is a need to produce information in the shortest time and with the least cost (Şıklar & Özdemir, 2019: 14).

The survey form of the research is designed in 3 parts. In the first part of the questionnaire, the parameter of organizational identification is measured, and in the second part, the organizational commitment scale is used. In the last section of the question form, there are queries about demographic data. The first scale used in the research is the organizational identification scale. Mael and Ashforth created the Organizational Identification Scale's initial iteration in 1992. The organizational identification scale is made up of 6 items and one dimension. The organizational identification scale was adapted to Turkish by Tak and Aydemir in 2004 with a validity and reliability study. In this study, the organizational identification scale was created as Kalemci-Tüzün (2006) used in his study. The scale was used in a 7-point Likert structure as 1. I strongly disagree, 7. I strongly agree (Sample scale item: The success of the institution I work for is my success). The third scale used in the research is the organizational commitment scale. The original version of the scale was developed by The Questionnaire of Organizational Commitment by Allen and Meyer in 1990. The scale consists of three sub-dimensions (emotional commitment, continuance commitment, and normative commitment) as 1. I strongly disagree, and 5. I completely agree, on a 5-point Likert scale, and a total of 24 items. Various validity and reliability studies for the organizational commitment scale were conducted. For the organizational commitment scale, the long version of the scale

used in Yıldırım (2002)'s study was preferred (Sample scale item: This institution has a very important personal meaning to me).

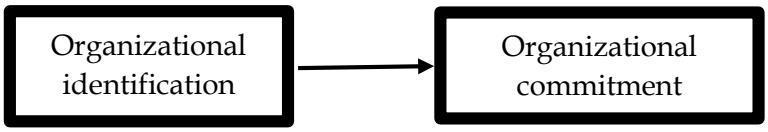

Figure 1. The study model

3.Results

The findings section of this study includes descriptive findings, reliability and correlation analyses, t-test and ANOVA, and regression analysis findings. The research findings and results were analyzed using the quantitative research method with the assistance of the SPSS statistical analysis software.

3.1.Descriptive Findings Regarding Participants

According to Table 1, the participants of the study consist of 30.6% female and 69.4% male employees. The age range of the participants is 5% 18-25 years old, 28.1% 26-35 years old, 33.8% 36-45 years old, 29.8% 46-55 years old, and 3.3% 56 years old and over employees consisting of. Upon the analysis of the participants' marital status, it is identified that 17.4% of the participants are single and 82.6% are married workers. It is seen that the education level of the participants is 13.2% at the primary school level, 14% at the high school level, 64.5% at the university level, and 8.3% at the master's degree. The monthly income levels of the participants are 14.9% low, 83.4% medium, and 1.7% high-income level. The total work experience of the participants is 24.8% between 1-5 years, 15.7% between 6-10 years, 16.6% between 11-15 years, 14% between 16-20 years, while 28.9% between 21 years and above consists of employees with total seniority. The majority of the respondents are male, aged between 36-45, married, university graduate, middle-income, and have a total work experience of 21 years or more.

Table1. Demographic Information of the Participants

Demographic Characteristics	Frequency (N=121)	Percent (%)
Gender		
Female	37	30.6
Male	84	69.4
Age		
18-25 years	6	5
26-35 years	34	28,1
36-45 years	41	33,8
46-55 years	36	29,8
56 years and over	4	3,3
Marital Status		
Single	21	17,4
Married	100	82,6
Educational Status		
Primary	16	13,2
High School	17	14,0

University	78	64,5
Master	10	8,3
Monthly Income Level		
Low	18	14,9
Medium	101	83,4
High	2	1,7
Total Work Experience		
1-5 years	30	24,8
6-10 years	19	15,7
11-15 years	20	16,6
16-20 years	17	14,0
21 years or greater	35	28,9

3.2.Descriptive Statistics, Correlation, and Reliability Analysis Findings

The mean and standard deviations of the research variables as well as the correlation coefficients are depicted in Table 2. As per the findings of the correlation analysis, it was found that there was a significant, moderate, and positive relationship (r=0.51; p<0.01) between organizational identification and organizational commitment. The average of the participants' organizational identification levels is 5.18, and the average of their organizational commitment levels is 3.48. Cronbach Alpha reliability coefficients for organizational identification and organizational commitment scales are .82 in the organizational identification scale and .78 in the organizational commitment scale. It was seen that the reliability of the scales is above the threshold of .70, which is acceptable for social sciences (Kalaycı, 2009: 405).

Table 2. Results of Descriptive Statistics, Correlation Analysis, and Reliability Analysis for the Variables of This Research

	Mean	Standard deviation	1	2
1. Organizational Identification	5,18	1,26	**(α=0,82)**	,512**
2. Organizational Commitment	3,48	0,48	,512**	**(α=0,78)**

Note: p<0.01**. The values in parentheses show the reliability coefficients (α) of the scales.

3.3.Independent Sample T-Test and ANOVA Findings

The levels of organizational identification and organizational commitment among the participants did not differ significantly from those of the demographic variables, according to the independent sample t-test and ANOVA analysis done with the demographic variables in the study (gender, age, marital status, level of education, and total work experience).The participants' income levels and the extent of their organizational commitment, however, were shown to differ significantly (p=0.00<.05). Tukey test was utilized as a post-Hoc analysis to determine the differences after the ANOVA test. It has been observed that this difference is between low and middle-income workers. Organizational commitment levels of middle-income employees are higher (3.57>3.05). While the H2 hypothesis was rejected within the scope of the research, the H3 hypothesis was partially accepted.

Table 3. Organizational Commitment Level by age Results of One-Way Analysis of Variance (ANOVA)

	Group	N	M	Sd	F	P	Difference
Organizational Commitment	Low	18	3,05	0,386	7,486	**0,000**	**2>1**
	Medium	100	3,57	0,46			
	High	2	3,18	0,147			

3.4.Regression Analysis

A basic linear regression analysis was utilized in the study to analyze the relationships / associations between organizational identity and organizational commitment. The regression analysis conducted in accordance with Table 4 made it clear that the basic linear regression model created to determine the impact of organizational identity on organizational commitment is significant ($F=45.165$; $p<0.001$). In the coefficient of determination ($R^2=0,262$) in the table, 26.1% of the changes in the organizational commitment of the participants are due to their organizational identification. Employees' organizational commitment levels rise along with their organizational identification levels. As a result, it may be said that the study's findings supported the H1 hypothesis.

Table 4. The Effects of Organizational Identification Variable on Organizational Commitment Value are Presented as a Simple Linear Regression Analysis

Dependent Variable	Independent Variable	B	S	T	P	R^2	ANOVA
Organizational Commitment	Constant	2,470	0,155	15,953	0,000	0,262	F=45,165
	Organizational Identification	0,195	0,029	6,721	0,000		p= 0,000

4. Discussion

Human resources are one of the important issues that need to be invested in businesses. The fact that people are seen as intellectual capital in the information society for businesses to gain competitive advantage and that knowledge production is carried out by people ensures that people are among the most important production factors in the organization. The success of businesses depends on the success of the human resources. In order to increase productivity in enterprises, employees need to establish good relations with the enterprise. As employees' loyalty to their businesses increases, their motivation will also increase, and they will be able to do their jobs more productively, thus bringing in more benefit to their companies. As their sense of belonging with the organization gets stronger, employees will not want to leave the organization. For businesses, keeping existing employees in the business can be more effective than employing new human resources. With the rapid development of digital information and communication technologies, it is important to ensure that employees, as people who use technology, can do their jobs effectively. Employees' strong bonds with the business enable today's businesses to gain a significant competitive advantage.

Businesses, which are also considered as socio-technical and economic systems, consist of people who are social beings. Even for capital-intensive businesses that mostly use technology,

human resources are still an indispensable element. It is also human resources that use technology in businesses. While businesses attach importance to technological R&D investments, they also need to prioritize human resources. With a new technology used in the business, it may be necessary to give in-service training to the employees to learn the use of any new technology. In this way, the satisfaction of the employee will increase, and he or she will be able to decide to continue working in the enterprise. Businesses should respect their human resources and evaluate the employee within the framework of the integrity of work-family life. Human resources policies that aim to provide employees with a balance between work and family life need to be regulated flexibly.

It is very important for businesses and employees to act in accordance with business ethics. When businesses operate in a way that will increase the long-term business value instead of short-term money-making ambition, they will be able to employ and retain more qualified human resources in the business. As a result of businesses and employees doing the right thing in their actions and decisions, both the business and the employee will be positively affected. The productivity of businesses and employees depends on their operating within the framework of ethical principles. The ability of businesses to reduce their costs by operating profit-oriented is the result of the success of human resources. Treating employees fairly will improve relations between the employee and the business. Practices in which businesses make payments to their employees in accordance with market wage prices will strengthen the bonds between employees and businesses. Since there is a diverse workforce operating in different countries in a global competitive environment, businesses need to respect the diversity of employees.

As a corporate and socially responsible business, businesses that develop positive relationships with their employees are one step ahead of the competition. Establishing a balance by harmonizing the goals and values of the business with the goals and values of the employees is important in the employee's decision to continue in the business. Top-level managers play an important role in ensuring that human resources act towards business objectives. The support of the top management is important in improving the relations of the employee with the enterprise. The practices of the top management should be considered within the ethical framework in the development of the employee's business and the sense of "being one of us". Human resources also meet their social needs as a result of working in the enterprise. The success of the social identity that the employee creates with his or her organization provides benefits for both the employee and the organization. When the employee establishes positive relations with the business, the employee will strive to do his / her best. In this direction, the business and the employee will be satisfied with the win-win principle. As the human resource strengthens its psychological bonds with the business as a psycho-social entity, the desire to leave the business decreases. Organizational communication between the employee and the business is also important in human resource processes. Communication is one of the indispensable elements for both businesses and employees. Employees who can communicate clearly, transparently, and effectively with the business and management levels adopt their jobs and workplaces more as compared to others. In this manner, effective communication in the enterprise is also necessary in employee and business relations. Creating a positive organizational culture in businesses will also contribute to the success of the business and the employee by improving the ties between the employees and the business. Decisions taken in businesses should be considered both in organizational and employee dimensions. Due attention should be paid to human resources and the policies to be implemented. Success in the interaction of the individual and the organization will depend on

the correct fulfillment of the duties and responsibilities of both business managers and employees.

5. Conclusion

The current study set out to determine whether employee organizational identification and commitment varied based on demographic parameters as well as to evaluate the relationship between the two. According to the study, there are positive and significant links between organizational identification and organizational commitment. The conclusion drawn as a result is that organizational identity significantly and favorably influences organizational commitment. In accordance with previous findings of this research, a substantial difference between the employees' organizational commitment and the salary variable was discovered. Employee commitment to the firm grows along with their pay levels. Employees' organizational commitment increases along with their organizational identification. This result is based on the feeling of needing to remain an integral part of the company or organization due to the benefits such as income, concerning the second dimension of organizational commitment, continuance commitment (Meyer & Allen, 1991: Allen et al., 2017: 589). From similar studies in the literature, Zagenczyk et al. (2020), put forward that when personnel envisions that their company creates a supportive environment for them, and that the organization is committed to its employees, then the employees associate organizational membership with self-concepts, that is, organizational identification increases, and they feel a higher level of emotional organizational commitment as a requirement of reciprocity norm. The characteristics of participant organizational identity and commitment were found to be significantly correlated by Çakınberk et al. (2011). In addition, organizational commitment and identification with the organization have a strong and favorable association, per Sökmen and Şimşek's (2016) research, and moreover, organizational commitment significantly affects this relationship.

In their study of college students, Wilkins et al. (2016) discovered that organizational identification can play a role as a powerful predictor of students' engagement, achievement, as well as satisfaction. According to Cole and Bruch's (2006) research, organizational identification is considered as a component of organizational commitment, and there is a strong association between the two. In today's organizational environments, there is rapid change and transformation, competition is increasing, and uncertainty and chaos occur. Human resources are among the most significant elements of organizations. Hence, understanding personnel loyalty to the organization and understanding talent management within the corporate structure of the organization can help create a more productive corporate culture as well as a comprehensive corporate ecosystem, and help retain talent in the long term.

As per the various findings depicted in this research, it is suggested that organizations operating in such organizational environments should take measures to identify with the organization to increase employee loyalty. In future research, the study can be expanded by comparatively researching the organizational identification as well as the commitment of the employees in public and private institutions. The relations between organizational commitment and organizational identification can be studied with different variables such as personality and their mediation effects in order to have an increasing and encompassing comprehension of the subject. Moreover, especially in the 21st century, understanding these concepts can pave the way for organizations and businesses to increase their productivity with an improved comprehension regarding managing their human resources and talent. In

addition, the information presented in this study as well as from similar future studies can help organizations to become more competitive in the 21st century where effective human resource management has come to the fore. This study and other similar studies conducted with the above suggestions will help shed light on these institutions to help steer them toward the necessary actions.

References

Ahmad, R., & Islam, T. (2018). Relationships between corporate social responsibility, work engagement, and organizational commitment: Explanatory role of organizational identification. *Journal of Behavioural Sciences, 28(2),* 112-130. https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer

Allen, G.W., Attoh, P.A., & Gong, T. (2017). Transformational leadership and affective organizational commitment: Mediating roles of perceived social responsibility and organizational identification. *Social Responsibility Journal, 13(3),* 585-600. https://doi.org/10.1108/SRJ-11-2016-0193

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology, 63,* 1-18. https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x

Ashforth, B.E. & Mael, F. (1989). Social identity theory and organization. *Academy of Management Review, 14,* 20-39. https://doi.org/10.2307/258189

Becker, T.E. (1992). Foci and bases of commitment: Are they distinctions worth making? *Academy of Management Journal, 35,* 232-244. https://doi.org/10.2307/256481

Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life.* John Wiley & Sons, Inc.

Burke, K. (1937). *Attitudes toward history*. The New Republic.

Carmon, A.F., Miller, A.N., Raile, A.N.W., & Roers, M.M. (2010). Fusing family and firm: employee perceptions of perceived homophily, organizational justice, organizational identification and organizational commitment in family businesses. *Journal of Family Business Strategy, 1,* 223. https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2010.10.003

Chan, S.H. (2006). Organizational identification and commitment of members of a human development organization. *Journal of Management Development, 25(3),* 249-268. https://doi.org/10.1108/02621710610648178

Chen, S.Y., Wu, W.C., Chang, C.S., Lin, C.T., Kung, J.Y., Weng, H.C., Lin, Y.T., & Lee, S.I. (2015). Organizational justice, trust and identification and their effects on organizational commitment in hospital nursing staff. *BMC Health Services Research, 15,* 363. https://doi.org/10.1186/s12913-015-1016-8

Cheney, G. (1982). *Organizational identification as process and product: A field study*, [Unpublished master's thesi]. Purdue University.

Chevalier, S., Huart, I., Coillot, H., Odry, D., Mokounkolo, R. , Gillet, N., & Fouquereau, E. (2019). How to increase affective organizational commitment among new French police officers. The role of trainers and organizational identification. *Police Practice and Research: An International Journal.* https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1658582

Cole, M.S., & Bruch, H. (2006). Organizational identity strenght, identification and commitment and their relationships to turnover intention: Does organizational hierarchy matter? *Journal of Organizational Behavior, 27(5),* 585-605. https://doi.org/10.1002/job.378

Çakınberk, A., Derin, N., & Demirel, E.T. (2011). Örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılıkla biçimlenmesi: Malatya ve Tunceli özel eğitim kurumları örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 3/1,* 89-121.

Dutton, J.E., Dukerich, J.M., & Harquail, C.V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly, 39(2),* 239-63. https://doi.org/10.2307/2393235

Enli-Kalmaz, P. (2018). *Örgütsel güvenin örgütsel özdeşleşme ve mesleki özdeşleşme üzerine etkileri hakkında bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Fields, D. (2002). *Taking the measure of work: A guide to validated scales for organizational research and diagnosis*. Thousand Oaks, CA, Sage.

Gautam, T., Van Dick, R., & Wagner, U. (2004). Organizational identification and organizational commitment: distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of Social Psychology, 7,* 301-315. https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2004.00150.x

Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review, 25,* 161-178. https://doi.org/10.2307/2092623

Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın.

Kalemci-Tüzün, İ. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi; uygulamalı bir çalışma.* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Nobel Yayın Dağıtım.

Kurtessis, J.N, Eisenberger, R., Ford, M.T., Buffardi, L.C., Stewart, K.A., & Adis, C.S. (2017). Perceived organizational support: A meta-analytic evaluation of organization support theory. *Journal of Management, 43(6),* 1854-1884. https://doi.org/10.1177/0149206315575554

Liu, Y., Loi, R., & Lam, L.W. (2011). Linking organizational identification and employee performance in teams: The moderating role of team-member exchange. *International Journal of Human Resource Management, 22(15),* 3187-201. https://doi.org/10.1080/09585192.2011.560875

Lythreatis, S., Mostafa, A.M.S., & Wang, X. (2019). Participative leadership and organizational identification in SMEs in the MENA Region: Testing the roles of CSR perceptions and pride in membership. *Journal of Business Ethics, 156(3),* 635-650. https://doi.org/10.1007/s10551-017-3557-8

Mael, F.A. & Ashforth, B.E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behaviour, 13(2),* 103-123. https://doi.org/10.1002/job.4030130202

Meyer, J.P & Allen, N.J. (1991). A three component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review, 1*, 61-89. https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z

Özdemir, H.Ö., & İsmailçebi, Y.Z. (2011). Örgütsel bağlılığın örgütsel özdeşleşmeye etkisinde işten ayrılma niyetinin rolünün yapısal eşitlik modeli ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1),* 261-274.

Polat, M. & Meydan, C.H. (2011). Örgüt kültürü bağlamında güç eğilimi ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(1).*

Pratt, M.G. (1998). To be or not to be: Central questions in organizational identification. In Whetton, D.A. & C. Godfrey (Eds.), *Identity in organizations: Building theory through conversations* (pp.33-47). Brooks-Cole.

Reade, C. (2001). Antecedents of organizational identification in multinational corporations: Fostering psychological attachment to the local subsidiary and the global organization. The International *Journal of Human Resource Management, 12(8),* 1269-91. https://doi.org:10.1080/09585190110083794

Rhoades, L. & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology, 87(4),* 698-714. https://doi.org/10.5296/ijhrs.v9i3.15102

Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta analysis. *Journal of Vocational Behavior, 66(2),* 358-84. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005

Scott, C.R. (2007). Communication and social identity theory: Existing and potential connections in organizational identification research. *Communication Studies, 58,* 123-138. https://doi.org/10.1080/10510970701341063

Sökmen, A. (2019). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık ve iş tatmini ilişkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7 (2),* 980-990.

Sökmen, A. & Bıyık, Y. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, kişi-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisi: Bilişim uzmanlarına yönelik bir araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 9(2),* 220-227.

Sökmen, A. & Şimşek, T. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütle özdeşleşme, stres ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Bir kamu kurumunda araştırma. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18/3, 606-620.

Şıklar, E. & Özdemir, A. (2019). *İstatistik II*. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups. studies in the social psychology of intergroup relations.* Academic Press.

Tajfel, H., &Turner, J.C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*, (pp.33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.

Tajfel, H. and Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviors. In S. Worchel ve W.G. Austin (Eds), *Psychology of intergroup relations* (pp.7-24). Nelson – Hall Publishers.

Tak, B. &Aydemir, B.A. (2004). *Örgütsel özdeşleşme üzerine iki görgül çalışma*. 12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirisi, Bursa.

Tak, B. & Çiftçioğlu, B. (2009). Algılanan örgütsel prestij ile örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,18,* 100-116.

Telman, N. & Aşkun-Çelik, D. (2013). *Endüstri/Örgüt psikolojisi alanında kullanılan ölçekler el kitabı.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Tüzün, İ.K. & Çağlar, İ. (2008). Örgütsel özdeşleşme kavramı ve iletişim etkinliği ilişkisi. *Journal of Yasar University, 3(9),* 1011-1027.

Van Dick R, Hirst G, Grojean MW, & Wieseke J. (2007). Relationships between leader and follower organizational identification and implications for follower attitudes and behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 80,* 133–42. https://doi.org/10.1348/096317905X71831

Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., & Grubba, C. Vd. (2004). Should I stay or should I go?: Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. *British Journal of Management, 15,* 351-360. https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2004.00424.x

Van Knippenberg, D. & Sleebos, E. (2006). organizational identification versus organizational commitment: Self-definition, social exchange and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior, 27(5),* 571-584. https://doi.org/10.1002/job.359

Van Knippenberg, D., &Van Schie, E. C. M. (2000). Foci and correlates of organizational identification. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 73,* 137-147. https://doi.org/10.1348/096317900166949

Wilkins, S., Butt, M.M., Kratochvil, D., & Balakrishnan, M.S. (2016). The effects of social identification and organizational identification on student commitment, achievement and satisfaction in higher education, *Studies in Higher Education, 41(12),* 2232-2252. https://doi.org/10.1080/03075079.2015.1034258

Yıldırım, F. (2002). *Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ve örgütsel adaleti İlişkisi,* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Zagenczyk, T.J., Purvis, R.L., Cruz, K.S., Thoroughgood, C.N., &Katina, B.S. (2020). Contex and social Exchange: perceived ethical climate strengthens the relationships between organizational support and organizational identification and commitment. The International *Journal of Human Resource Mangement, 5*. https://doi.org/10.1080/09585192.2019.1706618

Zaman, U. & Nadeem, R.D. (2019). Linking corporate social responsibility (CSR) and affective organizational commitment: Role of CSR strategic importance and organizational identification, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, 13(3),* 704-726. https://www.researchgate.net/publication/341601647

Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletler Özelinde Bir Analiz

Prof. Dr. Sibel Mehter Aykın

Akdeniz Üniversitesi

Özet

Türkiye içinde bulunduğu coğrafyada vizyoner ve aktif bir diplomasi örneği sergilemektedir. Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı bölgesel işbirliği hareketlerinden biri de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'dır (EİT). EİT üyesi on devlet arasında yer alan Afganistan İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti, YÖK'ün Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin (2018-2022) merkeze aldığı ülkeler arasında bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin sonuçlarını Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye devletler özelinde inceleyerek, bölgeye yönelik kanıta dayalı politika oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemleri arasında sıralanan "durum çalışması" yapılarak, sırasıyla şu sorulara cevap aranacaktır: 1) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın amacı nedir? 2) 2025 Vizyonu neler yapılmasını öngörmektedir? 3) Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi neyi amaçlamaktadır? 4) EİT üyesi devletler bu stratejinin neresindedir? 5) YÖK'ün tanımladığı uluslararasılaşma stratejisi ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın 2025 Vizyonu arasında herhangi bir sinerji yaratılmış mıdır? Bu sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde, yükseköğretim alanında bölgesel düzeyde bir uluslararasılaşma stratejisi geliştirilmesine katkıda bulunabilecek bulgular sıralanarak, politika önerileri geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim Sistemi, Hedef Odaklı Uluslararasılaşma, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 2025 Vizyonu

Target Bound Internationalization of the Higher Education: An Analysis In View of the Member States of the Economic Cooperation Organization

Prof. Dr. Sibel Mehter Aykın

Akdeniz University

Abstract

Türkiye manifests a good example of visionary and active diplomacy in her geography of location. One of the regional cooperation movements led by Turkey is the Economic Cooperation Organization (ECO). Four out of ten ECO member states –Islamic Republic of Afghanistan, Azerbaijan Republic, Islamic Republic of Iran and Islamic Republic of Pakistan– are the countries prioritized by the the Council of Higher Education in its Target Bound Internationalization Strategy of the Higher Education (2018-2022). The aim of this paper is to contribute to the evidence-based policy formulation for the region by examining the results of the Target Bound Internationalization Strategy of the Higher Education especially in view of the member states of the Economic Cooperation Organization. For this purpose, a "case study" as part of the qualitative research methods will be carried out and the following questions will be answered, respectively: 1) What is the aim of the Economic Cooperation Organization? 2) What are the actions planned under the Vision 2025? 3) What does the Target Bound Internationalization Strategy of the Higher Education envisage to be done? 4) What is the position of the ECO countries in view of this strategy? 5) Is there any synergy created between the internationalization strategy defined by the Council of Higher Education and the Vision 2025 of the Economic Cooperation Organization?In line with the answers given to these questions, policy recommendations will be developed by listing the findings that may contribute to the development of an internationalization strategy at regional level in the field of higher education.

Keywords: Higher Education System, Target-based Internationalization, Economic Cooperation Organization, Vision 2025

Giriş

Dünyanın en büyük on ekonomisi arasında yer almayı hedef olarak belirleyen YÖK geçmiş dönem Başkanı Prof. Dr. Yekta Saraç (2021) tarafından dile getirildiği üzere, bu hedefe ilk olarak yükseköğretim alanında ulaşmıştır. 2014 yılında 48 bin 183 olan uluslararası öğrenci sayısı, 2020 yılında 200 bini aşmış (Interpress, 08.05.2021); Türkiye en çok uluslararası öğrenci alan ülkeler kategorisinde onuncu sırada kendisine yer bulmuştur (T.I.M.E, 2021: 10). Bu artışın arkasındaki temel itici gücün, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) geçmiş dönem Başkanı Prof. Dr. Yekta Saraç tarafından 2017 yılında takdim edilen *Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi (2018-2022)* olduğu düşünülmektedir. Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi,*"Türkiye'nin yükseköğretim alanında çekim merkezi haline getirilmesi"* ve *"uluslararasılaşmada kurumsal kapasitenin artırılması"* olmak üzere iki ana stratejik amaç doğrultusunda yapılandırılmış; bu iki amaç doğrultusunda uluslararasılaşma

stratejisinin odaklanacağı 20 hedef ülke[1] ile bu işi ilk etapta üstlenecek 20 pilot devlet üniversitesi[2] belirlenmiştir (YÖK, 2017: 52).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Vizyonu'nun son bileşeni görünümündeki On Birinci Kalkınma Planı, bahse konu Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin üst politika belgesini oluşturmaktadır. Sektörel gelişmenin ana omurgasını belirleyen On Birinci Kalkınma Planı'nda yükseköğretimde uluslararasılaşma düzeyinin artırılması öngörülmüştür (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 131). "*Türk Yükseköğretim Sisteminin uluslararası kalkınma işbirliğimizin güçlü olduğu ülkeler nezdinde çekim merkezi haline getirilmesi için orta ve uzun vadeli stratejilerin oluşturulması*" 2019-2023 döneminde yapılması öngörülen işler arasında sıralanmıştır (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 189). On Birinci Kalkınma Planı'nda yükseköğretime ilişkin öngörülen faaliyetlerin her biri, "*salt ekonomik açıdan değil, aynı zamanda kültür diplomasisi boyutuyla da düşünülmüş olup, yükseköğretim sistemimizin ülkemiz tezlerinin ve politika tercihlerinin yaygınlaştırılmasında kullanılacak bir yumuşak güç unsuruna dönüştürülmesi için stratejilerin geliştirilmesi bağlamında değerlendirilmiştir* (Mehter Aykın, Kahraman, 2021: 263, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): 190*)*. 2053 vizyonu doğrultusunda On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) hazırlıklarının yapıldığı şu günlerde, uzun vadeli hedeflerin, stratejik amaç ve önceliklerin kanıta dayalı çalışmalarla desteklenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Yükseköğretimde uluslararası öğrencilerin varlığını yumuşak güç unsuru olarak değerlendiren Türkiye, içinde bulunduğu coğrafyada vizyoner ve aktif bir diplomasi örneği sergilemektedir. Bilineceği üzere, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Türkiye'nin önemli bir aktör ve itici güç olarak rol aldığı uluslararası örgütler arasındadır. EİT üyesi Afganistan İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti YÖK'ün Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisinin (2018-2022) merkeze aldığı ülkeler arasında sıralanmaktadır. Ne var ki, yükseköğretim alan yazını incelendiğinde, öğrenim görmek üzere EİT ülkelerinden yükseköğretim kurumlarımıza gelen uluslararası öğrencilere ilişkin yeterli sayıda çalışma bulunmadığı görülmektedir. Bu çalışma, yükseköğretim alan yazınındaki bu boşluğu doldurmak üzere kaleme alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin sonuçlarını EİT ülkeleri özelinde inceleyerek, bölgeye yönelik kanıta dayalı politika oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda en uygun yöntem olarak durum çalışması yapılması öngörülmüştür. Bilineceği üzere, nitel araştırma yöntemleri

[1] Afganistan, Almanya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Hindistan, İngiltere, İran, Kosova, Makedonya, Malezya, Mısır, Pakistan, Rusya, Sudan, Suudi Arabistan, Ukrayna, Yunanistan. Yükseköğretim Kurulu (30 Haziran 2017). **Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (2018-2022),** Ankara, s. 48-49.

[2] Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İzmir İleri teknoloji Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu (30 Haziran 2017). **Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (2018-2022),** Ankara, s. 50.

arasında sıralanan durum çalışmaları, belirli bir işleyişe sahip herhangi bir sistemin çalışma şekline ve yönelimine ilişkin açıklamalarda bulunmak üzere verilerin toplanmasını içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 289; Chmiliar, 2010: 582; Mehter Aykın ve Kahraman, 2021: 847; Mehter Aykın ve Kahraman, 2022a: 409, Mehter Aykın ve Kahraman 2022b: 170-171). Durum çalışmaları, kanıta dayalı politika önerileri geliştirilmesinde önemli birer girdi sağlamakta olup (Mehter Aykın ve Kahraman, 2021: 847; Mehter Aykın ve Kahraman, 2022a: 410), mevcut çalışma bulgularından hareketle, uluslararası kalkınma işbirliğimizin bulunduğu EİT ülkeleri nezdinde yükseköğretim sistemimizin çekim merkezi haline getirilmesi için uygun bir stratejinin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır: 1) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın amacı nedir? 2) 2025 Vizyonu neler yapılmasını öngörmektedir? 3) Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi neyi amaçlamaktadır? 4) EİT üyesi devletler bu stratejinin neresindedir? 5) YÖK'ün tanımladığı uluslararasılaşma stratejisi ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın 2025 Vizyonu arasında sinerji yaratılmış mıdır? Bu sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde, yükseköğretimde bölgesel düzeyde bir uluslararasılaşma stratejisi geliştirilmesine katkı sağlayacak bulgular ve çeşitli öneriler sıralanacaktır. Takip eden bölümlerde; sırasıyla EİT'nın oluşumuna, EİT ülkelerinden öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilere ve YÖK'ün Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'ne ilişkin bilgiler verildikten sonra, EİT Eğitim Enstitüsü faaliyetlerinden ve EİT 2025 Vizyonu'ndan bahisle, EİT ülkelerinin yükseköğretim alanındaki işbirliği ve bütünleşmesinin önündeki başlıca güçlükler ve fırsatlar tartışılacaktır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Genel Görünümü

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization – ECO), esas itibariyle 1964 yılında Sadabat Paktı ülkeleri[3] tarafından İstanbul Zirvesi'nde kurulmuş bulunan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development – RCD) teşkilatına dayanmaktadır. 1979 yılında İran'da vuku bulan İslam Devrimi sonrasında işlevsiz hale gelen RCD, 15-17 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleştirilen Zirvede liderlerin mutabık kalması neticesinde yeniden yapılandırılarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasını takiben, 1992 yılında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın katılımıyla EİT'e üye devlet sayısı 10'a ulaşmıştır.

14 Eylül 1996 tarihinde imzalanan İzmir Antlaşması'nın 2. maddesinde belirtildiği üzere, EİT'nın kuruluş amacı; üye ülkeler arasında kültürel, ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmek ve altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek suretiyle, tarafların kendi aralarında ve üçüncü ülkelerle bütünleşmesine ve böylelikle EİT ülkelerinde yaşayan halkların yaşam kalitesinin ve standartlarının artırılmasına katkıda bulunmaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda, bugüne dek iki adet uzun vadeli strateji oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi, 1 Ekim 2005 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen 15. Bakanlar Konseyi'nde kabul edilen 2015 Vizyonu; ikincisi ise, 1 Mart 2017 tarihinde İslamabad'da gerçekleştirilen 13. Liderler Zirvesi'nde kabul edilen 2025 Vizyonu'dur.

EİT; Hükümet ve Devlet Başkanlarını bir araya getiren Zirvelerde ortaya çıkan eğilimler çerçevesinde, Bakanlar Konseyi Toplantılarında alınan kararlar ve Bölgesel Planlama Konseylerinde oluşturulan çalışma planları doğrultusunda kuruluş amacına ulaşmaya

[3] Türkiye, İran, Pakistan

çalışmaktadır. Özellikle eğitim-öğretim alanında Kültür Enstitüsü (İran/Tahran), Bilim Vakfı (Pakistan/İslamabad) ve Eğitim Enstitüsü (Türkiye/Ankara) olmak üzere üç ihtisas kuruluşu EİT'e çalışmalarında destek olmaktadır.

EİT; 7 milyon kilometrekareye yayılan bir alanda yaklaşık 500 milyon nüfusu barındıran bir teşkilat olmanın yanı sıra, Çin'den Avrupa'ya, keza Çin'den Rusya'ya geçit sağlayan stratejik bir transit kuşağıdır. Tablo 1'de EİT'na ilişkin temel göstergeler verilmiştir. Buna göre; 512 milyon kişiye vatan olan EİT'nın dünya nüfusu içindeki payı 2020 yılı itibariyle %6,39'dur. 2000 yılında yaklaşık 1 trilyon US$ olan EİT ülkelerinde yaratılan toplam GSYİH, 2015 yılı itibariyle 1 trilyon 969 milyar US$'a, 2020 yılı itibariyle de 2 trilyon 187 milyar US$'a ulaşmıştır. 2020 yılında küresel hasılanın yaklaşık 81,5 trilyon US$ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, EİT ülkeleri tarafından yaratılan zenginliğin küresel hasılanın yaklaşık %2,68'e karşılık geldiği söylenebilir. 2000 yılında 2 bin 925 US$ olan kişi başına düşen gelirler, 2015 yılında 4 bin 303 US$'a ulaşmış ancak pandeminin etkisiyle 2020 yılı itibariyle 3 bin 712 US$'a gerilemiştir.

Tablo 1: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na İlişkin Temel Göstergeler

	2000	**2015**	**2020**
EİT Nüfus (milyon kişi)	350	358	512
Dünya Nüfusu İçindeki Payı (%)	5,73	6,23	6,39
EİT GSYİH (2010 fiyatlarıyla, milyar US$)	1.024	1.969	2.187
Dünya GSYİH (2010 fiyatlarıyla, milyar US$)	49.607	74.889	81.562
Dünya GSYİH İçindeki Payı (%)	2,06	2,63	2,68
Kişi Başına Düşen GSYİH	2.925	4.303	3.712

Kaynak: ECO Annual Economic Report (2020), Statistical Appendix, s. 7

Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenim Görmek Üzere EİT Ülkelerinden Türkiye'ye Gelen Uluslararası Öğrenciler

Daha önce de belirtildiği üzere, yükseköğretim sistemimizin uluslararası kalkınma işbirliğimizin güçlü olduğu ülkeler nezdinde çekim merkezi haline getirilmesi amacıyla Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi (2018-2022) oluşturulmuştur. Sözü edilen Strateji, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşmasında yol gösterici ilkeler içermekte olup, bu bağlamda üniversitesinin odaklanması beklenen 20 hedef ülke belirlenmiştir (Yükseköğretim Kurulu, 2017: 48-49; Mehter Aykın, Kahraman, 2021: 263-268). Hedef ülkeler arasında yer alan Afganistan İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti aynı zamanda EİT ülkeleridir.

Tablo 2'de, akademik dönemler itibariyle yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek üzere EİT ülkelerinden Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilerin milliyet bazında dağılımı gösterilmektedir. Buna göre; EİT ülkelerinden yükseköğrenim için ülkemize gelen toplam uluslararası öğrenci sayısı 2013-2014 akademik döneminde sadece 24 bin 801 iken, süreç içerisinde uluslararası öğrenci sayısı hızla artarak 2021-2022 akademik döneminde 82 bin 898 olarak kayıtlara geçmiştir. 2021-2022 akademik döneminde tüm ülkelerden toplam 260 bin 151 uluslararası öğrencinin Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında kayıtlı olduğu göz önünde

bulundurulduğunda, kaba bir hesapla her üç uluslararası öğrenciden birinin EİT ülkelerinden olduğu söylenebilir.

2021-2022 akademik döneminde, EİT bölgesinden ülkemize en çok uluslararası öğrenci gönderen ülke 28 bin 922 kişi ile Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. İkinci sırada 15 bin 578 uluslararası öğrenci ile Türkmenistan gelir iken, üçüncü sırada 14 bin 886 uluslararası öğrenci ile İran İslam Cumhuriyeti yer almıştır. İran'ı sırasıyla; Afganistan İslam Cumhuriyeti (9.002), Kazakistan Cumhuriyeti (4.857), Pakistan İslam Cumhuriyeti (3.816), Özbekistan Cumhuriyeti (3.390), Kırgız Cumhuriyeti (1.766) ve Tacikistan Cumhuriyeti (681) takip etmiştir.

Tablo 2: Akademik Dönemler İtibariyle Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenim Görmek Üzere EİT Ülkelerinden Türkiye'ye Gelen Uluslararası Öğrencilerin Milliyet Bazında Dağılımı

	2013-2014	**2014-2015**	**2015-2016**	**2016-2017**	**2017-2018**	**2018-2019**	**2019-2020**	**2000-2021**	**2021-2022**
Afganistan İslam Cumhuriyeti	2.332	3.672	4.338	5.251	5.826	6.804	7.517	8.428	9.002
Azerbaycan Cumhuriyeti	6.901	10.638	12.504	14.878	17.088	19.383	21.069	23.770	28.922
İran İslam CumhuriyetiKey words	4.343	5.302	5.661	6.099	6.418	7.154	8.776	11.223	14.886
Kazakistan Cumhuriyeti	1.306	1.799	1.986	2.015	2.065	2.191	2.349	2.909	4.857
Kırgız Cumhuriyeti	1.410	1.819	1.994	2.032	1.926	1.937	1.792	1.649	1.766
Özbekistan Cumhuriyeti	371	556	652	736	840	1.075	1.598	2.421	3.390
Pakistan İslam Cumhuriyeti	728	1.127	1.438	1.606	1.822	2.215	2.386	2.948	3.816
Tacikistan Cumhuriyeti	469	624	701	692	656	649	648	626	681
Türkmenistan	6.941	9.092	9.903	10.418	12.247	17.571	18.016	19.384	15.578

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu, https://istatistik.yok.gov.tr/ Erişim Tarihi: 4.11.2022.

EİT Ülkelerinin Yükseköğretim Alanında Bütünleşmesinin Önündeki Başlıca Güçlükler ve Fırsat Alanları

EİT, her ne kadar ticaretin serbestleştirilmesini esas almış ve ticaret hacminin artırılması yoluyla refah seviyesinin yükseltilmesini öngörmüş olsa da eğitimin kalkınmadaki rolü göz ardı edilmiş değildir. Nitekim, İzmir Antlaşması'nın "İhtisas Kuruluşları ve Bölgesel Örgütler" başlığını taşıyan 10. maddesine istinaden, EİT'nın kuruluş amaçlarını gerçekleştirme konusunda kolaylaştırıcılık rolü üstlenecek bir eğitim enstitüsü kurulması gündeme gelmiştir. Dibacede ifade edildiği şekliyle; *"İzmir Antlaşması'nın amaç ve ilkeleri doğrultusunda; Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkelerinin eğitim ve öğretim alanındaki işbirliği alanını yaygınlaştırmak ve genişletmek"* ve ayrıca *"bölge insanlarına, daha iyi eğitim ve öğretim sağlayarak müşterek refahın temin edilmesi yanında İzmir Antlaşması'na canlılık ve hayatiyet kazandırmak"* amacıyla, Ekonomik

İşbirliği Teşkilatı Eğitim Enstitüsü (EİT-EE) Kuruluş Belgesi 9 Mayıs 1998 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde gerçekleştirilen 8. Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda imzaya açılmıştır. Üç ülke tarafından ratifikasyonun tamamlanmasını takiben, 8. madde uyarınca EİT-EE Kuruluş Belgesi 29 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte, söz konusu Kuruluş Belgesini Özbekistan ve Türkmenistan imzalamamış; Kazakistan ise onay sürecini tamamlamamıştır (ECO Educational Institute, Extended Biennial Report (2017/2020): 18). EİT ülkeleri tarafından yeterince sahiplenmenin sağlanmamış olması yükseköğretim alanında işbirliğinin sağlanması ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi önündeki başlıca güçlük alanını oluşturmaktadır.

EİT ülkeleri, 1 Ocak 2005 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen 15. Bakanlar Konseyi'nde kabul edilen EİT 2015 Vizyonu çerçevesinde, beşeri kaynakların geliştirilmesi yoluyla yoksullukla mücadele stratejik amacına yönelik olarak; bölge halkının yaşam standartlarının, eğitim düzeylerinin ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi yönünde gerekli her türlü tedbiri alma taahhüdünde bulunmuşlardır (ECO Vision 2015, s. 4). Ne var ki, başlangıç yıllarında gerekli finansal ve beşeri kaynak tahsisinin yapılmamış olması nedeniyle EİT-EE'nden beklenen görevlerin bütünüyle yerine getirilmesi mümkün olamamış; 2015 Vizyonu ile tanımlanan eğitim odaklı hedeflerin tutturulması da başarılamamıştır (ECO Educational Institute, Extended Biennial Report (2017/2020): 16-18).

Merkezi Ankara'da bulunan EİT-EE'nün en üst politika oluşturma ve karar organı; sırasıyla EİT-EE Başkanı, EİT Genel Sekreteri ve EİT ülkelerinin Eğitim Bakanlarından oluşan *Mütevelli Heyeti*'dir. Bugüne kadar Türkiye'nin ev sahipliğinde toplam üç Mütevelli Heyeti toplantısı gerçekleştirilmiştir[4].II. Mütevelli Heyeti Toplantısı'nda kabul edilen çalışma programı çerçevesinde, bölge içindeki öğrenci hareketliliğini kolaylaştırmak amacıyla EİT ülkeleri tarafından sunulan eğitim fırsatlarının anlatıldığı "EİT Yükseköğretim ve Öğrenme Merkezi Portalı" *studyineco.org* adresi üzerinden hizmete sunulmuştur. Sözü edilen Portal, EİT ülkelerinin her biri tarafından uluslararası öğrencilere sunulan olanaklara ilişkin bilgiye açık erişim sağlaması bakımından çok değerlidir. Bununla birlikte, eğitim alanındaki en üst karar organı olan Mütevelli Heyeti'nin 2001 yılından bu yana sadece üç kez toplanmış olması, EİT Eğitim Enstitüsü'nün çevik bir yönetim yapısını haiz olmadığını düşündürmektedir.

EİT-EE, Kuruluş Belgesi ile kendisine verilen görev çerçevesinde çeşitli ajans ve topluluklarla temaslarda bulunaktadır. Bu kapsamda, EİT bölgesindeki yükseköğretim kurumları arasında işbirliğinin geliştirilmesi bakımından önemli bir girişim olarak değerlendirilebilecek Yüksek Düzeyli Üniversite Temsilcileri Toplantısı Eğitim Enstitüsü'nün girişimiyle 30 Eylül 2021 tarihinde çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. 30 üniversiteden 60 uzmanın bir araya geldiği ve 7 ülkenin temsil edildiği toplantıda EİT bölgesi yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma düzeyi tartışmaya açılmıştır. İşbirliği fırsatları ile başlıca güçlüklerin tartışıldığı toplantıda; öğrenci hareketliliği, bilimsel araştırma altyapısının ve işbirliğinin güçlendirilmesi, laboratuvarların, eğitim teknolojilerinin ve sistemlerinin paylaşılması, akreditasyon, yükseköğretim konsorsiyumları, kredi biriktirme ve transfer sistemi, ortak diploma programları, niteliklerin karşılıklı tanınması gibi konularda görüş alış-verişinde bulunulmuştur (ECO Education Institute, High Level University Representatives Forum).

[4] I. Mütevelli Heyeti Toplantısı (3 Nisan 2012) ile II. Mütevelli Heyeti Toplantısı (26 Temmuz 2017) ülkemiz ev sahipliğinde yüz yüze yapılmıştır. Yine ülkemiz ev sahipliğinde gerçekleştirilen III. Mütevelli Heyeti Toplantısı (12 Ağustos 2020) salgın koşulları altında çevrimiçi olarak yapılmıştır.

2015-2017 yılları arasında EİT-EE'ne Başkan atamasının yapılmamış olması Enstitüden beklenen görevlerin yerine getirilmesinde önemli bir zafiyet yaratmıştır. Bununla birlikte, ilerleyen tarihlerde Prof. Dr. Akif Kireçci'nin EİT-EE Başkanlığı'na atanması, EİT-EE emrine verilmek üzere yeni kaynak ve personel tahsisi yapılması, EİT ülkelerinde temas noktalarının oluşturulması, başta yükseköğretim olmak üzere eğitimin her kademesinde yapılacak işler konusunda Konsey tarafından üye devletlerin göreve davet edilmesi, Bölgesel Planlama Konseyi tarafından hazırlanan 2017 yılı Çalışma Planında eğitim konusuna ve EİT-EE'nün faaliyetlerine yer verilmesi, çalışma planında kaydedilen ilerlemenin izlenerek raporlanması EİT-EE'nün misyonunu yerine getirmesi için gerekli asgari koşulların son zamanlarda sağlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Mevcut EİT-EE Başkanı'nın da vurguladığı gibi; tarafların istekli olmaları halinde EİT-EE, yükseköğretim alanında işbirliği ağının kurulması, bölgeye has burs programlarının oluşturulması, bölgesel değişim programlarının altyapısının hazırlanması ve uygulanması bağlamında her türlü görevi üstlenmeye hazırdır (ECO Annual Work Programme, s. 65, 71, 74, 75 ve 77; ECO Educational Institute, Extended Biennial Report (2017/2020),s. 15).

Daha önce de belirtildiği üzere, 1 Mart 2017 tarihinde İslamabad'da gerçekleştirilen 13. Liderler Zirvesi'nde 2025 Vizyonu kabul edilmiştir. İzmir Antlaşması amaçlarına bağlılıklarını teyit ettikleri 2025 Vizyonu'nda, EİT üyesi devletlerin Liderleri sürdürülebilirlik, bölgesel entegrasyon, taraflar arasında işbirliği için elverişli bir ortamın yaratılması temel prensipleri doğrultusunda hareket edecekleri taahhüdünde bulunarak 6 adet işbirliği alanı tanımlamışlardır. Söz konusu işbirliği alanları; (1) Ticaret, (2) Ulaştırma ve Bağlantısallık, (3) Enerji, (4) Turizm, (5) Ekonomik Büyüme ve Verimlilik, (6) Refah ve Çevre başlıklarını taşımaktadır. Her bir işbirliği alanına yönelik eylem planı oluşturulmuş, kaynak tahsisi yapılması öngörülmüştür.

Eğitim konusuna 2025 Vizyonu'nun 6 numaralı *Toplumsal Refah ve Çevre* başlığı altında yer verilmiştir. Bu kapsamda, EİT ülkeleri bölge halkının yaşam standartlarının ve kalitesinin artırılması amacıyla eğitim alanında çok taraflı işbirliğine yönelecekleri taahhüdünde bulunmuşlardır (ECO Vision 2025 and Implementation Framework 2017: 2). 2025 Vizyonu Eylem Planında, EİT bölgesinde kapasite artışını sağlayacak her türlü eğitim-öğretim faaliyetini ve mesleki formasyonu destekleyecek muhtelif bölgesel mekanizmaların geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu amaç doğrultusunda, EİT-EE aracılığıyla 2017-2025 yılları arasında EİT ülkelerinin Milli Eğitim Bakanlarının sistematik olarak toplanması, başta yükseköğretim olmak üzere her kademedeki mesleki, teknik ve akademik eğitim alanlarında bölgesel ağların kurulması, EİT bölgesine özel değişim ve burs programlarının oluşturulması, mesleki eğitime ilişkin iyi uygulama örneklerinin ve eğitim materyallerinin yaygınlaştırılması için uluslararası örgütlerle işbirliği yapılması gibi bir dizi faaliyet 2025 Vizyonu Eylem Planı kapsamında yapılacak işler arasında sıralanmıştır. Bu faaliyetlerin takibinden EİT ülkeleri ile birlikte EİT Sekreteryası sorumlu tutulmuştur. (ECO Vision 2025 and Implementation Framework 2017: 9ve 29). 2025 Vizyonu ve Eylem Planı, eğitim alanında EİT ülkelerini ortak bir paydada buluşturması bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yükseköğretim sistemimizin uluslararası kalkınma işbirliğimizin güçlü olduğu ülkeler nezdinde çekim merkezi haline getirilmesini öngören üst politika belgesine uygun olarak,YÖK tarafından Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi (2018-2022) benimsenmiş; bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının odaklanması beklenen hedef ülkeler tanımlanmıştır. Bununla birlikte, yükseköğretim alan dergilerinde gerek

yükseköğretim sistemimizin uluslararasılaşması sürecinde hedef alınan ülkelere gerekse bölgesel işbirliği teşkilatlarının yükseköğretime bakışlarına ilişkin yeterince çalışma yer almamıştır. Bu çalışma, Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin sonuçlarını Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (EİT) üye devletler özelinde inceleyerek, bölgeye yönelik kanıta dayalı politika oluşturulmasına katkıda bulunmak üzere kaleme alınmıştır. Yapılan durum çalışmasının bulguları şöyle sıralanabilir:

- Taraflar arasında kültürel, ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve gerekli altyapı yatırımlarının yapılması yoluyla, bölge ülkelerinin bütünleşmesini sağlayarak refah seviyesinin artmasına katkıda bulunmak üzere kurulan EİT'nın son genişleme halkası ile birlikte on üyesi olmuştur. Bunlardan Afganistan İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin merkeze aldığı ülkeler arasında bulunmaktadır.
- EİT ülkelerinden yükseköğretim kurumlarımıza gelen toplam uluslararası öğrenci sayısı 2013-2014 akademik döneminde 24 bin 801 iken, dramatik bir artışla 2021-2022 akademik döneminde 82 bin 898 olarak kayıtlara geçmiştir. 2021-2022 akademik döneminde toplam 260 bin 151 uluslararası öğrencinin Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında kayıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kaba bir hesapla her üç uluslararası öğrenciden birinin EİT ülkesinden olduğu söylenebilir.
- *Bölge insanlarına, daha iyi eğitim ve öğretim sağlayarak müşterek refahın temin edilmesi yanında İzmir Antlaşması'na canlılık ve hayatiyet kazandırmak* üzere Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Eğitim Enstitüsü (EİT-EE) kurulmuştur; ancak Kuruluş Belgesi'ni Özbekistan ve Türkmenistan imzalamamış; Kazakistan ise onay sürecini tamamlamamıştır. EİT ülkeleri tarafından yeterince sahiplenmenin sağlanmamış olması yükseköğretim kurumları özelinde işbirliği ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Öte yandan, dönemsel olarak yeterli finansal ve beşeri kaynak ile desteklenmemiş olması, buna bağlı olarak bir dönem çevik bir yönetim yapısını haiz olmaması, EİT-EE'nden beklenen görevlerin yerine getirilmesinde zafiyet yaratan unsurlar olarak kayıtlara geçmiştir.
- Tarafların Milli Eğitim Bakanlarının sistematik olarak toplanması, başta yükseköğretim olmak üzere her kademedeki mesleki, teknik ve akademik eğitim alanlarında bölgesel ağların kurulması, EİT bölgesine özel değişim ve burs programlarının oluşturulması, mesleki eğitime ilişkin iyi uygulama örneklerinin ve eğitim materyallerinin yaygınlaştırılması için uluslararası örgütlerle işbirliği yapılması gibi bir dizi faaliyetin 2025 Vizyonu Eylem Planı kapsamına alınmış olması kayda değer bir gelişmedir. EİT-EE'nün sözü edilen tüm iş ve işlemlerin takibini yapabilecek kapasitede olması sevindiricidir.

Yukarıdaki bulgulardan hareketle aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Giderek artan faaliyetleri gerçekleştirmek üzere EİT-EE'nün ihtiyaç duyduğu finansal kaynağın her geçen gün arttığı düşüncesinden hareketle; çeşitli üye devletlerde kendi imkanları ile öğrenim gören uluslararası öğrencilerin ödedikleri harçların belirli bir yüzdesinin ilgili yükseköğretim kurumu tarafından EİT Eğitim Enstitüsü hesabına aktarılması ve bu paranın Enstitü'nün kuruluş amaçları doğrultusunda özellikle öğrencilerin, öğretim elemanları ile öğretim üyelerinin, idari personel ile yükseköğretim kurumu yöneticilerinin kısa süreli hareketliliklerinin finansmanında kullanılması, böylelikle taraflar arasında daha fazla kaynaşmanın sağlanması önerilmektedir.
- Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Stratejisi'nin hedef aldığı 20 ülke içerisinde İslam İşbirliği Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı, Şangay İşbirliği Teşkilatı ve benzeri bölgesel işbirliği teşkilatlarına üye devletler bulunduğu gerçeğinden hareketle; YÖK'ün Uluslararasılaşma Stratejisi'nin sonuçlarını diğer bölgesel işbirliği teşkilatlarına üye

devletler özelinde de inceleyerek, sözü edilen işbirliği bölgelerine yönelik kanıta dayalı politika oluşturulmasına katkıda bulunmak üzere başka çalışmaların da yükseköğretim alan yazınına kazandırılması doğru olacaktır.

Kaynakça

Kitap, Makale ve Tebliğler

Chmiliar, L. (2010). "Case Selection". In A.J. Mills, G. Durepos, E. Wiebe (Eds.), **Encyclopedia of Case Study Research,** (Volume I, pp. 582-583). Thousand Oaks, CA: Sage.

Ehtiyar, R.; Güzel, Ö.; Rzazade, H. (2021). "Uluslararası Yükseköğrenim Öğrencilerinin Temel Sorun Alanları: Azerbaycan Uyruklu Öğrenciler Üzerinde Nitel Bir Çözümleme", *Yükseköğretim Dergisi,* Yıl: 2021, Cilt: 11, Sayı: 3, s. 705-716, https://doi.org/10.2399/yod.21.725596

Haskan Avcu, Ö.; Koç, M.; Bayar, Ö. (2019). "Uluslararası Öğrencilerin Türkiye'deki Yükseköğrenimi Değerlendirmesi: Azerbaycan Örneği", *Yükseköğretim Dergisi,* Yıl: 2019, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 75-83, https://doi.org/10.2399/yod.18.035

Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2021). "Yükseköğretimde Uluslararası Öğrenciler: Akdeniz Üniversitesi Özelinde Tespit ve Öneriler", içinde: **Antalya Göç Kitabı** (ed. Suat Kolukırık, Güven Dinç), Konya: Palet Yayınları, s. 251-278.

Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2021). "Yükseköğretim Kurumlarının Uluslararasılaşma Stratejileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Uluslararası Kalite Konferansı (IQC'21) 2021*, 29-30 Temmuz 2021, Lefkoşa, KKTC, s. 846-862.

Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2022a). "Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) Tarafından Koşullu Akreditasyon Sağlanan Üniversitelerin Uluslararasılaşma Durumu: Karşılaştırmalı bir Analiz", *Uluslararası Kalite Konferansı (IQC'22) 2022*, 26-27 Temmuz 2022, Lefkoşa, KKTC, s. 407-427.

Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2022b). "Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) Tarafından Tam Akreditasyon Sağlanan Üniversitelerin Uluslararasılaşma Modelleri: Karşılaştırmalı bir Analiz", *8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Konferansı*, 24-25 Ekim 2022, İstanbul, s. 167-196.

Yıldırım, A.; Şimşek, H. (1999). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,** 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yıldırım, R.; Yeşilata, B. (2020). İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkelerinde Yükseköğretime Dayalı İnsan Kaynaklarının Analizi ve Planlanması, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 3, Aralık 2020, s. 474-487, DOI: 10.5961/jhes.2020.407.

İnternet Kaynakça sı

Ashgabat Consensus for Action, 13th ECO Summit, Ashgabat, 28 November 2021, Erişim Tarihi: 08.11.2022.

https://www.eco.int//parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3936/1642077303105cukfg55mdqo04aj1pjelalt1t0.pdf

ECO Vision 2015, 15th Council of Ministers, Astana, 1 October 2005, Erişim Tarihi: 18.11.2022.

https://www.eco.int//parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3678/1505637668729rqhjjqus35kr6bn734uarncg21.pdf

ECO Vision 2025 and Implementation Framework, February 2017, Erişim Tarihi: 08.11.2022.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3624/1506486491201cflnbtm0acra83f5arho4dgc65.pdf

ECO Islamabad Declaration, 13th ECO Summit, Islamabad, 1 March 2017, Erişim Tarihi: 08.11.2022.

https://www.eco.int//parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3427/1496207576434dfc8qcnab17eoa199lh2umonk3.pdf

ECO Annual Economic Report (2020), Statistical Appendix. Erişim Tarihi: 05.11.2022.

https://www.eco.int/elib/88858-Statistical-Appendix-2020.html?t=E-Library

ECO Educational Institute, Extended Biennial Report (2017/2020). Erişim Tarihi: 12.11.2012.

http://eieco.org/resources/files/biennal_report_merged.pdf

ECO Education Institute, High Level University Representatives Forum. Erişim Tarihi: 12.11.2022.

http://eieco.org/page/high-level-university-representatives-forum

ECO Regional Planning Council (RPC), ECO Annual Work Programme 2017, 27th Meeting, Erişim Tarihi: 23.11.2012.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3512/1500197465066hhvmoc8bc6koqksb7co7qohor6.pdf

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Eğitim Enstitüsü Kurucu Belgesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Kanun No: 5587, Kabul Tarihi: 28.02.2007, 3.3.2007 tarih ve 26451 sayılı Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc091/kanuntbmmc091/kanuntbmmc09105587.pdf

Interpress, Uluslararası Öğrenci Sayısı 200 bini Aştı, Hürriyet (08.05.2021), Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://basin.yok.gov.tr/InternetHaberleriBelgeleri/%C4%B0nternet%20Haber%20Belgeleri/2021/142_yekta_saractan_yuksekogretimde_uluslararasilasma_aciklamasi.pdf

Saraç, Y. (08.05.2021). "GÖRÜŞ - Hedef Odaklı Uluslararasılaşma", *Anadolu Ajansı*. Erişim: 24.09.2022.

https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-yuksekogretimde-uluslararasilasma/2233368

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023),** Ankara. Erişim Tarihi: 05.11.2022.

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

TIME Association (2021), **International Student Mobility Report,** Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://timeassociation.org/wp-content/uploads/2021/10/TIME_Association_International_Mobility_Report.pdf

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu. Erişim Tarihi: 4.11.2022.

https://istatistik.yok.gov.tr/

Yükseköğretim Kurulu (30 Haziran 2017). **Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (2018-2022),** Ankara. Erişim Tarihi: 05.11.2022.

https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasilasma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf

Sovyet Belgeselciliği: Mikhail Kaufman ve Ilya Kopalin'in Moscow'u

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Ordu Üniversitesi

Özet

Sinema kurmaca ve belgesel alanlarında anlatım dilini geliştirirken, yirminci yüzyılın başında kitleler için baskın sanat dalı haline dönüşmeye başlamıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki durumu bu şekilde baş döndürücü bir hızda ilerlerken, Rusya ve Sovyetler Birliği'nde de benzer gelişmeler yaşanmaktadır. Lenin'in diğer sanat dalları arasında sinemaya öncelik vermesinin bir sonucu olarak ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortamın şekillendirmesiyle sinema alanına ilgi büyük olmuştur. Sovyet sineması Ekim 1917 devrimini takip eden yıllarda çoğunluğu okuma yazma bilmeyen köylü halkın desteğini kazanmak ve eski rejimden kopuşu sağlamak için yönetimin kitlesel propaganda aracına dönüşmüştür. Çekilen filmler Sovyetler Birliği'nin hem ülke içerisinde hem de yurt dışında kitlelerin gözündeki imajını şekillendirmekte etkili olmuştur. Geçmiş yönetimin zayıflıkları, kötü yönleri ve yeni yönetimin sağladığı avantajlar hem kurmaca hem de belgesel filmlerde sıklıkla ele alınmıştır.

Sinemanın Rusya ve Sovyetler Birliği'nin kültürel hayatında sahip olduğu merkezi roldeki konumu ve sanatsal denemeler ile eğlence endüstrisinin birleşimi olması özelliği, onu sanatsal ve ideolojik yaklaşımların çatışma alanına dönüştürmüştür. Sinema 1920'li yıllarda sanatsal akımların etkisinde çeşitli denemelere sahne olurken bir yandan da devrim sonrası Sovyet kültürünün şekillendirilmesinde sahip olması gereken role ilişkin tartışmaların merkezinde yer almıştır.Devrim sonrası ekonomik ve politik dönüşüm süreçlerinin hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için insanların sahip olduğu kültürel ve psikolojik unsurların sinema aracılığıyla değişimi hedeflenmiştir. Sinema, yeni rejimin benimsetilebilmesi ve geçmişten kopuşun sağlanabilmesinin önemli bir aracına dönüşmüştür. Sinema, ideolojik hedeflerin gerçekleştirilebilmesinin yanı sıra sanatsal denemelerin hayata geçirilebilmesinde verimli bir alan sağlamıştır.

Literatür taramasıyla gerçekleştirilen bu çalışmada amaç; Sovyet belgeselciliğinin Ekim devrimi sonrası 1920'li yıllardaki durumuna ilişkin genel bir değerlendirmesini yapmak; Mikhail Kaufman ile Ilya Kopalin'in Moskow'unun özelliklerini ele almak ve dönemin belgeselleri üzerinde yarattığı etkiyi incelemektir. Kaufman ve Kopalin'in 1926 yılında gösterime giren Moskow'u o dönemin sinemacıları tarafından Sovyet belgeselciliğinin dönüm noktası olarak belirtilmektedir. Moskova'nın günlük rutinini beyaz perdeye taşıyan film ile Dziga Vertov'un kinoklar grubunun üyesi olan yönetmenlerinin sinema tarihine önemli bir katkısı olduğu vurgulanmaktadır. Moskova gibi büyük bir endüstriyel şehirdeki yaşama odaklanan yapım, Vertov'un filmleriyle özellikle de şehir senfonisi olan The Man with a Movie Camera'sıyla (1929) benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca bir başka şehir senfonisi olan Walter Ruttmann'ın Berlin: Symphony of a Great City (1927)'si üzerinde de etkide bulunmuştur. Moskow, Kaufman ve Kopalin'in şehir senfonisi türüne önemli bir katkıda bulundukları ve belgesel sinema alanındaki düşüncelerini yansıttıkları bir yapım olmuştur.

Aanahtar kelimler: Mikhail Kaufman, Ilya Kopalin, Sovyet belgeselciliği, Moskow, şehir senfonileri.

Soviet Documentary: Mikhail Kaufman and Ilya Kopalin's Moscow

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Ordu University

Abstract

While cinema developed its narrative language in the fields of fiction and documentary, it began to turn into the dominant form of art for the masses at the beginning of the twentieth century. While the situation in Europe and North America is progressing at such a dizzying pace, similar developments are also taking place in Russia and the Soviet Union. As a result of Lenin prioritizing cinema among other branches of art and shaped by the political environment of the country, there has been a great interest in the field of cinema. In the years following the October 1917 revolution, Soviet cinema turned into a mass propaganda tool of the government in order to gain the support of the mostly illiterate peasant population and to ensure a break with the old regime. The films were effective in shaping the image of the Soviet Union in the eyes of the masses both within the country and abroad. The weaknesses and bad aspects of the past administration and the advantages of the new administration are frequently discussed in both fictional and documentary films.

Cinema's central role in the cultural life of Russia and the Soviet Union and its combination of artistic experiments and the entertainment industry have turned it into a conflict area of artistic and ideological approaches. While cinema witnessed various experiments under the influence of artistic movements in the 1920s, it was also at the center of discussions about the role it should have in shaping post-revolutionary Soviet culture. In order to quickly realize the economic and political transformation processes after the revolution, it was aimed to change people's cultural and psychological elements through cinema. Cinema has become an important tool to ensure the adoption of the new regime and to break away from the past. Cinema has provided a productive area for artistic experiments to be realized as well as for the realization of ideological goals.

The aim of this study, which was carried out by literature review; to make a general assessment of the situation of Soviet documentary filmmaking in the 1920s after the October revolution; to discuss the characteristics of Mikhail Kaufman and Ilya Kopalin's Moscow and to examine the impact it had on the documentaries of the period. Kaufman and Kopalin's Moskow, released in 1926, is stated by the filmmakers of that period as the turning point of Soviet documentary filmmaking. With the film that brings the daily routine of Moscow to the big screen, it is emphasized that directors, who are members of Dziga Vertov's group of kinoks, have made an important contribution to the history of cinema. Focusing on life in a large industrial city like Moscow, the production bears similarities to Vertov's films, especially his city symphony The Man with a Movie Camera (1929). It also had an influence on another city symphony, Walter Ruttmann's Berlin: Symphony of a Great City (1927). Moskow was a production which, Kaufman and Kopalin, made a significant contribution to the city symphony genre and reflected their thoughts in the field of documentary cinema.

Keywords: Mikhail Kaufman, Ilya Kopalin, Soviet documentary, Moskow, city symphonies.

Sovyet Sineması: 1920'lerde İdeoloji, Sansür ve Genel Eğilimler

Rusya'da, sinemanın gelişim çizgisine bakıldığında ilk çekilen filmlerin belgeseller olduğu görülmektedir. Mayıs 1896'dan itibaren düzenli bir biçimde film üretimi başladığında yabancı ve Rus kameramanlar sadece belgesel filmler çekmiştir. Rusya'da 1902 yılına kadar kalıcı bir sinema salonu açılmamıştır. Var olan salonlar gezici ve geçici salonlardan ibarettir. Araştırmacılar devrim öncesi sinemasına ilişkin Krasnogorsk'daki State Archive of Film and Photo Documents (GAFR)'da yer alan koleksiyonları araştırdıklarında, oldukça fazla sayıda haber filmine ulaşmışlardır. "Tsarist Chronicles-Çarlık Günlükleri" adı altında toplanan bu filmlerin içeriğinde; imparatorluk sarayındaki yaşamdan kesitler, Çar Nicholas II ve ailesinin görüntüleri bulunmaktadır. Aslında devrim öncesi üretilen belgesel filmlerin ancak yüzde 10 ila 20'sini Çarlık Günlükleri oluşturmaktadır. Ancak arşivlerde korunanların büyük çoğunluğu bu filmlerden ibarettir ((Belyakov, 1995: 517).

Çarlık Günlükleri'nin çoğunu çarın fotoğrafçısı olan Aleksandr Karlovich Iagelskii çekmiştir. Aynı zamanda imparatorluğa ilişkin fotoğrafları çekme hakkını elinde tutan K.E von Gun isimli şirketin ortağıdır. Çar başta yabancı kameramanlar tarafından filmlerinin çekilmesine izin verse de daha sonra bunu sadece Rus vatandaşı olanlarla sınırlamıştır. Iagelskii, çarın yetkilendirmesiyle yurt dışından bütün film ekipmanını satın alarak 1900'lü yıllarda Rusya'nın ilk film stüdyosunu açmıştır. Bu stüdyo kaynaklarda Rusya'nın ilk film stüdyosu olarak gösterilen A. O. Drankov'dan yedi yıl önce açılarak aktif bir biçimde filmler çekmiştir. 1907 yılından sonra başka sinemacıların da çarı filme almasına izin verilmesiyle birlikte film stüdyolarının sayısında artış gözlenmiştir (Belyakov, 1995: 518-519).

Rus film endüstrisi, Birinci Dünya Savaşı ile Rus Devrimi arasındaki dönemde finansal açıdan ve altyapı yeterliliği bakımından oldukça zor durumdadır. Rus film endüstrisinin faaliyetleri eski hızının çok altına inmiştir.

Çarlık film endüstrisi 1915'te zirveye ulaştığında Rusya'nın şehir merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Toplam 1412 daimî ticari sinema salonu imparatorluk nüfusuna hizmet vermektedir, ancak bunların yüzde 90'ı büyük şehirlerde toplanmıştır. Dünya Savaşı sırasında tam teşekküllü on iki stüdyo faaliyet göstermiş ve 1915'te 370, 1916'da ise 500 film üretilmiştir. Bu endüstriyel faaliyet, Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde parçalanmaya başlayan kırılgan bir temel üzerine inşa edilmiştir. Çarlık Rusya'sında kamera, yazıcı, projektör ya da film stoğu üretecek fabrikalar bulunmamaktadır. Bu malzemeler için tamamen dış ticarete bel bağlanmıştır. Dünya Savaşı sırasında bu ticaret büyük ölçüde kesilince, film üretiminin devamı gelirden ziyade sermaye rezervlerinin tüketimini içermiştir. Kaçınılmaz küçülme 1916'da başlayarak, ertesi yıl çarlığın çöküşüne kadar devam etmiştir. Sinema salonları belirsiz film arzı ya da elektrik enerjisinin karneye bağlanması gibi daha acil sorunlar nedeniyle kapanmaya başlamıştır. Dış ticaret kısıtlamaları devrimden sonra da devam ederek, yeni Bolşevik rejimini felce uğratmak için tasarlanan bir Müttefik deniz ablukası ile daha da ağırlaşmıştır. Film endüstrisi yeni selüloit stokları ya da eskiyen ekipmanlar için yedek parça temin edememiştir. 1917'de üretilen film sayısı 112'ye düşmüştür. Lenin ve meslektaşları kaos içinde bir film endüstrisi devralmıştır (Kepley, 1990: 6).

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSR) 1917'de kurulmasından sonra eskiden Rus İmparatorluğu olan bütün kurumlarda çok hızlı bir değişim süreci başlamıştır. Devrimle birlikte Sovyetler Birliğinin yeni liderleri geçmişin alışkanlıklarından ve kurumlarından kopuşu sağlayabilmek için sinemanın en ideal propaganda aracı olacağına inanmaktadırlar. Lenin, sinema filmlerini kitleleri komünizmin amaçları, hedefleri ve başarıları konusunda eğitmek ve yönlendirmek açısından en önemli araç olarak görmektedir. Lenin, 1922'de Halkın Eğitim Komiserliği'ne talimat veren "Film Sektörüne İlişkin Direktifler-

Directives on the Film Business"i yayınlamıştır. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde gösterilen tüm filmlerin kayıt altına alınması ve numaralandırması talimatını veren direktiflerde uygulanacak olan sansüre ilişkin de bilgi verilmektedir (Lenin, https://web.archive.org/web/20180715151801/https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/jan/17.htm, Erişim Tarihi: 30.11.2023).

Şubat 1922'de AV Lunacharsky ile yaptığı bir sohbette Lenin, "eğlence filmleri ile bilimsel filmler arasında kesin bir orantı kurulmasının gerekliliğini bir kez daha vurguladı". Lunaçarski anılarında Vladimir İlyiç'in, komünist fikirlerle dolu ve Sovyet gerçeklerini yansıtan yeni filmlerin yapımına haber filmiyle başlanması gerektiğini, …yazıyor. "İyi bir haber filminiz, ciddi ve aydınlatıcı fotoğraflarınız varsa, halkın ilgisini çekmek için bunlarla birlikte az çok alışılagelmiş türde değersiz bir film göstermenizin pek bir önemi yoktur. Elbette sansüre ihtiyaç olacak. Karşı-devrimci ve ahlaka aykırı filmler yasaklanmalıdır." Buna Lenin şunları ekledi: "İşleri düzgün bir şekilde yürüterek alana aşina oldukça ve ülkenin durumundaki genel iyileşmeye bağlı olarak belirli krediler aldıktan sonra, üretimi genişletmeniz ve özellikle üretimde ilerleme kaydetmeniz gerekecek." Şehirlerdeki kitleler arasında ve daha da fazlası kırsal kesimde faydalı filmler... Bizim için tüm sanatlar arasında en önemlisinin sinema olduğunu her zaman hatırlamalısınız" (Aktaran, https://web.archive.org/web/20180715151801/https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/jan/17.htm, Erişim Tarihi: 30.11.2023).

Çarlık döneminde temelleri atılan sinemanın alt yapısından mevcut olanları kullanarak yeni Sovyet ideolojisine uygun içerikte filmlerin üretilmesine odaklanılmıştır. Hükümet öncelikli olarak kısa ve eğitici filmleri finanse etmektedir. Bunların içerisinde en ünlü uygulama ajitasyon trenleridir. Kitleleri onaylanmış Sovyet etkinliklerine tam olarak katılmaya teşvik etmeyi, harekete geçirmeyi amaçlayan propaganda filmleri gösterilmektedir. Bu kısa filmler tüm kırsal kesimi eğitmek için şehirden şehre, kasabadan kasabaya, köyden köye ulaştırılmaktadır (Abisel, 2014: 164, 166).

Hükümetin sinemadan propaganda amacıyla yararlanma hedefleri bulunmakla birlikte 1920'li yılların ikinci yarısında sinema salonlarında yoğun bir biçimde ticari film gösterilmesi nedeniyle gazetelerde sürekli olarak eleştiri yazıları basılmaktadır. Burada bahsi geçen filmler, 1928'de komünist Parti tarafından yapılan taleplerden sonra da gösterilmeye devam eden ithal edilen kitlesel eğlenceye yönelik yabancı filmlerdir. 1930'lara gelindiğinde SSCB'nin içinde bulunduğu bütçe açığı ve kültürel hayatta elde etmeye çalıştığı bağımsızlığın sonucunda yabancı filmlerin ithal edilmesinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Böylelikle Sovyet sinema endüstrisi film üretiminde bağımsızlığa oldukça yaklaşmıştır. Kentsel bölgelerde giderek daha fazla Sovyet yapımı film görülebilmektedir (Miller, 2006: 111).

1920'lerde belgesel sinemanın içinde bulunduğu duruma bakıldığında, Dziga Vertov'un başını çektiği belgesel film grubunun, geleneksel haber filmlerinin çekimine odaklandıkları görülmektedir. Vertov, her türlü senaryodan, oyunculuktan ve yeniden sahnelemeden uzak durarak kurmaca film yapanlarla farkını ortaya koymuştur. Vertov'un film çekerken amaçladığı, yaşamı saf haliyle yakalamak ve yeni ortaya çıkmakta olan toplumun görünümünü yansıtmaktır. Vertov'un ortaya attığı gerçeğin sineması fikrine göre sinemanın tiyatro ve edebiyatın tüm biçimlerinden köklü bir biçimde ayrılması gerekmektedir (Nichols, 2010: 235).

Kurmaca unsurlara yaslanan filmler gerçeklik oluşturmaktan kopuktur. 1920'lerin tipik örnekleri, güncel haber dizisi Kino Pravda (Dziga Vertov, Elizaveta Svilova ve Mikhail Kaufman tarafından 1922 yılında başlatılan, 23 bölüm olan haber dizisi) ve Vertov'un Forward, Soviet! (1926)'dir. Vertov, belgesel filmlerdeki deneyleri ve başarılarıyla Rus ve

dünya sinemasının gelişimini etkileyen bir yönetmendir. 1920'lerin diğer önemli belgesel filmleri, eski İmparatorluk belgesellerini devrimci bir temaya dönüştürmek için kurgulayarak düzenleyen ve kullanan Esfir Shub'un The Fall of the Romanov Dynasty (1927) gibi tarihi-devrimci filmleridir. Ayrıca Vertov'un belgesel ekibinin parçası olan kardeşi Mikail Kaufman ve İlya Kopalin'in belgeseli Moskow bu dönemin dikkat çeken yapımları arasında yerini almıştır.

Mikhail Kaufman (1897-1980) ve Ilya Kopalin (1900-1976)

Rus sinemasının belgesel alanındaki öncü ismi Dziga Vertov (Denis Kaufman)'un küçük kardeşi olan Mikhail Kaufman, abisi gibi belgesel alanında çalışmaları olan bir yönetmendir. Vertov'un ünlü yapımı The Man with a Movie Camera'daki kameralı adam olan Kaufman'ın kendi başına ürettiği çeşitli şehir senfonileri bulunmaktadır. Bunların içerisinde Moskow (1926) ve In Spring (1929) yer almaktadır. Vertov ile üzerinde çalıştığı Kino Pravda'nın hazırlanmasının gerektirdiği yoğun çalışma günlerine ilişkin, "yaptıklarını zor iş olarak nitelendirmediklerini, nefes almak ya da yemek yemek gibi yaşamın gerekliliği olarak bunu gördüklerini" belirtmiştir. Vertov ile film üzerine sanatsal bakış açıları uyuşmadığından yollarını ayıran Kaufman, pek çok farklı film projesinde yer almıştır. Çektiği filmlerle Sergei Eisenstein ve Lev Kuleshov gibi döneminin önde gelen yönetmenlerinin övgülerini kazanan Kaufman, ele aldığı konulara kendisine özgü benzersiz bir yaklaşımı olan birisidir. Moskow'da birlikte çalıştığı isim İlya Kopalin de Kaufman ve Vertov gibi belgesel film yapımcılarından oluşan Kinoklar grubunun bir parçasıdır. Vertov'un filmlerinde kameraman olarak çalıştıktan sonra yönetmen olarak Nazilerin Moskova yakınlarında yenilgiye uğratılmalarını konu alan Moscow Strikes Back (1942) ve Yuri Gagarin'in ilk insanlı uzay aracıyla uçuşunu konu alan First Flight to the Stars (1961) gibi pek çok filmi üretmiştir (Kaufman, 1979; Barnouw, 1974: 57; Kinik, 2019: 216-217; https://letterboxd.com/director/ilya-kopalin/, Erişim Tarihi: 01.12.2023).

Görsel 1. Mikhail Kaufman, The Man with a Movie Camera-Kameralı Adam'ın Çekimlerinde Kullandığı Ekipmanla, 1928, http://www.jstor.com/stable/778238, Erişim Tarihi: 15.11.2023.

Moskva (Moskow-1926)

Kaufman ve Kopalin'in 1926 yapımı Moskow'u dönemin popüler belgesel geleneği olan şehir senfonilerinin yapısına sahiptir. Günün başlangıcında gündelik rutinlerine hazırlanan şehir halkı gösterilmektedir. Çöplerin toplanmasına, sokakların temizlenmesine ve toplu taşıma araçlarının kalabalık metropolün sakinlerini taşımaya hazırlanmasına odaklanılmaktadır. Tramvaylar, taksiler ve diğer araç türleri iş günü başladığında insanların ulaşımına hizmet etmeye başlarlar. Moskova'daki büyük ulaşım merkezleri, yollar, meydanlar yüksek açılı çekimlerle gösterilmektedir.

Moskova'nın giderek hızlanan ve kalabalıklaşan trafiği genel çekimlerle seyircisine aktarılmaktadır. Zincirleme kurguyla görüntüler arasında geçiş yapılırken, artan insan kalabalığı ve yoğunlaşan trafikten görüntüler verilmektedir. Film bir an için sokakta işlerini yapan insanları (posta toplayan postacılar, şoförler, gazete ve sigara satıcıları) ve tramvayda vagonların arasında seyahat eden evsiz bir çocuğu öne çıkarmaktadır. Kamera, bir mağazanın içine girip satış işlemlerini takip ettikten sonra mankenlerin olduğu vitrinlere, sokaktaki akıp giden taşıt ve insan trafiğine kesmeler yapılmıştır. Kürk satan bir mağazadan görüntülere doldurulmuş hayvanların yakın plan ve boy çekimleri eşlik etmektedir. Mağazalardan ve kalabalık bir pazardan yapılan çekimler ticaret hayatına ilişkin seyircisine detaylar aktarmaktadır.

Yoğun bir postanenin yanı sıra telgraf ve telefon operatörlerini de içeren iletişim üzerine bir bölüm şehir hayatının bir başka yönünü ele almaktadır. Film, endüstriyel işçiliğin ağır koşullardaki çalışmalarını, tekstil çalışanlarını, sigara üretimini; fabrikaların dönen makine çarkları ve hareketli üretim bantları eşliğinde göstermektedir. Böylelikle, Moskova'nın farklı alanlarında çalışan fabrikalarının üretim süreçleri de çalışanlarıyla birlikte filmin içerisindeki yerini almıştır.

Çalışma hayatında ele alınan üretim süreçlerinden sonra, tramvayla yeni konutların inşa edildiği yerleşim bölgelerine geçiş yapılmıştır. Şehrin yeni yerleşim yerleriyle giderek genişlediği ve artan nüfusuna barınma imkanları sağladığı gösterilmektedir. Filmde şehir hayatının farklı yönlerini ele almak adına boş zaman aktivitelerine de yer verilmiştir. Bir müzeden heykel görüntülerini, hayvanat bahçesinden görüntüler takip etmektedir. Bisiklete binen, hipodromdaki yarışları izleyen, atlıkarıncaların ve salıncakların tadını çıkaran Ruslar gösterilmektedir. Atış, kürek çekme ve dalış gibi farklı su sporları tasvir edilmektedir. İnsanların boş zamanlarında eğlenmek ve vakit geçirmek için gerçekleştirdiği faaliyetler de böylelikle ele alınmıştır.

Gençlerin gerçekleştirdikleri geçit töreni ve atletik etkinliklerinin sonunda güneş batmaktadır. Yönetmenler diğer şehir senfonilerinde olduğu gibi gün içerisinde bir şehrin hayatında yer alan faaliyetlerin yanı sıra akşam saatlerine de odaklanmışlardır. Şarküteriden yiyecek satın alanlar, şehrin sokaklarını aydınlatan binaların ışıkları, sokak lambaları ve uyuyan çocuklardan görüntüler saatlerin geç olduğunu hatırlatmaktadır. Sokaklarda yaşayan çocukların gösterilmesi şehir hayatında herkesin o kadar da şanslı olmadığını seyircisine hatırlatmaktadır. Ayrıca gece hayatının bir parçası olarak eğlenen insanların filme dahil edilmesi Moskova gecelerinin gündüzleri kadar hareketli olduğunun işaretidir. Gece kulüplerinde eğlenen insanların yanı sıra kültürel faaliyetlerle vakit geçirenler de ele alınmıştır. Kitap okuyan, satranç oynayan, fiziksel aktivitelerden ve canlı bir orkestradan keyif alan insanlar içki ve sigara içenlerle bir tezat oluşturmaktadır.

Filmin 38. dakikasından itibaren ele aldığı görüntüleri bir şehrin günlük yaşamındaki rutinlerinden ayrılmaktadır. Büyük ölçüde Moskova'nın resmi işleriyle ve hükümetin işleyişiyle ilgili çekimlere yer verilmiştir.

Görsel 2. Moskow Filminden Kareler, Turvey, 2019: 80.

Kaufman ve Kopalin, farklı bir coğrafyada bulunan bir şehrin ve farklı bir kültürel geçmişe sahip olan bir toplumun hayatına odaklanan Moskow ile bir şehir senfonisi ortaya koymuşlardır. 1920'lerin Moskova'sından görüntüler bize insanların rutinlerine ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Meydanları, anıtları, mağazaları, devlet daireleri, ağır sanayide faaliyet gösteren fabrikaların çalışma hayatı, boş zaman eğlenceleri, gece hayatı ve siyasi aktivitelerden görüntüler seyircisine Moskova'nın bütünlüklü bir resmini çizmek açısından yardımcı olmaktadır. Şehir çalışan, dinlenen, eğlenen, caddelerini dolduran kalabalıkla canlı bir varlık olarak karşımızda durmaktadır. Zıtlıklarıyla, hızlı temposuyla, sahip olduğu farklı unsurlarla bir şehrin belgeselinin nasıl çekilebileceğini kendisinden sonra geleceklere örneklendirmektedir.

Sonuç

Rusya'da sinemanın doğuşu ve gelişiminde siyasi otoritenin baskın bir belirleyici konumu bulunmaktadır. Çarlık döneminde, filmlerde ele alınacak konulardan içeriğin biçimlendirilmesine kadar sıkı bir denetim bulunmaktadır. Ekim Devrimi'nden sonraki gelişmelere bakıldığında sinemanın gücünden faydalanmak isteyen bir yönetim anlayışının devreye girdiği görülmektedir. Halkın ideolojik hedefler doğrultusunda eğitilmesi ve

yönlendirilmesi amacıyla filmlerin kullanılmasını amaçlayan hükümet, parti politikaları çerçevesinde üretilecek ve gösterilecek olan filmlerin üzerinde mutlak bir kontrole sahip olmak istemektedir. Sinemanın ideolojik gücünü göz önünde bulundurarak halkı bilinçlendirmek üzere filmlerin çekilmesini amaçlamaktadır.

İdeolojik hedefler doğrultusunda dönemin Rus yönetmenlerinden bazıları belgesel alanında çalışmanın daha etkili olacağına inanmaktadır. Dziga Vertov, Kinoklar grubundaki sinemacılar ve Esfir Shub gibi yönetmenler dönemin öne çıkan belgesel yapımcılarının arasında yer almaktadır. Çalışmada odaklanılan yönetmenler olan Mikhail Kaufman ve Ilya Kopalin de Kinoklar grubunun içinde yer alan ve Vertov ile çalışan isimlerdendir. Kaufman ve Kopalin bağımsız çeşitli filmler de çekmiş, Rus sinemasının iki önemli belgeselcisi olarak karşımızda durmaktadır. Birlikte gerçekleştirdikleri Moskow isimli yapımlarında şehir senfonilerinden izler bulunmasının yanı sıra çağdaşı oldukları farklı sinemacıların yapımları üzerinde etkide bulunmuşlardır.

Kaufman ve Kopalin, kullandıkları farklı kamera açıları ve yaklaşımlarıyla modern ve büyük bir metropol olan Moskova'yı filme almanın en iyi yollarını göstermektedir. Eleştirmenler ve sinema araştırmacıları Moskow ile Vertov'un The Man With a Movie Camera'sı arasında benzerlikler bulunduğuna dikkat çekmektedir. Filmin anlatım dili açısından getirdiği yenilikler ve kurgusunda geliştirdiği özgün yaklaşım dikkat edilmesi gereken yönleri arasında yer almaktadır. Vertov'un filminden daha önce tamamlanıp gösterime sokulan Moskow, diğer şehir senfonileri üzerinde önemli bir etkide bulunmuştur. Çok çeşitli kamera açısıyla büyük bir şehrin hayatının farklı yönlerinin nasıl verilebileceğini gözler önüne sermiştir. Bunun yanı sıra şehir yaşamının bazen kaotik olabilen kalabalıklarının filmin dokusu içerisinde nasıl yer bulabileceğinin iyi bir örneğine dönüşmüştür. Şehir yaşamında var olan göz önündeki ancak bazen dikkat edilmeyen detaylar yönetmenler tarafından filmin içeriğine dahil edilmiştir. Filmin büyük bir kısmında 1920'lerin Moskova'sındaki hayatı izlerken, sonlara doğru klasik şehir senfonisi yapısından sıyrılan yapımda, hükümetin işleyişinden çeşitli görüntüler gösterilmektedir. Moskow, Kaufman ve Kopalin'in sahip olduğu yaratıcı bakış açısı sayesinde dünyanın farklı şehirlerine odaklanan diğer şehir senfonileri içerisinde önemli bir öncüye dönüşmüştür.

Kaynakça

Abisel, N. (2014). Sessiz Sinema, Ankara: Deki Yayınları.

Barnouw, E. (1974). Documentary: A History of Non-Fiction Film, New York, London: Oxford University Press.

Belyakov, V. (1995). Russia's Last Tsar Nicholas II and Cinema, Historical Journal of Film, Radio and Television, 15:4, 517-524.

Films directed by Ilya Kopalin, https://letterboxd.com/director/ilya-kopalin/, Erişim Tarihi: 01.12.2023.

Kaufman, M. (1979). An Interview with Mikhail Kaufman, October 11 (1979): 54–76.

Kaufman, M. ve Kopalin, I. (1926). Moskow-Moskva, Film.

Kaufman, M. (1929). In Spring, Film.

Kepley, V. (1990). Soviet Cinema and State Control: Lenin's Nationalization Decree

Reconsidered, Journal of Film and Video, Summer 1990, Vol. 42, No: 2, pp,3-14.

Kinik, A. (2019). Moskva, Eds. Jacobs, S.; Kinik, A.; Hielscher, E. In The City Symphony Phenomenon: Cinema, Art, and Urban Modernity Between the Wars, New York: Routledge.

Kopalin, I. ve Varlamov, L. (1942). Moscow Strikes Back, Film.

Kopalin, I. ve Kosenko, G. (1961). First Flight to the Stars, Film.

Lenin, V.I. (1922). Directives on the Film Business, Translate: Bernard Isaacs, https://web.archive.org/web/20180715151801/https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/jan/17.htm, Erişim Tarihi: 30.11.2023.

Mikhail Kaufman, Kameralı Adam'ın Çekimlerinde Kullandığı Ekipmanla, 1928, http://www.jstor.com/stable/778238, Erişim Tarihi: 15.11.2023.

Miller, J. (2006). Soviet Cinema, 1929-41: The Development of Industry and Infrastructure. Europe-Asia Studies, 58(1), 103–124. http://www.jstor.org/stable/20451166.

Nichols, B. (2010). Belgesel Sinemaya Giriş, Çev. Duygu Eruçman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Ruttmann, W. (1927). Berlin: Symphony of a Great City, Film.

Shub, E. (1927). The Fall of the Romanov Dynasty, Film.

Turvey, M. (2019). Kaufman and Kopalin's Moskow, Eds. Jacobs, S.; Kinik, A.; Hielscher, E. In The City Symphony Phenomenon: Cinema, Art, and Urban Modernity Between the Wars, New York: Routledge.

Vertov, D. (1922-25). Kino Pravda, Film.

Vertov, D. (1926). Forward, Soviet!, Film.

Vertov, D. (1929). The Man with a Movie Camera, Film.

Çorum İlinde Açık Alanda Fiziksel Aktiviteye Katılan Bireylerin Serbest Zaman Tatmin Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Yüksek Lisans Öğrencisi Sedanur Cılız

Hitit Üniversitesi

Doç. Dr. Gamze Deryahanoğlu

Hitit Üniversitesi

Özet

Bu araştırmanın amacı, Çorum ilinde açık alanda fiziksel aktiviteye katılan bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini Çorum ilinde açık alanda fiziksel aktivitelere katılan 740 birey gönüllü oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ve Serbest Zaman Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paketi ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonucunda, serbest zaman tatmin ölçeği puanlarında cinsiyet değişkeninde sadece Psikoloji alt boyutunda, eğitim durumu değişkeninde ise tüm alt boyutlarındaanlamlı fark tespit edilmiştir ($p<0.05$). Medeni durum değişkeninde ise Sosyal ve Psikolojik alt boyutlarında, gelir durumu değişkenine göre ise sadece Estetik ve Rahatlama alt boyutlarında anlamlı fark tespit edilememiştir ($p>0.05$). Örneklem grubumuzun yaş değişkenine baktığımızda ise Eğitim ve Sosyal alt boyutlarında anlamlı farka rastlanamamıştır ($p>0.05$). Araştırmada elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; çalışma grubumuza sorulan cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu ve yaş sorularının serbest zaman tatmin ölçeği ile anlamlı farklılık yarattıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel aktivite, serbest zaman tatmin, açık alan

Investigation of Leisure Time Satisfaction Levels of Individuals Participating in Outdoor Physical Activity in Çorum Province in Terms of Different Variables

Graduate Student Sedanur Cılız

Hitit University

Assoc. Prof. Dr. Gamze Deryahanoğlu

Hitit University

Abstract

The purpose of this research is to examine the leisure satisfaction levels of individuals participating in outdoor physical activity in Çorum province in terms of different variables. The sample of the research consists of 740 individual volunteers who participate in outdoor physical activities in Çorum province. Personal Information Form and Leisure Time Satisfaction Scale were used as data collection tools in the study. The data obtained was analyzed with the SPSS 22.0 package. The Kolmogorov-Smirnov test was applied to determine whether the data showed normal distribution. In the analyses, the significance level was accepted as $p<0.05$. As a result of the research, a significant difference was detected in the leisure time satisfaction scale scores only in the Psychology sub-dimension in the gender variable and in all sub-dimensions in the education level variable ($p <0.05$). No significant difference could be detected in the Social and Psychological sub-dimensions of the marital status variable, and only in the Aesthetic and Relaxation sub-dimensions of the income status variable ($p>0.05$). When we look at the age variable of our sample group, no significant difference was found in the Education and Social sub-dimensions ($p>0.05$). When the results obtained in the research are evaluated; It can be said that the gender, educational status, marital status, income status and age questions asked to our study group created a significant difference with the leisure time satisfaction scale.

Keyword: Physical activity, leisure time satisfaction, Outdoor

Giriş

İnsanlığın var oluş anından itibaren insanoğlu fiziksel hareketler yapmaya başlamışlardır (Demir, 2019). Fiziksel aktivite, gündelik yaşamda kas ve iskelet sistemi vasıtasıyla enerji harcanmasında bulunarak soluk alıp verme hızını arttıran ve kalp atım sayısını yükselten, farklı düzeylerde çalışmalar neticesinde yorgunluk ile sonuçlanan aktivitelerin tamamıdır (Piercy vd., 2018)

21. yy ile ile birlikte sürekli olarak değişim ve gelişim sağlayan teknoloji bireylerin hareket kısıtlılığını artırmaktadır. Bunun neticesinde bilgisayar başında oturarak çalışan işçiler artmakta ve hareketsiz bir yaşam sitilinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir durum haline gelmektedir(Kozanoğlu, 2004). Kronik hastalıkların görülme sıklığının artmasıyla insanlar sağlıklı yaşama önem vermeye başladırlar. (Yan, 2007). Günümüzde gerçekleştirilensağlık etkinliklerinin başında gelen nihai amaç hareketsiz bir yaşam sitilinin insan vücudu açısından

riskleri görünür kılmak ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilecek fiziksel aktivitelerin sağlığı pozitif yönde etkileyeceğini ifade etmektir (Butte vd., 2018).

TC Sağlık Bakanlığı Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi (2014) tanımına göre fiziksel aktivite günlük yaşam içerisinde, iskelet kasları kullanılarak yapılan ve enerji harcamasını gerektiren her hareket fiziksel aktivite olarak tanımlanır. DSÖ tanımına göre ise fiziksel aktivite, iskelet kasları tarafından üretilen enerji harcamayı gerektiren herhangi bir bedensel harekettir. (WHO, 2023c).

Serbest zaman kavramı kişinin yaşamını idame ettirebilmesi için zorunlu çalışma hayatı dışında geriye kalan vakitte kendilerine ayırdıkları bir zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır (Neulinger, 1981: 39). Başka bir tanıma göre ise serbest zaman, insanların yemeiçme, uyku, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları işe harcanan süre toplandıktan sonra geriye kalan vakite denilmektedir (Hacıoğlu vd., 2009). Fiziksel aktivite de bu kalan sürede yapılan etkinlikler içerisine girdiği taktirde serbest zaman etkinlikleri olarak değerlendirilmektedir.

Serbest zaman tatmini, bireylerin serbest zamanlarında gerçekleştirdikleri aktivitelerde aldıkları haz düzeyidir (Karlı, Polat, Yılmaz ve Koçak, 2008). Serbest zaman tatminini pozitif veya negatif yönde etkileyem birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında; fiziksel aktivetenin türü, bireyin cinsiyeti, eğitim durumu, maddiyat düzeyi, medeni hali, sosyal çevre gibi etkenler yer almaktadır (Pulur, 2003).

Tüm bu bilgiler ışığında günümüz dünyasında haretsizliğin artmasıyla en önemli ihtiyaçlarının başında gelen, sağlığımız için hareket gerektiren serbest zaman etkinlikleri popüler hale gelmiştir. Bu hareketi karşılayabilmek için çeşitli cinsiyet, yaş, ekonomik düzey gibi farklı özelliklere kişilerin kolaylıkla erişim sağlayabileceği açık alan rekreasyonu olarak nitelenririlen park ve bahçelerde gerçekleştirilen fiziksel aktiviteler yapılmaktadır. Çalışmamızda serbest zamanlarını açık alanda fiziksel aktivite yaparak değerlendiren bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerini farklı değişkenler açısından incelemek hedeflenmiştir.

Gereç ve Yöntem

Araştırmada, Çorum ilinde açık alanda fiziksel aktivitelere katılan 18 yaş üzeri bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Çorum ilinde açık alanda fiziksel aktivitelere katılan 18 yaş üzeri 350 Kadın ve 390 Erkek toplam740 birey oluşturmaktadır. Araştırma çerçevesinde fiziksel aktivitelere katılan bireylerin belirli bir kısmına ulaşmak amaçlanmış olup yüz yüze anket yöntemiyle ölçek uygulanmıştır. Çalışmaya katılan her bireye konu hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada fiziksel aktivitelere katılım gösteren bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerini belirlemek için Kişisel Bilgi Formu veSerbest Zaman Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Serbest Zaman Tatmin Ölçeği Beard ve Ragheb (1980) tarafından grliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal hali 51 madde ve 6 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal formunda ki boyutları psikolojik,

eğitim, sosyal, rahatlama, fizyolojik ve estetik alt boyutları altında gruplandırmıştır. Ölçeğin Türkiye için geçerlilik güvenilirlik çalışması ise Karlı, Polat, Yılmaz ve Koçak (2008) tarafından ölçeğin uzun versiyonuna uyarlanarak, geçerlilik ve güvenirlilik çalışması yapılmıştır.

Uyarlanan ölçek 39 sorudan ve orijinali ile aynı boyut isimlerinden oluşan 6 (eğitim boyutu (9 madde): 9; fizyolojik boyut (6 madde); estetik boyut (4 madde); rahatlama boyutu (4 madde; sosyal boyut (8 madde); psikolojik boyut (8 madde)boyuttan oluşmuştur. Ölçek 5'li likert tiptedir.

Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile test edilmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Veriler normal dağılım gösterdiği için gruplar arasındaki farklılığın tespiti için ikili değişkenlerde independed sample t testi kullanılmıştır. İkiden fazla değişkenlerde Tek Yönlü Anova kullanılmıştır. Bu çalışmada hata düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo Demografik Özellikleri

		n	%
Yaşınız ?	18-25	426	57.6
	26-35	169	22.8
	36-45	71	9.6
	+45	74	10.0
Cinsiyetiniz ?	Erkek	390	52.7
	Kadın	350	47.3
Eğitim Durumunuz ?	Ortaöğretim	45	6.1
	Lise	196	26.7
	Önlisans	178	24.2
	Lisans	284	38.8
	Lisansüstü	32	4.3
Aylık Geliriniz ?	-3000	294	39.7
	3001-8000	145	19.6
	8001-12000	128	17.3
	+12000	173	23.4
Medeni Durumunuz ?	Evli	493	66.6
	Bekar	247	33.4

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde; 426 katılımcı 18-25 yaş aralığında bulunduğunu belirterek yaş değişkeninde çoğunluk olan grubu oluşturmuştur. Cinsiyetiniz nedir sorusuna erkek cevabı 390 katılımcı ile en yüksek seçeneği oluşturmuştur. Eğitim durumunuz nedir sorusuna lisans cevabı 284 katılımcı ile en yüksek seçenek oluşturmuştur. Aylık geliriniz nedir sorusuna -3000 seçeneğini 294 katılımcı işaretlemiş ve en yüksek seçenek olmuştur. 493 katılımcı evli olduğunu belirterek medeni durum değişkeninde çoğunluk olan grubu oluşturmuştur.

Tablo 2: Serbest Zaman Tatmin Ölçeği ve Alt Boyutların Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumuna Ait Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	**s.s.**	Levene Testi		s.d	t	p
					f	p			
Eğitim	Erkek	390	32.17	8.50	1.57	.20	738	-.88	.37
	Kadın	350	32.74	8.10					
Fizyolojik	Erkek	390	20.74	6.21	7.01	.00	738	.95	.33
	Kadın	350	20.32	5.59					
Estetik	Erkek	390	13.72	4.44	1.89	.16	738	.93	.34
	Kadın	350	13.42	4.24					
Rahatlama	Erkek	390	14.78	3.88	1.74	.18	738	-.73	.46
	Kadın	350	14.99	3.79					
Sosyal	Erkek	39	28.70	7.42	1.23	.26	738	-.06	.94
	Kadın	350	28.73	7.15					
Psikolojik	Erkek	390	27.23	7.83	1.59	.20	738	-1.92	.05
	Kadın	350	28.30	7.38					

*P<0,05

Araştırmaya katılan katılcıların Serbest Zaman Tatmin Ölçeğinin alt boyutlarına ait algıların cinsiyete göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasını test etmek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, katılımcıların alt boyut algılarının cinsiyete göre sadece "Psikolojik" alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05).

Tablo 3: Serbest Zaman Tatmin Ölçeği ve Alt Boyutların Medeni Durumuna Göre Farklılaşma Durumuna Ait Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Medeni Durumu	n	$\bar{x}$	**s.s.**	Levene Testi		s.d	t	p
					f	p			
Eğitim	Bekar	493	32.98	8.47	1.16	.28	738	2.57	.01
	Evli	247	31.32	7.90					
Fizyolojik	Bekar	493	21.23	6.02	4.85	.02	738	4.56	.00
	Evli	247	19.15	5.49					
Estetik	Bekar	493	14.31	4.30	1.99	.15	738	6.66	.00
	Evli	247	12.11	4.07					
Rahatlama	Bekar	493	15.24	3.86	.17	.67	738	3.59	.00
	Evli	247	14.17	3.70					
Sosyal	Bekar	493	28.90	7.38	.35	.55	738	.95	.33
	Evli	247	28.35	7.09					
Psikolojik	Bekar	493	28.06	7.72	.84	.35	738	1.63	.10
	Evli	247	27.09	7.44					

*P<0,05

Araştırmaya katılan katılcıların Serbest Zaman Tatmin Ölçeğinin alt boyutlarına ait algıların medeni durumlarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasını test etmek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, katılımcıların "Sosyal'' ve "Psikolojik" alt boyut algılarının medeni durumlarına göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven seviyesinde anlamlı olmadığı belirlenmiştir (p>0.05).

Tablo 4: Katılımcıların Eğitim durumu Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	**n**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**LSD**
Eğitim	Ortaöğretim	45	29.33	8.47	4.41	.00	1-2 1-4
	Lise	196	32.96	8.51			
	Önlisans	178	31.88	7.76			
	Lisans	284	33.39	8.30			
	Lisansüstü	32	28.90	8.12			
	Toplam	735	32.46	8.31			
Fizyolojik	Ortaöğretim	45	17.53	4.79	7.64	.00	1-2 1-3
	Lise	196	21.54	5.89			
	Önlisans	178	19.46	5.52			
	Lisans	284	21.20	6.07			
	Lisansüstü	32	18.75	5.92			
	Toplam	735	20.54	5.92			
Estetik	Ortaöğretim	45	11.11	3.39	7.23	.00	1-2 1-3
	Lise	196	14.27	4.32			
	Önlisans	178	12.98	4.19			
	Lisans	284	13.99	4.37			
	Lisansüstü	32	12.31	4.82			
	Toplam	735	13.57	4.35			
Rahatlama	Ortaöğretim	45	12.46	3.84	10.85	.00	1-2 2-5
	Lise	196	15.20	3.72			
	Önlisans	178	14.46	3.77			
	Lisans	284	15.56	3.70			
	Lisansüstü	32	12.62	3.98			
	Toplam	735	14.88	3.84			
sosyal	Ortaöğretim	45	25.71	6.49	5.25	.00	2-5
	Lise	196	29.61	7.20			
	Önlisans	178	28.34	7.27			
	Lisans	284	29.23	7.35			
	Lisansüstü	32	25.06	6.71			
	Toplam	735	28.72	7.30			
Psikolojik	Ortaöğretim	45	22.64	7.22	9.79	.00	1-2 1-4
	Lise	196	27.71	7.59			
	Önlisans	178	27.50	7.17			
	Lisans	284	29.13	7.40			
	Lisansüstü	32	23.96	9.13			
	Toplam	735	27.73	7.64			

*P<0,05

Araştırmaya katılan katılımcıların Serbest Zaman Tatmin Ölçeği alt boyutlarına ait algıların Eğitim durumlarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasını test etmek için yapılan bağımsız örneklem Tek Yönlü Anova Testi sonucuna göre Eğitim durumlarının anlamlı farklılık tüm alt boyutlarında yarattığı tespit edilmiştir (p>0.05).

Tablo 5: Katılımcıların Gelir Durumu Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

	Gelir Durumu	**N**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**LSD**
Eğitim	-3000	294	31.58	8.66	4.03	.007	1-3 1-4
	3001-8000	145	31.53	7.95			
	8001-12000	128	33.42	7.05			
	+12000	173	33.90	8.65			
	Toplam	740	32.43	8.31			
Fizyolojik	-3000	294	20.08	6.02	3.46	.016	1-4 2-4
	3001-8000	145	19.83	5.72			
	8001-12000	128	20.96	5.33			
	+12000	173	21.62	6.21			
	Toplam	740	20.54	5.92			
Estetik	-3000	294	13.21	4.30	2.44	.063	
	3001-8000	145	13.25	4.25			
	8001-12000	128	13.93	4.15			
	+12000	173	14.20	4.58			
	Toplam	740	13.57	4.35			
Rahatlama	-3000	294	14.77	4.06	2.49	.059	
	3001-8000	145	14.29	3.81			
	8001-12000	128	15.07	3.38			
	+12000	173	15.42	3.73			
	Toplam	740	14.88	3.84			
Sosyal	-3000	294	28.23	7.46	3.08	.027	1-4 2-4
	3001-8000	145	27.80	7.01			
	8001-12000	128	29.18	6.68			
	+12000	173	29.96	7.50			
	Toplam	740	28.71	7.29			
Psikolojik	-3000	294	26.82	7.57	8.04	.00	1-4
	3001-8000	145	26.31	7.70			
	8001-12000	128	28.74	6.92			
	+12000	173	29.75	7.73			
	Toplam	740	27.74	7.63			

*P<0,05

Araştırmaya katılan katılımcıların Serbest Zaman Tatmin Ölçeği alt boyutlarına ait algıların Gelir durumlarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasını test etmek için yapılan bağımsız örneklem Tek Yönlü Anova Testi sonucuna göre Gelir durumlarının sadece Estetik ve Rahatlama alt boyutlarında anlamlı farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir (p>0.05).

Tablo 6: Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

	Yaş	**n**	$\bar{x}$	**s.s.**	**F**	**p**	**LSD**
Eğitim	18-25	426	32.43	8.42	1.59	.19	
	26-35	169	32.50	8.12			
	36-45	71	30.81	6.63			
	+45	74	33.82	7.71			
	Toplam	740	32.43	8.31			
Fizyolojik	18-25	426	21.16	5.91	7.34	.00	1-3 1-4
	26-35	169	20.69	5.83			
	36-45	71	18.84	5.54			
	+45	74	18.27	5.82			
	Toplam	740	20.54	5.92			
Estetik	18-25	426	13.99	4.27	6.25	.00	1-3 1-4
	26-35	169	13.71	5.55			
	36-45	71	12.18	4.08			
	+45	74	12.22	4.11			
	Toplam	740	13.57	4.35			
Rahatlama	18-25	426	14.99	3.92	2.84	.03	1-3 2-3
	26-35	169	15.24	3.72			
	36-45	71	13.76	3.98			
	+45	74	14.54	3.25			
	Toplam	740	14.88	3.84			
Sosyal	18-25	426	28.44	7.57	1.79	.14	
	26-35	169	29.34	6.96			
	36-45	71	27.64	7.24			
	+45	74	29.90	6.16			
	Toplam	740	28.71	7.29			
Psikolojik	18-25	426Key words	27.71	7.68	2.79	.04	1-2 1-3
	26-35	169	28.67	7.18			
	36-45	71	25.56	8.24			
	+45	74	27.83	7.52			
	Toplam	740	27.74	7.63			

Araştırmaya katılan katılımcıların Serbest Zaman Tatmin Ölçeği alt boyutlarına ait algıların Yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasını test etmek için yapılan bağımsız örneklem Tek Yönlü Anova Testi sonucuna göre yaş değişkeninde sadece Sosyal ve Eğitim alt boyutlarında anlamlı farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, açık alanda fiziksel aktivite yapan bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerini etkileyecek pek çok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre değişiklik gösterebilir. Araştırmada elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; çalışma grubumuza yöneltilen yaş, cinsiyet, medeni hal, eğiitim durumu, aylık gelir sorularının serbest zaman tatmin düzeyleri ile anlamlı farklılık yarattıkları sonucuna ulaşılabilmektedir.

Bireylerin serbest zaman tatmin düzeylerini artırmak amacıyla açık alanda yapılan fiziksel aktiviteleri yaşam tarzı haline getirebilmek için parklardeki spor aletleri sayısını artırılabilir nitelikte projeler düzenlenebilir.

Bireylere fiziksel aktivitenin yararlarını ve hayatlarına katacağı artıları konusunda eğitimler verilebilir.

Her kesimden ve eğitim durumuna sahip bireylerin eşit imkan ile ücretsiz bir şekilde yararlanabileceği belediyeler bünyesinde fiziksel aktivite tabanlı etkinliklere ulaşımını kolaylaştırmak adına tanıtımlar yapmak.

Sosyal medya üzerinden serbest zamanlarını daha dolu geçirebileceklerine yönelik fiziksel aktiviteye teşvik artırıcı tanıtımları yapmak.

Kaynaklar

Beard, J.,G., Ragheb, M.G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12(1), 20–33.

Butte, N. F., Watson, K. B., Ridley, K., Zakeri, I. F., McMurray, R. G., Pfeiffer, K. A., ... & Fulton, J. E. (2018). A youth compendium of physical activities: activity codes and metabolic intensities. *Medicine and science in sports and exercise, 50*(2), 246.

Demir, K. (2019). 20–30 Yaş Aralığındaki Erkek ve Kadınların Fiziksel Aktivite Düzeylerinin Belirlenmesi: Batman İli Örneği (Yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.

Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A., & Dinç, Y. (2009). *Boş zaman & rekreasyon yönetimi:(örnek animasyon uygulamaları)*. Detay.

KARLI, Ü., POLAT, E., YILMAZ, B., & KOÇAK, S. (2008). SERBEST ZAMAN TATMİN ÖLÇEĞİ'NİN (SZTÖ-UZUN VERSİYON) GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI. *Spor Bilimleri Dergisi*, *19*(2), 80-91.

Kozanoğlu, M.E. Adolesan ve Egzersiz http://www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/229 28 egzeersiz.pdf 2004

Neulinger, J. (1981). To leisure: An introduction. *To leisure: an introduction.*

Piercy, K. L., Troiano, R. P., Ballard, R. M., Carlson, S. A., Fulton, J. E., Galuska, D. A., ... & Olson, R. D. (2018). The physical activity guidelines for Americans. *Jama*, *320*(19), 2020-2028.

Pulur, A. (2003). Üniversitede görev yapan öğretim elemanları ve idari personellerin boş zamanlarının sporla değerlendirme eğilimlerinin araştırılması (Kırıkkale Örneği). *Beden Eğitimi ve Sporda Sosyal Alanlar Kongresi, Ankara*, 10-11.

Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi. (2014). *Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Yayını*. Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık.

WHO (2023c). Physical activity. https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/physical-activity

Yan, Y. (2007). *10-13 yaş çocuklarda, sosyo-ekonomik yapının fiziksel aktivite ve fiziksel uygunluk düzeyine etkisi* (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Tarihsel Açıdan Vergileme Yetkisindeki Gelişmeler ve Türk Vergi Hukukunda Anayasal Boyutu

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Armağan

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Kamu finansmanının başlıca kaynaklarını vergi ve benzeri gelirler, isteğe bağlı olan ve olmayan borçlanmalar, devletin mülk ve teşebbüs gelirleri, bağış, yardım ve hibeler ile para cezaları oluşturmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklara rağmen toplam kamu gelirleri içinde de en büyük paya vergi gelirleri sahiptir. Vergi uygulamaları tarihsel süreçte topluma hakim olan ve üstün yetkilere sahip güç veya otorite tarafından egemenlikleri ölçüsünde mutlak ve sınırsız biçimde kullanılmıştır. Dinamik bir yapıya sahip olan vergiler, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar sosyo- ekonomik, siyasi, hukuki nedenlerle değişen koşullara göre gelişim ve dönüşüm göstermiştir. Özellikle, mutlak otoritelerin halk üzerinde oluşturduğu haksız uygulamaların sınırlandırılması veya sonlandırılması için yapılan ilk mücadeleler de vergilendirme yetkisine karşı yapılmıştır. Bu türden gerçekleştirilen hareketler sonucunda mutlak iktidarın vergilendirme gücü sınırlandırılırken, demokrasi anlayışının gelişmesinin, parlamenter sistemlerin kurulmasının ve yasama yetkisinin kullanılmasının yolu açılmıştır.Maliye literatüründe vergilemeye ilişkin ilk demokratik mücadele; İngiltere'de kralın keyfi olabilen mutlak vergilendirme yetkisine karşı gerçekleştirilen 1215 Magna Carta Libertatum olarak bilinen 'Büyük Özgürlük Fermanıdır. Bu bildirge ile kralın vergilendirme yetkisinin kısıtlanmasına ilişkin tepkiler halk hareketine dayanmamakla birlikte özellikle soylular ve din adamları yararına sınırlandırılmıştır. Gerçek anlamda 'İngiltere'de kralın vergilendirme yetkisini sınırlandırılmasına ilişkin anayasal belgeler 1628 tarihli Haklar Dilekçesi ve 1689 tarihli Haklar Demeci'dir. Ülkemizde de Tanzimat Fermanı; devlet yönetiminde yeni bir dönemin temelleri atılmış ve siyasi tarihimizde Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan teokratik devlet sisteminin yerine hukuk devleti anlayışının benimsenmesinin başlangıcı olduğu kadar aynı zamanda vergilemeye ilişkin düzenlenen resmî nitelikli bir belge olmuştur. Günümüz modern devletlerinde egemenlik gücünün fiili ve hukuki kullanılmasıyla gerçekleşen vergileme yetkisi; devletin kişilerden hukuki cebirle, karşılıksız, ödeme gücüne göre para ile yapılan tüm ödemelere ilişkin düzenleme yapılabilmesinin ifadesidir.Olağan dönemlerinde ülke ekonomilerinin en önemli gelir kaynağı konumunda olan vergilerin, aynı zamanda olağanüstü dönemlerde en çok yararlanılan ve acil sorunların çözümünde en etkin araç olma özelliği bulunmaktadır. Bu çalışmada vergileme yetkisinin tarihsel süreçte gelişimi ve anayasal açıdan Türk Vergi Hukuku'na yansımalarına ilişkin genel bir değerlendirme yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergileme yetkisi, Anayasa, Türk Vergi Sistemi, Türk Anayasa Tarihi

Developments in Taxation Authority in Historical Perspective and the Constitutional Dimension in Turkish Tax Law

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Süleyman Demirel University

Assist. Prof. Dr. Ayşe Armağan

Manisa Celal Bayar University

Abstract

The main sources of public financing are taxes and similar revenues, discretionary and non-discretionary borrowings, state property and enterprise revenues, donations, aid and grants, and fines. Despite the differences in the development levels of countries, tax revenues have the largest share in total public revenues. Throughout history, tax practices have been used absolutely and unlimitedly by the power or authority that dominates society and has superior powers, to the extent of their sovereignty. Taxes, which have a dynamic structure, have developed and transformed according to changing conditions due to socio-economic, political and legal reasons from the beginning of human history to the present day. In particular, the first struggles to limit or end the unfair practices of absolute authorities on the people were made against the taxation authority. As a result of such actions, the taxation power of the absolute power was limited, while the way was opened for the development of the understanding of democracy, the establishment of parliamentary systems and the use of legislative power. The first democratic struggle regarding taxation in finance literature; It is the "Great Edict of Emancipation", known as Magna Carta Libertatum, of 1215, which was made against the absolute taxation power of the king in England, which could be arbitrary. With this declaration, the reactions to the restriction of the king's taxation power were not based on popular movement, but were limited especially for the benefit of the nobility and clergy. In real terms, the constitutional documents regarding the limitation of the king's taxation power in England are the Petition of Rights of 1628 and the Declaration of Rights of 1689. Tanzimat Edict in our country; The foundations of a new era in state administration were laid and it was the beginning of the adoption of the rule of law in our political history instead of the theocratic state system that dominated the Ottoman Empire, as well as being an official document regarding taxation. In today's modern states, taxation authority is realized through the actual and legal use of sovereign power; It is the expression of the state's ability to regulate all payments made by individuals in money, based on their ability to pay, without any consideration, through legal force. Taxes, which are the most important source of income for the country's economy in ordinary periods, are also the most used in extraordinary periods and the most effective tool in solving urgent problems. This study includes a general evaluation of the historical development of the taxation authority and its constitutional reflections on Turkish Tax Law.

Keywords: Tax, Taxation power, Constitution, Turkish Tax System, Turkish Constitutional History

Giriş

Maliye literatüründe, başta tam kamusal olmak üzere toplumsal nitelikli tüm mal ve hizmetlerin finansmanının yine toplumu oluşturan kişilerden karşılanması "kamu finansmanı" olarak ifade edilmektedir. Kamu finansmanında kullanılan başlıca kaynaklar da devletin egemenlik gücüne dayanan vergi ve benzeri gelirler, isteğe bağlı olan ve olmayan borçlanmalar, devletin mülk ve teşebbüs gelirleri, bağış, yardım ve hibeler ile para cezalarından oluşmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklara rağmen birçok ülkede kamu finansmanında en sağlam kaynak olan vergiler, aynı zamanda toplam kamu gelirleri arasında en büyük paya sahip konumdadırlar.Hukuki cebir altında, karşılıksız, kişilerden ödeme gücüne göre alınan, para ile yapılan tüm ödemelerden oluşan vergiler,(Devrim, 1998:168-171) yapısı gereği diğer kamu gelir kaynaklarına nazaran çok sayıda üstünlüğe ve çok yönlü etkilere sahip olma özelliğine sahiptirler. Maliye politikası araçları içinde en önemli araç konumunda olan vergi politikalarına,özellikle enflasyon, deflasyon ve stagflasyon veya olağanüstü hallerden kaynaklanan ekonomik krizlerle mücadelede öncelikle başvurulmaktadır. Vergi politikalarının hükümetlerce öncelikle tercih edilmesinin nedeni; vergilerin mali ve mali olmayan amaçların gerçekleştirilmesindeki etkinliği ve bu politikaların ekonomi üzerinde etkilerinin kısa sürede görülebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda vergilerin genel-özel, sürekli-geçici, merkezi-yerel, dolaylı-dolaysız şekillerde uygulanabilmesi ve ekonomik faaliyetlerden gelir-servet veya tüketimin yönlendirilmesinde kullanılabilmesi maliye politikası araçları arasında vergi politikalarını ön plana çıkarmaktadır. Ekonomilere yön veren vergi politikalarının kapsamında; vergi oranlarının değiştirilmesi, muafiyet ve istisnalara ilişkin düzenlemelerin yapılması, yeni vergilerin konulması veya mevcut vergilerin kaldırılması ile başta gelir ve kurumlar vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisi ve emlak vergisi üzerinden ek vergi uygulamaları yer almaktadır.

Ekonomik açıdan ülkelerin olağan dönemlerinde mali amaçlı veya sosyo-ekonomik yöndenmali olmayan amaçlar için uygulandığı gibi ülkelerce önceden bilinmesi veya tahmin edilmesi mümkün olmayan olağandışı hallerde de karşılaşılan kamu kaynak arayışında ilk başvurulan maliye politikası aracı vergisel düzenlemeler olmaktadır. Özellikle olağanüstü hallerde de bu kapsamında ek ve geçici vergi uygulamaları yapılmaktadır. Olağan dönemde uygulanan bazı vergilere yapılan bir ilave olma özelliği taşıyan ek ve geçici vergilerin; ne zaman alınacağı hususunda belirli ve kesin bir tarih bulunmaması,süreklilik arz etmemesi ve sadece kriz döneminden çıkış amaçlı olarak kullanılması gibi nedenlerle tercih edildiklerini söylemek mümkündür (Güneş, 2014).

Günümüz modern devletlerinde vergileme yetkisi; egemenlik gücünün fiili ve hukuki biçimde kullanılmasıyla toplumu oluşturan kişilerden, mali ve mali olmayan amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak mali yükümlülükleri yerine getirmelerini isteme hakkının ifadesidir. Genellikle devletin egemenlik gücüne dayanarak vergi alma hakkının kullanımı olan vergileme yetkisi, tarihsel süreçte topluma hakim olan ve üstün yetkilere sahip güç veya otorite (krallar, derebeyleri, padişahlar, ruhban sınıf gibi)tarafından egemenlikleri ölçüsünde mutlak ve sınırsız biçimde kullanılmıştır. Bu bağlamda, mutlak iktidarların halk üzerinde oluşturduğu haksız uygulamaların sınırlandırılması veya sonlandırılması için yapılan ilk mücadeleler de vergilendirme yetkisine karşı yapılmıştır. Bu türden gerçekleştirilen hareketler, iktidarın vergilendirme gücünün sınırlandırılmasının, demokrasi anlayışının gelişmesinin ve benimsenmesinin, yasama gücünün parlamentolarda kullanılmasının da yolunu açmıştır. Maliye literatürü açısından tarihte ilk demokratik mücadele; mutlak

iktidarların vergileme yetkisinin keyfî kullanılmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve İngiltere'deki 1215 Büyük Özgürlük Fermanı olarak bilinen Magna Carta Libertatumu'dur. Bu bildirge ile kralın vergilendirme yetkisi halk hareketine dayanmamakla birlikte özellikle soylular ve din adamları yararına sınırlandırılmış olsa da gerçek anlamda kralın vergilendirme yetkisinin sınırlandırılmasına ilişkin olan İngiliz anayasal belgelerinin 1628 tarihli Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) ve 1689 tarihli Haklar Demeci (Bill of Rights)olduğu bilinmektedir. Yine 1789 Fransız İhtilali'nin de en önemli sebeplerinin başında kralın keyfi vergi uygulamaları gelmektedir. İhtilal sonrasında ilan edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin kapsamında vergileme yetkisinin kullanılması ve sınırlarının tespitine yönelik hükümlere yer verildiği görülmüştür. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nde de bağımsızlığın ilanı ve demokratik rejimin kurulmasına yönelik çabaların temelinde; adil olmayan, kişilerin vergi yüklerini artıran veya ağır yükler yükleyen vergilerin ilk sıralarda yer almış olmasının büyük etkisi olmuştur. Dolayısıyla bağımsızlığın ilanı ile beraber yayınlanmış olan 1776 Bağımsızlık Bildirgesi'nde "temsilsiz vergi olmaz" ilkesine yer verilmiş olması bu durumun ispatıdır(Kartalcı vd., 2013: 117).

Vergileme yetkisinin kullanımı, geçmişten günümüze büyük değişim ve gelişim seyri göstermiş olup günümüzde tüm devletlerce üzerinde en hassas durulan ve özel öneme sahip bir konu olma özelliği ile sürekli ülke gündemlerini meşgul etmektedir. Vergilendirme yetkisinin kullanımı kişilerin hak ve özgürlük alanlarına müdahale olduğu için sınırlarının açık, net, tarafsız, hukuki yönden iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi halde meydana gelebilecek sorunlar devletin varlığı ve geleceğini tehdit edebilmektedir. Bu nedenle vergilendirme yetkisinin kullanımı sorunu, devletlerce bu yetkinin kullanılıp kullanmaması ile ilgili olmayıp bu yetkinin ne ölçüde kullanılması gerektiğine ilişkindir. Bu yetkinin sınırlandırılması hususu da ulusal düzeyde olabildiği kadar uluslararası boyutta da söz konusu olabilmektedir (Budak vd, 2007:137).

1. Verginin Teorik Yapısı

Topluluk halinde yaşamın başladığı ilk çağlardan günümüze günlük yaşamın her alanında dolaylı veya dolaysız biçimde yer alan vergiler; yapısal açıdan büyük değişim ve gelişim göstermiştir. Vergileme düşüncesi, tarihsel olarak ekonomik, mali, sosyolojik, dinsel ve benzeri unsurların etkisiyle şekillenmiş ve dönemsel olarak çeşitli uygarlıklar tarafından da farklı biçimlerde yorumlanmıştır (Canbay, 2009: 4). İlk çağlardan bu yana varlığını sürdüren vergiler, günümüzün modern devletlerini de en fazla meşgul eden temel konulardan biri olma özelliğine sahiptir. Öyle ki; günümüzde vergi ve vergilemeye ilişkin kavramlar o kadar kapsamlı bir hale gelmiştir ki, örneğin ABD'de vergi kanunlarındaki kelime sayısının İncil'deki kelime sayısının 4 katı olduğunun tespit edilmiş olması konunun önemine ilişkin bir örnek oluşturmaktadır (Kızılot, 2014: 194). Vergileme düşüncesi gibi verginin tanımı ve kapsamı da zaman içerisinde büyük değişim göstermiş maliye literatüründe genel kabul edilen bir görüş birliği olmamakla birlikte, vergiye ilişkin tanımlamalar içinde bulunulan zamana, koşullara ve tanımı yapanların devlet anlayışındaki farklılığa göre yapılmıştır (Canbay, 2009: 3). Bu tanımlardan bazılarında;

- *Fransızca "Impot" kelimesinin karşılığı olan vergi ile genel anlamda hediye edilen ve karşılıksız verilen bir değer ifade edilmektedir. Mali anlamda ise vergi; mükellefler tarafından kamu giderlerine katılma payı olarak devlete verilen iktisadi kıymetlerdir* (Sayar, 1970: 77),

-OECD çalışmalarında vergi, *"hükümete yapılan zorunlu karşılıksız ödemelerdir"*,

- Vergi, b*ir yönetimin emrine sunulan ülke ve o yerdeki işgücü ve toprağın ürününün bir bölümüdür, genellikle sermaye ve ülke gelirinden ödenmektedir*" (Ricardo, 2001: 104),

- Vergi, "*kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını karşılanması ile kamu borçlanmasından kaynaklanan mali yükleri karşılamak amacıyla devletin egemenlik gücüne dayanan, karşılıksız olmak üzere gerçek ve tüzel kişilerden alınan, hukuki cebir niteliği bulunan para şeklindeki ödemelerdir*"(Akdoğan, 2013: 119),

- *Vergiler, dayanağını kamu harcamaları ya da kamu borçlarının finansmanının sağlanmasında devletçe kişilerden zorla ve karşılıksız olarak alınan parasal yükümlülüklerdir* (Sağbaş, 2013: 2),

- *Vergi, hangi çağda olursa olsun ekonomik ve siyasi zorlama altında devletin bireye yüklediği parasal yükümlülüklerdir* (Falay, 1989: 10) şeklinde ifade edilmekte olup tüm tanımların ortak özelliği vergiyi zorunlu bir ödeme olarak kabul etmeleridir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte sosyo- ekonomik, siyasi, hukuki nedenler ile değişen koşullara göre vergilemeyi üç aşamaya ayırmak mümkündür (Falay, 1989: 8-9). *Birinci aşamada*, iktisadi değişim araçlarının ortaya çıkmadığı ilkel toplumlarda ayni ve nakdi vergiler bulunmamaktadır. Bu dönemdeki vergi uygulamaları bireylerin emeği ile katılma şeklinde gerçekleştirilmiştir. *İkinci aşamada*, kişiler ekonomik faaliyetlerini mübadele (değişim veya takas) usulü gerçekleştirirkenkişilerin vergileme olaylarına katılımı ayni değerler (mal ve ürün) üzerinden sağlanmıştır. *Üçüncü ve son aşama ise*, paranın ekonomide kullanımıyla birlikte vergilemeye ilişkin olaylar ve durumlar nakdi değerler üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır.

Görüldüğü gibi vergilerin ister bireyin emeği ile katılımı sonucu, ister ayni ister nakdi olarak ödenmesi verginin niteliğini değiştirmemektedir. Verginin ödenme biçimi içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal yapısına bağlı olarak tarihsel süreçte değişim göstermektedir. Vergi ve vergilemeye ilişkin yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, verginin asıl işlevinin kamu hizmetlerini karşılamak olduğunu söylemek mümkündür (Nadaroğlu, 1992: 222).

İktisat Okulları arasında özellikle Adam Smith tarafından 1776 yılında yayınlanan "Milletlerin Zenginliği" isimli eseri ile başlayan Klasik İktisadi Anlayış'ca da desteklenen ve devletin ekonomiye müdahalesinin olmaması veya zorunlu hallerde sınırlı olması gerektiği görüşüne göre (Aktan, 2018)_vergi uygulamalarının devletin geleneksel işlevlerinden sadece zorunlu kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi için finansman sağlanması olduğuna vurgu yapılmış olup bu düşünce maliye literatüründe verginin mali (fiskal) amacı veya gelir amacı olarak ifade edilmiştir (Mutlu, 2009: 8). Ancak, 1929 Dünya Büyük Ekonomik Buhranı ile birlikte Klasik İktisat Yaklaşımı yerini Keynesyen İktisat Yaklaşımına bırakmıştır. John Maynard Keynes öncülüğünde geliştirilen bu düşünce akımına göre ekonomik sürecin iradi makro-ekonomik politikalar ile yönlendirilmesi gerektiği ve devletin doğrudan veya dolaylı bir şekilde ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır (Aktan, 2018). Böylece "tarafsız devlet" yerini "müdahaleci devlet" anlayışına bırakmış ve vergilerin de ekonomiye yön verecek şekilde uygulanması gerektiği mali (fiskal) amaç dışında aynı zamanda mali olmayan (ekstra fiskal) amaçlar için kullanılabileceğini savunmuşlardır.

Özellikle 1930'lu yıllar sonrasında vergilerin sadece kamu harcamalarını karşılayan bir gelir olmaktan çıktığı, devletin iktisadi ve sosyal hayata müdahale aracı haline geldiği görülmüştür (Nadaroğlu, 1992: 222). Günümüzde genel kabul gören vergi tanımlarından; "*vergi, kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanması için devlet veya vergilendirme yetkisine sahip kamu tüzel kişilerince, egemenlik gücüne dayanılarak, mali, ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlarla, yükümlülerden, mali güçlerine göre, bireysel karşılığı olmaksızın, kanunlara uygun olarak ve hukuki cebir altında alınan*

parasal ödemelerdir." şeklinde yapılarak verginin hem mali hem mali olmayan amaçlarına yer verildiği söylenebilir (Tosuner ve Arıkan, 2013: 47).

2. Vergilendirme Yetkisi

Vergilere ilişkin temel kavramların başında vergilendirme yetkisi ve verginin konusu gelmektedir. Vergilendirme yetkisi, devletlerin kendi ülkesinin milli sınırları içinde sahip olduğu milli egemenliğine dayanarak vergi ve benzeri mali yükümlülükler uygulama konusundaki hukuki ve fiili gücü olarak tanımlanabilmektedir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2009: 33). Bu yetki devletin mali egemenliğinin görünümünü oluşturmaktadır (Çağan, 1984: 171). Vergileme yetkisi, dar veya geniş anlamda kullanabilmektedir. Bu yetkinin sadece vergilerle ilgili konularda düzenleme yapmaya ilişkin kullanılması söz konusu ise "*dar anlamda vergileme yetkisi*", devletin kamu giderlerinin karşılanmasında gerçek ve tüzel kişilerin eylem ve işlemleri içeren her türlü mali yükümlülüğe ilişkin yetki kullanımı ise "*geniş anlamda vergileme yetkisi*" olarak ifade edilmektedir (Erkin, 2013:1114).

Günümüz modern devlet anlayışında siyasi otoritenin sahip olduğu önemli yetkilerinden biri olan vergileme yetkisinin kullanımı veya elde edilmesi hususunda dünya siyasi tarihinde önemli mücadeleler yaşanmıştır. Kişilerin ödeme güçleri ve yaşam koşulları, gelir kaynağı türlerine ilişkin şartlar ile doğrudan bağlantılı olarak özellikle batı ülkelerinde Orta Çağ'da başlayan ve Yeni Çağ'da da devam eden önemli siyasi ve mali olaylar arasında 1215 Magna Carta, 1789 Fransız İhtilali'nin özel bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Tarihsel süreçte vergileme yetkisine ilişkin gelişmeler; öncelikle bu yetkiyi kralların keyfî şekilde kullanımının sınırlandırılmasıyla başladığı daha sonra halk temsilcilerinin katılımına yer verildiği ve siyasi yaşamda demokratikleşme alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte oluşturulan parlamentolarca belirlenen kriterlere göre yürütülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda siyasal alanda parlamenter rejimlerin benimsendiği ve ulus devletlerin kurulmaya başlandığı dönemlerden itibaren başlayan demokratik-sosyal ve hukuk devleti anlayışındaki gelişmeler sayesinde vatandaşlık haklarında, devletlerin vergilendirme yetkisi ve kullanımında da sosyo-ekonomik, siyasi, hukuki, bilimsel ve teknik boyutlu objektif ölçütlere uygun önemli değişim-dönüşümler yapılmaya çalışılmıştır (Akyazan, 2009: 1-2). Vergileme yetkisine sahip olan otoritelerce kullanılan yetki; ilkçağlarda kişilerin emeğinden genellikle "bedeni hizmet", sonrasında bedeni hizmet ve ürettiği mallardan pay alınması olarak "bedeni veya ayni yükümlülük" şeklinde kullanılmıştır. Günümüzde ise kişilerden sahip oldukları gelir ve servet ile yaptıkları harcamaları üzerinden "nakdi bedel" alınması şeklindedir.

Tarihi belgelerden Eski Mısır, eski Filistin, Babil ve Etiler 'de ve Eski Yunan Uygarlığında vergi uygulamalarının var olmakla birlikte bu dönem vergi uygulamalarının vergileme yetkisi açısından hukuki temelli değil hükümdarların fiili güçlerine dayalı olarak alındığı bilinmektedir. Roma imparatorluğu döneminde ise devlet düzeni içerisinde vergilemeye ilişkin ilk hukuki düzenlemeler olarak "imparatorluk emirnameleri "ne rastlanmıştır. Ancak,Roma İmparatorluğunun dağılmasından sonra Avrupa'da vergiler kamusallığını yitirmiş ve dönemin derebeylerinin özel geliri haline gelmiştir. Vergilemeye ilişkin Avrupa'da 17. yüzyıla kadar devam eden uygulamaların benzerleri Orta Doğu'daki yöneticilerin keyfi tutumlarına göre uygulanmıştır.Mali milat niteliği bulunan ve anayasal açıdan önemli bir belge olan 1215 tarihli Magna Carta Libertatum'u; "hükümdarın vergilendirme yetkisinin sınırlandırıldığı, vergilemenin belli ilkelere dayandırılmasının gerekli olduğu düşüncesinin oluşmaya başladığı, toplumun belli kesimlerinin yönetimde söz sahibi olduğu, hükümdarın mali alandaki şiddet ve baskıları ile israflarının sınırlamaların getirildiği, ayaklanmanın

temelinin de hukuki nedenlerin ziyade siyasi zorlama altında alınmak istenen adil olmayan vergilerden kaynaklandığının" sembolü bir belge olmuştur. İngiltere'de gerçek anlamda demokratikleşme ve siyasi açıdan halkın yönetimde söz sahibi olması yolundaki önemli gelişmeler ve vergileme yetkisinin kullanımında 1689 tarihli Bill of Rights gibi toplumsal uzlaşmalar, 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi'nin özel bir yeri olmuştur. 16 maddelik Virginia Haklar Bildirisi'nin bir maddesinde *"vergilerin ulus isteği dışında salınamayacağı"* şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Yine bu bildiride yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılmasıyla ilgili *"kuvvetler ayrılığı ilkesi"* ve *"temsilsiz vergi olmaz ilkesi* "ne vurgu yapılmıştır. Fransa'da meydana sosyo-ekonomik, siyasi ve mali gelişmeler 1789 yılında Fransız İhtilali'ne neden olmuştur. Bu ihtilalin gerçekleştirilmesinde de büyük ölçüde şehir ticareti üzerinde vergi yoluyla baskıların kurulması ve feodal hakların vergi dışı bırakılmasına karşı halkın tepki göstermesi etkili olmuştur. 27 Ağustos 1789 tarihinde ilan edilen "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde; "*Kamu gücünün sürdürülmesi ve yönetim giderleri için genel bir verginin gerekli olduğu, bu verginin bütün yurttaşlar arasında zenginlikleri oranında eşit olarak bölümlemesi gerektiği, bütün yurttaşların kendileri veya temsilcileri aracığıyla devlet vergisinin gerekliliğini onamak, ona serbestçe rıza göstermek, kullanılışını gözden geçirmek, toplanması ve süresini belirtmek hakkına sahip olduğu"* ifadeleriyle "vergide genellik" ve "vergide eşitlik" ilkelerine yer verilmiştir. (Oğurlu, 1995: 13-14)

3. Vergileme Yetkisi ve Anayasal Açıdan Türkiye'deki Gelişimi

3.1. Cumhuriyet Öncesi Döneme Ait Gelişmeler

Mutlakiyetçi bir yönetim anlayışının geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde padişahların siyasî ve dini otoritenin (Halife) lideri konumuyla tüm yetkilere sahip tek kişidirler. Bu yönetim gücü aynı zamanda padişahların vergilendirme yetkisi kullanmaları açısından da geçerli olmuştur. Şer'i ve örf'i vergilerden oluşan Osmanlı Vergi Sistemi'nde padişahlar, olağan dönemlerde vergileme yetkisini özellikle dini esaslı şer'i vergiler dışında sadece örf'i vergiler üzerinde kullanmışlardır. Ayrıca, olağanüstü durumlarda örf'i ve şer'i vergilere ek olarak "Avarız-ı Divaniye" adı verilen vergiler de salınmıştır. Padişaha ait olan vergileme yetkisinin Tımar Sistemi uyarınca, bazı kamu görevlilerine devlete gördükleri hizmet karşılığında tahsis edilmek suretiyle bu vergilerin halktan tahsil etmelerine izin verilmiştir. Tımar Sistemi haricindeki vergilerin ise İltizam yöntemiyle toplanması, miktarlarının artırılmasında yetki mültezimlere devredilmiş ve 17. yüzyıldan itibaren bu yöntemin yaygınlaştığı görülmüştür. Ancak,18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin yönetim gücünün zayıflaması sonucu halka aşırı baskı yapan ve zulüm eden mültezimlere karşı halkın korunması için halkın seçtiği "ayân" adı verilen kişilerce vergi tahsilinde aracılık edilmeye başlanmıştır. Ayânlar da zamanla tıpkı mültezimlerde olduğu gibi halkı istismar etmek suretiyle mültezim olarak vergi toplamaya başlamışlardır. Ayânlarn devlet karşısında güçlenmeleri sonucu Sadrazam ile Anadolu ve Rumeli Ayânları arasında 1808 yılında Sened-i İttifak adıyla bir anlaşma imzalanmış, o dönemin padişahı II. Mahmut tarafından da bir Hatt-ı Hümayun ile Sened-i İttifak'ı onaylanarak vergileme yetkisi ayânların denetimine bırakılmıştır (Akyazan, 2009: 3).

Osmanlı Devleti Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da okunan "Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu" ile başladığı kabul edilen Tanzimat hareketi; devlet yönetiminde bozulan iş, işlem ve düzeninin yeni baştan kurulmasında özellikle mülkî, askerî ve hukukî alanda hayata ilişkin yapılan reformlar yanı sıra aynı zamanda siyasi düzen değişikliklerine de zemin hazırlamıştır. Tanzimat Fermanı (Gülhane Parkı'nda okunduğu için Gülhane Hatt-ı Şerifi (Padişah Yazısı), Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu veya Tanzimât-ı Hayriye (Hayırlı Düzenlemeler), siyasi tarihimizde Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan teokratik devlet

sisteminin yerine hukuk devleti anlayışının benimsenmesinin başlangıcı olmuştur. Vergilemeye ilişkin düzenlenen resmî nitelikli bir belgedeki *"İslâm esaslarma uymak ve kötü gidişi durdurmak için çareler aradık. Yurdun daha iyi yönetilebilmesi için yeni bazı kanunların çıkartılmasını uygun bulduk. Bu kanunlarla gerçekleştirilecek en önemli ilkeler arasında da vergi toplama yöntemlerinin düzeltilmesi de var"* ifade bu duruma bir örnek konumundadır (Kumrulu, 1979: 148).

Ülkemizde vergi ile ilgili hukuki düzenlemelerin ve anayasal ilkelerin gelişiminde mali alanda bir ıslahat gayretinin 1839 Gülhane Hattı Hümayunundan itibaren başladığın söylemek mümkündür. Ayrıca vergi kanunlarının ne şekilde çıkarılacağı da bu metinde belirtilmiştir. 1856 tarihli Islahat Fermanında vergi salınırken sınıf ve mezhep ayrımı yapılmayacağı hususunda "genellik ilkesine" vurgu yapılmıştır. 1875 tarihli Adalet Fermanı'nda da vergi ve diğer bazı mali yükümlülüklere ilişkin hükümler yer almıştır. Adalet Fermanı'nda yine "vergilerde eşitlik" ve "adalet ilkeleri" üzerinde durulmuş, aynca vergi tahsil usullerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir olsa da söz konusu hükümler imparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle uygulanamamıştır. 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin değişik maddelerinde; vergilerin kanunla alınabileceğine ilişkin "kanunilik ilkesi", kişilerden ödeme güçlerine göre alınacağına ilişkin de "ödeme gücü ilkesi"ne uygun düzenlemelere yer verilmiştir. (Oğurlu, 1995: 15)

1878'de padişahın Meclis'i kapatması nedeniyle vergilendirme yetkisini kendisi kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve askeri gücün zayıfladığı ve gerileme dönemine girildiği bu yıllarda, devlet gelirlerindeki yetersizlikleri gidermek, ödenemeyen iç ve dış borçların kapatılması için 1879 yılında Galatalı Bankerler ile Osmanlı Devleti arasında Rüsum-u Sitte (altı resim) Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda devlete ait olan altı gelir kaynağının tahsili yetkisi Rüsum-u Sitte İdaresi'ne devredilmiştir. Yine, 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile yabancı alacaklıların temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuş ve devlet toplam gelirlerinin 1/3 oranı civarındaki bir kısım vergilerinin tahsil yetkisi bu İdare'ye bırakılmış olması aynı zamanda devletin vergilendirme yetkisinin denetiminin Düyun-u Umumiye'ye bırakıldığını göstermiştir. Osmanlı Devleti siyasi tarihinde önemli gelişmelerden biri olan 1908 yılında Meclis'in tekrar toplanarak II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte 1909 yılından itibaren Kanun-i Esasî'nin tekrar yürürlüğe girmesi sağlanmış ve vergilendirmeye ilişkin hükümler, ilkeler tekrar geçerlilik kazanmıştır. Ancak, Osmanlı Devletince I. Dünya Savaşı'nı kaybeden ülkelerin 1920 yılında imzalamak zorunda kaldığı Sevr Anlaşması şartları gereğince devlet bütçesinin ve malî faaliyetlerinin denetimini İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin oluşturduğu uluslararası bir komisyona devretmesiyle vergilemede yetki Meclis'in elinden alınmış ve devletin malî bağımsızlığı da kaybedilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı yıllarda vergilendirme yetkisi millet adına Mustafa Kemal tarafından fiilen kullanılmış, daha sonrasında da halk temsilcilerinin oluşturduğu takdir komisyonlarına devredilmiştir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bu yetki meclise bırakılmıştır. Cumhuriyet tarihimizin "ilk anayasası" olan 1921 Anayasası'nda vergilendirme ile ilgili özel bir hüküm bulunmamakla birlikte genel bir hüküm olarak vergilemeye ilişkin tüm yetkilerin kullanım hakkı Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Ancak, 1921 yılının Ağustos ayında çıkarılan "Başkomutanlık Kanunu" ile Meclis'in sahip olduğu tüm yetkiler üç aylık bir süre itibarıyla Başkomutan Mustafa Kemal'e devredilmiştir. Verilen yetki kapsamında on adet Ulusal Yükümlülük Emri yayımlanarak vatandaşlara bazı hizmet yükümlülükleri ve aynî vergiler kapsamında yükümlülükler getirilmiştir. Başkomutanlık Kanunu gereğince öngörülen üç aylık sürenin dolması sonrasında da mevcut dönem hükümetinin çıkardığı bir tebliğ ile

vergileme yetkisinin yeniden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu ilân edilmiştir (Akyazan, 2009: 4-5).

3.1. Cumhuriyet Sonrası Döneme Ait Gelişmeler

Vergileme yetkisinin kullanımı açısından Türkiye'de 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları ile yapılan çalışmalarda ana hedef modern devletlerde uygulanan vergi sistemlerine özgü düzenlemeler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı sonrasında anayasal hukuk devleti kurulması ve temellerinin sağlamlaştırılması ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki sahalarda devletin yapısı ve teşkilatlanması ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Vergileme yetkisine ilişkin olarak ise 1924 tarihli Teşkilati Esasiye Kanununun 84. maddesinde verginin tanımı yapılmak suretiyle vergilerin kanunla alınabileceği ilkesi tekrar edilmiştir (Oğurlu, 1995: 15-16). 1924 Anayasası 84. maddesiyle: "*Vergi, devletin genel giderlerinin karşılanması için halkın pay vermesi demektir. Bu esasa aykırı olarak, gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır.*" 85. maddesiyle de: "*Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapılıncaya kadar alınabilir*" hükümlerine yer verilmiştir. Ancak, 1924 Anayasası kapsamında yasaların Anayasa'ya uygunluklarını denetleyecek bir yargı makamına ilişkin düzenlemenin öngörülmemiş olması "vergide kanunilik ilkesine" açısından çıkarılan kanunların anayasaya uygun olup olmadığının tespiti açısından önemli bir eksiklik oluşturmuştur. Örneğin; bu dönemde Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Millî Koruma Kanunu ile Bakanlar Kurulu'na ekonomiye ilişkin düzenlemeler yapma, geniş kapsamlı kurallar koyma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca, bu üç önemli kanun dışında da Anayasa'nın "kanunîlik ilkesi" ne uygun olmayan nitelikte hükümete ekonomik konulara ilişkin çeşitli vergi oranlarında değişiklik yapma yetkileri veren kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle, 1924 Anayasası'nda vergilendirme yetkisi kullanımında belirli vergileme ilkelerinin dışına çıkılmasını zorunlu halen getiren gelişmeler arasında da; 1929 Dünya Ekonomik Buranı ve sonrası görülen olumsuzluklar ve 1939-1945 döneminde yaşanan II. Dünya Savaşı kaynaklı olumsuzluklar yer almıştır. Vergide kanunilik ilkesine aykırı uygulamalar bakımından 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi'nin matrah ile oranının kanunda belirtilmemiş olması ve vergi miktarının tespitinde mahalli- yerel komisyonlara geniş yetkilerin verilmesiyle oluşan keyfî uygulama bu ilkeyi zedeleyen düzenlemelerden biri olmuştur (Akyazan, 2009: 6-7).

Cumhuriyet dönemi anayasalarında, vergilemede ödeme gücü ilkesinin anayasada yer aldığı ilk anayasa 1961 Anayasası olmuştur. Bu anayasanın vergi ve vergileme yetkisi ile ilgili siyasi haklar ve ödevleri düzenleyen dördüncü bölümde 61. maddede "vergi ödevi" başlığı altında iki fıkradan oluşan; "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür, vergi, resim ve harçlar ve benzeri malî yükümlülükler ancak kanunla konulur*" hükmü yer almıştır. Bu ifadelerde vergi alacağının anayasal temeline, vergilemede genellik ve ödeme gücü ilkelerine ve modern maliye ilminin prensipleri ile sosyal adalet ilkesine uygun biçimde alınmasına vurgu yapılmıştır (Şentürk, 2018: 11). Ayrıca,20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla Anayasa'nın 61. maddesine; "*Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir*" ifadelerinin yer aldığı 3. fıkra eklenmiştir. Vergi tekniği yönünden 61. maddenin 1. fıkrasında "vergilendirmede genellik ve malî güce göre vergilendirme" ilkesi, 2. fıkrasında "vergilerin kanuniliği" ilkesi anayasal açıdan güvence altına alınmıştır. 3. fıkrasıyla da meclis,yürütme organına "yetki devri" yoluyla vergileme yetkisini kısmen paylaşma yoluna gitmiştir. Kabul edildiği dönem

itibarıyla 1961 Anayasası; vergilemede genellik, kamu giderlerine tahsis, kanunilik ve mali güçle orantılılık ilkelerinin korunduğu,ek olarak Bakanlar Kuruluna yetki devri verilmesi uygulamaları ile vergi ve vergileme yetkisine ilişkin dolaylı ve dolaysız çok sayıda ve ayrıntılı düzenlemenin yer aldığı bir anayasa olma özelliği taşımıştır (Akyazan, 2009: 7).

Yine Türk hukuk tarihi açısından önemli bir gelişme olarak kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemek üzere 1961 Anayasası'nın 145 ve 152.maddelerinde yapılan düzenlemelere bağlı olarak 44 sayılı Anayasa Mahkemesi Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun 22 Nisan 1962 tarihinde kabul edilmiştir. Kurulduğu ilk dönemde Anayasa Mahkemesi; kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisince çıkarılan iç tüzüklerin "şekil ve esas" yönünden anayasaya uygunluğunun denetlenmesi, Anayasa'da sayılan kişilerin Yüce Divan sıfatıyla yargılanması, siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara bakılması, siyasi partilerin gelir kaynakları ile giderlerine ilişkin hesapların incelenmesi ve Anayasa ile verilen diğer görevlerin yapılmasıyla yetkilendirilmiştir (TC Anayasa Mahkemesi).

1982 Anayasası'nda önceki anayasalardan farklı olarak vergilerin bir maliye politikası aracı olarak ekonomiyi yönlendirici bir müdahale aracı olduğuna vurgu yapılmıştır. Vergileme ilkelerine büyük önem verilen temel düzenleyici bir madde olma özelliğine sahip olan 73. madde ile *"vergilerin dengeli ve adaletli dağılımını sağlamak maliye politikasının sosyal amacıdır"* ifadesi ile vergilerin aynı zamanda sosyal devlet ve sosyal adalet ilkesinin hayata geçirilmesini sağlamak gibi önemli bir fonksiyonunun da olduğuna dikkat çekilmiştir. Modern vergileme açısından; vergilendirme yetkisinin kime ait olacağı ve kapsamında nelerin olduğu, bu yetkinin hangi ölçüde devredilebileceği, verginin kanunilik ve eşitlik ilkeleri gibi hususlarda vergilendirmenin genel prensipleri yanı sıra vergi ile ilgili özel nitelikli düzenlemelere yer verilmesi gerektiği hususunda vergi otoritesine yol gösterilmesine çalışılmıştır (Doğrusöz, 2016).

1982 Anayasası'nda verginin bir ödev olduğu görüşü benimsenmiş ve bu konuda anayasa metni içinde "Vergi Ödevi" ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme; Anayasa metninin "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı İkinci Kısmın, "Siyasî Haklar ve Ödevler" başlıklı Dördüncü Bölümünün 73. maddesinde: "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle, oranlarına ilişkin hükümlerinde, kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilebilir"* ifadeleri şeklinde yer almıştır (Akyazan, 2009: 8).

Bu maddeye ilişkin olarak en son yapılan değişiklik 2017'de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişe ilişkin olmuş ve Bakanlar Kurulu'nca kullanılan yetki devri kapsamında vergi kanunlarında belirtilen alt ve üst sınırlar içerisinde kalmak suretiyle vergi oranını belirleme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir. Yeni haliyle Anayasa, başkaca hususları düzenlemesinin yanı sıra, daha önce Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından müştereken kullanılmakta ve yerine getirilmekte olan yürütme yetkisi ve görevi münhasıran Cumhurbaşkanı'na devredilmiş ve Bakanlar Kurulu'nu ilga edilmiştir. Bu temel değişikliğin gerektirdiği düzeltmeler 6771 sayılı Kanun ile Anayasa'nın ilgili maddelerine işlenmiş olup bunlardan biri de Anayasa'nın 73. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan "Bakanlar Kurulu" ibaresinin "Cumhurbaşkanı" olarak değiştirilmesidir(Akçaoğlu vd, 2019: 118).

1982 ile 1961 Anayasaları arasındaki en önemli fark, 1982 Anayasası ile vergileme yetkisinin kullanımında uyulması gereken hukukî çerçevenin net biçimde belirlenmiş olmasıdır. Bu kapsamda 73. madde hükümlerinde; verginin dengeli ve adaletli şekilde alınacağına ve bunun

da maliye politikasının sosyal amacı olduğuna, vergi, harç, resim ve benzeri malî yükümlülüklerin değiştirilmesinin ve kaldırılmasının da kanunla yapılabileceğine, Bakanlar Kurulu'na verilebilecek yetkinin "vergi, harç, resim ve benzeri malî yükümlülüklerle sınırlılığına vurgu yapılmıştır (Akyazan, 2009: 9).

Anayasa'nın 8. maddesiyle yapılan düzenlemeyle, devletin ve yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanına yürütme yetkisi ve görevi verilmiştir. Yine Anayasa'nın 104. maddesinde de görevleriyle ilgili hususlarda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarmakla yetkilendirilmiştir. 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile Anayasa'nın 104. maddesinde yapılan değişiklik sonucu, daha önce yürütme tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararname ve tüzük kaldırılmış, bunların yerine Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Cumhurbaşkanına Anayasa'dan aldığı yetkiyle kanuni bir dayanak veya parlamentonun verdiği bir yetki olmaksızın ilk elden ve asli düzenleme yapabilme olanağı sağlanmış olmakla birlikte Anayasa'nın 104. maddesinde bu yetki; "… temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez", "Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz", "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır", "Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir" gibi hususlarla sınırlandırılmıştır. Sınırlamalardan ilk iki madde gereğince Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile vergiye ilişkin düzenleme yapılamayacağı açıkça anlaşılmaktadır.

Öyle ki; vergi ödevi, Anayasanın II. kısım 4. bölümünde bulunan "siyasi hak ve ödevler" başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak, 1982 Anayasası'nın 104. maddesine (Değişk: 21/1/2017 tarih-6771/8md) hükme göre de; "……. *Cumhurbaşkanı, yürütme yetisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir*." hükmü gereğince vergiye ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleme yapılamayacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Yine,vergi ödevine ilişkin Anayasa'nın 73. maddesinin üçüncü fıkrasındaki "Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır" hükmü ile Anayasa'nın 104. maddesindeki "Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz" ifadesi birlikte değerlendirildiğinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile vergiye ilişkin düzenleme yapılamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, Cumhurbaşkanı normal dönemde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile vergiye ait düzenleme yapma yetkisine sahip değilken, Anayasa'nın 119. maddesine göre olağanüstü hal ilan edilmesi durumunda, olağanüstü hal yönetimi kapsamında vergiyle ilgili Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleme yapma yetkisi söz konusu olmaktadır. Ayrıca bu yetkiye ilişkin zaman sınırı dışında (olağanüstü hal yönetimi süresince) herhangi sınırlama da getirilmemiştir. Buna göre olağanüstü hal ilan edildiği dönemlerde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile vergi konulabilmesine, kaldırılabilmesine ve her türlü değişiklik yapılmasına olanak veren yetki devri yapılmıştır (Şahan, 019: S.897-699).

Sonuç

Vergilendirme yetkisinin anayasal sınırları aynı zamanda sosyal hukuk devletinin sınırlarını da belirlemektedir. Hukuk devletlerinde yasama organı olan parlamento tarafından kullanılan vergileme yetkisi anayasal sınırlar içinde ve keyfiliğe dönüşmeksizin kullanılmaktadır. Devletlerin vergilendirme yetkilerini kullanırlarken kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin özüne dokunmaksızın ve hukuki güvenliklerini ihlal etmemek suretiyle kullanılması gerekmektedir. Hukuki güvenlik ilkesi, yasama ve yürütme organları açısından vergi kanunlarındaki boşlukların kıyas yolu ile doldurulmasını engellediği gibi vergilendirmeye ilişkin işlemlerin de bağımsız ve tarafsız yargı organlarınca denetlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca, verginin kanunilik ilkesinin yanı sıra vergilendirmede genellik, eşitlik, belirlilik, ödeme gücü, adalet ve benzeri ilkeler yardımıyla hukuk devletinin anayasal dayanakları da güçlendirilmektedir. Söz konusu ilkeler sayesinde, devlet yönetiminde keyfi yetki kullanımlarının önlenmesi, devletin faaliyetlerinin sorunsuz ve düzenli biçimde yürütebilmesi mümkün hale gelmektedir. Devletlerin gelişmişlik düzeyleri farklılık gösterse de genellikle toplam kamu gelirleri içinde en büyük pay vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Toplumsal yaşamın başlangıcından günümüze toplumun değişim dinamikleriyle yapısal gelişim ve dönüşüm gösteren vergiler aynı zamanda devlet anlayışı ve yönetimlerinde de etkili olmuştur. Özellikle vergilemede"kanunilik", "genellik" ve "mali güç" ilkelerinin gerçekleştirilmesindeki (keyfi nitelikli ve kamu yararı bulunmayan harcamalara yönlenmenin engellenmesi, yükümlüler arasında herhangi ayırım yapılmaması, ödeme gücü ölçütüne uyulması) başarı düzeyi vergi adaletinin ve sosyal devlet fonksiyonlarının yerine getirebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Öyle ki; vergileme yetkisinin kişilerin keyfiyetinden çıkarılarak halk temsilcilerinin yoluyla kullanılmasına olanak veren verginin kanunilik ilkesi, batılı ülkelerde halkın özgürlük mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Ülkemizde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar teokratik ve monarşik bir devlet anlayışı içinde kullanımı söz konusu olmuştur. Hukuki açıdan herhangi bir anayasal ve yasal düzenleme olmadığı için gerek verginin temel özellikleri gerekse vergilendirme yetkisi bakımından padişahı sınırlayıcı bir hükme yer verilmemiştir. Bu bağlamda, söz konusu döneme kadar vergi uygulamalarında keyfiliği önleyecek ve vergilerin teknik anlamda temel özelliklerini belirleyecek "vergide kanunilik ilkesinin" hukuki boyutu, ana ilke olarak söz konusu edilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasi ve hukuki gelişmeler arasında yer almakla birlikte anayasal açıdan tam anlamıyla hukuki bir niteliği bulunmayan Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Adalet Fermanı (1875) gibi temel belgelerdeki vergi ve bazı yükümlülüklere ait hükümlere yer verilmeye çalışılsa da devletin içinde bulunduğu koşullar yasallık ilkesinin tüm şartları için yeterli olamamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk kez verginin yasallığı ilkesi bir Anayasa hükmü olarak meşrutiyet döneminde 1876 Anayasası'nda yer verilen "yasasız vergi konulamayacağı" hükmü ile belirtilmiş olması önemli bir gelişme olarak genel kabul görmüştür. Ayrıca, 1909 Anayasası'nda da verginin yasa ile alınacağı ilkesi aynen korunmuş, bununla birlikte parlamentonun yasama işlevinde daha fazla ağırlık kazanmasıyla, verginin yasallığı ilkesi "temsilsiz vergi olmaz" boyutuyla da geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, bütün gelişmelere rağmen egemenlik gücü itibarıyla nihai kararın padişahta olması nedeniyle vergide kanunilik ilkesi gerçek anlamıyla kullanılmamıştır. Türk siyasi-yönetim tarihinde Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk dönemlerinde kabul edilen anayasalarından sadece 1921 Anayasası'nda vergilerle ilgili herhangi bir hüküm bulunmamakla birlikte 1924 Anayasası'ndan itibaren çeşitli düzenlemelere yer verildiği görülmüştür. Bu kapsamda ilk düzenleme 1924 Anayasası'nda yer alan "vergilerin ancak yasa ile alınabileceği" hükmüdür. Bu hüküm sayesinde; egemenliğin kaynağının millet olduğuna, parlamentonun halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla

halk adına kararlar aldığına, alınan kararlar arasında da, "kanunsuz vergi olmaz ve temsilsiz vergi olmaz" boyutlarıyla verginin yasallığı ilkesine ilk kez gerçek anlamda vurgu yapılmıştır. Ancak, demokrasi, hukuk devleti anlayışı açısından önemli gelişmelere rağmen 1924 Anayasası'nda yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizmanın bulunmaması,verginin kanunilik ilkesinin işlerliği hususunda bir eksiklik oluşturmuştur. Söz konusu eksiklik 1961 Anayasası ile ilgili düzenlemelerle yeni bir boyut kazandırılarak Anayasa Mahkemesi kurularak giderilmiştir.

Gümümüzde vergileme yetkisi ve sınırları ile ilgili yapılan en önemli düzenleme Anayasanın 73. maddesidir. Bu madde dışında da Anayasa'nın 104. maddesinde Cumhurbaşkanının normal dönemde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile vergiye ilişkin düzenleme yapma yetkisine sahip değilken, Anayasa'nın 119. maddesine göre olağanüstü hal ilan edildiği durumlarda, olağanüstü hal yönetimi kapsamında vergiye ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleme yapma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine ilişkin zaman sınırı dışında (olağanüstü hal yönetimi süresince) herhangi sınırlama da getirilmemiş ve bu dönemlerde vergi konulması, kaldırılması ve her türlü değişiklik yapılması yetkisi Cumhurbaşkanlığına devredilmiştir.

Ayrıca, Anayasa'nın 7. maddesinde yer alan düzenlemede vergide kanunilik ilkesi ve yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesine; Anayasanın 73/4. ve 119. madde kapsamındaki hükümler gereğince vergiyle ilgili konularda Cumhurbaşkanı tarafından düzenleme yapılabilmesi istisnaları tanınmıştır. Bu türden yetki devirlerinde yasallık ilkesinden sapmalar söz konusu olmakla birlikte; maliye politikasının hızlı, acil ve esnek önlemlerle gereksinim duyulan durumlarda vergi politikaları ile yürütme organının yönetim gücü artırılmak istenmektedir. Bu yetki devrinde özellikle ek vergilere ilişkin alınan önlemlerde kamu yararı ön planda tutulmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

Vergileme yetkisinin kullanımının anayasal denetimi hususunda 1999 Marmara Depremleri sonrası alınan önlemlerden ek ve yeni vergilere ilişkin AYM'yeaçılan iptal davalarında; "kamu yararı" açısından ekonomik gerekler düşünülerek bu tür uygulamalara başvurulduğu, olağanüstü haller için hükümetin hızlı karar alma gereksiniminden kaynaklandığı ve alınan kararların ivedi uygulanmasını gerektirdiği, bu alanda yasallık ilkesi yumuşatılmaması halinde yaşanan sorunların çözülemeyeceği veya telafisi imkansız zararlarla karşılaşılabileceği için yetki devrininyerinde vedoğru kullanıldığı kararı verilmiştir.AYM kararlarının, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik gerçekler ve kamu yararı dikkate alınarak verilen kararlar olduğu düşüncesi ön planda hukuki değerlendirmelerin de ikinci planda bırakılmak zorunda kalınmıştır. Devlet yönetimi ve kamusal hizmetlerin yaygınlaşma ve yoğunlaşması sonucu zamanın koşullarına göre sık sık değişen yol ve yöntemlere ilişkin karar alınması ve uygulamalar yapılması söz konusu olmaktadır. Öyle ki; olağan dönemlere özgü yaşanan haller dışında meydana gelen olağanüstü durumlarda devlete ilave ağır yük yüklenmektedir. Devletin bu ağır yükünün hafifletilmesi açısından yasamaya ait olan yetki kısmi olarak yürütmeye devredilmesi, devletin sorumluluklarını yerine getirebilmesi ve sürdürebilmesi açısındankolaylık sağlayan pratik bir uygulamadır. Olağanüstü haller için Cumhurbaşkanı tarafından kullanılan vergilendirme yetkisi, özel ve genel olarak olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda olmak, özüne dokunulmamak ve durumun gerektirdiği ölçüde bulunmak şartları ile sınırlandırılmıştır. Ancak, çıkarılan kararnamelerin şekil ve esas bakımından AYM'ye götürülememesi belirtilen ölçütlere uyulup uyulmadığının denetimine imkân vermemesi nedeniyle hukuki güvenlik ilkesinin zedelenmesi yönüyle eleştiri konusu olmuştur.

Ayrıca, AYM'nin vergileme yetkisinin ülkemizde kullanımına ilişkin açılan iptal davalarında hukuk devletinde temel ilke olan "kanunilik ilkesi" dışında "belirlilik ilkesi" gereğince; öngörülen mali yükümlülüklerin kişiler- idare yönünden belli ve kesin olmasının önemli olduğu dolayısıyla yasal düzenlemelerin herhangi bir aksaklığa, duraksamaya ve şüpheye yer vermeyecek biçimde açık, net, anlaşılır, uygulanabilir ve nesnel olması, ayrıca kamu otoritelerince keyfi uygulamalarına olanak vermeyen koruyucu önlem içermesi yönüyle yapılan değerlendirmeleri de içermiştir.

Bu kapsamda vergileme yetkisinin uygulama yönteminin kişileri keyfi ve öngöremeyecekleri müdahalelerden koruyacak düzeyde açıklıkla yazılması gerektiğini, belirliliğin, yükümlülerin hukuki güvenliğini korumakla birlikte aynı zamanda vergi idaresinde istikrarı da sağladığı" belirtilmiştir, Ancak, yapılan yasal düzenlemelerin uygulanmasına ilişkin iş ve işlemlerin niteliği, kapsamı, türü ve sınırı gibi unsurların belirtilmemesini, dolayısıyla yetkinin hangi amaçla, niçin, hangi sınır ve koşullarda kullanılacağına ilişkin bir açıklık bulunmamasını Anayasa'nın 2 ve 73. maddelerine aykırı bulmuştur.

Hukuk devleti anlayışı, vergide kanunilik ilkesi, vergileme yetkisinin kullanımı ve devri ile ilgili yapılan değerlendirmelerden ülkemizde hukuksal açıdan önemli gelişmeler yaşandığını, kanunilik ilkesinin denetiminde Anayasa Mahkemesinin görevini yerine getirme hususunda yerinde ve doğru kararlar verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının getirilmesi benzeri uygulamalara yer verilmesi de ülkemizde hukuk devleti anlayışının yerleştirilmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir gösterge olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

Akçaoğlu, E., Canyaş, O. (2019). Anayasa'nın 73. Maddesi Uyarınca Cumhurbaşkanına Verilebilen Vergilendirme Yetkisinin Hangi Hukuk Kaynağıyla Kullanılacağı Sorunu Üzerine Bir Deneme, Vergi Sorunları Dergisi, Yıl: 2019 Ağustos, Cilt: 42, Sayı: 371, Sayfa Aralığı: 117-129.

Akdoğan, A. (2013). Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, 15. Baskı, Ankara.

Aktan, C.C. (2018), Yeni İktisat Okulları, http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/anasayfa-iktisat-okullari.htm

Akyazan, A. E. (2009). Vergilendirme Yetkisinin Türkiye'deki Gelişimi, *TBB Dergisi*, Sayı 80, ss.1-30, http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-81-501

Budak, T.,Yakar, S. (2007). Vergilendirme Yetkisinin Sınırlandırılması, I Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007, S.133-144, Https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/50342

Canbay, T. (2009). Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim (Antikçağdan Günümüze), Dora Basın-Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bursa.

Çomaklı, Ş.E., Koç, F., Yıldırım, K.E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C.4, No: 2, s.63-64, https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/7652/100175 .

Çağan, N. (1984). Türk Anayasası Açısından Vergileme Yetkisi, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt:1, ss.171-182.

Devrim, F. (1998). Kamu Maliyesine Giriş, 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık.

Doğrusöz, M.E. (2016). Anayasa Değişikliği Bağlamında 73. Madde, 01.13.2016, https://www.bumindogrusoz.com/article/anayasa-degsklg-baglaminda-73-madde

Erkin, G. (2013). Türk Hukukunda Vergilendirme Yetkisi, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, (20013:0-1154), http://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19146/203187

Falay, N. (1989). Maliye Tarihi (Ders Notları), Filiz Kitabevi, İstanbul.

GÜNEŞ İ., https://idari.cu.edu.tr/,gunes/kamu/7sv.htm

Kartalcı, K., Doğan, M. (2013). Anayasa Perspektifinde Vergilendirme Yetkisi Kavramı, Social Sciences, Volume: 8 Issue: 3, 116 - 132, 01.04.2013, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/187059

Kızılot, Ş. (2014). Şapka, Yaklaşım Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Kumrulu, A.G. (1979). Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/630557

Mutlu, A. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/390, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.

Nadaroğlu, H. (1992). Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 8. Baskı, İstanbul.

Oğurlu,Y. (1995).Anayasal Vergilendirme İlkeleri Işığında Devletin Vergilendirme Yetkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Malîye Anabilim Dalı https://www.proquest.com/docview/2606862846?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true

Öncel, M. Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2009). Vergi Hukuku, Turhan Yayınevi, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 17. Baskı, Ekim, Ankara.

Öner, E. (2014). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.

Öner, E. (2014). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.

Ricardo, D. (2001). On The Principles of Political Economy and Taxation, Batoche Books, Kitchener, Ontario, Canada,http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf .

Sağbaş, İ. (2013). Vergi Teorisi, Kalkan Matbaası, Ankara.

Sayar, N. S. (1970). Kamu Maliyesi, Kamu Gider ve Gelirleri, Sermet Matbaası, Cilt:1, Dördüncü Baskı, İstanbul.

Şahan, Ö.(2019). Cumhurbaşkanı'nın Vergi İle İlgili Düzenleme Yapma Yetkisi, Yetkinin Sınırları Ve Yargısal Denetimi,Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (ERÜHFD), C. XIV, S. 2, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/856839

Şentürk, S.H. (2018). 1961 ve 1982 Anayasalarında Vergilemede Ödeme Gücü İlkesine Yönelik Düzenlemeler, Vergi Raporu, Sayı: 229, Yıl: 2018 https://vergiraporu.com.tr/upImage/org/1-229-ekimc70221.pdf

Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2015). Vergi Hukuku, 6. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

TC. Anayasa Mahkemesi, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/1/

Tosuner, M., Arıkan, Z. (2013). Vergi Usul Hukuku, Kanyılmaz Matbaası, İzmir.

Uluatam, Ö. (2001). Kamu Maliyesi, İmaj Yayınevi, Kasım, 7. Baskı, Ankara.

Ekonomik Gelişimde Savunma Sanayine Yönelik Yatırımların Etkileri: Türkiye Analizi*

Bilim Uzmanı İsmail Mısırlıoğlu

Iğdır İl Jandarma Komutanlığı Gerçekleştirme Görevlisi

Prof. Dr. Funda Râna Adaçay

Anadolu Üniversitesi

Özet

Savunma sanayii ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarına şekil veren unsur olarak görülmektedir. İmalat sanayii alanındaki yatırımlarda önemli yeri olması, ileri teknolojinin yoğun olarak kullanılması, Ar-Ge ve yüksek kalite beklentileri gibi özellikler barındırması nedeniyle ülkelerin geleceğine yön veren bir sanayi koludur. Gelişmiş olan ülkelerin savunma sanayilerine yönelik yapmış olduğu yatırımlar, bu sanayi kolunun ülke ekonomilerine önemli katkı sağladığını göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1974-2021 yılları arasında savunmaya yönelik yatırım harcamalarının ekonomik kalkınmaya etkileri araştırılmıştır. Türkiye'nin 1974-2021 yıllarına ait Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve askeri harcamaların GSYH'ye oranı verileri yıllık olarak analiz ediliyor. Yöntem olarak; Eşbütünleşme için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) sınır testi, nedensellik için Toda Yamamoto nedensellik testi kullanıldı. ARDL sınır testi değişkenler arasında uzun dönemli negatif eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterirken, Toda Yamamoto nedensellik testi savunma harcamalarından GSYİH'ya %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. GSYİH'nın savunma harcamalarına oranı %5 anlamlılık seviyesindedir. Sonuçlar, GSYİH ile savunma harcamaları arasında Neoklasik ekonomik yaklaşım teorisinin geçerliliğini desteklemektedir. Her ne kadar gerçekleştirilen analiz sonuçları, GSYH ve savunma harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmış olsa da, Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum, savunmaya yönelik harcama yapmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, savunma alanında uzun vadede uygulayacağı doğru politikalarla, yerli savunma sanayisini geliştirerek, savunma sistemlerine yönelik silah ve teçhizat ihracatıyla ülke ekonomisine olumlu katkı yapacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Savunma Sanayii, Savunma harcamaları, İktisadi gelişme, ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi.

Effects of Investments in the Defense Industry on Economic Development: Analysis of Türkiye

Master's Degree Graduate Ismail Mısırlıoğlu

Iğdır Provincial Gendarmerie Command Realization Officer

Prof. Dr. Funda Râna Adaçay

Anadolu University

Abstract

The government is responsible for protecting its sovereignty and providing a safe life for its citizens by providing defense services that are fully public goods. With this responsibility, the goverments that have succeeded in directing their defense investments, which are an indispensable expenditure item, also have an important source of income. As of 2021, the amount of defense expenditures realized in the world has reached very high levels such as $2 trillion annually.. In this study, the effects of Turkiye' s investment expenditures on defense between 1974-2021 on economic development were investigated. Turkiye' s Gross domestic product (GDP) and military expenditures to GDP data for the years 1974-2021 are analyzed annually. As a method; Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test was used for cointegration and Toda Yamamoto causality test was used for causality. The ARDL bounds test shows that there is a long-term negative cointegration relationship between the variables, while the Toda Yamamoto causality test shows that there is a one-way causality relationship from defense expenditures to GDP at the significance level of 10%, and from GDP to defense expenditures at the 5% significance level. The results support the validity of the Neoclassical economic approach theory between GDP and defense expenditures.Although the results of the analysis revealed that there is a negative relationship between GDP and defense expenditures, Turkey's geopolitical position necessitates it to spend on defense. In this context, it is evaluated that Turkey will make a positive contribution to the country's economy by implementing the right policies in the field of defense in the long term, by developing the domestic defense industry, and by exporting weapons and equipment for defense systems.

Keywords: Turkish Defence Industry, Defence expenditures, Economic development, ARDL bounds test, Toda Yamamoto causality test.

Giriş

Savunma sanayii, kamu ve özel şirket harcamalarıyla kurulmuş, silahlı kuvvetlerin ihtiyacı olan silah sistemleri ve askeri donanımlarını karşılayan, bu sistemleri tasarlayan, modernize eden, bunlara ilişkin yatırım malları ortaya çıkaran, diğer ekonomi dalları ile iç içe olan firmaların oluşturduğu endüstriler topluluğudur (Canbay, 2010: 7). Arslan'a (1990: 42) göre savunma sanayii; askeri alandaki strateji ve taktik üzerine, savunma ve saldırıya yönelik, silah araç gereç ve donanıma ilişkin kurulup işletilen fabrikaların meydana getirmiş olduğu ve diğer sanayi alanları ile ilişki içerisinde olan sanayi koludur. Savunmaya yönelik yapılan yatırım harcamaları, devletin ve içinde yaşayan vatandaşların kendilerini güvende

hissetmelerini sağlayan harcamalardır.Eğitim, ulaşım, sağlık gibi günlük hayatın içerisinde sürekli kullanımı mümkün olmayan savunma harcamaların gerekliliği, ülkeler arası yaşanabilecek gerilimler, terör saldırıları ve savaş gibi olağanüstü durumlarda daha çok ortaya çıkmaktadır. Savunma harcamalarını arttırmak, yani güçlü bir orduya sahip olmak, iç politikada hükümetleri de oldukça rahatlatmaktadır. Güçlü bir ordu, ülkenin insanlarına verdiği güvenin yanında, ideolojisine karşı gelebilecek her türlü iç ve dış tehdide karşı büyük bir caydırıcılık sağlamaktadır.

Savunma sanayi alanında elde edilen ürünlerin bir güç gösterisi olarak, uluslararası alanda düzenlenen teknolojik etkinliklerde de sergilendiği gözönüne alındığında, savunma sanayinin önemi daha da ortaya çıkmaktadır (Duyar, 1997: 5). Dünya Bankası ve SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) tarafından hazırlanan ve 2021 yılını kapsayan GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ve savunma sanayine yönelik harcama verileri dikkate alındığında; ABD ve Çin ilk iki sırada yer almaktadır. Verilere göre; ABD'nin GSYİH'sı 23 trilyon 315 milyar $, savunmaya yönelik harcaması 767 milyar $, Çin'in ise GSYİH'sı 17 trilyon 734 milyar $, savunma harcaması 270 milyar $ seviyelerindedir (SİPRİ, 2021; Worldbank, 2022). Bu ülkelerin dünyanın en büyük ekonomilerine sahip ülkeler olması mı onları en çok savunma harcamasına itiyor yoksa en çok savunmayı yapmaları mı onları en güçlü ülkeler yapıyor? Açıktır ki, bu nedensellik tek taraflı görünmemektedir.Kısaca, ekonomik ve siyasi olarak güçlü olmak ve güçlü kalmak isteğindeki ülkeler, bir yandan ekonomilerini de güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan da savunmalarını güçlü tutmak için çabalıyorlar.

Ülkelerin savunma harcamasının miktarını belirleyen farklı etkenler sözkonusudur. Bunlar genel olarak iç ve dış etmenler olarak sınıflandırılabilir.Savunma harcamasını belirleyen iç etkenler, ülkenin yönetim biçimi ve ekonomik gücü iken; Dış etkenler jeopolitik konum, komşu ülkelerin savunma ve askeri alanda yaptıkları harcamalar, ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ittifaklardır (Karakuş, 2006: 2).

Türkiye, savunmaya yönelik yatırım harcamalarına, Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinden itibaren başlanmıştır. 1923 yılından itibaren; Gölcük Tersanesi ve Ankara fişek fabrikaları, Kayseri'de tayyare ve motor fabrikası, İstanbul'da mühimmat üretim tesisleri ve uçak fabrikası kurulmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu günümüzde de savunma yatırımlarının halihazırda artarak devam etmesinin nedenlerindendir. Geçmişte II. Dünya Savaşı sonrası Rusya'nın; Türkiye'den toprak ve boğazlar konusundaki talepleri, 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında dış ülkeler tarafında uygulanan ambargolar, 1984 yılı sonrasında ortaya çıkan terör sorunu, Ortadoğu coğrafyasında yaşanan savaşlar ve günümüzde devam etmekte olan Arap Baharının etkileri sözkonusu nedene örnek olarak gösterilebilir. Bu gelişmeler paralelinde yaşananlar örneğin, ABD'nin yapmış olduğu askeri silah ve teçhizat yardımının Kıbrıs Barış Harekâtında kullanımının engellenmek istenmesi sonrasında, Türkiye'nin egemenliğini koruma konusunda, yerli savunma sanayiine yatırım yapması gerektiğini ortaya çıkmıştır.

Devletin yapmış olduğu savunma harcamaları başka bir ifadeyle savunma sanayiine yönelik yatırım harcamalarının ülkenin ekonomik gelişimi üzerinde olumlu veya olumsuz yönde etkileri ortaya çıkabilmektedir. Bu konudaki tartışmalar çalışmanın kapsamını aşacak niteliktedir, ancak ilgili yazında farklı kesimlerce iki temel kuramsal yaklaşım çerçevesinde tartışılmaktadır.Aşağıda ilerleyen açıklamalarda sözkonusu iki kuramsal yaklaşımın açıklamalarına kısaca değinilmekle birlikte, bu çalışmada Türkiye'nin 1974-2021 arası döneminde arası yerli savunma sanayine yönelik yapmış olduğu yatırım harcamalarının, ülke ekonomisine etkileri araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır.

i. Savunma sistemleri temininde; ithalat mı tercih edilmeli yoksa yerli ve milli üretim mi desteklenmelidir?
ii. Yerli savunma sanayine yönelik yapılan yatırım harcamalarının Türkiye ekonomisinin gelişimine kısa ve uzun vadede etkileri nelerdir?

Türkiye'nin ekonomik gelişiminde savunma sanayine yönelik yapılan yatırım harcamalarının etkilerine ilişkin bu çalışma; aşağıda sırasıyla iktisadi yaklaşım açısından savunma harcamalarına ait tarihsel ve kuramsal çerçeve, ilgili yazından örnekler ve tartışma, çalışmanın yöntemi, bulgular, sonuçların değerlendirilmesi ve öneriler şeklinde sunulmaktadır.

1. Savunma Harcamalarına Tarihsel ve Kuramsal Bakış

Keynesyen iktisadın gelişmesiyle beraber kamu harcamalarının, ekonomik büyümedeki rolü her zaman tartışılan bir konu olarak tartışılmıştır. Bir kamu harcaması türü olan savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde başlıca iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar Askeri Keynesci Yaklaşım ve Neo-klasik Yaklaşım olarak adlandırılmaktadır (Durgun, Ö. ve Timur, M.C., 2017; 219).

1.1. Keynesyen iktisat, Askeri Keynesçi Yaklaşım ve eleştirisi

Keynesyen iktisadı, etkin kaynak kullanımının sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, adil bir gelir ve servet dağılımının sağlanması ve ekonomik istikrarın temini için devletin "toplam talep" üzerinde yönlendirici kararlar almasının gerekliliği şeklinde özetlemek mümkündür. John M. Keynes (1883-1946)'e göre, özel tüketim ve yatırım harcamalarının yetersizliği durumunda, devletin telafi edici maliye politikaları uygulayarak bu tip harcamalarını uyarması gereklidir. Savunma hizmetlerini arttırmak amacıyla yapılan harcamalar da devletin piyasaya dolaylı bir müdahalesidir.

Askeri Keynesçilik; hükümetlerin, ekonomik büyümeyi yükseltmek amacıyla orduya büyük miktarlarda harcama yaptığı bir tür ekonomik politikadır. Bu kavram, Keynesyen Ekonomi'nin çok özgül bir çeşitlemesidir (Bilişli, 2011: 17). Yeterince doğru olup olmadığı ciddi tartışmalara konu olsa da, bu tür politikalara genelde örnek olarak gösterilen belirlemeler 1930'lar Almanya'sı Hitler dönemi ve 1980'ler ve 2000'lerdeki Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'dir. Bu ülkede ilk olarak Başkan Ronald Reagan döneminde başlayan Askeri Keynesçilik günümüzde "Pentagon Sistemi" olarak adlandırmaktadır (Chomsky, N., The Pentagon System, 1993). II. Dünya savaşı sonrası dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sosyalist ideolojisinin başka ülkelere yayılması özellikle Çin gibi büyük bir potansiyel ülkenin bu rejimi benimsemesi, kapitalist ABD'ni kaygılandırmıştır. İki kutuplu bu dünyada ve uzun soğuk savaş döneminde ABD sürekli savunmada kalmış ve gücünü kaybetme kaygısı yaşamıştır. Diğer yandan, Almanya ve Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrası yükselişi bu ülkeler üzerindeki hesapları da tersine çevirmiştir. Avrupa Almanya, Doğu Asya ise Japonya tarafından kontrol altına alınmıştır. Dolar'ı altın ile dönüştürülebilirliğini koruyan tek ulusal para olarak belirleyen Uluslararası Para Anlaşması'nın yani Bretton Woods sisteminin iflası, ABD'nın hegemonyasının elden tamamen gideceği konusundaki kaygılarını daha da arttırmıştır. ABD, dış ticaretinin büyük boyutlara varan açıklar vermesi ile borçlu ülkeler arasına girmesi kısaca içinde bulunduğu ekonomik güçlükler nedeniyle 1971 yılında doların altına dönüştürülebilirliğini kaldırmıştır. 1980'li yıllarda Başkan Carter döneminde başlatılan ve Başkan Reagan döneminde hız kazanan bir savunma harcamaları artış politikası içerisine girilmiştir. Bu Keynesyen politikalar dâhilinde savunma harcamaları arttırılarak ABD ekonomik büyümesinin artışı hedeflenmiştir. Bunun için SSCB mutlak düşman olarak nitelendirilerek, "Yıldız Savaşları" denen ütopik proje ile devam eden soğuk savaşa yeni bir boyut kazandırılmıştır. Yıldız Savaşları projesi hayal olarak kalmasına rağmen, savunma harcamalarındaki bu artış ile ABD Silahlı Kuvvetleri müthiş bir reorganizasyona girmiştir.

Kamu harcamalarının özellikle savunmaya aktarılması ile ABD, sadece SSCB'ye karşı bir üstünlük sağlamamış aynı zamanda diğer kutba üye olanları da caydırarak, kaybetmeye yüz tutan hegemonyasına tekrar kavuşmasını sağlamıştır. Tek kutuplu Dünya'da barış, demokrasi ve çevresel merkezli tartışmalar ABD'ni savunma hizmetlerini bir süre askıya almasına neden olsa da, 11 Eylül saldırısı savunma hizmetlerini yeniden canlandırmıştır. Günümüz ABD Askeri Keynesçiliğinin yeniden ele alınmasına şahit olmaktadır. ABD yıllık savunma harcamaları 2009 yılında 663 Milyar Dolara ulaşmıştır (SIPRI, 2010) Bu miktar, toplam dünya savunma harcamalarının yaklaşık %47'sine tekabül etmektedir ve artış trendi göstermektedir. Önceki ifadelerde de yer aldığı gibi, bu rakam 2021 yılında 767 milyar $'a yükselmiştir.

Askeri Keynesçi Yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini pozitif dışsallık etkisi kapsamında, "arz yanlı" olarak ele almıştır. Yatırım (askeri) harcamalarının, fazla yapılmasının ciddi bir çarpan etkisi oluşturması neticesinde; talep ortaya çıkarak, kapasitenin kullanımı artacak ve çıktının seviyesi yükselecektir. Tüm bu etkinin sonucunda ise sermaye kazancı oranında yatırımlar artarak ve ekonomik büyüme sağlanacaktır (Looney, 1994: 46-47). Pozitif dışsallığa en iyi örnek, Askeri Keynesçiliğin teknolojik gelişmeye olan etkisidir. İnsanoğlunun XIX. ve XX. Yüzyıllardaki keşiflerinin çoğu savaşlar dolayısıyla veya askeri ihtiyaçlar doğrultusunda kazanılmıştır. Doğal afet veya nükleer saldırı sonrası Amerikan ordusunun iletişiminin devamı amacıyla geliştirilen sistem, bugün "internet" olarak adlandırılmaktadır. Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin sonar, denizaltılara karşı savunmak sağlamak amacıyla, radar ise savaş uçaklarına karşı kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Bu olumlu gelişimin yanında, şu husus da gözden kaçırılmamalıdır. Kısacası askeri ihtiyaçlardan doğan teknolojik gelişmeler zamanla ticarileşmekte ve toplumun kullanımına sunulan mal veya hizmetlere dönüşmektedir.

Negatif dışsallık da sözkonusu olabilir. Emek, sermaye ve teknoloji gibi temel kaynakların savunma sanayiinde değil de, başka bir sanayide istihdam edilmesi durumunda elde edilecek üretimin fırsat maliyetinin ne ölçekte olacağı sorunu, iktisadi tartışma konusudur.Askeri araştırma-geliştirme faaliyetleri daha sonra sivil endüstrilerde uygulamalar bulabilse de, sivil uygulamalarda doğrudan yapılan araştırmalara göre daha az verimlidirler. Bu duruma, ABD'ne ve benzeri ülkelere nazaran daha az askeri harcamaya rağmen yeni teknoloji geliştirmede büyük başarı elde eden yakın geçmişteki Japonya ve Almanya örnekleri verilmektedir (Bilişli, K. (2011). Benzer bir eleştiri, askeri harcamalara oranla sivil alanlara örneğin, sağlık, eğitim vb. askeri olmayan alanlara yönelecek olan yatırım harcamalarının daha fazla istihdam yaratacak olmasıdır. Bu durum savunma sanayiinin teknoloji-yoğun yapısından kaynaklanmaktadır. Özellikle işsizliğin temel sorun olduğu gelişmekte olan ülkeler için ortaya çıkan bu tip üretim-istihdam çelişkisi genel bir durumdur. En uygun kaynak dağılımı konusundaki benzeri tartışmalar, âtıl veya aşırı kapasite sorunlarını da beraberinde getirir.Savunma sanayiine yönelik yatırımlar ve dolayısıyla savaş zamanı veya tehlike görüldüğünde geliştirilen kapasiteler sonucunda bu sektörün aşırı gelişimi bir takım olumsuz sonuçlar doğurabilir.Barış zamanlarında âtıl kalacak olan söz konusu kapasiteler, kaynak israfına yol açarak verimliği düşürecektir. Aynı zamanda, savunma sanayiine yönelik kamu harcamalarının temel kaynağının vergiler olması, bir başka eleştiri noktasıdır. Askeri nitelikteki bu kamu harcamalarını karşılamak için yüksek vergilerin gerekliliği, bir diğer eleştiri noktasıdır. Benzer şekilde bu durumda Keynesyenizme getirilen genel eleştirilerden biridir.

Askeri-endüstriyel yapı büyük bir istihdam kaynağı ve talebin önemli bir bölümünü oluşturduğunda, askeri harcamaları azaltmak hükümet için politik açıdan zordur. Bu durumun korkulan sonucu, daimî savaş ve sürekli yüksek askeri harcamalar döngüsü olacaktır. Barış zamanındaki büyük orduların devamlılığının ve askeri harcamaların

büyümesinin halkları savaşa sürüklediği, ayrıca militarizmi ve milliyetçiliği teşvik ettiği pek çokları tarafından ileri sürülür (Bilişli, K. (2011).

Refah devleti için en parlak dönem, "Altın Çağ" olarak nitelendirilen Keynezyen politikaların uygulandığı 1945-1975 arası dönem olmuştur. Kamu harcamalarının genişlediği bu dönemde paralel nitelikte kapsamlı sosyal güvenlik sistemleri de oluşmuştur. Özellikle, 1948 yılında GATT ile olusturulan ljberal düzen çerçevesinde dünya ticaretinde önemli ekonomik değişiklikler meydana gelmiştir; Bir yandan gelişmiş ülkeler önemli oranda büyürken, öte yandan gelişmekte olan ülkeler de bu gelişmeden kalkınma yolunda faydalanmışlardır. 1948 -1953 döneminde ticaret artış hızı yıllık ortalama %6.7 iken, bu oran 1958-1963 döneminde yıllık ortalama ise %7.4, 1963-1968 arası dönemde ise %8.6 olmuştur. Bu rakamlar dünya iktisadında modern zamanlarda görülen en yüksek oranlardır ve ticaret, üretimden daha çok artmıştır. Savaş sonrası onarım süreci ile birlikte gerek dünya ihracatında gerekse ithalatında yıllık ortalama %9 oranında bir artış yaşanmıştır. Sözkonusu artışlar, 1973 yılına kadar süreklilik göstermiştir. Bunun nedeni sadece dünya ekonomisinde görülen genişleme değil, aynı zamanda Kore savaşının ve daha sonraları Vietnam savaşının yarattığı olumlu konjonktür ile dünyada faiz oranlarının düşük olmasıdır. Böylece, piyasalar düşük maliyetlerle fonlar temin ederek yatırımlarını arttırabilmişlerdir. Kısaca altın çağ, piyasa ekonomisinin devlete olan ihtiyacının artması ve bu nedenle devletin müdahalesine ihtiyaç duyması sonucu gerçekleşmiştir.

Sanayi ülkelerinin savaş sonrası dönemde, daha çok ürettiği ve ürettiği hızdan daha yüksek bir hızda ticaret yaptığı bu süreç, yani Altın Çağ, Bretton-Woods sisteminin çöküşü ve 1970'li yılların başında petrol krizinin ortaya çıkmasıyla sona ermiştir. 1973 ve 1979 yıllarında petrol fiyatlarındaki artış sonucu oluşan bunalımdan kurtulabilmek için bu kez tam tersi bir politika izlenmesi gerekmiştir. Devlet müdahelelerinin azaltılması, devletin ekonomik ve sosyal yaşama daha az karışacak şekilde küçülmesi talepleri ortaya çıkmıştır. Bu bunalım başta Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün OECD ülkelerini etkilemiş, ekonomik büyüme yavaşlamış, enflasyon artmış, yüksek oranlarda yapısal işsizlik ortaya çıkmış ve kronik bütçe açıklıkları ve yüksek kamu harcamalarının olduğu ekonomik bir ortam oluşmuştur. Yeni dönemde izlenen politik ve ekonomik felsefe, "Yeni Sağ" olarak adlandırılan neo-liberal-politikalardır ve bu politikalar Keynesyen politikalara alternatif olarak ortaya çıkan klasik liberal düşüncenin çağdaş bir yorumu olmuştur (Tuz, 2010).

Kısaca özetlemek gerekirse üretim cephesinde, teknolojik gelişme ve işgücü verimliliğindeki artış, işgücü arzı fazlalığından kaynaklanan ücretlerin düşük olmasına yönelik baskılar ve bunun yanı sıra ilksel ürün fiyatlarının düşük olması; talep cephesinde ise devlet harcamalarında (yatırım ve askeri harcamalar) meydana gelen artış, Keynesyen politikalar sonucunda uzun süreli büyümenin kaynaklarını oluşturmuştur (Dağdelen, 2004). 1970 stagflasyonu ile Keynesyen genişlemeci maliye politikalarının popülist hükümet politikaları nedeniyle aşırılıklara ulaşması ve 1970'li yıllarda başlayan stagflasyon bu politikaların eleştirilmeye başlanmasına neden olmuştur. Keynesyen yaklaşım böylece popülaritesini yitirmeye başlamış ve yeni ekonomik kriz sonrası yaşanan arayışlar sonucunda Neoklasik yaklaşım yeniden güç kazanmıştır. 1950-1960'lı yıllarda etkili olan öncüsü Milton Friedman olan Chicago /Parasalcı Okul (Monetarizm) ve Avusturya İktisat Okulu'ndan Friedrich A. Hayek ve takipçileri, klasik öğretinin refah devletini yok etme konusundaki yetersizliğini ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır (Adaçay, 2022).

1.2. NeoKlasik iktisat, Özel askeri şirketler ve eleştirisi

NeoKlasik iktisadi yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini, yukarıdaki açıklamalarda da değinildiği gibi, negatif dışsallık kapsamında "talep yanlı" olarak açıklamaktadır. Savunmaya yönelik yatırım harcamalarının fazla yapılması

durumunda; kıt kaynakların yatırımlara yönelmesi ve beşeri sermayeye yönelik birikimlerin oluşmasını engellemektedir. Yüksek büyüme potansiyeli olan projelerden uzaklaşılarak, yüksek maliyetlere dönüşen harcamalar ortaya çıkmaktadır. Neticede savunma harcamaları, kamuya yönlenecek harcamaları düşürdüğü gibi özel sektör harcamalarının da düşmesine neden olmaktadır (Looney, 1994, s.36). Savunma harcamalarının azaltılması görece daha düşük olması bütçede tasarrufa yol açabilir. Böylece genel refaha yönelik diğer kamu harcamaları (sağlık, eğitim vb.) arttırılabilir veya vatandaşlara daha az vergi uygulanabilir (Durgun, Ö. ve Timur, M.C., 2017; 219-230).

Serbest piyasa sisteminin yegâne hâkimiyetini savunan Friedman ve Hayek'in öncülüğünü yaptığı grup, devletin sınırlı faaliyetlerinin şu çerçeve içerisinde kalması gerektiğini öne sürmüşlerdir: Devlet, vatandaşlarının iç ve dış güvenliğini, adalet ve düzenin sürekliliğini sağlamalı, özel antlaşmalara uyulmasını, rekabetçi piyasaların güçlendirilmesini ve para sisteminin kontrolünü amaçlamalıdır. Bunlara ek olarak bazı yüksek maliyetli ya da dışsallıklar yaratan ve tüm toplumun yararına olan hizmetleri üstlenmelidir. Neo-klasikler de ülke güvenliğinin sağlanması gibi bir konuda devletin müdahil olması ve bu hizmetlerin ancak devlet tarafından karşılanması gerektiğini, bununla birlikte klasik öğretinin temelindeki esaslar dahilinde devletin bu müdahalelerinin belirli kurallar içerisinde kısıtlanması gerekliliğini belirtmektedirler. Friedman ve Hayek'e göre bu çerçevenin dışındaki bütün siyasal, yönetsel, finansal, ticari faaliyetler liberalizasyon politikaları ile devletin kontrol ve müdahale alanından çıkarılmalıdır. 1970'li yıllarda batı ekonomilerinde görülmeye başlayan işsizlik ve enflasyonun bir arada bulunduğu stagflasyon durumunun kaynağının, uygulananKeynesyen genişlemeci maliye politikalarına dayandıran Hayek'e göre, devlet sadece piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamalıdır. Rekabet eşitliğinin sağlanması açısından kamu girişimleri hatta para basma yetkisi bile özelleştirilmelidir. (Adaçay, 2022; 364-455).

1990 sonrası dönemde Neoliberalizmin sözü edilen formu "rekabetçi piyasa" odağını muhafaza etmek kaydıyla bir miktar evrimleştirilerek, piyasanın daha etkin çalışması için devlet müdahalesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. "Düzenleyici Devlet" kavramı ile nitelenen bu yaklaşımın kesinlikle neo-liberal yaklaşımdan bir kopuş olmadığı, aksine neo-liberal düşüncenin özünde yer alan piyasa hâkimiyetini güvence altına almak için ortaya çıkarıldığı söylenebilmektedir (Dağdelen, İ., 2004).

Buna karşın, küreselleşme ile birlikte Neoliberal iktisat politikaları bir yandan üretim sisteminin değişimine uygun dinamikleri oluştururken, diğer yandan tüm dünyada sanayiden hizmet üretimine yönelim artmıştır. Bu durumda devlet, emek gücü ile mal ve hizmet piyasaları bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Değişen koşullar savunma sanayiini de etkileyerek, burada biriken sermayenin kârlılığın arttırılabilmesi için yeni fırsatlar yaratmıştır. Küreselleşme, yarattığı güvensizlik ve kriz ortamı ile birlikte savunma sanayiinde silah satışlarını arttırıp temerküzü hızlandırırken; devletin yerini piyasaların alması gerektiğini savunan Neoliberal düşünce askeri hizmetlerin özelleşmesine ve bu hizmetleri sunan özel askeri şirketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özel askeri şirketlerin küreselleşme ile tüm dünyaya yayılan Neoliberalizmin piyasa odaklı yaklaşımının somut bir sonucudur (Yayım, 2006). Özel askeri şirket kullanımı başka bir ifadeyle, askeri hizmetlerin özelleştirilip, savunma pazarının serbest piyasa ekonomisi kurallarına terk edilmesidir. Bu yeni durumun ortaya çıkardığı sonuçlar ele alınırken devletin asli görevlerinden biri olan güvenlik ve savunma hizmetinin özelleşmesinden doğan sonuçların demokratik hukuk rejimlerinde ciddi sorunlar yarattığı görülmüştür. Küresel ölçekte toplumsal, siyasal, askeri ve hukuki boyutları ile askeri hizmetlerin özelleşmesi karşısında hukuki ve siyasi denetim mekanizmalarının geliştirilerek kontrol altına alınmalarının bir zorunluluk halini aldığı incelenen somut örnekler mevcuttur.

1.2.1. Küreselleşme ve Özel askeri hizmetlerdeki artış

Küreselleşmenin devletin ekonomik hayata müdahalelerini en aza indirerek sermayenin önünü açması yönünde yaptığı baskılar, kamusal bir hizmet olan savunma ve güvenlik hizmetinin özelleşmesi ile sonuçlanmıştır. Devletin, temel görevlerinden biri olan savunma ve güvenlik hizmetini özelleştirerek özel sektöre açması, sermaye açısından yeni birikim süreçlerinin de önünü açmıştır. Devletin kamu harcamalarının düşürülmesi baskıları karşısında savunma ve güvenlik masraflarını en alt düzeye indirme çabaları karşısında bu alanda doğan boşluk genel olarak "özel askeri şirketler" olarak adlandırdığımız ticari organizasyonlar tarafından doldurulmuştur. Soğuk Savaş sonrasında işsiz kalan asker ve istihbarat görevlileri ile silah stoku bu şirketler aracılığı ile piyasalaştırılmıştır. Ancak daha önemlisi, ulusal birliğini sağlamada yetersiz kalan devletlerin yeni dünya düzeni içeresinde büyük devletlerin yardım ya da müdahalede bulunmak istememeleri halinde özel şirketler bu devletlerden gelebilecek taleplere cevap verebilecek yeteneklerle askeri hizmet satışına başlamıştır. Bununla birlikte, savaşların yüksek teknoloji içeren bilgisayar ve silah sistemleri kullanılarak, uzmanlaşmış teknik personel ve mühendislerin katılımını zorunlu hale getirerek yapısal bir dönüşüm geçirmesi askeri şirketlere yönelik bir talep meydana getirmiştir.Tüm bunlardan daha etkili olan ise özelleştirmenin adeta mitleştirilerek, piyasa temelli yaklaşım sonucunda gücün de özelleştirilmesi ile özel askeri şirketlerin savaşın kazanılmasında gerekli bir unsur haline getirilmesidir. Diğer alanlarda olduğu gibi küreselleşme savaş sermayesinin teknolojik gelişme ve ölçek ekonomilerinden faydalanabilmek amacıyla yoğunlaşmasına yol açmıştır (Yayım, 2016). Sayıları görece az olan savunma sanayiindeki üretici firmalar örneğin silah üreten firmalar giderek birkaç sermaye grubu etrafında toplanmıştır. Özellikle teknoloji geliştirme kapasitelerini geliştirmek isteyen bu firmalar bilgisayar ve elektronik şirketlerini satın alma ya da sermaye birikimini arttırmak amacıyla diğer silah üretici firmalarla birleşmektedirler. Azalan ancak ekonomik anlamda güçlenen silah üretici firmalar silah piyasasında, tek alıcının devletler olduğu tüketici seçeneklerini azaltmıştır. Başka bir ifadeyle, liberal ekonominin avantajlarını kullanan tekellere dönüşmektedirler.

Bilindiği gibi, klasik iktisadın temel varsayımları olan tam rekabet, şeffaflık gibi ideal bir pazar tanımı ancak teorik niteliktedir. Savunma sanayii ise bilindiği gibi en başında ulusal güvenlik nedeniyle bu temel özelliklere sahip değildir. Bir ulusun hayatına mal olabilecek insiyatiflerin, kâr güdüsüyle hareket eden piyasa aktörlerine bırakılmasının yaratacağı sorunlar bizzat dünya üzerinde yaşanan örneklerde görülmektedir. Özel askeri hizmetlerin yarattığı sosyal, kültürel, ekonomik sorunların çözümüne yönelik çabalara bakıldığında ise, sorunlar yanında çok zayıf kaldıkları hatta çoğu zaman örtbas edildiği görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde kurulan ya da bu ülkelerle çeşitli sermaye bağlantıları bulunan şirketlerin faaliyetleri ile ilgili olarak ICIJ (2002,2) ticari birer girişim olarak bu şirketlerin faaliyetlerine gelişmiş ülkelerin destek verdiğini ya da en azından bu faaliyetlerin olumsuz birtakım yanlarına göz yumulduğunu belirtmektedir. Çok büyük bir askeri lojistik firması olan Vinnell $48 milyonluk sözleşme yapmasına karşın, Irak'ta çok tehlikeli bulduğu bölgelere gitmemesi üzerine Irak'taki bazı birliklere taze yiyecek ve su gönderilememiş, bunun üzerine Ürdün ordusundan yardım talep edilerek bölgeye gitmeleri istenmiştir. (Hartung: 2004) Sözleşme temelinde özel askeri hizmet sağlanmasının hizmeti arz eden firmaya herhangi bir ahlaki sorumluluk yüklememesi bu türden sorunların daha çeşitli ve vahim örneklerinin yaşanmasına neden olabilir (Yayım, 2006; 160). Özel Askeri Şirketlerin hiçbir hukuki denetime tabii tutulmamaları çeşitli yasadışı olayların ya da insan hakları ihlallerinin yaşanmasına yol açmakta ve ortaya çıkan olaylarda ise suçlular herhangi bir ceza almadan olaylar örtbas edilmektedir. DynCorp adlı şirketin Birleşmiş Milletler için Balkanlar'da üstlendiği sırada karıştığı seks skandalı bu konuda en bilindik örneklerden biridir. Olayda şirket çalışanlarının

bir kısmının bölgedeki küçük yaştaki kız çocuklarının fuhşa zorlandığı bir çeteyle ilişkileri olduğu ortaya çıkmış, Bosna'daki yönetici iki kadına tecavüz ederken kendini filme kaydetmiş olmasına rağmen, bu kişiler sadece ülke dışına gönderilmiş ve kendilerine hiçbir ceza verilmemiştir. (Singer: 2003a,5; Yeoman:2003, 5) Son dönemde Irak'ta Abu Ghraib hapishanesinde yaşanan işkence olayları insan hakları ihlallerinin bir diğer örneğidir.

Traynor (2003) öldürme yetkisine sahip kişilerin herhangi bir cezai sorumluluğunun olmamasının ileride her şirketin kendisinin birer küçük orduya dönüşmesi ile sonuçlanacağı uyarısında bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere demokrasi dersi vermeye yönelik müdahaleler yaparken kendi kamuoyunun tepkisini de azaltacak şekilde taşeron nitelikte özel askeri şirket hizmetlerini daha fazla kullanmaya başlamışlardır. Ellerini kirletmeden, "demokrasi götürmek adına" işgal ettikleri ülkelerdeki faaliyetleri hiç de demokrasi ile uyumlu görünmemektedir. Tam tersine, özel askeri şirketlerin işleyiş biçimleri, demokrasinin temel ilkelerinden şeffaflığı zedeleyecek ve insanlık suçu boyutlara ulaşabilmektedir. Diğer yandan, savunma hizmetlerinin özelleşmesiyle beraber yeter düzeyde ekonomik kaynakları olan, olmasa bile doğal kaynaklarını özelleştirerek finansman sağlayan- ki bu yeni bir emperyalizm biçimine doğru gidiştir- küçük devletlerin de bir çözüm olarak savaşı tercih etmeleri kolaylaşırken, elde edilen askeri güçle birlikte bölgesel dengelerin değiştirilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Örneğin, Kolombiya'da uyuşturucu kartellerinin Hod Hahanit adlı eski İsrail ordusu subaylarından oluşan şirketten sofistike silah sistemleri tedariki de dahil olmak üzere çeşitli özel askeri hizmetler sağladıkları bilinmektedir (Singer, 2002; 32). Sonuç olarak, hem bu tip şirketleri diğer ülkelere ihraç eden merkez ülkeler, hem de kendi ülkelerinde faaliyet göstermelerine izin veren ithalatçı ülkelerde -Avant'ın (2005,128) da ifade ettiği gibi- yürütme yasamanın üzerine çıkabilir ve ticari aktörlerin siyaseti etkilemesini kolaylaşabilir.

1.2.2.Son gelişmeler ve Türk savunma sanayii

11 Eylül saldırısı sonrası geliştirilen "Bush Doktrini" ABD Askeri Keynesçiliğinin yeni dönem uygulamasıdır. Ülkede savunma harcamaları yeniden arttırılmış, "ön alıcı ve önleyici vuruşlar" (preemptive/preventive strikes), ABD menfaatlerine tehdit oluşturduğu varsayılan ülkeler veya gruplar karşısında başvurulacak meşru ve tercih edilen bir savaş metodu olmuş, böylece ön alma/önleme kavramına daha merkezi bir rol yüklenmiş, terörizmle mücadele başlığı altında yürütülen savaş ile Irak dünyadan silinmeye yüz tutmuştur. ABD Ortadoğu'da hegemonyasını ilan etmiştir (Bilişli, 2011).

Küreselleşmeyle birlikte sanayileşmenin diğer bölgelere yayılarak bu bölgeleri güçlendirmesi, küresel güç dengelerini etkileyerek hegemonya savaşlarının yeniden başlamasına neden olmuştur. Küresel krizin hemen öncesinde, özellikle 2000 sonrası ele alındığında; 2000-2009 döneminde savunma harcamalarında meydana gelen %49'luk artışın dağılımına baktığımızda, ABD başta olmak üzere Çin, Fransa ve İngiltere ve Suudi Arabistan olarak sıralanmaktadır. Kriz sonrası harcamalar değerlendirildiğinde ise, 2010'dan itibaren savunma harcamalarının nispeten gerilediği, 2015'te ise artan siyasi gerginlik dolayısıyla 1.7 trilyona dolara ulaştığı gözlenmektedir. 2010-2015 aralığında harcama dağılımında ABD'nin kendisinden sonra gelen 14 ülke toplamı kadar harcama yaptığı, Çin ve Suudi Arabistan'ın onu takip ettiği görülmektedir. Kriz döneminde Avrupa'nın Euro'daki değerlenme nedeniyle harcamalarını kıstığı, gelişmekte olan ülkelerin silah teknolojilerinin geliştirme yönünde yatırımlar yaptığı görülmektedir. Bu noktada küreselleşme ile birlikte ulusal savunma endüstrisinin ulusötesi savunma girişimleri ve tedarik zinciri vasıtasıyla karşılıklı bağımlılık ilişkilerini artırması, içerde devlet desteğinin olmadığı noktada, ulusal tali üreticilerin küresel

ağın parçası olması konusunda zorlayıcı koşullar yaratmaktadır. Bu da savunma sanayiinde Amerikan hegemonyasının kırılamadığı bir döngü yaratmaktadır. Bununla birlikte, kriz süreci değerlendirildiğinde, savunma sanayiinin en büyük 10 şirketin 7'si ABD şirketleridir (Şişman, 2017;223). ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninde ısrarı ve savunma harcamalarını sürekli arttırması, buna karşın çok kutuplu dünya düzenini savunan Çin, Rusya Federasyonu ve Hindistan'ın da bu harcamalarını arttırmaları, tüm dünya genelinde savunma harcamalarının artmasına sebep olacaktır. Bu durum doğal olarak Ortadoğu ülkelerinin de savunma harcamalarını arttırıcı etkide bulunacaktır. Ortadoğu ülkelerinde zaten yüksek olan savunma harcamalarının ve gelecekte de artması beklenmektedir. Bu durum kuşkusuz bölge ülkelerinin sosyoekonomik gelişimleri üzerinde olumsuz etkide bulunacaktır. Ancak, Alp'in 2006 yılı çalışmasında ortaya koyduğu gibi gerek gelişmiş bir ekonomiye gerekse gelişmiş bir savunma sanayisine sahip olmasından dolayı bu olumsuzluktan "en az etkilenecek ülke" olarak belirttiği (Alp, 2006;113) hatta bu durumu kendi çıkarı lehine çeviren İsrail olmuştur.

Dünya genelinde savunmaya yönelik harcamaların artış trendinin devam edeceği uzmanların ortak görüşüdür. Rusya'nın Ukrayna'da başlattığı savaşın etkisiyle küresel askeri harcamalar 2022'de %3,7 artarak 2,24 trilyon dolar ile tüm zamanların en yüksek seviyesine yükselmiştir. Avrupa'nın 345 milyar dolarlık askeri harcamaları ilk kez, 1989'da soğuk savaşın bittiği dönemdeki harcamayı geçmiştir.

Şekil 1'den de takip edilebileceği gibi, 1975'den günümüze Türkiye'nin milli gelirinden savunma harcamalarına ayırdığı pay azalmaktadır. SIPRI verilerine göre, 2022 itibariyle Türkiye'nin askeri harcamalarının milli gelire oranı %1,2'dir.Son üç yılda azalma trendi mevcuttur. Böylelikle askeri harcamaların milli gelire oranı bakımından ise 1960'tan bu yana en düşük seviyeye ulaşmıştır. Türkiye'nin askeri harcamalarının milli gelire oranı dönemin koşulları gereği 1975 yılında %5,1 ile rekor seviyeye yükselmişti. Türkiye'nin askeri harcamaları ise 2022'de, 2021'e göre %26 azalışla 10,6 milyar dolar olmuştur.

Şekil 1. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Milli gelire Oranı

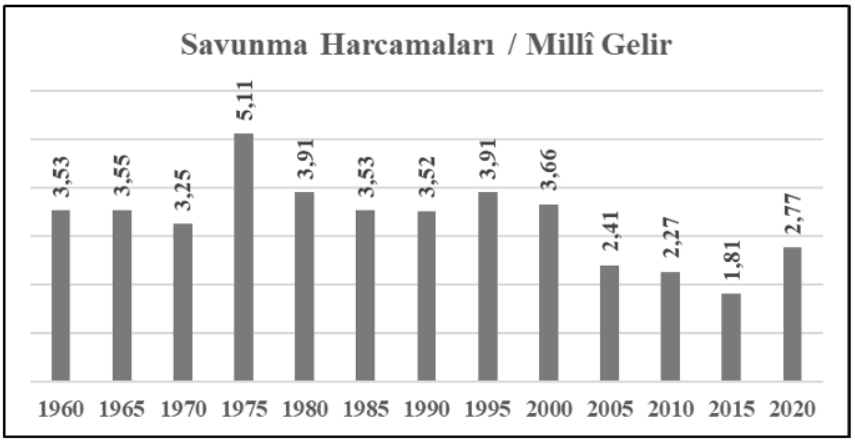

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Türkiye, 2022 yılında en fazla askeri harcama yapan ülkeler arasında 23'üncü sırada yer almıştır. Türkiye'nin savunma harcamaları NATO üyesi müttefik üyelerle kıyaslandığında ortalamanın üstünde olduğunu görülmektedir. NATO üyesi ülkelerin 2014 yılındaki savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı %1,43 iken 2021 yılına gelindiğinde bu sayı %1,70'e çıkmıştır.

Bu dönemlerde Türkiye ortalamaya yakın seyrederek 2014 yılında %1,45 2021 yılında ise %1,6 oranı tutturmuştur.

Türkiye; Suriye'de devam eden iç savaş ve sığınmacı sorunu, Akdeniz kıta sahanlığı çevresinde tespit edilen petrol ve doğalgaz rezervlerine yönelik hakları, Yunanistan'ın Ege adalarını silahlandırma politikası, terör eylemlerine karşı koyabilmesi ve mülteci sorunları karşısında çıkarlarına yönelik politikaları savunabilmesi için güçlü ordu ve ileri teknoloji ile üretilen yerli savunma sistemlerine ihtiyaç duymaktadır. İlgili literatürde savunma yönelik yatırım harcamalarının azaltılmasının, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin karşısına güvenlik ve beka sorunu olarak çıkabileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye, savunma sanayine yönelik yapmış olduğu yatırımların karşılığını almaya başlamıştır. Türk savunma şirketleri Dünya'nın en saygın savunma sistemleri üreten ve gelir elde eden ilk 100 şirketi arasındadır. ABD merkezli Defense News dergisinin her yıl düzenlemiş olduğu savunma şirketleri sıralamasında; 2020 yılında ilk 100 giren şirket sayısı 7 olup, elde ettikleri gelirler toplamı 6 milyar 232 milyon $ seviyelerindedir. Aynı derginin 2021 yılı şirket sıralamasında ilk 100'de 2 Türk şirketi yer almakta olup, elde ettikleri gelirler toplamı 3 milyar 474 milyon $ seviyelerindedir. Bunun yanı sıra Savunma Sanayii Başkanlığının 2022 yılı Türk Savunma Sanayii performans verilerine göre; havacılık ve savunma ihracatı 2002 yılında 248 milyon $ iken, 2022 yılına gelindiğinde yaklaşık 18 kat artış göstermiş ve 4 milyar 395 milyon $'a ulaşmıştır. 2002 yılında yürütülen proje sayısı 60 ve proje değeri 5,5 milyar $ iken, 2022 yılındaki proje sayısı 812 adet ve proje değeri 60 milyar $ seviyelerine ulaşmıştır. Genel ticaret sistemine göre TÜİK verileriyle, Türkiye'nin ihracatı 2022 yılı Ocak-Aralık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %12,9 artarak 254 milyar 172 milyon $, ithalat %34,0 artarak 363 milyar 711 milyon $ olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda savunma sanayii proje değeri, yaklaşık %24'lük bir ihracat geliri gücüne sahiptir. Söz konusu gelişmeler gerek Türkiye'nin sanayi kapasite gücünün artmakta olduğunu, gerekse ülke ekonomisine maliyetten daha çok gelir kaynağı haline gelmeye başladığını göstermektedir.

2. Tartışma ve İlgili Yazın

Neo-Klasik Büyüme modelinde devletin büyüme üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Kamu sektörünün büyüme üzerinde oluşturduğu etkiler, "İçsel Büyüme Teorileri" ile incelenmeye başlamıştır. Bu teoriye göre kamu sektörü, ekonomik büyümeye doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir (Pevcin, 2004'den alıntılayan Bekmez & Destek, 2015;92). Keynesyen makro teoride, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki olumlu etkisi çarpan mekanizması ile açıklanmaktadır. Neo-Klasik yaklaşım ise, kamu harcamalarındaki artışın, özel kesim yatırımlarını dışlayarak, ekonomi üzerinde daraltıcı yönde bir etki oluşturacağını savunmaktadır. Bir kamu harcaması türü olan savunma harcamaları ile ilgili olarak da benzer tartışmalar mevcuttur.

Benoit (1973-1978), 44 az gelişmiş ülke üzerinde 1950-1965 yıllarını kapsayan çalışmasında, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmıştır. Savunma harcamaları sayesinde; sivil sektör için olması gereken barınma, yeme-içme, giyinme gibi temel ihtiyaçların giderildiği, yol, hava alanı, köprü, hastane gibi tesislerin alt yapılarının oluşturulduğu, mesleki eğitim ve sağlık alanında iyileşme gerçekleştirilmesi ile ekonomik büyümede etkin bir rol aldığı sonucuna ulaşmıştır (Türk, 2007, s.66). Bu çalışmadan sonra savunma harcamalarının verimliliğine yönelik iki görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Arz yönlü teorik yaklaşıma göre; savunma harcamaları, teknolojik spin-off etkisi oluşturarak altyapı ve beşerî sermaye üzerinde pozitif dışsallıklar oluşturmakta ve büyümeyi pozitif

yönde etkilemektedir. Talep yönlü yaklaşıma göre ise savunma harcamaları, alternatif alanlardaki harcamaları azaltmakta ve daha verimli harcama türleri üzerinde dışlama etkisi oluşturmaktadır (Yıldırım vd., 2005:283-284). Her iki yaklaşımın savunma harcamalarına yönelik olarak kabul ettiği hususlar; savunma harcamalarında optimal bir düzeyin belirlenmesi ve savunma harcamaları etkinliğinin maksimize edilmesi gerektiğidir.

Savunma harcamalarının düzeyi ne olmalıdır? Diğer bir ifadeyle bir ülkede optimal savunma harcamaları ne kadar olmalıdır? Savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığında, kollektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar toplamının, marjinal maliyetlere eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Diğer bir teori ise, savunmanın oluşturacağı caydırıcılığa dayanmaktadır. Caydırma, hizmet sonucu saldırının olmamasıdır. Bu durumda bir tek hizmet düzeyi vardır ve bu değiştirilemez. Ancak caydırıcılığın ne kadar savunma harcaması ile sağlanacağı sorusu yanıtsız kalmaktadır. Savunma harcamalarının az veya çok olması ile ilgili görüşler şu sorulara da halen cevap verememektedir: Savunma harcamaları çok olursa daha çok mu savaş olur? Savunma harcamaları az olursa dünya daha güvensiz bir yer mi olur? (Bilişli, 2011; Giray, 2004; MccGwire, 1985).

McGuire (1995), savunma harcamalarının optimal düzeyinin belirlenmesi amacıyla oluşturduğu teoride; savunmayı kamusal bir hizmet olarak tanımlamış ve kolektif tüketim realitesi çerçevesinde savunma harcamalarının optimal düzeyinin, savunma harcamalarından elde edilen marjinal faydanın, savunmanın marjinal maliyetine eşit olduğu noktada olacağını savunmuştur. Bir ülkenin yapacağı savunma harcamaları için optimal düzeyin belirlenmesindeki en önemli faktör, ülkenin risk derecesidir. Ayrıca güvenlik ihtiyacının doğru bir biçimde belirlenmesi de gerekmektedir. Ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarının belirlenmesinde çeşitli faktörler mevcuttur. Bu faktörler öncelikle ülkelerin ekonomik gelişmişlik durumu ve ekonomik alanda uyguladığı politikalardır. Ülke stratejileri, ülkelerin dış ilişkileri ve kaynak sınırlamaları da bu faktörler içerisinde yer almaktadır (Altun, 1998:31).

Benoit hipotezi olarak adlandırılmaya başlayan çalışmayı destekleyici birçok araştırma ortaya çıkmıştır. Aşağıda, kapsama uygun olan seçili bazılarına yer verilmiştir.

Macnair vd. (1999), Brumm (1997) ve Murdoch, Pi ve Sandler (1997) destekleyici araştırmalar arasındadır. Sandler ve Hartley (1995) araştırmalarında Benoit hipotezini arz ve talep yönlü olarak açıklamışlardır. Savunma harcamaları için yapılacak olan kamu altyapı yatırımları (baraj, otoyol, havalanı vb. ulaşım ağları) sayesinde ile özel sektörü yatırımların içine çekerek harekete geçirmesi arz yanlı, ulusal savunmadaki artışın ülkenin güvenilirliğini artıracağı ve düşmanlarına karşı caydırıcı etki yaratması talep yönlü ele alınmaktadır (Lai, C. C. vd., 2002: 179-180).

Doğan (2018), tarafından G-8 ülkelerinin 2000-2016 yıllarını kapsayan savunma harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında olumlu veya olumsuz bir ilişki bulunamamıştır. Gölpek, Köse ve Doğan (2019), tarafından Türkiye'nin 2000-2016 dönemi savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iki nedensellik testi ile incelenmiş olup, çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Birol (2010), tarafından Türkiye'nin 1963-2006 yılları arası inceleme yapılmış, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, 1963-1989 arası negatif yönlü, 1990-2006 arası ise herhangi bir ilişki bulunamadığı sonucuna ulaşmıştır. Yapılan çalışmaların neticesinde; savunmaya yönelik yatırım harcamalarının ekonomiyi, gelişmiş ülkelerde olumlu, gelişmekte olup ithalat yolu ile harcama yapan ülkelerde ise olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Söz konusu olumlu etkiler genel kapsamda ekonomik gelişmeyi mümkün kılan öğeler olarak değerlendirilmektedir.

Altay (2020), tarafından Türkiye'nin de içinde bulunduğu en çok savunma harcaması gerçekleştiren 15 ülke üzerinde, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisine ilişkin araştırma yapılmıştır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu, savunma sanayinde dış ticaret açığı veren ülkeler için savunma harcamalarının ekonomiyi ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ve NeoKlasik yaklaşımın geçerli olduğu, dış ticaret fazlası veren ülkelerde ise ekonomik büyümeye olumlu etkiler sağladığı ve Askeri Keynesçi yaklaşım' ın geçerli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Canbay (2020), tarafından Türkiye'nin 1990-2017 dönemine ait savunma harcamaları ile Ar-Ge harcamalarının kısa ve uzun dönemlerde iktisadi büyüme üzerindeki etkileri üzerine çalışma yapılmıştır. Savunma harcamalarında yapılan %1' lik artışın iktisadi büyümeyi; kısa dönemde %0,1 uzun dönemde ise %0,08 oranında azalttığı, Ar-Ge harcamalarında yapılan %1'lik artışın iktisadi büyümeyi; %0,87, uzun dönemde ise %2 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Son olarak, kapsam açısından askeri hizmetlerin özelleştirilmesindeki temel argümanın ekonomik nedenlere dayanmasına ve daha kaliteli, ucuz hizmetin artan rekabetin de etkisiyle ancak özel sektör tarafından sağlanabileceği iddialarına karşılık, özel askeri şirketlerin sağladığı ekonomik avantajları dikkate alınacak olursa, bu konuda özelleşme ve dış kaynak kullanım uygulamalarının maliyet etkinliği sağladığına dair hiçbir neden olmadığını belirtilmektedir. Schreier ve Caparini (2005, 83), özel Askeri Şirket kullanımının tasarruf sağladığına dair bir kanıt olmadığını, sözleşmelerin yeterli ölçüde denetlenememesi nedeniyle dış kaynak kullanımı ya da özelleştirme ile maliyet etkinliği sağlandığını gösterir sistematik bir çalışmanın bulunmadığını belirtmektedir. Sözleşmelerin denetlenmesi ve kontrol altında tutulması ise başlı başına maliyet arttırıcı bir unsurdur (Alıntılayan, Yayım, 2006). Ayrıca, zorunlu askerlik uygulamalarının geçerli olduğu bir ülkede, tam istihdam koşullarına ulaşılmış olması durumunda, zorunlu askerlik uygulaması, ülkenin istihdam düzeyi üzerinde yüksek maliyetler oluşturacaktır. Tam istihdamın geçerli olduğu bir ekonomideki bireylerin savunma hizmetlerinde kullanılması, bu bireylerin diğer sektörlerde çalışması durumunda oluşturacağı faydayı yok edecektir. İşsizlik oranının daha yüksek olduğu ülkelerde, zorunlu askerlik uygulamaları daha az maliyet oluşturmaktadır (Doruk, 2008:20).

3. Çalışma Yöntemi

Çalışmanın amacı Türkiye'nin 1974-2021 dönemi arasında yapmış olduğu savunma harcamalarının GSYH'ya etkisini araştırmaktır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak için kurulan denklem aşağıya çıkarılmış olup, değişkenlere ait bilgiler ise Tablo 1'de sunulmuştur.

$$LGSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 LSVHRC + \mu_t (1)$$

Tablo 1. Araştırma değişkenleri

Değişken Adı	Çalışmadaki Kısa Adı	Dönemi	Kaynağı
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (2015 Sabit ABD $)	LGSYH	1974-2021 Yıllık Veriler	Dünya Bankası
Askeri Harcamalar (GSYH %'si)	LSVHRC		SIPRI

Denklem 1'de yer alan LGSYH bağımlı değişkeni GSYH serisinin doğal logaritmasını, LSVHRC bağımsız değişkeni ise savunma harcamalarının GSYH'ya oranının doğal

logaritmasını, tahmin parametreleri α_0 ve α_1 olup, μ_t ise hata terimini ifade etmektedir. Tablo 3'te Bağımlı değişken olan GSYH'ya ait veriler, Dünya Bankasının veri tabanından 2015 yılını baz yılı (sabit ABD $), bağımsız değişken olan savunma harcamalarının GSYH'ya oranı ise SIPRI veri tabanından alınmıştır. Eviews 10 programı kullanılarak yapılan çalışmada, ele alınan serilerin; Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) testleri ile birim kök içerip içermediği, Pesaran vd. (2001) geliştirmiş oldukları ARDL Sınır Testi ile aralarındaki eşbütünleşme ilişkisi ve son olarak da Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile ilişki yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Durağanlık Analizi, Birim Kök Testi ve Sonuçları

Modele dâhil edilen verilerin ekonometrik analizi yapılırken öncelikle birim köklerine bakılır. Zaman serilerine ilişkin verilerde durağanlık olmaması halinde, birbirleri arasında, trend ve güçlü eğilimlerinden dolayı sahte regresyon (spurious regression) durumu ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle ele alınan verilerin birim köklerinin var olup olmadığına bakılması gerekir (Özata, 2007, s.145).

Modelde kullanılacak veri setlerinin birim kök testleri, Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testi ile yapılmış ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Birim kök testi sonuçları

		ADF		PP	
		Sabitli	Sabitli & Trendli	Sabitli	Sabitli &Trendli
Değişkenler		Katsayı/Olasılık	Katsayı/Olasılık	Katsayı/Olasılık	Katsayı/Olasılık
LGSYH	I (0)	0,3519/0,9786	-2,5161/0,3194	0,6184/0,9888	Keywords-2,625/0,2716
	I (1)	-6,5265/0,0***	-6,5128/0,0***	-6,5457/0,0***	Keywords-6,7317/0,0***
LSVHRC	I (0)	-1,1393/0,6925	-3,3398/0,0724*	-1,1517/0,6874	Keywords-3,5381/0,0468**
	I (1)	-8,0308/0,0***	-7,9075/0,0***	-8,0587/0,0***	Keywords-8,0001/0,0***

Not: *** (%1), ** (%5), * (%10) önem düzeyinde durağanlık seviyelerini göstermektedir.

ADF ve PP testleri sonucuna göre GSYH değişkeni; sabit, hem sabit hem trend ve hem sabitsiz hem trendsiz modellerde durağan değildir. Ancak, birinci farkları alınarak test işlemi gerçekleştirildiğinde; tüm modellerde % 1 önem düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Savunma harcamaları değişkenine uygulanan test sonucunda ise; ADF ve PP testinin düzey değerleri olan hem sabit hem trend modelde %10 ve %5 önem düzeylerinde durağandır. Bunun yanı sıra birinci farkları alınarak test işlemine tabi tutulduğunda ise tüm modellerde % 1 önem düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin durağanlık düzeylerinin farklı olması ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmeleri, ARDL sınır testinin uygulanabileceğini göstermektedir.

4.2. ARDL Sınır Testi ve Sonuçları

Modele ilişkin eşbütünleşme testinin araştırılması Peseran vd. (2001) geliştirdiği ARDL sınır testi ile yapılacaktır. Bu testin, Engle ve Granger (1987) ve Johansen eşbütünleşme testlerinden farkı, değişkenlerin durağanlaşma derecesinin aynı olmasına gerek duymadan test işlemini gerçekleştirilebilmesidir. Bu sayede, farklı seviyelerde ya da seviye değeri ile durağan olan veri setlerinde eşbütünleşme testi kolaylıkla yapılabilmektedir (Polat ve Gemici, 2017: 397).

Değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci farkları alınarak, gecikmelerine ait F testi yapılır. F istatistik değerenin Peseran vd. (2001) çalışmalarındaki kritik değerden büyük olması, değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. F istatistiğinin, kritik üst değerden küçük veya düzey ve birinci fark arasında bir değer olması, değişkenler arası eşbütünleşme olmadığını gösterir. Ortaya çıkan F istatistik değerinin kritik üst değerden yüksek olması durumunda, uzun ve kısa dönem ilişkilerinin tespiti için yapılacak ARDL modeli aşağıya çıkarılmıştır. $\Delta LGSYH_{=} \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{1i}\ \Delta LGSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} \beta_{2i}\, \Delta\, LSVHRC_{t-i} + \mu_{1t}$KeywordsKeywords *(2)*

Denklem 2'de yer alan **(p)** ve **(q)** uygun gecikme sayılarını ifade etmektedir. Modeldeki uzun dönem katsayılarının belirlenmesinden sonra modelin uygunluğuna ilişkin tanımlayıcı test istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	**LGSYH**	**LSVHRC**
Ortalama	26.676480	1.128906
Ortanca	26.685590	1.206836
Maksimum	27.754160	1.633048
Minimum	25.692330	0.594899
Std. Sapma	0.601669	0.290524
Jarque-Bera	2.778367	3.447001
Olasılık	0.249279	0.178440
Korelasyon Matrisi	-0,832250	-0,832250
Gözlem Sayısı	48	48

Tablo 3'e göre; gözlem sayısı 48 olup, değişkenlerin; ortalaması, ortanca değeri, maksimum – minimum, standart sapma ve korelasyon matris değerleri verilmiştir. Jarque-Bera ve olasılık değerleri dikkate alındığında, veri setleri normal dağılım göstermektedir. Korelasyon matrisine göre, değişkenler arası negatif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı seviyede durağan olmayan değişkenler arasında ARDL sınır testi yapılarak eşbütünleşme ilişkisi test edilecektir. Bu yöntemde öncelikle bağımlı değişken olan LGSYH ile bağımsız değişken olan LSVHRC arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olup olmadığı test edilmelidir. Bu test içinde Hata Düzeltme Modelinin (UECM) oluşturulması gerekmektedir (Uluyol vd., 2014: 79). ARDL modelinde maksimum gecikme uzunlukları 10 olarak belirlenmiş olup, Akaike (AIC) Bilgi Kriteri seçilmiş ve ARDL (6,8) modeli belirlenmiştir. ARDL (6,8) modelinde elde edilen F istatistiği ve kritik değerler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. F İstatistiği ve Kritik Değerler

Model	K	M	F İstatistiği	Önem Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (6,8)	1	10	6,175297*	%1	7,625	8,825
				%5	5,26	**6,16**
				%10	4,235	5,00

Not: K açıklayıcı değişken sayısını, **M** maksimum gecikme sayısını, * % 5 önem seviyesini ifade etmektedir.

ARDL (6,8) modeline göre hesaplanan F istatistiği, %5 önem seviyesindeki kritik üst sınırdan büyük olduğu için LGSYH ile LSVHRC değişkenleri arasında, uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu modele ait; otokorelasyon, değişen varyans, normallik ve model kurma hatasının olup olmadığına ilişkin yapılan tanımsal testlerin sonuçları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Tanımsal Testler

Test Adı	Değer	Test Adı	Değer	Olasılık
R²	0,592115	X^2_{BG}	0,3508	(0,1626)
Düzeltilmiş R²	0,363699	X^2_{JB}	0,8420	(0,6563)
F istatistiği (Olasılık)	2,592267 (0,0183)	X^2_{BPG}	22,0991	(0,1052)
Durbin-Watson Testi	2,105037	$X^2_{Ramsey\ RESET}$	0,4294	(0,5188)

Tablo 5'de bulunan tanımsal test sonuçlarına göre; R² ve Düzeltimiş R² değerleri modelin açıklama gücünü, F istatistiği ve olasılık değerleri modelin %5 seviyesinde anlamlı olduğunu, Durbin-Watson d test değerinin 2,105037 olması ve X^2_{BG} (Breusch-Godfrey) olasılık değerinin %5'den yüksek olması, serilerde otokorelasyonun olmadığını göstermektedir. X^2_{JB}(Jarque-Bera) olasılık değerinin %5 üstü olması serilerin normal dağılım gösterdiğini, X^2_{BPG} (Breusch-Pagan-Godfrey) olasılık değerinin %5 üstü olması değişen varyans probleminin olmadığını, $X^2_{Ramsey\ RESET}$testi olasılık değerinin %5 üstü olması regresyonda model kurma hatasının bulunmadığını göstermektedir. Tanımsal testlerden elde edilen değerler, modelin güvenilir sonuçlar ortaya çıkardığını göstermektedir.

Tanımsal test sonuçlarının güvenilir olması ve eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi sonrasında, uzun ve kısa dönemleri içeren katsayı tahminleri yapılmış ve LGSYH ile LSVHRC arasında kısa ve uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Uzun ve kısa dönemdeki katsayılar dikkate alındığında, savunma harcamaları ve LGSYH arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Ancak, kısa dönemde savunma harcamalarının katsayılarına bakıldığında, 5 ve 6'ncı gecikme düzeylerinde meydana gelen artışın, LGSYH'yı pozitif yönlü olarak etkilediği ortaya çıkmıştır.

ARDL (6,8) modelinde yapısal kırılma olup olmadığının tespiti Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ grafikleri sayesinde kontrol edildiğinde (bkz.Tatlı ve Lebe, 2017:18).%5 önem düzeyinde belirtilen kritik sınırların dışına çıkılmadığı görülmekte olup, katsayılarda tutarlılık olduğu gözlenmektedir.

GSYH ile savunma harcamalarının GSYH'ya oranı arasında yapılan ARDL sınır testi sonucunda; kısa ve uzun dönemli eşbütünleşme var olup, değişkenler arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalardan olan Erbaykal (2007) ve Akcan (2019) sonuçlarını desteklemektedir.

4.3. Toda – Yamamoto nedensellik testi ve sonuçları

Serilerin durağanlık seviyelerine ve eşbütünleşme ilişkilerinin varlığına bakılmasına gerek duyulmadan yapılabilmesine olanak verdiği için modele ilişkin nedensellik analizi, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak yapılacaktır. Toda-Yamamoto nedensellik testinde dikkat edilmesi gereken husus, serilerin gecikme uzunluğu ve maksimum bütünleşme derecelerinin doğru tespit edilmesidir (Erbaykal, 2020: 57-59).

Çalışmada kullanılacak VAR **(k+d_{max})** modeli aşağıya çıkarılmıştır. Modeldeki gecikme uzunluk sayısını **(k)**, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini ise (d_{max}) ifade etmektedir.

$$LGSYH_t = \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{1i} LGSYH_{t\,i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i}\ LSVHRC_{ti} + \mu_{1t}\text{KeywordsKeywords} \quad (3)$$

Denklem 3'teki, testin temel hipotezi **($i \leq k$)** olup, **($\beta_{1i} = 0$)** şeklinde kurulur. Temel hipotez reddedilmediği takdir de savunma harcamaları, GSYH'nın nedeni değildir. Reddedildiği takdirde ise, savunma harcamalarının GSYH'nın nedeni olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İkinci denklem ise aşağıya çıkartılmıştır.

$$LSVHRC_t = \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{2i} LSVHRC_{t\,i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{2i}\ LGSYH_{ti} + \mu_{2t} \quad (4)$$

Denklem 4'te, testin temel hipotezi **($i \leq k$)** olup, **($\beta_{2i} = 0$)** şeklinde kurulur. Temel hipotez reddedilemediği durumda GSYH, savunma harcamalarının nedeni değildir. Reddedildiği durumda ise GSYH, savunma harcamalarının nedeni olduğu sonucu çıkmaktadır.

Toda – Yamamoto nedensellik testinde; **(k+d_{max})** tespiti için öncelikle maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesi gerekir. LGSYH ve LSVHRC serilerine ait Tablo 4'de ki ADF ve PP birim kök test sonuçlarına bakıldığında, serilerin en geç birinci farkta durağan hale geldiği görülmekte olup, ($d_{max} = 1$) yani maksimum bütünleşme derecesinin **(1)** olduğu tespit edilmiştir. Modeldeki uygun gecikme uzunluğu sayısının **(k)** belirlenmesine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Uygun Gecikme Uzunluğu Sayısı

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-16.67074	NA	0.00801	0.84867	0.92977	0.878746
1	**120.8055**	**256.2057***	**1.86e-05***	**-5.218432***	**-4.975133***	**-5.128205***
2	122.8451	3.615727	2.03E-05	-5.129324	-4.723827	-4.978946
3	124.0891	2.092053	2.31E-05	-5.004048	-4.436351	-4.793519
4	125.5181	2.273432	2.62E-05	-4.887185	-4.157289	-4.616505

Test sonucuna göre; uygun gecikme uzunluğu katsayısı **(k=1)** olup, VAR modelinin gecikmesi **(k+d_{max}), (1+1) = (2)** olarak belirlenmiştir. Denklemler arası kalıntıların birbirleriyle olan ilişki durumunu ortadan kaldırmak için, Seemingly Unrelated Regression (SUR) metodu seçilmiştir. Ortaya çıkan modeldeki katsayıların anlamlılığı MWALD testi ile sınanmış ve sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur. Tablo 7'deki sonuçlara göre; savunma harcamalarından GSYH'ya doğru %10, GSYH'dan savunma harcamalarına doğru ise %5 önem düzeyinde nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalardan olan Atabey ve Karakuş (2022) ve Has ve Çınar (2022) sonuçlarını desteklemektedir.

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Not: ** %10, * %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Temel Hipotez	x^2	**Olasılık**
Savunma harcamaları GSYH' nın nedeni değildir.	3.570921	0.0587**
GSYH savunma harcamalarının nedeni değildir.	4.470751	0.0344*

Sonuç ve Öneriler

Savunma harcamaları, devletlerin varlığını devam ettirebilmesi için yapması gereken harcamaların başında gelmekle beraber ekonomik gelişime de etki eden harcamalardır. Bu etki, harcamaların ithalat veya yerli üretim ile karşılanma oranlarına göre olumlu ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu sebeple ülkelerin savunma sanayilerini kurup geliştirmesindeki ana hedef olan askeri ve siyasi politikalarını gerçekleştirmenin yanısıra diğer bir hedefte, diğer sanayii sektörlerini de içine alan iktisadi gelişimi sağlamaktır.

Gelişmekte olan ekonomiye sahip olan Türkiye, halihazırda savunmaya yönelik ihtiyaçlarını kısmen yerli üretimle kısmen de ithalat yolu ile temin eden ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye, 1974 yılında gerçekleştirmiş olduğu Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD'nin uygulamış olduğu silah ambargoları nedeniyle savunmaya yönelik ihtiyaçlarını yerli kaynaklarla temin etmeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye'nin komşu ülkeleri olan Suriye, Ermenistan ve Yunanistan ile arasında geçmişten süregelen sınır anlaşmazlıkları, Arap Baharının yaratmış olduğu sığınmacı sorunu, Akdeniz bölgesinde bulunan petrol ve doğalgaz rezervlerine bağlı kıta sahanlığı sorunu ve başta PKK terör örgütü olmak üzere var olan terör sorunları nedeniyle savunmaya yönelik harcamalarda artış gözlenmektedir.

Savunma harcamalarının sürekliliği ve ilgili yatırımların Türkiye ekonomisine etkileri hususu, bu alanda birçok çalışma yapılmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, 1974-2021 yılları arası dönem araştırma konusu olarak seçilmiştir. Belirtilen dönemlerin seçilme nedeni, yerli ve milli sanayiye yönelik atılımların zorunlu olduğu gerçeğini ortaya çıkaran olayların yaşanmasından kaynaklanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası Rusya'nın, Türkiye'den toprak ve boğazlar konusundaki imtiyaz talepleri sonrasında Türkiye savunma gücünü ABD hibe ve yardımları ile gerçekleştirmiştir; ancak 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtına karşı çıkan ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması, savunma sistemlerinin temininde ithalata olan bağımlılığın ne derece sakıncalı olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1974 yılından sonraki dönemde yerli ve milli savunmaya yönelik yapılan yatırım hamleleri sayesinde, Türk Savunma Sanayii'nde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. [1]

Çalışmada Türkiye'nin 1974-2021 dönemine ait; GSYH ve askeri harcamaların GSYH'ya oranına ilişkin veriler kullanılmıştır. Doğal logaritmaları alınarak oluşturulan modelin bağımlı

değişkeni GSYH, bağımsız değişkeni askeri harcamaların GSYH'ya oranı şeklinde belirlenmiştir. Değişkenlerin durağanlığın tespiti için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testi sonuçları, bağımlı değişkenin birinci farkta, bağımsız değişkenin ise düzeyde %5 seviyesinde, birinci farkta ise %1 seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Durağanlık tespiti sonrasında değişkenlerin uzun ve kısa dönemde eşbütünleşme testleri, Peseran vd. (2001) geliştirmiş oldukları ARDL sınır testi yardımı ile gerçekleştirilmiştir. ARDL sınır testinde maksimum gecikme uzunluğu 10, en uygun model ise ARDL (6,8) olarak belirlenmiştir. ARDL (6,8) modeline göre belirlenen F istatistik değeri, %5 önem seviyesinde kritik üst sınırdan yukarıda olduğu sonucundan hareketle, iki değişken arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modele ilişkin değişkenlerin; otokorelasyon, değişen varyans, normallik ve model hatası olup olmadığına ilişkin yapılan testler sonucunda, sonuçlar modelin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca modeldeki yapısal kırılmaya ilişkin yapılan CUSUM ve CUSUMQ test sonuçları, %5 önem düzeyinde kritik sınırların dışına çıkılmadığı ve katsayılarda tutarlılık olduğu görülmektedir. Uzun ve kısa dönem katsayılarına ilişkin verilere göre, değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalardan olan Erbaykal (2007) ve Akcan (2019) sonuçlarını desteklemektedir.

Değişkenlerin birbirleri arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile yapılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testine başlamak için gecikme uzunluğu **(k)** ve maksimum bütünleşme derecesi olan ($\boldsymbol{d_{max}}$) bulunarak VAR **(k+**$\boldsymbol{d_{max}}$**)** modeli tespit edilmesi gerekmektedir. Maksimum bütünleşme derecesi, değişkenlerin bütünleşme derecesi olan **(1)**, gecikme uzunluğu ise Tablo 9'da belirtildiği üzere **(1)** olarak tespit edilmiş olup VAR modelinin gecikmesi **(2)** kabul edilerek model oluşturulmuştur. Modeldeki katsayıların anlamlılığı için MWALD testi yapılmış olup sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır. Sonuçlara göre savunma harcamalarından GSYH'ya %10, GSYH'dan savunma harcamalarına doğru %5 önem düzeyinde nedensellik tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlar bu alanda yapılmış olan Atabey ve Karakuş (2022) ve Has ve Çınar (2022)'ın sonuçlarını destekler niteliktedir.

ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları dikkate alındığında, savunma harcamaları ve GSYH arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç ile GSYH ve savunma harcamaları arasında, NeoKlasik yaklaşım teorisinin geçerliliğini destekler niteliktedir. Bu sonuç, iktisadi açıdan dışlama etkisi (İngilizce: Crowding out effect) ile açıklanabilir. Dışlama etkisi, devletin artan kamu harcamalarını- savunma harcamaları da bu kapsamda düşünülebilir- finanse edebilmek için piyasadan borçlanma ihtiyacı doğurmaktadır. Bu fon ihtiyacı, piyasada faiz oranlarının artmasına neden olurken, artan faiz oranları yatırımın maliyetini de arttırmaktadır. Devletin ekonomiye müdahalelerinin belli şartlarda gerekli olduğunu savunan Keynesyen iktisadi yaklaşım, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki olumlu etkisini çarpan mekanizması ile açıklamaktadır. Kamu müdahalelerini reddeden ve serbest piyasa ekonomisinin savunucusu olan NeoKlasik yaklaşım ise, kamu harcamalarındaki artışın, özel kesim yatırımlarını dışlayarak, ekonomi üzerinde daraltıcı yönde bir etki oluşturacağını savunmaktadır. Başka bir deyişle, NeoKlasik İktisadi yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve gelişmeyi negatif dışsallık kapsamında ele almaktadır. Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin savunmaya yönelik harcamalarını artırmaları durumunda; eldeki kıt kaynakların diğer yatırımlara aktarılmasının engellendiği savunulmaktadır. Aynı zamanda yüksek büyüme potansiyelli projelere kaynak ayırmak yerine, yüksek maliyetli harcamalar ortaya çıkmaktadır. Yüksek maliyetli savunma projelerine girişilmesiyle, sağlık, eğitim gibi beşerî sermaye yapılacak yatırımlarda yetersiz kalınmasının toplumsal sorunları da beraberinde getireceği savunulmaktadır. Türkiye'nin

uzun yıllardır terör sorununa bağlı olarak özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşadığı sorunlar, bir yandan uzun yıllar boyunca ülkenin genel bütçesinden savunma harcamalarına ayrılan payın yüksek olmasına yol açarken diğer yandan genelde ve/veya bu bölgelere yapılan eğitim, sağlık ve benzeri yatırımların gecikmesine yol açmıştır.

Bu çalışmada 1974-2021 yılları arası yapılan ekonometrik analiz sonuçları, GSYH ve savunma harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmış olsa da, Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum, savunmaya yönelik harcama yapmasını zorunlu kılmaktadır. Geçmiş deneyimler de göstermiştir ki, milli savunmaya yönelik yatırımların arttırılması önem arz etmektedir. İhtiyaç duyulduğu ölçüde savunma sistemlerine yönelik yapılacak ithalat kısa vadede borçlanmayı artıracak dahi olsa da, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı risklerin azaltılabilmesi ve hedeflenen politikalara ulaşılması açısından savunma harcamalarına devam edilmesi gerektiği açıktır. Nihai hedef uzun vadede güçlü, bağımsız ve yerli bir savunma sanayii olmalıdır.

Yukarıda belirtilen veriler ışığında; Türkiye'nin savunma alanında uzun vadede uygulanacağı doğru politikalarla, yerli savunma sanayisini geliştirerek, savunma sistemlerine yönelik silah ve teçhizat ihracatıyla ülke ekonomisine olumlu katkı yapacağı ve bu yönde potansiyelinin olduğu görülmektedir. Son gelişmeler kamu yanında özel sektörün de iş birliğiyle, piyasa koşulları içinde ülkenin iktisadi gelişiminde kapasite arttırıcı ve gelir sağlayıcı etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Özellikle savunma sanayinde kamu yatırımlarının Ar- Ge kaynaklı pozitif dışsallıklar yaratarak özel sektöre rehber nitelikte olduğu ve bu durumun topyekün gelişim için zamanla sektörler ve kesimler arasında uyarıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Dışlama etkilerinin minimize edilebileceği şekilde hazırlanmış ve uzun dönemli planlarla desteklenen savunma sanayii yatırımları sayesinde, nitelikli insan gücü sayısındaki ve teknik bilgi seviyesinde artışlar sağlanırken, kalkınmanın görünmeyen pek çok göstergesi üzerinde de olumlu etkiler doğacaktır.

Savunma hizmeti, ülke vatandaşlarının huzur ve güven ortamında yaşaması için devletin sağladığı zorunlu bir hizmettir. Bu hizmetin güçlü olabilmesi, devletin finansal ve askeri gücünün yüksek olmasına bağlıdır. Savunma harcamaların etkin şekilde gerçekleştirilmesi, bu harcamaların finansmanında kullanılacak kaynakların maliyetlerinin azaltılması önemlidir. Savunmaya yönelik hizmetlerin niteliğinin yüksek ve güvenilir olabilmesi de bu yöndeki yatırım harcamalarının artışıyla orantılıdır.Bu harcamaların finansmanında diğer kamu gelirleri kadar yine bu sektörün ihracatından elde edilecek olan gelirler de katkıda bulunacaktır. Güçlü ekonomi ile güçlü savunma olduğu kadar, güçlü savunmayla da güçlü ekonomi ilişkisi kurulmalıdır.

Gelişmiş ülkelere paralel nitelikte gelişmekte olan ülkelerin de mevcut silah ve sistemlerini modernize etmek, kendi savunma sanayilerini kurmak, artan güvenlik ihtiyacına cevap verebilmek amacıyla savunma harcamalarının arttıracağı açıktır. Günümüzde teknolojik yarış artık uzay savunma yarışı safhasına taşınmıştır. Üstünlük yarışı orada da devam edecek görünümündedir. İdeal olan başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm ülkelerin savunma harcamalarına optimal düzeyde kaynak ayırmaları, diğer insani harcamalara yatırım yapmaları, uluslararası silahlanmayı kontrol altına alabilecek tüm ülkeleri bağlayıcı tedbirler alınması ve dünyamızın yaşamış olduğu diğer küresel sorunları çözebilmek amacıyla birleşmeleridir. Ancak, Türkiye, yukarıda açıklanan pek çok nedenle; "dostta destek, düşmana korku vermek için" savunma harcamalarını arttırmaktadır. Türkiye'nin sadece sınırları etrafında değil, artık sınır tanımayan askeri hareket ve oluşumların da gösterdiği gibi, savunma hizmetlerinin tamamen ortadan kalkması, savunma harcamalarının sıfıra indirilmesi mümkün olmayacaktır. Bu durumda savunma harcamalarının en uygun seviyesi

hesaplanmalı, amaç caydırma ve/veya savunma olsun korkulan veya düşman nitelikte tanımlanamayacak bir devlet görünümünden kaçınılmalıdır. "Yurtta sulh, dünyada sulh" uygulanabilmiş ve uygulanabilecek en iyi politikadır. [2]

Son olarak, bu alanda daha fazla çalışma yapılması önerisi yanında, ileride yapılacak akademik çalışmalarda, savunma harcamalarının sadece GSYH değişkeniyle değil diğer makroekonomik göstergelerle (teknoloji, istihdam vb.) ilişkisini irdeleyen çalışmalar yapılması ve 2002 yılı sonrası dönemde yapılan savunma sanayi yatırımlarının etkilerine dair, sektörel düzeyde fayda-maliyet analizlerinin kamu ve özel sektör ayrımlarında araştırılmasının ilgili alana faydalar yaratabileceği değerlendirilmektedir.

Notlar:

[1]. 1974 yılından sonra kurulan Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerini güçlendirme vakıfları, 1987 yılında birleşerek Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV) çatısı altında toplanmıştır. Yakın tarihte ise, ASELSAN, Türk Havacılık ve Uzay Sanayi, ROKETSAN ve HAVELSAN gibi savunma şirketlerinin kurulması, Cumhuriyetin ilk yıllarındakine benzer şekilde, savunma sanayinde yerli ve milliği ön plana çıkarmıştır.

[2]. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilk defa Mustafa Kemal Atatürk tarafından 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla millete beyannamesinde dile getirilmiştir: "Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumî siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim: Yurtta sulh, cihanda sulh için, çalışıyoruz."

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kişi ya da kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Adaçay, F.R., (2022). Çağlar Boyunca İktisadi Düşünce, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2. Baskı, 2022.

Altay, C. (2020). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülke Gurupları Üzerinde Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şırnak.

Arslan, S. (1990). Savunma ekonomisi çerçevesinde Türk Savunma Sanayii. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Asiloğulları, M. (2020). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017). Savunma Bilimleri Dergisi, 19(37), 125-157.

Avant, D. (2005).Private Military Companies, New Political Economy, Vol. 10, No.1, March, pp.121-131.

Başar, S. ve Künü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, (10), 1-30.

Bayraktar, S. (2019). Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilişli, K. (2011). Askeri Keynesçilik, Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, Temmuz, C. 3, Sayı: 2.

Birol, Y.E. (2010). Kamusal Bir Mal Olarak Savunma ve Türkiye'de Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan

Canbay, Ş. (2010). Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayiinin Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Canbay, Ş. (2020). Türkiye'de Savunma Harcamaları ile Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisinin Kısa ve Uzun Dönemli Analizi. Savunma Bilimleri Dergisi, 19(37), 1-24.

Canbay, Ş., ve Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 2(2), 86-104.

Canbay, Ş., ve Mercan, D. (2020). Türkiye'deki Silah İthalatının İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi. Güvenlik Stratejileri Dergisi,16(35), 707-734.

Doğan, F. C. (2018). G-8 Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri ve Zaman Serisi Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Durgun, Ö., ve Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (54), 126-137.

Doruk, M. (2008), 1980 Sonrası Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi.

Duyar, Y. (1997). Türk Savunma Sanayinin Ekonomideki Yeri ve Önemi. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Erbaykal, E. (2007). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Ergün, Y., (2021). Savunma Harcamalarının Dış Borçlanma İle İlişkisi: Türkiye Analizi. (Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Ertekin, Ş. (2020). Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi, (41), 460-474.

Esgin, Y. (2010). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki: Silah İhracatçısı ve İthalatçısı Ülkeler İçin Panel Veri Yönetimi İle Bir Analiz. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5 (1), 181-199.

Gölpek, F., vd. (2019). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3(1), 30-40.

Gürsoy, E. (2019). Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Han, E., ve Kaya, A.A. (1999). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, 3. Baskı, Eskişehir: Etam

Karakuş, A. (2006). Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karlıdağ, K. (2018). Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bölgesel Panel Veri Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Kaya, E. (2006). Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri (1980-2004 Türkiye Örneği). (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Lai, C. C., Shieh, J. Y., & Chang, W. Y. (2002). Endogenous Growth and Defense Expenditures: A New Explanation of the Benoit Hypothesis. Defence and Peace Economics, 13(3), 179-186.

Looney, R. E. (1994), The Economics of Third World Defense Expenditures, London: Jaı Press.

MccGwire, M. (1985), Deterrence: The Problem-Not the Solution, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 62, No. 1 (Winter, 1985-1986), pp. 55-70, Published By: Oxford University Press

Özata, E. (2015). Türkiye'de Konjonktürel Dalgalanmaların Zaman Serisi Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Polat, M., ve Gemici, E. (2017). BIST ile BIRICS Borsaları Arasındaki İlişkinin Portföy Çeşitlendirmesi Açısından İncelenmesi: ARDL Sınır Testi İle Eşbütünleşme Analizi. Journal of Economics, Finance and Accounting, 4(4), 393-403.

SIPRI, Stockholm Internatıonal Peace Research Instıtute (2021). https://www.sipri.org/databases/milex, "2021 Yılı GSYİH Sıralaması", (16.04.2023)

Singer, P.W. (2002). "Corporate Warriors: The Rise and Ramifications of the Privatized Military Industry", International Security, Vol. 26, No. 3, Winter 2001/2002, PDF (www.brookings.edu), 20020128.

Şişman, D. (2017)., Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 39 Sayı: 1, 223 – 237.

Tuz, A.N. (2010)., Küreselleşme Sürecinde Refah Devletinin Dönüşümü Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Türk, H. K. (2007). Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Uluyol, O., Lebe, F., ve Akbaş, Y. E. (2014). Firmaların Finansal Kaldıraç Oranları ile Öz Sermaye Karlılığı Arasındaki İlişki: Hisseleri Borsa İstanbul (BİST)'da İşlem Gören Şirketler Üzerinde Sektörler Bazında Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 6(1), 70-89.

WorldBank (2022). https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD, (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Traynor, I. (2003). "The Privatization of War", The Guardian, (10 th Dec, 2003).

Tuz, A.N. (2010). Küreselleşme Sürecinde Refah Devletinin Dönüşümü Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Yayım, A.F. (2006)., Savunma Sanayiinde Küreselleşme Biçimleri: Özel Askeri Şirketler, (Yüksek Lisans Tezi).T. C. İstanbul Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler ABD., İstanbul.

Yılmaz, B. Vd. (2022)., Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi Ve Harcama Kalemlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi, SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi /The Journal of Defence and War Studies Aralık /December 2022, Cilt/Volume 32, Sayı/Issue 2, 273-304.

Film Adaptation and Cultural Differences in Wuthering Heights and Al-Gharib

Assoc. Prof. Dr. Gehan M. Anwar Deeb

October 6 University, Egypt

UG Research Student Rowida Foaad Massoud

October 6 University, Egypt

Abstract

What is it like to adapt a book from a foreign culture to meet your standards? Film adaptation is a creative and interpretive act of transferring the adapted work to the screen, offering different readings through the filmmaker's critical lens. Observing how the words function in the text and the film is the most fascinating aspect of an adaptation. Readers can discern the writers' styles and see how they convey emotions through the characters' lines. In her book, *A Theory of Adaptation* (2006), Linda Hutcheon defines adaptation as 'repetition without replication,' representing specific perspectives without being duplicated, 'derivative' or 'second-rate'. The adaptation process involves studying the story's original text to be interpreted and presented to the audience, as seen in Emily Brontë's 1847 *Wuthering Heights*, which has been adapted several times. *Al-Gharib*, a classic Arabic film, that means The Stranger, released in 1956 and directed by Fateen Abd El Wahab and Kamal El Shiekh, is an adaptation of Brontë's novel. It was presented in a unique style to address cultural differences in characters, themes, and narrative structure without affecting the storyline of the adapted book. This research paper aims to evaluate how successful and effective the adapting process of the English novel into Arabic culture.

Keywords: Film Adaptation, Emily Brontë's *Wuthering Heights*, *Al-Gharib*, cultural differences, film industry

---

1. Introduction: What is Adaptation?

Many of the common aspects lie between the art literature and the art of cinema as each of them is represented to entertain and enlighten people. The main aim of this paper is to highlight the relationship between both through the concept of adaptation in literature. Additionally, it examines the extent to which the film was faithful to the original novel and how it managed to capture the essence of the novel while also appealing to an Arabic audience.

There is a long history of literary adaptation that requires the reader to learn the meaning of the term itself. Linda Hutcheon's book *A Theory of Adaptation* (2006), discusses its history, definitions and application in various examples. Hutcheon introduces a theoretical framework for understanding adaptation, its inner workings, motivations, and reasons behind adapting, contrasting the general idea of being 'derivative' or 'second-rate' (Hutcheon & O'Flynn 169). The concept of adaptation can be understood from three perspectives: as a formal entity or product, a process of creation, and a process of reception, as Hutcheon puts it. An adaptation is a comprehensive "transposition of a particular work," which can change the medium, genre,

or frame and context; "telling the same story from a different point of view, for instance, can create a manifestly different interpretation." (Hutcheon & O'Flynn 7-8). It also involves both appropriation and salvaging, which can be seen as 'a patient salvager' or 'aggressive appropriator'. Lastly, adaptation can be "a form of intertextuality," as we perceive it as a 'palimpsest' via "our memory of other works that resonate through repetition with variation" (Hutcheon & O'Flynn 8). Film adaptations transfer written text from the source to the screen, offering a retelling of well-known stories with different readings through the filmmaker's critical lens. The way any literary work has been adapted can only be judged based on its success in various life aspects.

Therefore, through three interrelated views, Linda Hutcheon defines adaptation as "repetition, but repetition without replication" (7), which means that a work of literature can be adapted to represent specific main perspectives, considering it to be repeated, but cannot be duplicated as it is. Moreover, adaptation is "an acknowledged transposition of a recognizable other work or works, a creative and an interpretive act of appropriation/salvaging, an extended intertextual engagement with the adapted work" (8).Accordingly, Hutcheon's principle is that "an adaptation is a derivation that is not derivative—a work that is second without being secondary. It is its own palimpsestic thing" (Hutcheon & O'Flynn 9).

Brian McFarlane's novel-to-film theory explores the process of transferring or adapting narrative elements from a novel to a film. He suggests two modes of investigation: the transfer or adaptation of elements from the source novel to the film, and the influence of other factors on the film version of the novel. The theoretical foundation is concise yet precise, with references to Barthesian distinctions, Vladimir Propp's notion that certain developments in a story can be realized by different characters or events, Lévi-Straussian myths, and Freudian motifs. The idea of binary oppositions is invoked as a practical tool to characterize story structure. McFarlane provides enough theoretical background to ensure systematic and verifiable analyses, while the model remains flexible. In the section "Narrative and transfer," he examines structural patterns of the novel and film, "Enunciation and adaptation" charting narrational modes, and a "special focus" section exploring specific issues relevant to a specific book/film pair.

2. Gender-based Freedom in Literature:

In several historical periods, society held negative or dismissive attitudes towards women's writings that are regarded as less important than those of their male counterparts. This perception came as a result of prevailing gender norms and societal expectations that limited opportunities for women in society. Women faced significant barriers to publishing and establishing themselves as writers, leading some to write under male pseudonyms or initials, in a defensive form, to increase their chances of being taken seriously by publishers and readers. Using male pen names gave women the opportunity to freely express their ideas and perspectives. However, this freedom was limited, especially in old age. If a woman's literary work was published with a female name, it would not be of interest to readers, and she would not receive the same ink price. However, if the work was interesting and readers began to know more about the writer, this would elevate her to a new level. Most critics would refer to difficult situations or characters, in the case of a novel, as real hardships for women authors, disregarding the fact that women can have an independent mindset and fictional imagination that allow their literary work to be creative and distinguished as men are.

Male authors often express relationships, situations, and emotions without censorship, just because of the fact that their pen can write whatever they need to. This freedom allows them to make uncontroversial political decisions and social judgments. This does not reflect gender

superiority but gives credibility to speak up in general. As a result, many male authors have successfully elaborated on distinguished female characters in their works, considering women's struggles in society. Naguib Mahfouz, for instance, explores socio-political themes, providing a harsh critique of societal structures, and often presents a more external perspective of the world. Ehsan Abdel Quddous has widely represented women characters in his literary career. However, it is important to remember that these are sweeping generalizations; individual writing styles can vary significantly regardless of gender.

The English novelist, Emily Jane Brontë, was born on July 30, 1818, in Thornton, England. She was the fifth of six sisters, all of them had a literary talent. The Brontë family suffered the loss of close family members, the main cause of their solitude and sorrow. By Emily's time, there were a few jobs available for girls in society, including teaching or governessing in private homes. In 1835, Emily joined her sister Charlotte at Miss Wooler's school at Roe Head but was sent home after three months by her sister. Emily and her sisters wrote poems under male names, adopting pseudonyms Currer, Ellis and Acton Bell, corresponding in initials to their own. Emily was believed to be unique in both life and literature. (Rama Brothers 3-4)

3. The Process of Film Adaptation of Brontë's *Wuthering Heights*

Emily Brontë's *Wuthering Heights* is a remarkable English novel that was initially published in 1847, and set in Yorkshire, England. The novel is highly well-written and has been adapted to be performed on screen several times. In the book, Mr Lockwood's portrayal of the North is ironic, as he represents himself as a passive figure, but his coldness allows him to express his love for a woman. This concealment could have serious consequences for the woman's reputation in the nineteenth century. "Lockwood's ideas about the North and the people who live there are equally naïve," as the Victorian period saw a significant difference between the "cultured, leisurely and well-off South" and the "dirty, industrialized and poverty-stricken North" (Fegan 15). The moral world of the novel estimates human values that are considered to be the moving actions throughout the story.

Being a Victorian novel, *Wuthering Heights* depicts the significant changes in England during the Industrial Revolution, highlighting class divisions and gender roles. The novel explores the complex relationships between the Earnshaws and Lintons families and the societal divide between wealthy landowners and working-class labourers on the Yorkshire moors. The Earnshaws who live at Wuthering Heights, a decrepit old house on the moors, are led by the patriarch, Mr. Earnshaw. Heathcliff the main character in the novel, is treated poorly by Mr. Earnshaw's son, Hindley, but he forms a close bond with Mr. Earnshaw's daughter, Catherine (Cathy), developing an intense love for each other. (Jones 1-15)

Wuthering Heights tells the story of Heathcliff and Catherine Earnshaw, who fall in love despite their social class differences. The book includes several themes such as love, the destructive power of vengeance, betrayal, and the idea of fitting in. Being a poor orphan, Heathcliff was adopted by well-off parents. His falling in love with Catherine and his subsequent obsession with her drive much of the action in the novel. Heathcliff and Catherine are torn apart by their pride, stubbornness, and social status. However, Catherine is eventually forced to marry another man, the wealthy neighbour, Edgar Linton. Heathcliff, consumed by his love for her, becomes bitter and vengeful, and his deeds' consequences are devastating for both of them. His desire for revenge against those whom he believes have wronged him leads him to torment the next generation of characters, including Catherine's daughter, and Edgar's son, Linton. Heathcliff's mistreatment of those around him is a result of his own suffering, and the novel explores the idea that one's past can have a profound impact on one's present actions.

Wuthering Heights is a complex novel that can be interpreted in multiple ways, making it a rich subject for critical analysis. It is interesting to compare its reception during the Victorian era and its resurgence today. Melissa Fegan, in her book *Wuthering Heights: Character Studies* (2008), discusses how the novel was received during the Victorian era as well as how it is viewed in contemporary times. Brontë's

characters are closer to 'the eternal rocks beneath' (p. 82) which cannot be transformed. So while Brontë provides all the keys to understanding character we expect in a realist novel - childhood experience, genetic inheritance, a sophisticated approach to the conscious and unconscious mind, the forces of social expectation - she resists the anticipated change and growth that the realist novel demands. (Fegan 10)

During the Victorian era, the novel was received with contradictory views and was perceived as a danger to the precarious balance between Victorian morals and ideals because of its severe depiction of love and passion. Today, feminist and postcolonial critics view the novel as a critique of patriarchal values and colonialism. The novel's portrayal of Catherine and Heathcliff's love defies societal conventions and can be read as a rebellion against patriarchal norms. Additionally, the novel's depiction of the abuse of power by the wealthy can be interpreted as a critique of colonialism. Edgar possesses "all the paraphernalia by which patriarchal culture is transmitted from one generation to the next," and at the same time, he is a victim in his relationship with Catherine" as Nelly contends (Fegan 56). Furthermore, some critics argue that *Wuthering Heights* has problematic elements, such as its portrayal of race and class, that cannot be overlooked. Fegan acknowledges that the novel can be read in different ways and that its enduring popularity speaks to its powerful storytelling "from two diverse points of view the written account of the mystified outsider Lockwood and the oral account of the well-informed but prejudiced insider Nelly" (10).

In her book, *Emily Brontë: Wuthering Heights*, Miriam Allott highlights the central theme of love and death, suggesting that "the love-death motif is central and pervasive in *Wuthering Heights"* and that the novel "suggests that love at its most intense is inseparable from death" (Allott 51). Additionally, Marianne Thormahlen, in her book *The Brontes and Religion*, analyzes the religious themes in the novel, stating that it addresses the problem of evil and that "Heathcliff's character can be understood in terms of his rebellion against a God who has allowed evil to exist" (Thormahlen 63).

4. Adaptation: Novel and Film Crossroads

Novel-to-film adaptation is a complex process that involves converting a literary work's narrative, characters, and themes into a visual medium. It involves challenges, such as careful selection of the cast and crew, maintaining the book's authenticity, and making it accessible to a broader audience. Yet, it is significant to take into account the historical setting and the cultural element and capture the book's spirit, bringing it to life on film for an adaptation to succeed. Hutcheon and Bortolotti (2007) proposed four methods for determining adaptation success: cultural impact, aesthetic value, artistic merit, and economic success (454). These universal evaluations should be used together to understand an adaptation's success. The cultural impact is highly related to the success of the film adaptation.

Successful novel-to-film adaptations include *Little Women* (1994), directed by Gillian Armstrong, which is "a surprisingly sharp and intelligent telling of Louisa May Alcott's famous story, and not the soft-edged children's movie it might appear" (Elbert).It accurately captures the ideas and characters of the book while maintaining its relevance to modern viewers. Armstrong's direction was praised for its balance of sentimentality and modernity,

making it accessible to a contemporary audience. However, some adaptations were not successful.

The film adaptation of Emily Brontë's *Wuthering Heights*, directed by William Wyler in 1939, received mixed reviews. While the film was praised for its cinematography and set design, it was criticized for its departure from the book's narrative and themes, focusing too much on the romantic relationship between Heathcliff and Cathy, and ignoring the book's commentary on social class and Victorian society. Additionally, the casting of Laurence Olivier as Heathcliff was criticized for being too refined and not capturing the character's rough and wild nature.

5. Cultural Differences between the Novel and the Arabic Film

Wuthering Heights, a novel with complex themes like love, betrayal, revenge, and social class, was adapted into an Arabic film in 1956. The film's adaptation involved changes to the characters' names, plot structure, and themes, reflecting cultural and linguistic differences between the original novel and the Arabic classic film *Al-Gharib*, which means *The Stranger*, released in 1956 and directed by Fateen Abd El Wahab and Kamal El Shiekh. The film was produced by Yehia Chahine, who was known for his extensive contributions to the Egyptian film industry. The cast of *Al-Gharib* is led by two of the most prominent actors of their time, Yehia Chahine and Magda El Sabahy. Yehia Chahine plays the role of the male protagonist, Heathcliff, while Magda plays the role of Cathy, his beloved. The film also stars Hussein Ryad, Kamal El-Shennawy, and Zahrat El-Ola. The film adaptation was successful, and critics thought that even though the idea of amoral passion is not openly discussed, it is hidden in the depths of society and cannot be overlooked.

In the *Al-Gharib* film, Yehia Chahine experiences inner struggles and feels like a stranger who does not fit in the human world. As a result, he flees to the moors to meditate on nature and freedom, feeling worthy. The film directors adapted the story of *Wuthering Heights* to make it more accessible to an Arabic audience. Actually, English and Arabic cultures have different views on love and relationships. English culture views love as a personal and private emotion, expressed through subtle gestures and actions, while Arabic culture emphasizes public displays of affection and romantic gestures. To address the cultural differences in love and relationships, the directors made several changes to the adapted story.

One of the most significant changes made in the film adaptation was the characters' names. In the novel, the main characters, Heathcliff and Catherine Earnshaw, were renamed in the film Al-Gharib and Yasmin, The change of names can be attributed to the cultural differences between the English and Arabic languages, reflecting the need to make the story more relatable to an Arabic-speaking audience. Additionally, the film's plot was modified to focus more on

the romantic relationship between Al-Gharib and Yasmin, emphasizing the themes of love and passion rather than the novel's social commentary on revenge and Victorian society.

English and Arabic cultures differ significantly in their views on gender roles. English culture values individualism and personal freedom, while Arabic culture emphasizes family and community. To address this difference, the directors made several changes to the characters of Catherine and Heathcliff. Catherine is portrayed as a traditional, submissive character, while Heathcliff is portrayed as a dominant, masculine character. This difference is evident in Catherine's facial expressions, where she expresses her love for Heathcliff, telling Nelly: "*He shall never know how I love him; and that, not because he's handsome, Nelly, but because he's more myself than I am. Whatever our souls are made of, his and mine are the same*" (86).

The novel begins with Mr Lockwood meeting Heathcliff, a man who is going to reside in his house and become a new tenant at Thrushcross Grange. The film starts with Heathcliff 'Al-Gharib' suffering an accident when a guy tries to rob him. The maid, Nelly, recounts in flashback the wounded man's storyline until he wakes up. These changes were made to appeal to an Arabic audience and reinforce traditional gender roles. Despite these changes, the movie stays mostly true to the original book. The novel's original setting and themes are reinterpreted in the film.

Al-Gharib has been praised for its faithfulness to the novel's themes and essence, despite adaptation changes. David Johnson explores the concept of fidelity in adaptation studies, focusing on the idea that a film "reflects a faithful understanding of its source—traditionally, a literary text, especially a novel, play, or short story" (87-100). The film's directors, Fatin Abd El-Wahab and Kamal El-Shiekh captured the Gothic atmosphere and intense emotions of the main characters through various factors such as the heavy wind, rain and sky darkness. The technical aspects, including cinematography and soundtrack, added to the film's overall aesthetic.

However, critics argue that the film adaptation of *Wuthering Heights* failed to capture the complexity of the novel's themes and characters. The film's focus on the romantic relationship between El Gharib and Yasmin, neglecting the novel's social commentary, was criticized for oversimplifying the story and reducing the characters' depth, simply, due to the harsh kind of relationships between characters and their connection with the main character.

Additionally, the film's ending, which depicts El Gharib and Yasmin's reunion, is seen as less tragic than the novel's ending, where Heathcliff and Catherine's spirits are reunited after death. Critics praised the whole industry in Egypt for this kind of adaptation, which enhanced the literary knowledge among Arabian audiences. They laud the transformation that happened in the characters' names and the whole Arabization of the novel. Yehia Chahine's outstanding performance as Mr. Edward Rochester from *Jane Eyre* and great performances on stage such as *Hamlet*, *Othello*, and *Romeo* were also praised. Yehia Chahine in *Wuthering Heights* delivers a powerful performance as Heathcliff, bringing depth and intensity to the character's emotions. Magda is equally impressive as Cathy, portraying her as a fiery and passionate young woman who is torn between her love for Heathcliff and her duty to her family. Hussein Ryad's performance as Mr Earnshaw, the patriarch of the family that takes in Heathcliff, adds complexity to the character, highlighting the internal conflict he feels between his love for Heathcliff and his duty to his family. Kamal El-Shennawy and Zahrat El-Ola also deliver strong performances as secondary characters, Hindley and Isabella, respectively.

…

The novel and film differ in their portrayal of the characters' dress, reflecting the Old English society of the 19th-century period. The customs of dress reflected strict gender norms and societal expectations. As in the left figure, men dressed in fitted suits, frock coats, waistcoats, long-collared shirts, and trousers, often accessorized with cravats or neckties. Men's attire was polished and refined, reflecting their social status, authority and masculinity. Women, likewise, used to wear as per societal strict norms. 19th-century female fashion was characterized by elaborate and restrictive clothing, like corsets, multiple layers of petticoats, and wide skirts reaching to the floor. These dresses featured intricate designs, ruffles, and lace, often adorned with bows and ribbons. The ideal feminine appearance emphasized modesty, elegance, and femininity.

In the 20th century, film directors did not bother themselves much with old dressing styles as fashion trends changed significantly due to societal norms. Women's clothing, as clearly illustrated in the second figure of the heroine, became increasingly influenced by the women's liberation movement and the desire for more practical and comfortable attire. Skirts and dresses became shorter, reflecting a sense of freedom and rebellion against traditional gender expectations. Men's fashion also witnessed transformations, with tailored suits, but with a looser fit. However, as the century progressed, more relaxed and casual styles gained

popularity, including trousers and shirts for everyday wear, along with more relaxed suits for formal occasions. The film directors embraced these changes in their fashion choices.

The Arabic adaptation of *Wuthering Heights* was considered one of the best, and although there were slight changes in the film, its directors and screenwriter managed to pave the way for this kind of English literature adaptation on Arabic screens. *Al-Gharib remains* a true masterpiece of Arabic cinema reinterpreting Brontë's classic novel through stunning cinematography, haunting music, and powerful performances. The film likewise remains an admired classic one today, and its themes of love, revenge, and social class continue to resonate with audiences around the world.

Conclusion

This research paper has explored the concept of film adaptation and its application to different languages and cultural traditions. It focuses on how it could be applied and performed to be seen by another type of audience who have their own perspectives and cultural differences in terms of the same themes of passion, loss, betrayal and revenge. *Wuthering Heights* is adapted to the film, *Al-Gharib*, starring Yehia Chahine and Magda el Sabahy. The study provides background information on the novel and film, adaptation theory, critics' perspectives, and the success of adaptation. Comparisons are made between the novel and film, focusing on the differences and similarities regarding the characters, themes, and plot. The paper also highlights the importance of understanding the adaptation process.

In conclusion, the film's adaptation reflects cultural and linguistic differences, focusing on the romantic relationship between the main characters. The changes in their names and plot structure received both praise and criticism from critics. Despite criticism, the film's ability to capture the Gothic atmosphere and technical aspects of the novel has been praised. The success of an adaptation depends on balancing faithfulness to the source material with making it accessible to a different audience, which is a challenge transcending language and time differences. The film successfully navigated these challenges authentically, ensuring the film remains faithful to the original novel in many ways.

References

Allott, Miriam. *Emily Brontë: Wuthering Heights*. Macmillan Press, 1984.

Brontë, Emily. *Wuthering Heights.* 1847. New York: Bedford Books, 1992. Print.

Ebert, Roger. "*Little Women*." 21 Dec. 1994. Retrieved from https://www.rogerebert.com/reviews/little-women-1994. Accessed: 20 Mar. 2023.

Fegan, Melissa. *Wuthering Heights: Character Studies*, Bloomsbury Publishing, 2008.

Hutcheon, Linda and O'Flynn, Siobhan. *A Theory of Adaptation*. 2006. 2nd revised edition. London: Routledge, 2013, https://dx.doi.org/10.4324/9780203095010.

Hutcheon, L. and Bortolotti, G. *On the Origin of Adaptations: Rethinking FidelityDiscourse and "Success": Biologically*. New Literary History, 38(3), 2007, pp. 443-458

Johnson, David T., "Adaptation and Fidelity", in Thomas Leitch (ed.), *The Oxford Handbook of Adaptation Studies,* Oxford Handbooks, 2017; online ed., Oxford Academic, 5 Apr. 2017, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199331000.013.5, pp. 87-100. Accessed: 28 Oct. 2023.

Jones, Ellen. "Arabian Nights and Yorkshire Moors: The Translation and Adaptation of *Wuthering Heights* in the Middle East." *Journal of Popular Romance Studies*, vol. 9, no. 1, 2019, pp. 1-15.

Leitch, Thomas (ed.). *The Oxford Handbook of Adaptation Studies*, Oxford Handbooks, 2017; online ed, Oxford Academic, 5 Apr. 2017. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199331000.001.0001, accessed 24 Oct. 2023.

McFarlane, Brian. *Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation*. Oxford: Clarendon, 1996.

Rama Brothers. *Brontë Wuthering Heights Notes*, India: Coles Notes, 1987.

Thormahlen, Marianne. *The Brontës and Religion*. Cambridge University Press, 1999.

"فيلم الغريب". إخراج فطين عبد الوهاب وكمال الشيخ، 1947.

https://www.youtube.com/watch?v=a3vuMwoAb54.

Boş Zaman Kısıtları Kavramına Yönelik Bibliyometrik Bir İnceleme

Dr. Öğretim Üyesi Yenal Yağmur

Siirt Üniversitesi

Özet

Boş zaman kısıtları kavramı, merkezi bir tema olarak, yaygın şekilde ele alınmaya başlamıştır. Kavramın araştırmacılar tarafından yoğun ve geniş ölçekte incelenmesi, yazınının retrospektif yapısının ortaya çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan, araştırmada boş zaman kısıtları konusuna yönelik bibliyometrik özelliklerin incelenmesi hedeflenmiştir. Kavrama yönelik retrospektif yapının ortaya çıkarılması, mevcut durum tespitiyle birlikte yazındaki gidişat ve gelişmelerin gün yüzüne çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmada "Web of Science Core Collection" (WoS) veri tabanında "Boş Zaman Kısıtlar Teorisi ve Boş Zaman Kısıtları" anahtar kelimeleri kullanılarak 708 yayına ulaşılmıştır. Ulaşılan yayınlarla ilgili olarak bibliyometrik özelliklerinin ortaya çıkarılması amacıyla yayınların atıflara, yıllara, türlere, yayınların en çok hangi dergilerde yayınlandığına, dergilerin endeks sınıflamasına ve hangi yayıncıya bağlı olduklarına göre sınıflama yapılmanın yanında en üretken yazarlara ve en çok atıf alan yayınlara, yayınların bilim alanlarına, yayınlanan çalışmaların kurumlara ve kurumlardaki birimlerine ve en üretken ülkelere göre dağılımları incelenmiştir. Elde edilen çıktıların gelecekte yapılacak araştırmacılar için yönlendirici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Boş Zaman Kısıtlar Teorisi, Bibliyometrik Analiz, WoS Veri Tabanı

A Bibliometric Investigation of the Concept of Leisure Constraints

Assist. Assoc. Prof. Dr. Yenal Yağmur

Siirt University

Abstract

The concept of leisure constraints has become widely discussed as a central theme. The intensive and large-scale examination of the concept by researchers made it necessary to reveal the retrospective structure of the literature. In this regard, the study aimed to examine the bibliometric characteristics of leisure constraints. In this direction, 708 publications were reached in the research by using the keywords "Leisure Constraints Theory and Leisure Constraints" in the "Web of Science Core Collection" (WoS) database. In order to reveal the bibliometric characteristics of the accessed publications, the publications are classified according to their citations, years, types, in which journals the publications are published most, the index classification of the journals and which publisher they are affiliated with, as well as the distribution of the most productive authors and most cited publications, the scientific fields of publications, the institutions and units in institutions, and the most productive countries were examined. It is considered that the outputs obtained will be guiding for future researchers.

Keywords: Leisure Constraints Theory, Bibliometric Analysis, WoS Database

Giriş

Bireylerin kendilerini en iyi şekilde ifade edebildikleri boş zaman dönemleri, kendilerini gerçekleştirebildikleri anlardan oluşmaktadır. Boş zaman etkinlikleri sırasında bireylerin fiziksel ve ruhsal olarak kendilerini yenilediği ve rutinlerden kurtulduğu (Aydın ve Özel, 2023), daha iyi yaşam kalitesine ulaştıkları kabul edilmekle birlikte bireylerin yeni ilişkiler geliştirmesi ve özgüvenini artırması da dahil olmak üzere çeşitli sosyal ve davranışsal faydalar elde ettikleri belirlenmiştir (Armstrong vd., 2023). Tüm bu olumlu etkiler, boş zaman etkinliklerine katılan birey sayısında önemli artışa neden olmaktadır (Ardahan ve Kalkan, 2017). Bu artış, araştırmacıların dikkatinin boş zaman etkinlikleri üzerinde toplamasına neden olmuştur. Nitekim araştırmacılar boş zaman etkinlikleri ve bu kavramla ilgili tüm unsurları çok geniş perspektiften incelemişler ve özellikle son dönemde ağırlıklı olarak boş zaman kısıtları konusuna odaklanmışlardır (Jackson, 2005'ten aktaran White, 2008).

Kısıtlar, boş zaman etkinliklerine katılımı ve bu etkinliklerden keyif almayı engelleyen ve boş zaman etkinliklerine yönelik tercihlerin gelişimini sınırlayan faktörler olarak tanımlanmaktadır. Kısıtlar kavramının ortaya çıkışı 80'li yıllar (Medai ve Wu, 2023) olarak görülse de özellikle 90'lardan sonra akademik ilgi artmaya başlamış, 2010'ların sonuna doğru kavram yoğun şekilde araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Kavramın yaklaşık olarak 40 yıllık yazın birikimi bulunmaktadır. Ancak yazının retrospektif yapısını ortaya koyan araştırmalar sınırlıdır. Bu bakımdan mevcut araştırmada boş zaman kısıtları kavramına yönelik retrospektif olarak gidişat ve gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu araştırmayla, kavrama yönelik gerçekleştirilen araştırmaların kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele alınarak yazındaki durum tespitiyle birlikte aynı zamanda gelecekte yapılması planlanan araştırmalar için çeşitli veriler sunulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda WoS veri tabanında "Boş Zaman Kısıtları ve Boş Zaman Kısıtları Teorisi" anahtar kelimeleri kullanılarak hiçbir filtreleme yapılmadan 708 yayına ulaşılmış ve bu yayınlar üzerinde bibliyometrik inceleme gerçekleştirilmiştir. Ortaya konulan çıktıların gelecekte kavrama yönelik çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için yararlı olacağı düşünülmektedir.

Boş Zaman Kısıtları

Boş zaman kısıtları kavramı, ilk dönemlerde engellerle karşılaşmanın zorunlu olarak katılmamayla sonuçlanacağı varsayımıyla, konuyu rekreasyon etkinliğine katılımın önündeki engeller açısından ele alınmış (White, 2008) ve sonrasında engel teriminin dar bir anlama sahip olduğu ve kısıtları tam olarak karşılamadığı yazında kabul görmeye başlamıştır (Covelli Metcalf vd., 2013). Bunun nedeni, bireyin engellerle karşılaşılması durumunda bireyin aktiviteye katılmamayı tercih edeceği şeklindeki varsayım yerine bireylerin bu engelleri aşmaya yönelik stratejilere yönelmesidir ve bu durum kısıtları ifade ettiğinin kabul edilmesidir (Nyaupane ve Andereck, 2008). Bu değişimle birlikte kısıtlar, aktivite katılımını engelleyebilecek veya memnuniyeti sınırlayabilecek faktörler olarak genişletilmiştir (White, 2008). Crawford ve Godbey (1987) boş zaman kısıtlarını, kişisel arzu ve boş zaman katılımına müdahale eden faktörler olarak tanımlamışlardır (Ma vd., 2023). Jackson (1997) ise kısıtları, boş zaman tercihlerinin oluşumunu sınırlayan ve boş zaman etkinliklerine katılımı ve keyif almayı engelleyen veya yasaklayan, araştırmacılar tarafından varsayılan ve bireyler tarafından algılanan veya deneyimlenen faktörlerdir olarak görmektedir. Bu açıdan kısıtlar yaklaşımının, temel insanlık durumunun katılım arzusunu veya ihtiyacını içerdiği varsayılmaktadır. Bu bakımdan bir birey bir etkinliğe katılmıyorsa bunun nedeni katılamamasıdır (katılmama = kısıtlama) ve eğer katılıyorsa katılımı sağlamak için

kısıtlamaları aşmış veya müzakere etmiş (negotiated) olmalıdır (katılım = müzakere edilen kısıtlama) (Raymore, 2002).

Crawford ve Godbey (1987) boş zaman kısıtları teorisini üç kategori olarak geliştirmişlerdir: (a) kişisel (fiziksel beceriler, yetenekler ve psikolojik nitelikler), (b) kişilerarası (ilişkilerin katılım üzerindeki etkisi) ve (c) yapısal (zaman, kaynaklar ve erişim) (Lower-Hoppe vd., 2023). Teori, kısıtları boş zaman tercihi, boş zaman katılımı ve boş zaman seçimleri arasındaki ilişkileri etkileyen değişkenler olarak görmektedir. Kişisel kısıtlar, tercihler ve algılanan engeller etrafında içsel karar verme süreciyle ilgilidir. Kişilerarası kısıtlar bireylerin kişilikleri ve özellikleri arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Yapısal kısıtlar ise yaşam döngüsü, mali kaynaklar ve iş ya da çalışma hayatıyla ilgili faktörleri içermektedir (Page vd., 2023). Daha sonraki çalışmalar (Crawford vd., 1991; Jackson vd., 1993) üç kategori olarak belirtilen kısıtları, bir hiyerarşiye yerleştirmişlerdir. Boş zaman kısıtlarının hiyerarşik modeline göre kişisel kısıtlar, bireyin becerileri, yetenekleri, sağlık durumu, zamanı ve tutumlarıyla ilgili içsel psikolojik algıları içermektedir ve bu kısıtlar öncelikle bireyin etkinliğe katılımına ilişkin karar verme sürecine girmekte ve katılım tercihini etkilemektedir. Ayrıca bu kısıtlar en güçlü kısıtlar olarak görülmektedir. Kişilerarası kısıtlar, sosyal izolasyon ve bireyin birlikte etkinliğe katılacak partner bulamamasıyla belirlenen ikinci kategoridir. Bu kısıtlar hem tercihleri hem de gerçek katılımı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Alexandris vd., 2023). Son olarak yapısal kısıtlar ise bireyden en uzak olanlardır ve daha çok katılımı kısıtlayan durumsal ve işlevsel özelliklerle ilgilidir (Rushing vd., 2019). Ayrıca yapısal kısıtlamalar bireyi en az etkileyen kısıtlardır ve bireyin katılımını engellemek yerine sınırlandırmaktadırlar (Alexandris vd., 2017).

Yöntem

Araştırmanın amacı, boş zaman kısıtları teorisiyle ilgili bulunan yayınların betimsel analiz çerçevesinde belge incelenmesi yöntemi aracılığıyla retrospektif yapıda kavramın gidişatının ve gelişiminin ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda, 14/09/2023 tarihinde WoS veri tabanında boş zaman kısıtlar teorisi ve boş zaman kısıtları anahtar kelimeleri kullanılarak toplamda 708 yayına ulaşılıştır. Araştırma kapsamında WoS veri tabanının seçilme nedeni WoS'un akademide yaygın olarak kullanılmasıdır (Zhu ve Liu, 2020). Toplam 708 yayın, bibliyometrik özellikleri açısından değerlendirilmiştir. İlk kez 1969 yılında Alan Pritchard tarafından ortaya atılan bir terim olan bibliyometri, matematik ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması anlamına gelmektedir (Guo vd., 2016). Bibliyometri, çok çeşitli yasa ve metodolojileri kapsamakta ve istatistiksel analizlerin kullanımı yoluyla akademik yayınların incelenmesi olarak adlandırılmaktadır (McBurney ve Novak, 2002). Bibliyometrik çalışma yönteminde amaç, araştırma konusuna ilişkin bilimsel üretimin objektif tekniklerle görselleştirilmesini ve sayılarla açıklanmasını sağlamaktadır (Kasemodel vd., 2016; Li vd., 2008). Bu bakımdan bibliyometrik analizle kitapların, makalelerin, yayınların, alıntıların, genel olarak disiplinlerin sınırlarından bağımsız olarak kaydedilen bilgilerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır (Bellis, 2009).

Bulgular

Araştırmada WoS veri tabanından elde edilen 708 yayınla ilgili olarak yayınların atıflara yıllara, türlere, yayınların en çok hangi dergilerde yayınlandığına, dergilerin endeks sınıflamasına ve hangi yayın evine bağlı olduklarına, en üretken yazarlara ve en çok atıf alan yayınlara göre dağılımları sırasıyla verilmiştir. Bununla birlikte yayınların bilim alanlarına, yayınlanan çalışmaların kurumlara ve kurumlardaki birimlerine ve son olarak da en üretken ülkelere göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 1. Yıllara Göre Yayın ve Atıf Sayısı

Yıllar	Atıf Sayısı	Yayın Sayısı	Yıllar	Atıf Sayısı	Yayın Sayısı	Yıllar	Atıf Sayısı	Yayın Sayısı
1990	-	2	2002	66	4	2014	630	23
1991	8	8	2003	81	7	2015	797	23
1992	5	1	2004	126	10	2016	872	33
1993	20	6	2005	193	19	2017	1062	38
1994	24	5	2006	197	13	2018	1165	42
1995	49	7	2007	264	18	2019	1423	46
1996	32	3	2008	341	21	2020	1824	51
1997	64	8	2009	400	20	2021	2182	62
1998	50	6	2010	441	26	2022	2124	62
1999	72	12	2011	495	23	2023	1195	28
2000	94	13	2012	627	32			
2001	90	8	2013	632	28			

Ortalama Atıf: 24,92**KeywordsKeywordsKeywords H-indeksi: 65**

Not: Araştırmada 14/09/2023 tarihine kadar WoS veri tabanında bulunan yayınlar temel alınmıştır.

"Boş Zaman Kısıtlar Teorisi ve Boş Zaman Kısıtları" kavramıyla ilgili ilk yayın veri tabanında 1990 yılında gerçekleştirilmiştir. 2000'lerin başından itibaren yayın sayısında önemli artışlar başlamış olmakla birlikte yayın sayıları inişli ve çıkışlı bir durum sergilemiştir. En çok yayın 2020-21 (n=62) yıllarında gerçekleşmiştir. Atıf sayılarına gelince ilk on yıllık dönemde bir dalgalanma olduğu görülürken ikinci on yılda 2002 yılı hariç bir artış mevcuttur. Üçüncü on yılda da 2014 yılı haricinde sürekli bir artış bulunmaktadır. Atıflarda zirve yılı 2021 (n=2182) olmasının yanında ortalama atıf 24,92 ve H-indeksi ise 65'tir. Yayın ve atıflarla ilgili değişimin bütüncül görülebilmesi amacıyla Şekil 1 sunulmuştur.

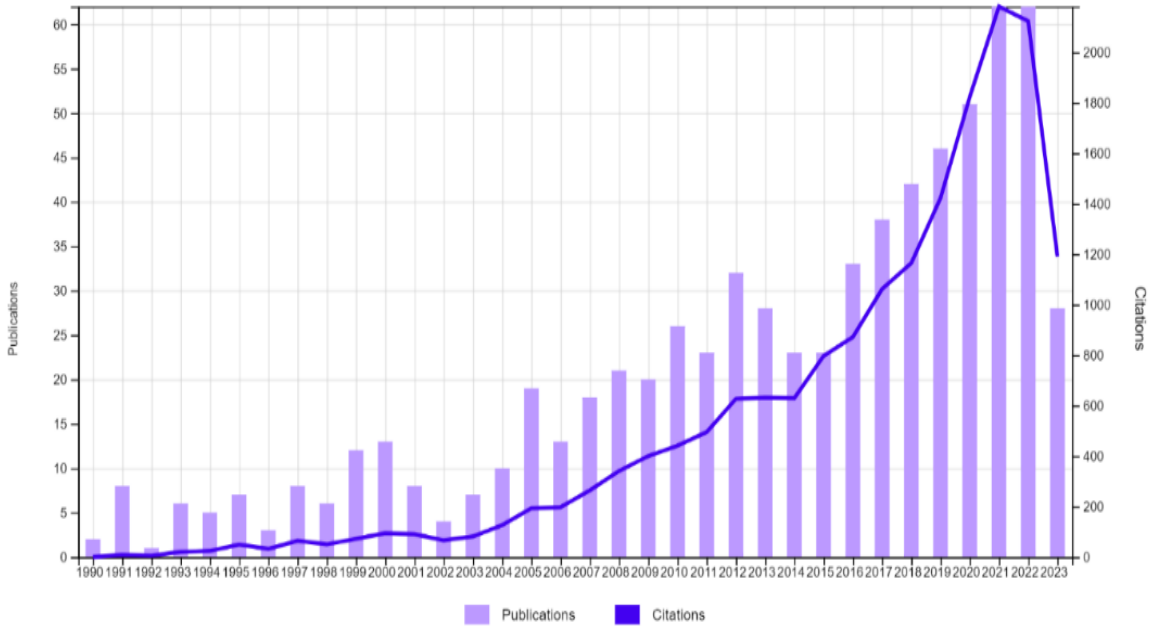

Not: Publication: Yayınlar; Citiations: Atıflar

Şekil 1. 1990-2023 Yılları Arasındaki Kısıtlar Teorisine Yönelik Yayınların Yıllara Göre Sayı ve Atıf Dağılımları

Kavramla ilgili gerçekleştirilen yayınların türlerine göre dağılımda ağırlığı makaleler oluşturmaktadır. Erken erişim sağlanan makaleler ve derleme makaleler de bu kategoride değerlendirildiğinde toplam yayınların %91,79'unu (n=650) makaleler temsil etmektedir. En az gerçekleştirilen yayın ise kitap kategorisidir.

Tablo 2. Yayınların Türlerine Göre Dağılımı

Doküman Türü	**n**	**%**
Makale	602	85,02
Erken Erişim (Makale)	30	4,23
Bildiriler	29	4,10
Derleme/Gözden Geçirme Makale	18	2,54
Editoryal	14	1,98
Kitap Bölümü	10	1,41
Toplantı Özeti	4	0,58
Kitap	1	0,14
Toplam	**708**	**100,0**

Boş zaman kısıtları konusundaki çalışmaların %43,07'si Tablo 3'te verilen dergilerde yayınlanmıştır (n=305). İlk on sıra içindeki dergilerin 7 tanesi, boş zamanla ilgili yayınları temel alan dergiler oluştururken 3 dergi (Journal of Travel Tourism Marketing, Tourism Management ve Tourism Review International) ise turizm, seyahat, yönetim ve pazarlama gibi alanlarla ilgili yapılan yayınlara öncelik vermelerine rağmen boş zaman kısıtlarıyla ilgili yayınlar konusuna da öncelik verdikleri görülmektedir. Ayrıca boş zaman kısıtları konusunda

alan yazında "Journal of Leisure Research ve Leisure Sciences" dergileri liderliği paylaşmaktadırlar.

Tablo 3. Toplam Yayın Sayısına Göre Sıralanan Dergiler

Sıra	Dergi	Sayı
1	Journal of Leisure Research	85
2	Leisure Sciences	85
3	Leisure Studies	28
4	Annals of Leisure Research	21
5	Journal of Park and Recreation Administration	18
6	Journal of Travel Tourism Marketing	18
7	Tourism Management	17
8	Loisir Societe/Society and Leisure	12
9	World Leisure Journal	11
10	Tourism Review International	10

Not: En çok yayın yapan ilk 10 sıradaki dergiler seçilmiştir.

Kavramla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların ağırlıklı olarak makale olması, veri tabanındaki yayınların endekslerine de yansımıştır. Yayınlanan makaleler yoğunluklu olarak "Social Science Citation Index (SSCI)" endeksli dergilerdedir. Bunu sırasıyla % 23,88 ile Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) ve %10,02 ile Science Citation Index Expanded'e (SCI-Expanded) sahip dergiler oluşturmaktadır.

Tablo 4. Yayınların Endeksleri

Endeks	n	%
Social Science Citation Index (SSCI)	424	59,89
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	169	23,88
Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded)	71	10,02
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	25	3,53
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	10	1,41
Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	4	0,84
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	4	0,29
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	1	0,14
Toplam	**708**	**100,0**

Veri tabanında bulunan yayınların, yayıncılara göre dağılımında zirve "Taylor & Francis"e ait olmakla birlikte toplam yayınların yaklaşık %68'i yani 479'u, bu beş yayıncı kuruluş tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Yayıncılar

Sıra	Yayıncı	n	%
1	Taylor & Francis	316	44,64
2	Elsevier	77	10,87
3	Sage	42	5,93
4	Wiley	23	3,24
5	Emerald Group Publishing	21	2,96

Not: İlk beş sıradaki yayıncılar araştırma kapsamında ele alınmıştır.

En üretken yazarlar sıralamasında liderlik, 19 yayınla Edgar Jackson'a aittir. Yazarın üç çalışması, en çok atıf alan ilk 10 yayın arasında bulunmaktadır (Bkz. Tablo7). Bu yazarı, 12 yayınla Kostas Alexandris ve 10 yayınla Toni Liechty takip etmektedir.

Tablo 6. En üretken Yazarlar

Sıra	Yazar	Sayı
1	Jackson, Edgar	19
2	Alexandris, Kostas	12
3	Liechty, Toni	10
4	Scott, David	9
5	Kyle, Gerard	8
6	Chick, Garry	7
7	Wilson, Erica	7
8	Walker, Gordon	7
9	Nimrod, Galit	7
10	Tan, Wee-Kheng	7
11	Petrick, James	7
12	Lyu, Seung Ok	7
13	Funk, Daniel	7

Not: 7 yayın ve üzeri yapan yazarlar araştırmaya dahil edilmiştir.

En çok atıf alan yayınlar açısından Crawford, Jackson ve Godbey (1991) ve Jackson, Crawford ve Godbey (1993) tarafından gerçekleştirilen iki çalışma "Boş Zaman Kısıtları" teorisinin gelişimine yeni ufuklar açan kaynak makale olmaları nedeniyle en çok atıf alan iki çalışmadır. Ayrıca en çok atıf alan çalışmalardan 4 tanesi 90'lı yıllarda yayınlanırken 7 tanesi 2001 ve 2015 yılları arasındadır. En çok atıfın yapıldığı on çalışmanın yayınlandığı dergiler bakımdan değerlendirildiğinde 3 çalışmayla "Journal of Leisure Research" ilk sırada olmasına rağmen toplamda 577 atıf almıştır. Bu dergiyi 2 çalışmayla takip eden" Leisure Science" dergisi ise 1150 atıf sayısıyla zirvededir.

Tablo 7. En Çok Atıf Alan 10 Yayın

Sıra	Yazar/lar	Başlık	Dergi	Yıl	Atıf
1	Crawford, Dw; Jackson, El ve Godbey, G	Boş zaman kısıtları hiyerarşik modeli	Leisure Science	1991	742
2	Jackson, El; Crawford, Dw ve Godbey, G	Boş zaman kısıtlarının müzakere edilmesi	Leisure Science	1993	408
3	Sparks, B ve Pan, GW	Çinli Giden Turistler: Tutumlarını, kısıtlamalarını ve bilgi kaynaklarının kullanımını anlamak	Tourism Management	2009	297
4	Bernheim, BD; Skinner, J ve Weinberg, S	ABD'deki hane halkları arasındaki emeklilik servetindeki farklılığın nedeni nedir?	American Economic Review	2001	257
5	Crane, J ve Temple, V	Çocuklar ve gençler arasında organize sporu bırakmanın sistematik bir incelemesi	European Physical Education Review	2015	227
6	Nyaupane, GP ve Andereck, KL	Seyahat kısıtlarını anlamak: Boş zaman kısıtları modelinin uygulanması ve genişletilmesi	Journal of Travel Research	2008	223
7	Byrne, J	Yeşil Beyaz olduğunda: Los Angeles kentsel milli parkında ırk, doğa ve sosyal dışlanmaya ilişkin kültürel politikalar	Geoforum	2012	200
8	Kay, T ve Jackson, G	Kısıtlara rağmen boş zaman- Boş zaman kısıtlarının boş zaman katılımı üzerindeki etkisi	Journal of Leisure Research	1991	197
9	Godbey, G; Crawford, DW ve Shen, XS	Yirmi yıl sonra hiyerarşik boş zaman kısıtları teorisinin değerlendirilmesi	Journal of Leisure Research	2010	196
10	Iwasaki, Y ve Havitz, ME	Katılım, psikolojik bağlılık ve sadakat arasındaki ilişkilerin yol analizi modeli	Journal of Leisure Research	1995	184

Not: Veri tabanında ilk on sırada yer alan çalışmalar alınmıştır.

Boş zaman kısıtlarıyla ilgili yayınların yarısından fazlası (%53,7) Konaklama-Boş zaman-Spor ve Turizm alanında gerçekleştirilmiştir. Bu durum kavramın turizm, rekreasyon ve spor

açısından önemini yansıtmaktadır. Diğer taraftan kavramla ilgili çalışmalar sırasıyla sosyoloji ve yönetim bilim alanlarında gerçekleştirilmektedir.

Tablo 8. Yayınların Bilim Alanlarına Göre Dağılımı

Sıra	Bilim Alanı	Sayı
1	Konaklama-Boş Zaman-Spor-Turizm	488
2	Sosyoloji	202
3	Yönetim	64
4	Çevre Çalışmaları	39
5	İşletme	23
6	Sosyal Bilimler Disiplinler arası	21
7	Ekonomi	19
8	Çevre Bilimleri	18
9	Kamu Çevre İş Sağlığı	17
10	Spor Bilimleri	16

Not: İlk on sıradaki bilim alanları alınmıştır.

WoS veri tabanında boş zaman kısıtlarıyla ilgili yapılan çalışmaların kurumlar bağlamındaki dağılımında ağırlık ABD'de bulunan kurumlar oluşturmaktadır. İlk on sırada yer alan ABD kuruluşları toplam yayın sayısının %42,37'sini (n=300) sırtlamaktadır.

Tablo 9. Yayınların Kurumlara Göre Dağılımı

Sıra	Kurum	Ülke	Sayı
1	Pennsylvania Commonwealth System of Higher Education Pcshe	ABD	56
2	Pennsylvania State University	ABD	44
3	Pennsylvania State University Park	ABD	40
4	Texas A M University System	ABD	38
5	Texas A M University College Station	ABD	37
6	State University System of Florida	ABD	30
7	University of Alberta	Kanada	30
8	University of Illinois System	ABD	28
9	University of Illinois Urbana Champaign	ABD	27
10	Griffith University	Avustralya	26

Not: İlk on sırada bulunan kurumlar araştırmaya dahil edilmiştir.

Birimlere göre dağılımda ise ağırlık ABD'deki birimlerdir. Bununla birlikte kurumların turizm ve rekreasyonla ilgili 4 birim (Teksas A M Üniversitesi Rekreasyon, Parklar ve Turizm Bilimleri Bölümü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Rekreasyon Parkları ve Turizm

İşletmeciliği Bölümü, Clemson Üniversitesi Parklar, Rekreasyon, Turizm İşletmeciliği Bölümü ve Hong Kong Politeknik Üniversitesi Otel ve Turizm İşletmeciliği Fakültesi) başı çekmektedir.

Tablo 10. Kurumların Birimlerine/Departmanlarına Göre Dağılımları

Sıra	Birimler/Departmanlar	Ülke	Sayı
1	Teksas A M Üniversitesi Tarım ve Yaşam Bilimleri Fakültesi	ABD	32
2	Teksas A M Üniversitesi Rekreasyon, Parklar ve Turizm Bilimleri Bölümü	ABD	30
3	Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Sağlık ve İnsani Gelişme Bölümü	ABD	25
4	Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Rekreasyon Parkları ve Turizm İşletmeciliği Bölümü	ABD	23
5	Clemson Üniversitesi Davranışsal, Sosyal ve Sağlık Bilimleri Fakültesi	ABD	15
6	Clemson Üniversitesi Parklar, Rekreasyon, Turizm İşletmeciliği Bölümü	ABD	15
7	Hong Kong Politeknik Üniversitesi Otel ve Turizm İşletmeciliği Fakültesi	Hong Kong, Çin	15
8	Alberta Üniversitesi Kinesiyoloji Fakültesi Spor ve Rekreasyon	Kanada	12
9	Alberta Üniversitesi Yer ve Atmosfer Bilimleri Bölümü	Kanada	7
10	Alberta Üniversitesi Fen Fakültesi	Kanada	7

Not: Sıralamada ilk on sırada bulunan birimler/departmanlar araştırmaya dahil edilmiştir.

Konuyla ilgili ülkelerin ürettikleri yayınlara bakıldığında konu üzerinde Batı kültürünü temsil eden ülkelerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ülke bağlamında boş zaman kısıtlarıyla ilgili çalışmalar konusunda en üretken ve yönlendirici ülke ABD'dir (%41,80). Rekreasyon ve boş zaman bakımından dünyadaki önemli ülkeler arasında bulunan Avustralya ve Kanada, ABD'yi takip etmektedirler. Türkiye ise 14. sırada kendisine yer bulmuştur.

Tablo 11. En Üretken Ülkeler

Sıra	Ülke	Sayı
1	ABD	296
2	Avustralya	91
3	Kanada	78
4	Çin	71
5	Güney Kore	49
6	Tayvan	44
7	İngiltere	33
8	Yeni Zelanda	21
9	Yunanistan	17
10	İspanya	15
11	Almanya	14
12	Portekiz	13
13	Malezya	12
14	Türkiye	12
15	Norveç	11

Not: Sıralamada ilk on beş sırada bulunan ülkeler araştırmaya dahil edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Boş zaman kısıtları kavramı son dönemde araştırmacılar tarafından yoğunluklu şekilde incelenen bir konu olarak ön plana çıkmıştır. Akademik ilginin boş zaman kısıtları kavramı yörüngesinde toplanması, konuyla ilgili yazındaki retrospektif doğanın ortaya konularak trend ve gelişmelerin ortaya çıkarılması gelecekte yapılacak araştırmalar için hayati önem taşımaktadır. Bu bakımdan WoS veri tabanında bulunan 708 çalışma çeşitli özellikler bakımından incelenmiştir.

Kavramla ilgili yayınların başlangıcı, yazında 80'ler olarak (Medai ve Wu, 2023) ifade edilse de WoS tabanında 90'lar başlangıç olarak bulunmakta ve 2000'lerin sonunda kavrama yönelik yazının belirli bir olgunluğa ulaştığı görülmektedir. Benzer durum atıflarda da görülmektedir yani zirve 2021'dir. Diğer taraftan yazının belirli bir olgunluğa eriştiğinin göstergesi ise 65 H-indeksine sahip olmasıdır. Yayınlar bağlamında değerlendirildiğinde, veri tabanındaki yayınlar arasındaki en yaygın türün makaleler olduğu dikkat çekmektedir. Makalelerin yayınlandığı dergi endeksleri arasında ise yoğunluk SSCI endeksli dergiler oluşturmaktadır. Dergiler açısından ise en çok yayına sahip olan dergilerin yedi tanesinin ana odak noktasının boş zamanla ilgili çalışmalar (dergi isimlerinde bile boş zaman kelimesi geçmekte) oluştururken diğer üç dergi ise turizm, pazarlama ve yönetim bilim alanları gibi farklı bilim alanlarından çalışma kabul eden dergilerdir. Bu bakımdan kavramla ilgili yapılması planlanan

çalışmaların ana odak noktasına boş zamanla ilgili araştırmaları alan dergilere göndermenin, çalışmanın yayınlanabilirlik olasılığını artırdığı çıkarabilmektedir. Dergilerin bağlı oldukları yayıncı da ise liderlik Taylor & Fransis şirketine aittir. Bu yayıncının boş zaman kısıtlar konusu bağlamında yayın sayısı açısından baskın bir güce sahip olduğu yani kavramın yazınına yön veren bir yayıncı olduğu söylenebilmektedir. En üretken yazar Edgar Jackson'dır. En çok atıfın ise 91-93 yıllarında, kendisinin de yazarı olduğu, yazında hiyerarşik boş zaman kısıtları kavramına yön veren çalışmalar oluşmaktadır. Bu iki çalışma aynı zamanda en çok yayın yapan dergi sıralamasında ikinci sırada yer alan dergide, Leisure Science'da yayınlanmıştır. Öte yandan kavramla ilgili yayınlar konaklama, boş zaman, spor ve turizm bilim alanlarındaki araştırmacılar tarafından ağırlıklı şekilde ele alınmıştır. En üretken ülke sıralamasında dünyada kavrama yön veren ülke ABD'dir. Bunu boş zaman ve rekreasyon alanında bir diğer egemen güçler olan Avustralya ve Kanada izlemektedir. Türkiye ise sıralamada sonlarda kendine yer bulabilmiştir. Bu durum ise Türkiye'de kavrama yönelik akademik ilginin yeterli olmadığına ya da uluslararası yazına yansımadığına işaret etmektedir. En çok yayının üretildiği kurumlar/üniversiteler için de benzer bir durum geçerlidir yani zirve, ilk on içerisinde sekiz kurumla ABD'li kuruluşlar/üniversiteler tarafından temsil edilmektedir. Birimler bağlamında ise liderlik ABD (7 birim) ve Kanada'dadır (3 birim). Yayınların gerçekleştirildiği birimler açısından en fazla yayın, turizm ve rekreasyonla ilgili birimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, sadece WoS veri tabanı üzerinden gerçekleştirildiğinden, bu veri tabanında taranmayan yayınların kapsam dışı bırakılması, araştırmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu bakımdan farklı veri tabanlarının dahil edilerek daha geniş kapsamlı bibliyometrik analizlerin gerçekleştirilmesi, kavrama yönelik gidişat ve gelişmelerin daha bütüncül şekilde görülmesi açısından önemli olabilir. Ayrıca boş zaman kısıtları kavramına yönelik görselleştirme ve kelime ilişkilendirme analizlerinin yanı sıra kavramın incelenmesine yönelik sistematik literatür taramaları da gelecekte yapılabilir.

Kaynakça

Alexandris, K., Du, J., Funk, D. & Theodorakis, N. D. (2017). Leisure constraints and the psychological continuum model: A study among recreational mountain skiers. *Leisure Studies*, 36(5), 670–683.

Alexandris, K., Karagiorgos, T., Ntovoli, A., & Zourladani, S. (2022). Using the theories of planned behaviour and leisure constraints to study fitness club members' behaviour after Covid-19 lockdown. *Leisure Studies*, 41(2), 247-262.

Armstrong, M., Sharaievska, I., Crowe, B. M., & Gagnon, R. J. (2023). Experiences in outdoor recreation among individuals with developmental disabilities: Benefits, constraints, and facilitators. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 48(1), 46-57.

Aydın, C., & Özel, Ç. H. (2023). Factors determining women's participation in leisure activities in Türkiye. *World Leisure Journal*, 65(3), 309-326.

Bellis, N. (2009). *Bibliometrics and citation analysis: From the science citation ındex to cybermetrics*. Scarecrow Press, Maryland.

Covelli Metcalf, E., Graefe, A.R., Trauntvein, N.E., & Burns, R.C. (2015). Understanding hunting constraints and negotiation strategies: A typology of female hunters. *Human Dimensions of Wildlife*, 20(1), 30-46.

Crawford, D. W., & Godbey, G. (1987). Reconceptualizing barriers to family leisure. *Leisure Sciences*, 9(2), 119–127.

Crawford, D. W., Jackson, E. L., & Godbey, G. (1991). A hierarchical model of leisure constraints. *Leisure Sciences*, 13, 309-320.

Guo, L., Xu, F., Feng, Z., & Zhang, G. (2016). A bibliometric analysis of oyster research from 1991 to 2014. *Aquaculture International*, *24*(1), 327-344.

Jackson, E. L. (2005). *Constraints to leisure*. State College, PA: Venture Publication.

Jackson, E. L., Crawford, D. W., & Godbey, G. (1993). Negotiation of leisure constraints. *Leisure Sciences*, 15(1), 1–11.

Kasemodel, M. G. C., Makishi, F., Souza, R. C., & Silva, V. L. (2016). Following the trail of crumbs: A bibliometric study on consumer behavior in the Food Science and Technology field. *International Journal of Food Studies*, *5*(1), 73-83.

Li, T., Ho, Y. S., & Li, C. Y. (2008). Bibliometric analysis on global Parkinson's disease research trends during 1991– 2006. *Neuroscience Letters*, 441(3), 248-252.

Lower-Hoppe, L. M., Aicher, T. J., & Baker, B. J. (2023). Intention–behaviour relationship within community running clubs: examining the moderating influence of leisure constraints and facilitators within the environment. *World Leisure Journal*, 65(1), 3-27.

Ma, S. M., Chen, S. F., & Ma, S. C. (2023). Relationships between social capital, leisure constraints, leisure negotiation, and running club participation. *Journal of Leisure Research*, 1-22.

McBurney, M.K. & Novak, P.L. (2002). What is bibliometrics and why should you care?. Professional Communication Conference, 2002. IPCC 2002. Proceedings, IEEE International, 108-114.

Medai, N., & Wu, L. (2023). A study of determinants that affect the intention to participate in online tours and the role of constraints under COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*, 26(7), 1132-1146.

Nyaupane, G. P. & Andereck, K. L. (2008). Understanding travel constraints: Application and extension of a leisure constraints model. *Journal of Travel Research*, 46(4), 433-439.

Page, J., Hawkins, B., Townsend, J., Lewis, S., & Byrne, J. (2023). Leisure constraints experienced by people in early recovery from substance use disorders. *Journal of Substance Use*, 28(3), 315-319.

Raymore, L. A. (2002). Facilitators to leisure. *Journal of Leisure Research*, 34(1), 37-51.

Rushing, J. R., Needham, M. D., D'Antonio, A. & Metcalf, E. C. (2019). Barriers to attachment? Relationships among constraints, attachment, and visitation to urban parks. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 27, 100228.

White, D.D. (2008). A structural model of leisure constraints negotiation in outdoor recreation. *Leisure Sciences*, *30*(4), 342-359.

Zhu, J. & Liu, W. (2020). A tale of two databases: The use of Web of Science and Scopus in academic papers. *Scientometrics*, *123*(1), 321-335.

Türkiye'de Doğalafet Dönemi Mali Kaynak Arayışında Ek Vergi Uygulamalarından Deprem Vergilerine İlişkin Bir Değerlendirme (1999-2023)

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Armağan

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Doğa, insan veya teknoloji kaynaklı gelişmelerin bireysel ve toplumsal yaşamın normal akışını bozan veya zarara uğratan tüm olumsuzluklar afet olarak tanımlanmaktadır. Doğal afet ise, dünyanın genetiğindeki doğal düzenin çeşitli iç ve dış faktörlerle bozulmasıyla ortaya çıkan doğa olaylarıdır. Doğal afetler arasında sel, heyelan, çığ, deprem, kasırga, aşırı kötü hava koşulları, kuraklık ve volkanik patlama, buzulların çözülmesi ve benzerleri yer almaktadır. Toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri olan bir olgu olarak doğal afetler geçmişten günümüze tüm canlıların hayatını tehdit etmiş, büyük korkular yarattığı gibi ciddi anlamda can ve mal kayıplarına yol açmıştır.Yaşamın her alanında olumsuz bir durum oluşturan afet dönemleri aynı zamanda mali sorunlara da neden olmaktadır. Devletler normal dönem kamu hizmetlerine ilave yaşanılan afetin verdiği zararların giderilebilmesi için de acil mali kaynak arayışı zorunlu hale gelmektedir. İlk çağlardan günümüze topluma yön veren otoriteler, toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi için egemenliği altındaki kişilerden dolaylı veya dolaysız yollardan vergi ve benzeri adlar altında mali yükümlülükler uygulamışlardır. Vergileme düşüncesi, tarihsel olarak sosyo-ekonomik, mali, dinsel ve benzeri unsurların etkisiyle şekillenmiş ve dönemsel olarak çeşitli uygarlıklarca da farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Doğal afetlerden kaynaklanan zararların finansmanında genellikle, devletlerin ilk başvurduğu maliye politikası aracı vergi politikalarıdır. Vergi politikaları arasında ilk akla gelen de ek vergi düzenlemeleridir. Ek vergiler, olağanüstü hallerde yaşanan olumsuzlukların, dönem içi ve sonrasında giderilmesine yönelik harcamaların finansmanı amacıyla uygulanmakta olan vergi/vergilere, geçici nitelikli ilave vergisel yükümlülüklerden oluşmaktadır. Türkiye'de 1999 yılı Marmara Depremlerinin oluşturduğu hasarların karşılanması amacıyla ek vergiler veya yeni vergi uygulamalarına yer verilmiştir. Geride kalan 22 yıllık süreçte de ek vergilerden bazıları kalıcı hale getirilmiştir. 6 Şubat 2023 Büyük Depremi de ülkemizin bir deprem ülkesi olduğunun bir kez daha acı ispatı olmuş ve büyük yıkımın zararının giderilmesi için yine ek vergi uygulamasına başvurulmuştur. Bu çalışma 1999 ve 2023 yıllarında yaşanan büyük depremler için öngörülen ek vergi uygulamalarının gerekçesi, yapısı, uygulanma biçimleri açısından benzer ve farklı yönleri değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Doğal afet, Vergi, Ek vergi, Deprem Vergisi

An Evaluation of Earthquake Taxes, One of the Additional Tax Applications in the Search for Financial Resources during the Natural Disaster Period in Turkey (1999-2023)

Prof. Dr. Ramazan Armağan

Süleyman Demirel University

Assist. Prof. Dr. Ayşe Armağan

Manisa Celal Bayar University

Abstract

All negativities caused by nature, human or technological developments that disrupt or damage the normal flow of individual and social life are defined as disasters. Natural disasters are natural events that occur when the natural order in the genetics of the world is disrupted by various internal and external factors. Natural disasters include floods, landslides, avalanches, earthquakes, hurricanes, extremely bad weather conditions, drought and volcanic eruptions, melting glaciers, and the like. As a phenomenon that has devastating effects on societies, natural disasters have threatened the lives of all living things from past to present, created great fears and caused serious losses of life and property. Disaster periods, which create a negative situation in all areas of life, also cause financial problems. It becomes necessary for states to seek urgent financial resources in order to compensate for the damage caused by the disaster in addition to normal public services. Authorities that have guided society from ancient times to the present have imposed financial obligations, under the name of taxes and similar names, on the people under their sovereignty, directly or indirectly, in order to meet social needs. The idea of taxation has historically been shaped by the influence of socio-economic, financial, religious and similar factors and has been interpreted in different ways by various civilizations from time to time. Tax policies are generally the first fiscal policy tool used by states to finance losses arising from natural disasters. Among tax policies, the first thing that comes to mind is additional tax regulations. Additional taxes consist of temporary additional tax liabilities to the tax/taxes applied for the purpose of financing the expenditures to eliminate the negativities experienced during and after the period of emergency. In Turkey, additional taxes or new tax practices were introduced in order to cover the damages caused by the 1999 Marmara Earthquakes. Over the past 22 years, some of the additional taxes have been made permanent. The Great Earthquake of February 6, 2023 was once again painful proof that our country is an earthquake country, and additional taxes were again applied to compensate for the damage of the great destruction. This study evaluates the justification, structure, perspective, similar and different dimensions of the additional tax applications offered for the major earthquakes experienced in 1999 and 2023.

Keywords: Disaster, Natural Disaster, Tax, Additional Tax, Earthquake Tax

Giriş

Maliye literatüründe, başta tam kamusal olmak üzere toplumsal nitelikli tüm mal ve hizmetlerin bedelinin yine toplumu oluşturan kişilerden karşılanması "kamu finansmanı" olarak ifade edilmektedir. Kamu finansmanında kullanılan başlıca kaynaklar da devletin egemenlik gücüne dayanan vergi ve benzeri gelirler, isteğe bağlı olan ve olmayan borçlanmalar, devletin mülk ve teşebbüs gelirleri, bağış, yardım, hibeler ile para cezalarından oluşmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklara rağmen birçok ülkede kamu finansmanında en sağlam kaynak olan vergiler, aynı zamanda toplam kamu gelirleri arasında en büyük paya sahip konumdadırlar.Hukuki cebir altında, karşılıksız, kişilerden ödeme gücüne göre alınan, para ile yapılan tüm ödemelerden oluşan vergiler (Devrim, 1998;168-171) yapısı gereği diğer kamu gelir kaynaklarına nazaran çok sayıda üstünlüğe ve çok yönlü etkilere sahip olma özelliğine sahiptirler. Maliye politikası araçları içinde en önemli araç olan vergi politikalarına,özellikle enflasyon, deflasyon ve stagflasyon veya olağanüstü hallerden kaynaklanan ekonomik krizlerle mücadelede öncelikle başvurulmaktadır. Vergi politikalarının hükümetlerce öncelikle tercih edilmesinin nedeni; vergilerin mali ve mali olmayan amaçların gerçekleştirilmesindeki etkinliği ve bu politikaların ekonomi üzerinde etkilerinin kısa sürede görülebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda vergilerin genel-özel, sürekli-geçici, merkezi-yerel, dolaylı-dolaysız şekillerde uygulanabilmesi ve ekonomik faaliyetlerden gelir-servet veya tüketimin yönlendirilmesinde kullanılabilmesi maliye politikası araçları arasında vergi politikalarını ön plana çıkarmaktadır. Ekonomilere yön veren vergi politikalarının kapsamında; vergi oranlarının değiştirilmesi, muafiyet ve istisnalara ilişkin düzenlemelerin yapılması, yeni vergilerin konulması veya mevcut vergilerin kaldırılması ile başta gelir ve kurumlar vergisi, emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve veraset ve intikal vergisi üzerinden ek vergi uygulamaları yer almaktadır.

Ülke ekonomilerinin olağan dönemlerinde mali olmayan (sosyo-ekonomik) amaçların gerçekleştirilmesi için sıkça başvurulan vergiler, önceden bilinmesi veya tahmin edilmesi mümkün olmayan olağandışı hallerde de karşılaşılan kamu kaynak arayışında ilk başvurulan maliye politikası aracıdırlar. Özellikle olağanüstü hallerde yararlanılan vergi politikaları kapsamında yeni vergilerin konulması, ek ve geçici vergi uygulamaları yapılması, vergi oranlarının değiştirilmesi veya indirim-istisna ve muafiyetler yer almaktadır. Özellikle, ek veya geçici vergi uygulamalarından; savaş, mali kriz, doğal afet, salgın ve benzeri durumlardan kaynaklanan olağanüstü dönemlerde acil ihtiyaç duyulan mali kaynak arayışlarına ya felaketin meydana geldiği zamanda veya bu dönemi izleyen dönemlerde başvurulmaktadır. Çok tercih edilen bu maliye politikası aracının; olağan dönemlerde uygulanan bazı vergilere yapılan bir ilave olma özelliği, süreklilik arz etmemesi ve sadece kriz döneminden çıkış amaçlı olarak kullanılması nedeniyle uygulamada kamu finansmanına önemli ölçüde katkıları söz konusu olmaktadır. Olağanüstü dönemlerin gündeme getirdiği ek vergiler, genellikle kişilerin sahip olduğu gelir veya servetler üzerinden alınmaktadır (Güneş, 2014). Bu dönemlerde ekonomide meydana gelen ve beklenilmeyen olumsuzlukların giderilmesine yönelik geçici veya ek vergi uygulamalarının başarısı; bu vergilerden elde edilen gelirlerin kamuoyunca acil ihtiyaçlar için kullanılacağının bilinmesi, tekrarının olmayacağına devletçe güvence verilmesi, verginin ikame etkisinin bulunmaması, ödeme gücü yüksek gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri ile servet sahipleri üzerinden alınmasına göre değişmektedir. Böylece, iktisadi sistemin işleyişini fazla bozmaksızın özel kesimden kamu kesimine kaynak aktarılmasını sağlanabilmektedir. Aksi halde vergi adaletinin bozulması, vergi uyumunun zedelenmesi, vergi verimliliğinin azalması, vergiye karşı direniş

ve tepkilerin artması gibi sorunlara neden olma olasılıkları da bulunmaktadır (Armağan, 2004: 96).

Ülkemizde geçici nitelikteki alınan ilk vergi örneği, Cumhuriyetin ilanından sonra 2. Dünya Savaşı'yla birlikte yaşanan olağanüstü dönemde ihtiyaç duyulan kamu giderlerinin finansmanı için alınan Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Bu vergi, bir defaya mahsus olarak zenginlerden alınan Varlık Vergisi'nin de tamamlayıcısı olma özelliğine bulunan geçici vergi uygulamasıdır (Çomaklı vd. 2012: 61). Ayrıca, Cumhuriyetin ilanından günümüze ülkemizde sosyo-ekonomik yönden kalıcı etkileriyle yoğun biçimde yaşanan doğal afetlerden depremler sonucunda acil ihtiyaçların karşılanmasında öncelikle ve ivedilikle zaman zaman ve belirli sınırlarda ek (geçici) vergi uygulamaları yapılmasına yönelik alınan kararlarla kaynak arayışları söz konusu olmuştur (Akdoğan, 2000: 27-28).

1. Doğal Afetlerin Vergilemeye Etkisi Ve Ek Vergi Uygulamaları

1.1. Verginin Teorik Yapısı

Topluluk halinde yaşamın başladığı ilk çağlardan günümüze günlük yaşamın her alanında dolaylı veya dolaysız biçimde yer alan vergiler; yapısal açıdan büyük değişim ve gelişim göstermiştir. Vergileme düşüncesi, tarihsel olarak ekonomik, mali, sosyolojik, dinsel ve benzeri unsurların etkisiyle şekillenmiş ve dönemsel olarak çeşitli uygarlıklar tarafından da farklı biçimlerde yorumlanmıştır (Canbay, 2009: 4). İlk çağlardan bu yana varlığını sürdüren vergiler, günümüzün modern devletlerini de en fazla meşgul eden temel konulardan biri olma özelliğine sahiptir. Öyle ki; günümüzde vergi ve vergilemeye ilişkin kavramlar o kadar kapsamlı bir hale gelmiştir ki, örneğin ABD'de vergi kanunlarındaki kelime sayısının İncil'deki kelime sayısının 4 katı olduğunun tespit edilmiş olması konunun önemine ilişkin bir örnek oluşturmaktadır (Kızılot, 2014: 194).

Vergileme düşüncesi gibi verginin tanımı ve kapsamı da zaman içerisinde büyük değişim göstermiş maliye literatüründe tam bir görüş birliği olmamakla birlikte, verginin tanımı günün koşullarına ve tanımı yapanların devlet anlayışındaki farklılığa göre yapılmıştır (Canbay, 2009: 3). Bu tanımlardan bazılarında;

-*Vergi, Fransızca "Impot" kelimesinin karşılığıdır ve genel anlamda, hediye edilen ve karşılıksız verilen bir değer olup mali anlamda; mükellefler tarafından kamu giderlerine katılma hissesi olarak devlete verilen iktisadi kıymettir* (Sayar, 1970: 77). OECD çalışmalarında vergi, *"hükümete yapılan zorunlu karşılıksız ödemelerdir"*(OECD, www.oecd.org, 2015),

- Vergi, b*ir yönetimin emrine sunulan ülke ve o yerdeki işgücü ve toprağın ürününün bir bölümüdür, genellikle sermaye ve ülkedeki ekonomik faaliyetlerden elde edilen ödemelerdir*" (Ricardo, 2001: 104),

- Vergi, "*kamusal hizmetlerin gerektirdiği giderler ile kamu borçları dolayısıyla ortaya çıkan yükleri karşılamak amacıyla, egemenlik gücüne göre, karşılıksız olarak, gerçek ve tüzel kişilerden alınan cebri niteliğe sahip para şeklindeki ödemelerdir*"(Akdoğan, 2013: 119),

- *Vergiler, dayanağını kamu harcamaları ya da kamu borçlarının finansmanının sağlanmasında devletçe kişilerden zorla ve karşılıksız olarak alınan parasal yükümlülüklerdir* (Sağbaş, 2013: 2),

- *Vergi, hangi çağda olursa olsun ekonomik ve siyasi zorlama altında devletin bireye yüklediği parasal yükümlülüklerdir* (Falay, 1989: 10) şeklinde ifade edilmekte olup tüm tanımların ortak özelliği vergiyi zorunlu bir ödeme olarak kabul etmeleridir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte sosyo- ekonomik, siyasi, hukuki nedenler ile değişen koşullara göre vergilemeyi üç aşamaya ayırmak mümkündür

(Falay, 1989: 8-9). *Birinci aşamada*, iktisadi değişim araçlarının ortaya çıkmadığı ilkel toplumlarda ayni ve nakdi vergiler bulunmamaktadır. Bu dönemde vergiler bireylerin emeği ile katılma şeklinde gerçekleşmiştir. *İkinci aşamada*, kişiler ekonomik faaliyetlerini mübadele (değişim veya takas) usulü ile gerçekleştirirken vergileme olaylarına ayni değerler (mal ve ürün) üzerinden katılım sağlanmıştır. *Üçüncü ve son aşama ise*, paranın ekonomide kullanımıyla birlikte vergilemeye ilişkin olaylar ve durumlar nakdi değerler üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. Görüldüğü gibi vergilerin ister bireyin emeği ile katılımı sonucu, ister ayni ister nakdi olarak ödenmesi verginin niteliğini değiştirmemektedir. Verginin ödenme biçimi içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal yapısına bağlı olarak tarihsel süreçte değişim göstermiştir. Vergi ve vergilemeye ilişkin yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, verginin asıl işlevinin kamu hizmetlerini karşılamak olduğunu söylemek mümkündür (Nadaroğlu, 1992: 222).

İktisat Okulları arasında özellikle Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı "Milletlerin Zenginliği" adlı eseri ile başlayan Klasik İktisat Yaklaşımı'nca da desteklenen ve devletin ekonomiye müdahalesinin olmaması veya zorunlu hallerde sınırlı olması gerektiği görüşüne göre (Aktan, 2018) vergi uygulamalarının devletin geleneksel işlevlerinden sadece zorunlu kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi için finansman sağlanması olduğuna vurgu yapılmış olup bu düşünce maliye literatüründe verginin mali (fiskal) amacı veya gelir amacı olarak ifade edilmiştir (Mutlu, 2009: 8).

Ancak, 1929 Dünya Büyük Ekonomik Buhranı ile birlikte Klasik İktisat Yaklaşımı yerini Keynesyen İktisat Yaklaşımına bırakmıştır. John Maynard Keynes öncülüğünde geliştirilen bu düşünce akımına göre ekonomik sürecin iradi makro-ekonomik politikalar ile yönlendirilmesi gerektiği ve devletin doğrudan veya dolaylı bir şekilde ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır (aktan, 2018). Böylece "tarafsız devlet" yerini "müdahaleci devlet" anlayışına bırakmış ve vergilerin de ekonomiye yön verecek şekilde uygulanması gerektiği sadece mali amaçla değil aynı zamanda mali olmayan "ekstra fiskal amaçlar" için kullanılabileceğini savunmuşlardır.

Özellikle 1930'lu yıllar sonrasında vergilerin sadece kamu harcamalarını karşılayan bir gelir olmaktan çıktığı, devletin iktisadi ve sosyal hayata müdahale aracı haline geldiği görülmüştür (Nadaroğlu, 1992: 222). Günümüzde genel kabul gören vergi tanımlarından; "*vergi, kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanması için devlet veya vergilendirme yetkisine sahip kamu tüzel kişilerince, egemenlik gücüne dayanılarak, mali, ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlarla, yükümlülerden, ödeme güçlerine göre, bireysel karşılığı olmaksızın, kanunlara uygun biçimde ve hukuki cebir altında alınan nakdi ödemelerdir.*" şeklinde yapılarak verginin hem mali hem mali olmayan amaçlarına yer verildiği söylenebilir (Tosuner ve Arıkan, 2013: 47).

1. 2. Doğal Afet Kavramı

Afet kavramı; doğa, insan veya teknolojik gelişmelerden kaynaklanan olayların bireysel ve toplumsal yaşamdaki normal faaliyetleri ile hayatın doğal akışını bozan, zarara uğratan veya durduran nitelikli tüm olumsuz durumların genel ifadesidir. Özellikle doğal afetler, dünyanın genetiği ile yapısında bulunan ve tarihin ilk çağlarından günümüze yaşanan, insanlar ve toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri olan bir olgu olarak tüm canlıların hayatını tehdit etmiş, büyük korkular yarattığı gibi ciddi anlamda can ve mal kayıplarına yol açmıştır.Yerel-bölgesel-ulusal hatta uluslararası boyutta yaşamın her alanında olumsuz bir durum oluşturan afetler; sel, heyelan, çığ, deprem, kasırga, aşırı kötü hava koşulları, kuraklık ve volkanik patlama gibi doğal kaynaklı ya da terör,savaş, yangın, salgın, hava-su-toprak kirliliği gibi

insanların eylem ve işlemleri sonucu ortaya çıkabilmektedir. Afetlerin; dünyanın genel dengesi olan doğal düzeni bozmak dışında, kişi ve toplumlar üzerindeki sosyo-ekonomik-psikolojik etkileri ülke ekonomilerinde de önemli ölçüde hasarlar vermektedir (Aydınbaş, 2023:178). Literatürde doğal afetlerin oluşumunu açıklayan üç temel yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlarda doğal afetler; doğaüstü güçler tarafından gerçekleştirildiğini ileri süren *"tanrısal eylem"* , doğal güçlerin oluşturduğunu iddia eden *"doğa eylemi"* ve afetlerin tamamen insan ve toplum faaliyetleri sonucu meydana geldiğini ileri süren *"sosyal eylem"* şeklinde ifade edilmektedir(Akar, 2013: 5).

Doğal afet kavramı ile ilgili literatürde yer alan ve genel kabul gören tanımlar da "*ulusal veya uluslararası yardım gerektiren, yerel kapasiteyi sınırlayan bir durum veya olay doğal afettir*", " *bireysel ve toplumsal olarak tüm sıkıntılı durumlar doğal afettir"* şeklinde yapılmaktadır. Bu sıkıntılı durumlar arasında seller, depremler, kasırgalar, aşırı kötü hava koşulları ve olayları, kuraklık, volkanik patlamalar örnek gösterilmektedir. Ekonomik etkileri yönüyle ilgili yapılan tanımlara göre doğal afet ise;*"ulusal ya da küresel ölçekte sermaye stokunu ve/veya sermayenin verimliliğini azaltarak, GSYH'nın, tüketimin ve servetin azalmasına yol açan olayların tümü"* şeklindedir. Yine, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan tanımda da *"sosyal ve ekonomik kayıplara neden olan yaşandığı bölgede, bölgeler arasında veya uluslararasında yardımın gerekli hale getiren, on binlerce kişinin hayatını kaybetmesi veya yüz binlerce insanın evsiz kalmasına ve önemli düzeyde iktisadi kayba neden olması, sigorta şirketleri üzerinde çok büyük tazminat ödeme yükümlülüğü getiren can ve mal kayıplarının yaşanması durumu doğal afet"* olarak nitelendirilmiştir. Bu tanımlardan; doğal afetlerin toplumların ve ekonomilerin normal işleyişinde çok yönlü ve büyük kayıplara yol açan, ani, dramatik, planlanmamış her türlü olaylardan oluştuğu ve önemli maddi hasarlara neden olduğu sonucu çıkarılması mümkündür. Doğal afetler, görülme sıklığı, etki alanının genişliği, meydana gelen hasar ve zararın boyutu ile normal olmayan ender olaylardan meydana gelmektedir. Sosyal boyutu dışında özellikle fiziksel ve finansal sermaye kayıplarına yol açma,ekonomik faaliyetleri azaltma, kamu ve özel sektör sektörün gelir ve giderlerinde önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Akar, 2013: 199).

1.3. Doğal Afet Dönemlerine Yönelik Vergilemede Ek Vergiler

A.T. Peacock ve J. Wiseman'ın 1961'de yazdıkları "Birleşik Krallık'ta Kamu Harcamalarının Artışı"eserinde sözü edilen ve maliye literatüründe "Sıçrama Tezi" olarak bilinen teoriyle savaş, seferberlik, doğal afet veya sıkıyönetim benzeri olağanüstü olayların kamu maliyesi üzerindeki etkileri açıklanmıştır. Teorinin temel dayanağını; kamu harcamalarının artışının olağanüstü nedenlerden kaynaklandığı, doğal afetlerin de bir olağanüstü durum olarak kabul edildiği ve özellikle bu dönemlerde uygulanan vergi politikalarıyla sıçrama tezinin bağlantısı açıklanmıştır. Sıçrama tezinde; olağanüstü hallerde artış gösteren kamu giderlerini finansmanı açısından devletin yeni bir vergi veya mevcut vergileri artırmakta, bu vergisel önlemler başlangıçta olağanüstü durumdan oluşan olumsuzlukların giderilmesinde kullanılacağı düşüncesiyle kişilerce kolay kabul edilmektedir. Ancak, başlangıçta olağanüstü haller kaynaklı zararların finansmanında kullanılan bu vergilerin, olağanüstü dönem sonrasında da genellikle uygulanması sürdürülmekte ve bu vergiler kişilerce alışılması nedeniyle önceki seviyesine inmemekte veya uygulamasına son verilmemektedir. Ülkemizde yaşanan deprem ve diğer doğal afetler nedeniyle meydana gelen mali kaynak arayışında hükümetlerin öncelikle ek vergi uygulamalarını tercih ettikleri ve yine bazı ek vergilerin daha sonra Özel İletişim Vergisi'nde olduğu gibi kalıcı hale getirildiği bilinmektedir.

Doğal afetten meydana gelen zararlarının giderilmesine yönelik uygulanan vergisel düzenlemeler; yaşanan bir doğal afete ilişkin olabileceği gibi gelecekte olası doğal afetler veetkisinin önlenmesi veya hafifletilmesi amacına yönelik de olabilmektedir. Doğal afet dönemleri mali kaynak arayışında hükümetlerin öncelikli tercihi vergi politikalarını kullanmaktır. Bu kapsamda; doğal afetten bölgesi haricinde ülke genelinde herkesi etkileyen vergi oranlarının artırılması, yeni vergilerin ihdas edilmesi ve ek vergilerin konulması yoluna başvurulmaktadır (Ünsal, 2016: 2-3).

"Ek" kavramı ile bir şeyin eksiğini tamamlamak amacıyla o şeye sonradan yapılan ilave, yapıştırılan veya katılan parça ifade edilmektedir. "Ek vergi" ise; olağan bütçe dönemlerinde önceden tahmin ve tahsisi edilmeyen durumlara ilişkin, olağanüstü hallerde yaşanan olumsuzlukların dönem içi ve sonrasında giderilmesine yönelik harcamaların finansmanı amacıyla uygulanmakta olan vergi/vergilere geçici nitelikli ilave vergisel yükümlülüklerin getirilmesidir. Türkiye özelinde bakıldığında, en çok mal ve can kaybına neden olan afetler; depremler, sel baskınları, yangın ve heyelan, don ve kuraklık ile kötü hava koşullarından kaynaklanmakla birlikte en büyük hasarlar deprem etkisiyle olanlarda görülmektedir. Afet sonucu meydana gelen kayıplar dolayısıyla kamu harcamalarında ani artışlar olmaktadır. Söz konusu artışların karşılanması için maliye politikası araçlarından bütçe, borçlanma ve vergi politikalarının kullanılmaya çalışılmaktadır. Özellikle etki ve sonuçları kısa sürede görülen vergi politikaları tercih edilen mali önlemlerin başında yer almaktadır. Doğal afetin yaşandığı bölgenin ihtiyaçlarının giderilmesinde iktisadi faaliyetlerden uzaklaşması nedeniyle aynı zamanda vergi gelirlerinde de azalma söz konusu olabilmektedir. Afet dönemi vergi politikaları arasında; öncelikle afet bölgesindeki kişilere mücbir sebep, vergi ertelemesi, vergilerin terkini, indirim, muafiyet ve istisna benzeri vergisel avantajlar verilmesi, afet bölgesi dışındaki kişi ve kuruluşların eylem ve işlemlerine de yeni vergi- fonlar konulması, ek vergi uygulaması veya vergi oranlarının artırılması yer almaktadır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası boyutta bağış, yardım, hibe, borçlanma gibi yollardan da mali açıkların karşılanmasına çalışılmaktadır (Aydınbaş, 2023:184-185).

Ülkemizde 1999 Marmara Depremleri ile tanınan ve "deprem vergileri" adıyla bilinen ek ya da geçici vergi uygulamalarına en son 7440 sayılı *"Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* un "Diğer Hükümler" kenar başlıklı 10. maddesinin 27. fıkrası ile getirilen "ek vergi"uygulanmasına[5] ilişkin düzenlemenin 12.03.2023 tarih ve 32130 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla, 14.07.2023 tarih ve 7456 nolu "6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi

[5] Bu düzenlemenin içeriği; "Ek vergi kapsamına yalnızca *kurumlar vergisi mükellefleri* girmektedir. Ek vergi, 2022 yılına ilişkin *kurumlar vergisi beyannamesinde gösterilen kurum kazancından indirim konusu yapılan istisna ve indirim tutarları ile indirimli kurumlar vergisine tabi matrahlar üzerinden %10* oranı ile hesaplanır. Ek vergi, *dönem kazancı ile ilişkilendirilmeyip kurumlar* vergisi matrahının oluşmaması durumunda dahi yararlanılan istisna ve/veya indirim tutarı üzerinden hesaplanır. Ek vergi bazı hallerde %5 oranı ile hesaplanır" ifadeleriyle özetlenebilir.Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illeri ile Sivas İlinin Gürün İlçesinde kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunanlar ek vergiden muaf tutulmuştur.

İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun " ile başvurulmuştur.

2. Türk Vergi Sistemi'nde Ek Vergi Uygulamalarından Deprem Vergileri (1999-2023)

1999 yılında ülkemizin Marmara Bölgesi'nde yaşanan büyük deprem felaketlerinin ardından, meydana gelen zararların karşılanmasında mevcut iktidarın ilk tercihi ek ve yeni vergi uygulamaları yapmak şeklinde olmuştur. Marmara depremleri sonrasında geçen 22 sene içinde de ek vergilerden bazıları kalıcı hale getirilmiştir. 2011 Van Depremleri ile 2020 yılında Elazığ ve İzmir'de meydana gelen depremlerinin ardından, yaşanan 6 Şubat 2023 Büyük Depremi de ülkemizin bir deprem ülkesi olduğunun bir kez acı ispatı olmuştur. Böylesi büyük yıkımlarda da ilk akla gelen pratik ve etkin çözümlerin başında ek vergi uygulamalarıdır. 17 Ağustos 1999 ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul ve Düzce illerinde meydana gelen Marmara Depremleri, aynı zamanda felaket bölgesine komşu illerdeki vatandaşlar da dâhil olmak üzere çok sayıda kişiyi etkilemiş maddi ve manevi büyük zararlar meydana getirmiştir. Söz konusu depremlerde mağduriyet yaşanan bölgelerdeki zararların giderilmesi, kişilerin günlük hayatın gereklerine mümkün olduğunca hızlı biçimde uyumunun sağlanması, kısa zamanda normal yaşam koşullarına dönüşümün gerçekleştirilebilmesi amacıyla vergisel uygulamalara ağırlık verilmiştir. Devlet bütçesi içinde kamu gelirlerinin yaklaşık %15'ine yakın bir bölümünün elde edildiği bir bölge olan Marmara Bölgesi meydana gelen deprem felaketi dolayısıyla oluşan gelir kaybının finansmanı için dönem hükümetince yeni mali kaynak arayışında ek vergilerin uygulanmaya başlanması bir zorunluluk haline gelmiştir. 1999 yılında uygulanmak zorunlu hale gelen bu vergilere halk arasında "*deprem vergileri*" adı verilmiştir. Büyük Marmara Depremleri sonrası, 23 Ekim ve 9 Kasım 2011 Van, 24 Ocak 2020 Elazığ ve 30 Ekim 2020 İzmir deprem nedeniyle yaşanan sorunların çözümünde vergisel açıdan ek vergi benzeri uygulamalar yapılmaksızın felaketin zararları dönem bütçeleri içinde veya vergi dışı kaynaklarla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak, 6 Şubat 2023'deki 11 ili etkileyen yüzyılın en büyük depremi olan Büyük Deprem, ülke ekonomisinde sosyo-ekonomik-mali yönden büyük hasarlara neden olduğundan felaketten kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesi için yine ek vergilere başvurulmasını gerekli hale getirmiştir (Hayrullahoğlu, 2022: 105).

2. 1. 1999 Marmara Depreminin Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Genel Görünümü

1998 yılı başından itibaren Türk ekonomisi, Asya ve Rusya ekonomik krizlerinin de etkisiyle önemli ölçüde durgunluğa girmeye başlamıştır. Özellikle 1999 yılının ikinci yarısında yaşanan deprem felaketi ile ekonomik kriz daha da derinlik kazanmıştır. Bu döneme ilişkin makroekonomik göstergelerde; reel faiz oranlarının sürdürülemez düzeylerde yüksek olması, kamu finansmanı dengesinin önemli ölçüde bozulması, iç ve dış borç stokunun hızla artması, enflasyonun tekrar yükselmesi ve benzeri nedenlerle GSMH'da %6,1 gibi önemli bir oranda daralma görülmüştür. Türkiye ekonomisi İkinci Dünya Savaşı yıllarından 90'lı yılların sonuna yakın geçen yıllar boyunca en büyük küçülmeyi bu dönemde yaşamıştır (Armağan, 200: 11). Ayrıca, Türk ekonomisinde yaşanan tüm bu olumsuzluklara ilave olarak 1999 Marmara ve Düzce depremleri de ülkemiz üzerinde sosyo-ekonomik açıdan büyük bir yıkım oluşturmuştur. Özellikle Türkiye ekonomisinde GSMH içinde % 34,7, sanayi katma değeri içinde de % 46,7 oranında paya sahip olan illerde yıkıcı etkiler bırakan deprem ekonomi üzerinde de büyük bir deprem oluşturmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının 2001 yılına ait yayınladığı verilerde; depremin sermaye birikimi ve milli hasılada da 9-13 milyar dolar

civarında hasar meydana getirdiği, kamu finansmanı üzerindeki yükünün de 6,2 milyar dolar olduğu belirtilmiştir. Yine, Dünya Bankası ve Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği(TUSİAD) tarafından yapılan çalışmada Marmara ve Düzce depremlerinin maksimum maliyetinin 9 milyar, DPT ve Dünya Bankasına göre ise Türkiye ekonomisine maliyeti yaklaşık 13 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir.

Depremin büyüme üzerindeki etkisi; 1999 yılı için %1 seviyesinde küçülme meydana getirmiş olmakla birlikte 2000 yılında deprem sonrası alınan önlemler ve yeniden yapılanma kapsamında gerçekleştirilen harcamalar sonucu % 1,5 düzeyinde büyüme şeklinde gerçekleşmiştir. Depremlerin genel fiyatlar üzerindeki etkisi bakımından, kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü ve bölgedeki satın alma gücündeki azalma nedeniyle 1999 yılı negatif büyümenin gerçekleştiği bir yıl olmuştur. 2000 yılında yeniden yapılanma harcamalarındaki artışla birlikte fiyatlar genel seviyesindeki artış hızının yükseldiği görülmüştür.

Türkiye'nin en sanayileşmiş bölgesinde meydana gelmiş olan 1999 Marmara ve Düzce depremleri; ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi, enflasyon ve Merkez Bankası rezervleri üzerinde olumsuz etkilerinin yanında aynı zamanda vergi gelirlerinin de azalmasına yol açmıştır. Mali açıdan depremler nedeniyle yapılan vergi ertelemeleri ve vergi kayıpları yaklaşık bütçe üzerinde 270,2 milyar TL'ye civarında yük meydana getirmiştir. DPT tarafından yapılan tespitlerde 2001 yılında tahsil edilemeyen gelirleri arasında; 67 milyon TL Gelir Vergisinden, 38,5 milyon TL Kurumlar Vergisi'nden, 758 milyon TL Motorlu Taşıtlar Vergisi'nden, 150 milyon TL Dahilde alınan Katma Değer Vergisi'nden, Banka Sigorta Muamele Vergisi'nden 2.189 milyon TL, Damga Vergisi'nden 7.268 milyon TL ve 4,5 milyon TL de Harçlar yer almıştır. Depremlerin oluşturduğu olumsuzlukları giderilmesine ilişkin yapılan harcamalar toplam kamu harcamalarını artırmış ve bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. DPT'nin 2001 yılına ilişkin yayımladığı verilerde; 2000 yılında özellikle acil kurtarma, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma gibi amaçlarla yapılan harcamalar içinde prefabrik konut inşaatları için 53 milyon TL, tam hasarlı binaların yapımına 1.050 milyon TL, orta hasarlı binaların yapım ve onarımı amacıyla 460 milyon TL, okul, yurt, üniversite binaları ile spor tesisleri yapım ve onarımında kullanılmak üzere 33 milyon TL tahsis edilmiştir. Ayrıca, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne 11 milyon TL, kara yollarının bakım ve onarımına 80 milyon TL, tesislerin yapım, onarım ve diğer giderleri için 23 milyon TL, çalışanların ödenek, yolluk, fazla çalışma ücretleri ve tedavi yardımları için 41 milyon TL, diğer kamu kurumlarının yıkılan ve hasar gören binalarının yapım ve onarımı için 10 milyon TL olmak üzere toplam 1.761 milyar TL'lik ek ödenek verilmesi nedeniyle kamu harcamalarında önemli bir artış yapılmıştır.2001 yılı DPT faaliyet raporunda Marmara depreminin genel bütçe içinde toplam 2.031 milyar TL'lik bir maliyet oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca, 1999 Marmara Depremlerinin toplam kamu finansmanına maliyetinin de 2.796 milyar TL (kamu bankalarına 305 milyar TL, KİT'lere 192 milyar TL, sosyal güvenlik kuruluşlarına 73 milyar TL, mahalli idarelere 133 milyar TL, fonlara ise 60 milyar TL) olduğu tespiti yapılmıştır. Büyük Marmara ve Düzce depremleri nedeniyle kamu harcamalarında artışa rağmen kamu gelirlerinde önemli düşüşlere neden olmuş ve bütçe açığı görülmüştür. Vergi gelirlerindeki kaybın giderilmesi için "Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Depremin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması" hakkında vergi yasası ile meydana gelen bütçe açığı azaltılmaya çalışılmıştır (Akar, 2013: 2000).

2.2. 1999 Deprem Vergilerinden Ek Vergilerin Mali Yönü

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999'da Marmara Bölgesi ve civarında meydana gelen depremler sonrası yaşanan sorunların çözümüne yönelik alınan mali önlemler kapsamında olağanüstü bütçe ile ve yeni vergilerin uygulanması öngörülmüş ve 26.11.1999 tarihi ve 4481 sayılı Kanun ile deprem vergileri uygulanmasına karar verilmiştir. Çıkarılan Deprem Vergileri Kanunu'na göre Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi mükelleflerini hedefleyen " Ek Gelir ve Ek Kurumlar Vergisi " ile " Ek Emlak Vergisi ", " Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi " ne ilişkin değişiklik ile "Özel İletişim Vergisi "," Özel İşlem Vergisi " ve "Faiz Vergisi" adı altında yeni vergiler ihdas edilmiştir.Ayrıca, gayrimenkul sermaye ve serbest meslek kazançları üzerine uygulanan stopaj (tevkifat) oranı %15'ten %20'ye çıkarılmıştır.Faiz ve repo gelirlerine uygulanan stopaj oranının %2 puan artırılması ve ücret gelirlerinin vergi dilimleri ve özel istisna miktarları artışının hedeflenen enflasyon oranıyla sınırlandırılması suretiyle vergi gelirlerinde %03 oranında artış sağlanmak istenmiştir. Dolaylı vergilere ilişkin de standart %15 olan KDV oranı da %18'e yükseltilmiştir (Armağan, 2004:129).

1999 yılında yaşanan deprem felaketlerine rağmen deprem vergisi uygulamaları sayesinde bütçe dengesi açısından genel olarak yıl boyunca düşük bir bütçe performansından dolayı tahmin edilen bozulmanın çok yüksek olacağı beklentisi kırılmıştır. 1999 mali yılında bütçe gelirleri beklenenden 1 trilyon TL'lik fazlalıkla 19 katrilyon TL. 'ye ulaşmıştır. Bütçe giderleri ise 28 katrilyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 26 Kasım'da çıkarılan deprem vergileri sayesinde toplanan ek vergi gelirleri sayesinde bütçe mali performansının yükselmesiyle yılsonunda, toplam vergi gelirlerinde yıllık reel artış % 3,6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı Ocak ayı bütçe gerçekleşmeleri uygulanan istikrar programı açışından umut verici olmuştur. 12 aylık temelde bütçe açığı sabit fiyatlarla azalma eğilimine girmiştir. Bütçe gelirleri bir önceki yılın aynı dönemine göre reel % 20,5 oranında artarken, faiz ödemelerinin reel olarak % 57,6 oranımda artmasına rağmen, bütçe harcamaları reel olarak % 13,7 oranında artmıştır. Ocak ayında deprem vergilerinden toplanan gelirin 234,8 trilyon TL. 'ye ulaşması ile bütçe gelirlerinde önemli ölçüde artış sağlamıştır. Deprem vergilerine ilişkin yapılan düzenlemeler kapsamında KDV oranlarının artırılması ve artan akaryakıt fiyatlarıyla Akaryakıt Tüketim Vergisi tahsilatının hızlanması, vergi gelirleri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Genel bütçe gelirleri üzerinde olumlu etkisi olan en önemli gelişme de 2000 yılındaki vergileme ile ilgili yapılan değişikler kapsamında Gelir, Kurumlar, Motorlu Taşıtlar, Emlak Vergisi gibi gelir ve servet üzerinden alınan olağanüstü deprem vergilerinden kaynaklanmıştır. "Ek vergi", "deprem vergisi" adı altında bir defaya mahsus alınacağı bildirilen bu vergilerin bir kısmının daha sonra kalıcı hale getirilirken bazılarına ilişkin gösterilen tepkiler nedeniyle bu vergilerin kaldırılması gerekmiştir. Bir yandan ek vergi uygulamalarının kaldırılmasıyla oluşan gelir kaybının giderilmesi ve bütçe gelirlerinde artış sağlanması amacıyla yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Anayasa'nın 73. maddesinde belirtildiği üzere vergi oranları, muafiyet ve istisna uygulamaları hakkında değişiklik yapma yetkisine sahip olan tek organ olan Bakanlar Kurulu'nca yeniden değerleme oranını % 56'ya çıkarmak suretiyle vergi gelirlerinin artış sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, 4605 sayılı kanun ile vergi tekniği açısından 2000 yılı itibarıyla sonlandırılması öngörülen Özel İletişim Vergisi ile Özel İşlem Vergisi ve eğitime katkı payı adı altında alınan vergilerin uygulanma süresinin de 2002 yılı sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir (Çalkın, 2003; 105-106).

Yine, 2000 yılı ortalarında hükümet, otogaz olarak bilinen LPG'nin KDV'sini % 17'den % 40'a yükseltmiştir. 05.07.2000 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile otogaz istasyonlarındaki LPG satışlarına uygulanan KDV oranını % 40'a, LPG'li taşıtların teknik muayene harçlarını da 20

kat artırılmıştır. Bu düzenleme, taşıtların LPG'li sisteme dönüşümünü önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Ancak, LPG'li taşıtlara ilişkin teknik muayene harcını 20 kat artıran Bakanlar Kurulu Kararı,Danıştay tarafından durdurulunca,bu kez yasal düzenleme yolu ile LPG kullanımı engellenmeye çalışılmıştır.Bu amaçla, 23.11.2000 tarihinde çıkartılan 4605 Sayılı Kanunla,Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanununda değişiklik yapılarak, bu verginin;yakıt türleri veya kullanım amaçları kibarıyla 20 kata kadar artırılması yetkisi Bakanlar Kuruluna verilmiştir.Bakanlar Kurulu bu yetkisini kullanarak, 08.12. 2000 tarihli kararı ile 2001 yılından itibaren geçerli olmak üzere, yakıt türü LPG'li olan taşıtlardan alınacak Motorlu Taşıtlar Vergine araç yaş ve ağırlıklarına göre 4 kat ile 0,5 kat arasında değişen ölçülerde ilavelerin yapılması hükme bağlanmıştır (Pehlivan, 2001).

2.3. 1999 Deprem Vergilerinden Ek Vergilerin Hukuki Yönü

Marmara depremlerinin yol açtığı ekonomik kayıpları gidermeye yönelik çıkarılan 4481 sayılı kanun 7 bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm Ek Gelir ve Ek Kurumlar Vergisi, ikinci bölüm Ek Emlak Vergisi, üçüncü bölüm Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi, dördüncü bölüm Özel İletişim Vergisi, beşinci bölüm diğer yükümlülükler kapsamında Özel İşlem Vergisi, altıncı bölüm ortak hükümler, yedinci bölüm de diğer hükümlerle ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. İlgili bölümlere ilişkin kısa değerlendirme yapıldığında:

-*Gelir unsurları üzerinden alınan Gelir ve Kurumlar Vergisi'nde* 1998 mali yılında beyan edilen kazançlara ait matrah üzerinde %5 ek gelir ve kurumlar vergisi alınmasına karar verilmiştir. Ancak depremden etkilenen Marmara Bölgesi'nde bulunan Sakarya, Kocaeli, Bolu ve Yalova illerinin merkez ve ilçelerindeki kurumlar ve gelir vergisi mükellefleri ile depremde yakınlarını kaybedenler için bu ek vergide muafiyet hakkı tanınmıştır (4481 sayılı Kanun m.1-5),

-*Servet üzerinden alınan vergilerden Motorlu Taşıtlar Vergisi ile Emlak Vergisi'nden* de ikinci bir kez daha vergi alınması kararı kapsamında; Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin 1999 yılı için tahakkuk ettirilen motorlu taşıtlar vergisi tutarı kadar ek vergi alınması, Ek Emlak Vergisi'nin ise 1999 yılı matrahı üzerinden alınmasına karar verilmiştir. Her iki vergiye ilişkin yükümlülükten depremzedeler vergiden muaf edilmişlerdir. Yine, depremde yaşamını yitirenlerin mirasçılarına da Veraset Ve İntikal Vergisi'ne ilişkin istisna uygulanması getirilmiştir(4481 sayılı Kanun m.6-7).

-*Harcama ve Muameleler üzerinden alınan vergilerden*[6] de deprem vergisi olarak Özel İletişim Vergisi ve Özel İşlem Vergisi adı altında 31.12.2003 tarihine kadar uygulanmak üzere iki yeni verginin konulduğu görülmüştür (4481 sayılı Kanun m. 8-9). Yine, deprem vergisi olarak bilinen vergilerin ihdas edilmelerine ilişkin Plan ve Bütçe Komisyonunda kabul edilen gerekçe

[6] Verginin kanunen mükellefi (kanuni mükellefiyet hali),bahse konu hizmetin ifasında bulunanlar iken bu hizmetleri talep edenler (yararlananlar) de verginin fiili mükellefi (yüklenicileri) olmaktadırlar. Özel İşlem Vergisi iki ayrı konu üzerinden alınmış bir vergi olup birinci vergi konusunu; eğitime katkı payı olarak alınan işlemler ve kâğıtlar için ödenen eğitime katkı payı tutarı oluşturmakta, katkı payı tutarı kadar ayrıca vergi alınmıştır. İkinci vergi konusu da vadeli döviz tevdiat ve vadeli mevduat hesabı ile özel finans kurumlarınca açılan katılma hesabı sahiplerinden her bir hesap için her vade sonunda, bankalar ve özel finans kurumlarınca gerçekleştirilen işlemlerdir. Özel İletişim Vergisi adı altında da cep telefonu operatörlerinin sunduğu tesis, nakil, haberleşme ve devir hizmetleri üzerinden %25 oranında alınan bir vergidir.

metninde faiz vergisi ile ilgili herhangi bir açıklama olmamasına rağmen, 4481 sayılı kanunun 16. maddesiyle Faiz Vergisi yürürlüğe girmiştir. Özellikle IMF ile yapılan görüşmelerden sonra birçok kesimde çıkması beklenen faiz vergisi söz konusu depremin yol açtığı ekonomik kayıpların giderilmesi amacıyla ihdas edilmiş bir vergidir.Bu vergi uygulamasıyla hem depremlerin neden olduğu nakit gereksiniminin özellikle finans kesiminden sağlanması hem de sosyal bazı dengesizliklerin kısmen de olsa giderilmesi amaçlanmıştır (Armağan,2004: 157).

Yeni vergi uygulaması olarak Türk Vergi Sistemine dahil edilen Özel İletişim Vergisi, uygulama süresi bitince geçici vergi olmaktan çıkarılmış, kapsamı da genişletilerek kalıcı vergi haline dönüştürülmüştür. Türk Vergi Sistemi'nde geçici vergi niteliğinde uygulanan Özel İletişim Vergisi'nin daha sonra sürekli hale getirilmesi, Peacock-Wiseman'ın tarafından literatüre giren "sıçrama tezi"ni destekleyen ve doğrulayan önemli bir örnek olmuştur (Ünsal, 2016:11-12).

1999 Marmara Depremleri sonrası yapılan vergisel düzenlemelerin karakteristik yapısını faiz vergisi ve özel işlem vergisi dışında genellikle dolaysız vergiler oluşturmuştur. Vergi tekniği itibarıyla bu tercihin nedeni; dolaylı vergilerin cari yıl içi kesinleşmemiş vergiler olmasının felaketten oluşan zararları karşılamada yetersiz kalacağı, dolaysız vergilerden Gelir ve Kurumlar Vergisi'nin ise bir önceki yıl kazançlarından hesaplandığı ve kesin ödenecek miktarının önceden bilinir olmasıdır. Öyle ki, yapılan vergisel düzenlemelerde beyannameli ve kolay erişilebilir kaynaklar üzerinden hareket edildiği ve amaca uygun şekilde sonuçların alındığı, 1999 yılı vergi gelirleri içinde %45'inin "Ek Gelir ve Ek Kurumlar Vergisi" hasılatından görülmüştür (Çalkın, 2003; 107).

Ancak, 4481 sayılı kanun ile kamu kaynak arayışında olumlu ve önemli sonuçlar alınmasına rağmen vergileme ilkeleri ve anayasal boyutuyla bazı sakıncalı durumların var olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır. Deprem vergilerine ilişkin yapılan başlıca eleştiriler;

- Ek vergilerinin belli vergiler (gelir, kurumlar, emlak, motorlu taşıtlar vergisi gibi) üzerine uygulanmasının genellik ilkesini,

- Ek vergi uygulamalarıyla vergi yükünün belirli bireylere ve kesimlere yüklenmiş olmasının vergi yükü dağılımında ödeme gücü ve adalet ilkesini,

- Ek vergisel düzenlemelerin kişilerin gelecek planlarını yürürlükteki vergi yasalarına göre yaptıkları için sonradan çıkarılan yasalarla geçmiş dönemleri kapsamasının belirlilik ilkesini,

- Ek vergilerin, vergilendirme dönemi esası, kanunların ileriye yürütülmesi ve geriye yürütülmemesi esası ile muhasebenin temel ilkelerinden dönemsellik ilkesini zedelediği,

- Vergi yükünde artışa neden olan bu tür uygulamaların aynı zamanda vergileme karşısında kişilerin devlete ve hukuk düzenine olan güvenini azaltma tehlikesi içereceği şeklinde olmuştur.

Söz konusu eleştirilere dayanarak 4481 sayılı kanun kapsamında bazı maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne yapılan iptal davası başvurusunda; ek gelir ve ek kurumlar vergisi hakkında, "*Kanun'un genel gerekçesinde de belirtildiği gibi deprem nedeniyle oluşan ekonomik kayıpların giderilmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanması gibi sosyal ve ekonomik koşulların zorunlu kıldığı nedenlerle, ek vergi getirilmesinde kamu yararının gözetildiği açıktır. 1998 yılına ait gelir ve kurumlar vergisi hesaplanırken mükelleflerin özel durumları ve mali güçleri gözetilmiş olduğundan, dava konusu kuralla getirilen aynı yıla ilişkin ek vergilendirmede, mali güce göre vergilendirme ve vergi yükünün adaletli dağılımı ilkelerinin esas alınmadığı ileri sürülemez.*" , ek emlak vergisi ve ek motorlu taşıtlar vergisi getirilmesine ilişkin hükümleri de kamu yararının gözetildiği gerekçesi ile Anayasa'ya aykırı bulunmamıştır.Özel işlem vergisini düzenleyen 9.

maddesi sonradan değiştirildiğinden dolayı bu konuda karar verilmesine yer olmadığı kararlaştırılmıştır (Aslanpınar, 2013:302).

2.4. 6 Şubat 2023 Büyük Depreminin Sosyo-ekonomik Etkilerinin Genel Görünümü

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli (7,7 ve 7,6 şiddetinde gerçekleşen) asrın felaketi olarak nitelendirilen büyük bir depremin etki alanı Kahramanmaraş, Hatay, Malatya, Adıyaman, Adana, Osmaniye, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Kilis, Elazığ olmak üzere 11 ile yayılmıştır. Geniş çaplı yıkıma sebebiyet veren deprem sonrasında uluslararası yardıma ihtiyaç duyulduğu ilan edilmiştir. AFAD'ın Türkiye Afet Müdahale Planı'ndaki en üst düzey olan ve "Uluslararası desteğe ihtiyaç duyulduğu" anlamına gelen "4'üncü seviyede" alarm verilmesiyle Türkiye için dünya genelinde yardımlar yapılmaya başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise Türkiye'yi sarsan deprem nedeniyle "3. seviye acil durum" ilan etmiştir. En yüksek acil durum olarak değerlendirilen bu durum WHO'nun kurum çapındaki varlıklarının seferber edilmesi anlamına gelmektedir (Aydınbaş, 2023:193).

Büyük deprem felaketi sonrasında Dünya Bankası'nca yaşanan felaketin boyutlarının tespitine ilişkin hazırlanıp 20 Şubat 2023 tarihinde yayımladığı değerlendirme raporunda; depremlerin maliyeti tahminen 2021 yılı GSYH'nin %4'ü olan 34.2 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Toplam tahmini maliyet tutarının konutlarda 18 milyar dolar, konut dışı binalarda 9.7 milyar dolar ve kalan 6.4 milyar doların da altyapıdaki hasarlardan oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca, raporda depremle ilgili belirtilen tahmini hasar maliyetinin sadece maddi-fiziki hasarları kapsadığı, acil durum müdahale maliyetleri, insani yardım ve üretimin aksaması, satışlarda azalama gibi dolaylı- ikincil etkilerine ilişkin maliyetlerin yer almadığına da vurgu yapılmıştır.

16 Şubat 2023'te Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın(EBRD) yayımladığı bir raporda da kurtarma çalışmalarına ilişkin faaliyetlerin sürmesinden kaynaklanan ve önemli düzeydeki belirsizliklere rağmen deprem felaketinin 2023 yılına ilişkin öngörülen büyüme oranındaki negatif etkisinin 1 puanlık bir düşüş şeklinde olacağı tahmini yapılmıştır. Büyüme açısından özellikle depremin yılın ilk aylarında meydana gelmiş olması, yıl içinde gelecek aylarda yapılması gereken yeniden inşa sürecinde depremin ekonomi üzerindeki negatif etkilerini büyük ölçüde azaltabileceği ve dengeleyebileceği belirtilmiştir. EBRD Türkiye Direktörü'nün katıldığı bir programda, deprem sonrası yeniden inşanın maliyetinin de yaklaşık 100 milyar dolar civarında olacağını ifade edilmiştir.

10 Şubat 2023 tarihinde Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu'nun (TÜRKONFED)yayımladığı "2023 Kahramanmaraş Depremi Afet Ön Değerlendirme Durum Raporu"nda; 6 Şubat 2023 depreminin ülke ekonomisine toplam maliyetinin 84.06 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmiştir. Depremden kaynaklanan ekonomik kaybın 70.75 milyar dolar konut zararından, 10.4 milyar dolar milli gelir kaybından ve 2.91 milyar dolar işgünü kaybından oluştuğuna vurgu yapılmıştır.

Mahfi Eğilmez'e ait olan "Depremlerin Ekonomiye Etkisi" ile ilgili 23 Şubat 2023 tarihli bir yazıda; "11 ilde etkili olan depremin neden olduğu haşarıların ekonominin genelinde yaratacağı etkilerin direkt maliyetinin 48.7 milyar dolar, bu tutarın 46.2 milyar dolarının bölgenin yeniden inşası, 2.5 milyar dolarlık kısmının da yapılacak nakdi yardımlardan oluşacağı, ekonominin geneline olan etkisinin de GSYH'de 25 milyar dolar, ihracatta 7 milyar dolar ve vergi gelirlerinde ise 3 milyar dolar olmak üzere toplam 35 milyar dolar bir azalma meydana getireceği ve depremin doğrudan ve dolaylı etkisinin de yaklaşık 84 milyar dolar olacağı" tahmininde bulunulmuştur.

15 Şubat 2023 tarihinde gerek yurt içi gerekse yurt dışından 213 televizyon kanalı ile 562 radyo tarafından yapılan ortak yayında 'Türkiye Tek Yürek' kampanyası kapsamında afet bölgesinde deprem felaketinin neden olduğu hasar ve zararların giderilmesine katkı amaçlı gerçekleştirilen yardım organizasyonunda yaklaşık 116 milyar TL yardım toplanmıştır. Ayrıca, ülkemizin önde gelen birçok büyük şirketi, deprem sonrası en önemli sorun olan barınma ihtiyacının giderilmesi için konteyner kent kurulumları ve kalıcı konut inşasına yönelik taahhütlerde bulunmuşlardır. Deprem felaketinden meydana gelen hasar, zarar ve yıkımın ortadan kaldırılmasına ilişkin ülke genelinde gerçekleştirilen toplam yardım tutarı yaklaşık 120 milyar TL (yaklaşık 6.5 milyar dolar) civarında gerçekleşmiştir. Bu bağış ve yardımlar sayesinde depremin oluşturduğu hasarın tahmini maliyetinin yaklaşık %10'ununu oluşturmuştur. Ancak, vergi tekniği ve sistemi açısından deprem dolayısıyla yapılan yardımların vergi matrahından düşülebileceğinin hesaplanması halinde gerçek bağış ve yardım miktarını gösteren rakamın tahmini rakamdan daha düşük olduğu söylenebilir. Bu nedenle depremin maliyetinin önemli kısmının özellikle devlet tarafından kamu finansmanı biçiminde karşılanmasının zorunlu hale gelmesi nedeniyle gereği maliye politikası araçlarından ek vergi uygulaması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Şen, 2023: 41-47).

Depreminin ekonomik büyümeye etkisinin 2023 yılında 1,2 puanlık bir küçülme şeklinde gerçekleşeceği beklenmektedir. Deprem sonrası ilk verilerden yararlanılarak yapılan ön çalışmalarda, ekonomik büyümenin 2023 yılında%3 civarında olacağı yönündedir. 2024 yılında ise deprem sonrası yürütülen inşaat faaliyetlerinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumlu etkisine rağmen beklenen makrofinansal düzeltmeyle beraber ekonominin %2,8 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir. Büyüme üzerindeki riskler, deprem bölgesinin yeniden inşaat sürecinin hızının yanı sıra Türkiye'nin bu dönemde izleyeceği ekonomi politikalarıyla dış finansmana erişim imkanına bağlı olarak geniş bir bantta değişiklik göstereceği beklenmektedir (Özüdoğru, 2023:3).

6 Şubat 2023 tarihli doğal afet nitelikli büyük depremler sonucunda da tıpkı 1999 büyük Marmara depreminde olduğu gibi deprem vergileri uygulaması kapsamında 7440 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 9 Mart 2023 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiş ve 12 Mart 2023 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun çıkarılış gerekçesi deprem dolayısıyla genel bütçede oluşan açığın ek vergi geliri ile karşılanması olmuştur (Yüce, 2023).

7440 sayılı kanunun "Diğer Hükümler" kenar başlıklı 10. maddesinin 27.fıkrası ile getirilen "ek vergi" kapsamında; "*yalnızca kurumlar vergisi mükelleflerinden alınacağı, ek verginin 2022 yılına ilişkin kurumlar vergisi beyannamesinde gösterilen kurum kazancından indirim konusu yapılan istisna ve indirim tutarları ile indirimli kurumlar vergisine tabi matrahlar üzerinden %10 oranı ile hesaplanacağı, ek verginin dönem kazancı ile ilişkilendirilmeyerek,kurumlar vergisi matrahının oluşmaması durumunda dahi yararlanılan istisna ve/veya indirim tutarı üzerinden hesaplanacağı, Ek vergi oranının bazı hallerde%5 olacağı ile bazı konularda %5 orana tabi olan istisnalar getirildiği"*hususunda ifadeler yer almıştır (Consulta, 2023,Vergi Sirküleri, 2023/047).

Hesaplanacak ek verginin ilk taksiti kurumlar vergisinin ödeme süresi içinde (Nisan), ikinci taksiti bu süreyi takip eden dördüncü ayda (Ağustos) ödenmesi öngörülmüştür. Özel hesap dönemi tayin edilen mükelleflerde bu vergiyi, 2023 yılı içinde sona eren hesap dönemi için verilmesi gereken beyannamelerde gösterilmek suretiyle uygulanacak ve bu vergi **gider ve indirim olarak dikkate alınamayacak** ve hiçbir vergiden **mahsup edilemeyeceği hükme bağlanmıştır** (Deloitte, Vergi Sirküleri, 2023/39).

Ayrıca, 14.07.2023 kabul tarihli ve 7456 sayılı "6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası İle Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile ek vergi uygulanması getirilmiştir. İlgili kanunun 1. maddesinde 9 fıkra halinde düzenlenen "ek motorlu taşıtlar vergisi" uygulamasına ilişkin hükümler şöyledir:

"18/2/1963 tarihli ve 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanununun 5. 6. ve geçici 8. maddelerinde yer alan (I), (I/A), (II) ve (IV) sayılı tarifelere göre vergiye tabi olan ve bu Kanunun yayımı tarihinde ilgili sicilde kayıt ve tescilli bulunan taşıtlar ile bu Kanunun yayımı tarihinden 31/12/2023 tarihine kadar ilgili sicillere ilk defa kayıt ve tescil edilecek olan taşıtlar, bir defaya mahsus olmak üzere, 2023 yılı için tahakkuk ettirilen motorlu taşıtlar vergisi tutarı kadar ek motorlu taşıtlar vergisine tabidir.

- Ek motorlu taşıtlar vergisi, taşıtların kayıt ve tescilinin yapıldığı yerin vergi dairesi tarafından bu Kanunun yayımı tarihinde, bu tarihten 31/12/2023 tarihine kadar ilgili sicillere ilk defa kayıt ve tescil edilecek olan taşıtlar için kayıt ve tescilin yapıldığı tarihte tahakkuk ettirilmiş ve tebliğ edilmiş sayılır.

- Ek motorlu taşıtlar vergisinin mükellefi, bu Kanunun yayımı tarihi itibarıyla 197 sayılı Kanun kapsamında motorlu taşıtlar vergisi mükellefi olanlar ile bu Kanunun yayımı tarihinden 31/12/2023 tarihine kadar ilgili sicillere ilk defa kayıt ve tescil edilen taşıtların sahibi olan gerçek ve tüzel kişilerdir.

- 197 sayılı Kanunun 4. maddesinde yer alan istisnalar, ek motorlu taşıtlar vergisi için de uygulanır. 6/2/2023 tarihinde Kahramanmaraş ilinde meydana gelen depremler nedeniyle Hazine ve Maliye Bakanlığınca 4/1/1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 15. maddesi kapsamında mücbir sebep hâli ilan edilen yerlerde; deprem tarihi itibarıyla kayıt ve tescilli olan taşıtlar, deprem nedeniyle yıkılan veya ağır ya da orta hasarlı hâle gelen binaların maliklerine ait taşıtlar, depremlerde ağır hasar görerek kullanılamaz duruma gelen taşıtlar ile deprem nedeniyle eşi veya birinci derece kan hısımlarından birini kaybeden mükelleflere ait taşıtlar ek motorlu taşıtlar vergisinden müstesnadır.

- Bu Kanunun yayımlandığı tarihte ilgili sicillere kayıt ve tescil edilmiş olan taşıtlara ilişkin ek motorlu taşıtlar vergisi, birinci taksiti bu Kanunun yayımlandığı ayı izleyen ayın sonuna kadar, ikinci taksiti 2023 yılının Kasım ayı sonuna kadar olmak üzere iki eşit taksitte; bu Kanunun yayımı tarihi ila 31/12/2023 tarihleri arasında ilgili sicillere ilk defa kayıt ve tescil edilecek olan taşıtlara ilişkin ek motorlu taşıtlar vergisi ise bu taşıtların motorlu taşıtlar vergisi ile birlikte peşin olarak ödenir.

- 197 sayılı Kanunun 13. maddesi hükümleri ek motorlu taşıtlar vergisi hakkında da uygulanır. Ek motorlu taşıtlar vergisi ödenmeden, trafikten çekme, hurdaya çıkarma ve yurt dışına çıkarma nedeniyle tescil kaydı kapatma işlemi yapılamaz.

- Bu maddeye göre tahsil edilen ek motorlu taşıtlar vergisi genel bütçe geliri olarak kaydedilir ve 2/7/2008 tarihli ve 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun ile diğer kanunlara göre mahallî idarelere verilecek payların hesabında dikkate alınmaz.

- Ek motorlu taşıtlar vergisine ilişkin olarak bu maddede hüküm bulunmayan hâllerde, 197 sayılı Kanun hükümleri uygulanır.

- Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkilidir" (32249 Sayılı Resmi Gazete, 2023).

Sonuç

Olağanüstü dönemlerde gereksinim duyulan kamu finansmanında etki ve sonuçlarının hızlı bir şekilde alınabilme özelliği ile tercih edilen vergi politikası araçlarından ek vergi uygulamaları, halk arasında genellikle meydana gelen felaketle adlandırılmaktadır. Yerkürenin jeofizik yapısı bakımından deprem kuşağında bulunan ve yıkıcı büyük depremlerin yaşandığı ülkemizde son 20-25 yıl içinde can ve mal kaybına neden olan büyük depremler yaşanmış, depremin oluşturduğu zararların karşılanması için uygulanan ek vergilere de "deprem vergisi" denilmiştir. Her deprem sonrası mutlaka bir deprem vergisi uygulanması söz konusu olmamakla birlikte etki ve boyutu ve uğranılan zararın ülke ekonomisinde makroekonomik dengeleri bozucu olması halinde ek vergi uygulamaları yapılmıştır. Örneğin son yıllarda yaşanan Van, Elazığ ve İzmir depremlerinde yerel ve bölgesel açıdan meydana gelen can ve mal kayıplarının da önemli boyutta olmasına rağmen ülke ekonomisi ve kamu maliyesi açısından olağanüstü hal ilanını gerektiren bir durum olmadığı için mevcut bütçe olanakları içinde depreme ilişkin hasarların karşılanmasına çalışılmıştır. Ancak, 1999 Büyük Marmara Depremleri ile 6 Şubat 2023 Büyük Depremleri ülkemizde yerel ve bölgesel boyutun çok üstünde ulusal boyutta milli ekonomideki tüm dengeleri etkilediği için bu felaketler sonrası olağanüstü hal ilanı gerekli olmuş ve maliye politikasının araçlarından ek vergi uygulamaları başta olmak üzere vergi oranlarının artırılması, yeni vergilerin ihdası söz konusu olmuştur.

Özellikle 1999 Büyük Marmara Depremleri sonu uygulanan ve halk arasında "deprem vergileri" olarak adlandırılan vergiler; gelir, kurumlar, emlak, motorlu taşıtlar vergisi gibi mevcut uygulanan gelir ve servet vergilerinden aynı dönemde ödenen vergi tutarları kadar ilave olarak alınması yanı sıra özel iletişim vergisi ve özel işlem vergisi olarak iki yeni verginin ihdasını içermektedir. Bu döneme ilişkin alınan vergisel önlemlerin konu bakımından geniş kapsamlı olmasının nedeni deprem felaketinin meydana getirdiği zararlar kadar 1998 Asya ve Rusya Krizi etkisi ile ülkemizde yaşanan siyasal çalkantı sonucu meydana gelen olumsuzluklar kamu kesimi mali yapısını zayıflatmış ve ülkenin makroekonomik verilerini olumsuzlaştırdığı bir döneme rastlamasıdır. 4481 sayılı Kanunla, depremde zarar gören vatandaşlar getirilen mali yükümlülüklerin kapsamı dışında bırakılırken, 1999 Marmara Depremleri sonrası uygulanan vergisel önlemler genellik ilkesi açısından 1998 yılı beyan edilen gelir veya kurumlar vergisi matrahları ile söz konusu yılda elde edilen ve belli miktarın üzerindeki ücretler, bina, arsa ve araziler, motorlu taşıtlar ile cep telefonları üzerinden tek seferlik ek vergi ödenmesi şeklinde uygulanmıştır. Ayrıca, ilaveten 4306 sayılı "Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkındaki Kanun"un Geçici 1. maddesinin (A) fıkrasında belirtilen işlemler ve kağıtlar için ödenmekte olan eğitime katkı payı tutarı ile aynı tutarda ayrıca özel işlem vergisi alınması da dönem açısından mali kaynak açısından büyük mali kaynak sıkıntısı içinde olunduğunu göstermiştir.

Ülkemizde ek vergi uygulamasına tekrar başvurulması gerekli hale getiren 6 Şubat 2023 Büyük Depremleri ile Marmara Depremleri ile karşılaştırıldığında oluşan hasarlar, kayıplar veya zararların boyutu itibarıyla son felaket, "asrın felaketi" olarak ifade edilse de; milli ekonomide üretim ve tüketim açısından çok büyük paya sahip olan, çok büyük can ve mal kayıpları yaşanan ve 11 ili kapsayan çok geniş bir coğrafyada meydana gelmesine rağmen 1999 yılı mali ve ekonomik verilerine göre ülke ekonomisinin daha iyi konumda olunması nedeniyle ek vergi uygulamalarının kapsamı daha dar tutulduğu görülmüştür. Özellikle depremlerin mali yılın ilk aylarında meydana gelmesi de önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle ek vergilerin kapsamı kısmen dar tutulmuş ve sadece sermaye ve servet üzerinden Ek Kurumlar Vergisi ve Motorlu Taşılar Vergisi alınması yoluna gidilmiştir. Ayrıca, 2023 deprem zararlarının giderilmesinde ek vergilere başvurulsa da yeni bir vergi ihdas

edilmemiştir.Gerek Marmara Depremleri gerekse 6 Şubat Depremleri sorası vergi politikalarında ortak oldukları bir husus, dolaylı ve dolaysız (Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi gibi) vergilerin oranlarının artırılmış olmasıdır.

Deprem vergilerine ilişkin gerek yürürlük öncesi tasarı aşamasında gerekse uygulama sürecinde anayasal açıdan ve vergileme ilkelerine aykırılık yönünden eleştirilmiştir. Bu eleştiriler; mükelleflerin yılın ikinci yarısı sonrası hiç beklemedikleri bir anda ek vergi yasası ile dönem başından geçerli bir takım ilave malî yükle karşılaşmalarının hukuki güvenlik ilkesine aykırılık oluşturduğu şeklindedir. Ayrıca, ek vergilerin ödeme gücünün göstergelerinden gelir, harcama ve servet unsurlarını dikkate alarak çıkarıldığı kabul edilse de tüketim unsuru üzerinde de vergi yükü artırıcı oran artırılmasının devlet açısından kolaycılığa gidilirken ödeme gücü ve adalet ilkesini zedelediği şeklinde yapılmıştır.

Marmara Depremleri ile ilgili uygulanan ek vergilere ilişkin; "Anayasanın 2. maddesi ile ifade edilmiş olan hukuk devletinin gereği olan hukuki güvenlik ilkesi ve 73.maddesinde belirtilen mali güce göre vergilendirme ve vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ilkelerine aykırılıkları iddiası" ile iptal davası açılmış olsa da Anayasa Mahkemesi'nce kamu yararı açısından bu itirazlar haklı görülmemiştir. Özel İşlem Vergisi'ni düzenleyen 9. maddenin ise mükerrer vergilendirmeye neden olduğu gerekçesiyle yapılan iptal talebi de Özel İşlem Vergisini düzenleyen 9. maddesi sonradan değiştirildiğinden dolayı bu konuda karar verilmesine yer olmadığı kararlaştırılmıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan değerlendirmeler ve verilen kararlarda; depremden dolayı meydana gelen sosyo-ekonomik hasarların karşılanması ve toplumsal dayanışmanın sağlanması amacıyla uygulanan ek vergilerde kamu yararının gözetildiği vurgulanarak ek vergi uygulamalarında mali güç, vergi yükünün adaletli dağılımı ilkelerine aykırılığın olmadığı belirtmiştir.

Yine, olağanüstü dönemlerde uygulanan vergisel önlemlerin sonraki olağan dönemlerde de uygulanmasına devam edilir olması "sıçrama tezi" ile ilgili yaklaşımın somut ispatı anlamına gelmektedir. Bu kapsamda ülkemizde uygulanan Özel İletişim Vergisi'nin felaket sonrasında sürekli vergi haline dönüşmesi veya artırılan vergi oranlarının aynen uygulanmaya devam edilmesi sıçrama tezine ilişkin bir örnek oluşturmuştur.

Kaynakça

Akar, S. (2013). Doğal Afetlerin Kamu Maliyesi Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye ABD, https://www.proquest.com/docview/2564172278?pq-origsite=gscholar&fromopenview= true

Akdoğan, A. (1999). Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Akdoğan, A. (2000). Ek veya Geçici Vergi Nitelikli Uygulamalarından Sürekliliği Olan Vergi Düzenlemelerine, Yaklaşım Dergisi, Y. 8, S. 96, Aralık, Ankara.

Aktan, C.C (2018), İktisat Okulları, https://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/anasayfa-iktisat-okulları.htm

Armağan, A. (2004). 1999 Sonrası Türkiye'de Mali İstikrarı sağlamaya Yönelik Ek Vergi Uygulamaları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Aslanpınar, Y. B. (2013). Anayasa Mahkemesi'nin Vergi Ve Benzeri Mali Yükümlülüklere İlişkin Kararlarında Kamu Yararı Ölçütü, TBB Dergisi, http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-104-1252

Aydınbaş, G. (2023). Sosyoekonomik Boyutuyla Türkiye'de Depremler Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Depremi Örneği, Sosyal Bilimlere Çok Yönlü Yaklaşımlar: Tarih, Turizm, Eğitim, Ekonomi, Siyaset ve İletişim, Özgür Yayınları, Gaziantep, https://www.researchgate.net/profile/Uluhan-Kurt/publication/369787844_Bilissel_Ogrenme_Kuramlari_ve_Fen_Bilgisi_Egitimine_YansimalariEgitim_Uygulamalari/links/642c8d9f609c170a13f372c1/Bilissel-Oegrenme-Kuramlari-ve-Fen-Bilgisi-Egitimine-Yansimalari-Egitim-Uygulamalari.pdf#page=186

Canbay, T. (2009).Dünyada Vergileme Anlayışındaki Değişim (Antikçağdan Günümüze), Dora Basın-Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bursa.

Çalkın, V. (2003). Türkiye'de Olağanüstü Dönemlerde Uygulanan Vergi Politikaları, Marmara Universitesi (Turkey) ProQuest Dissertations Publishing, https://www.proquest.com/docview/2595063343?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true

Çomaklı, Ş.E., Koç, F., Yıldırım, K.E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C.4, No: 2, s.63-64, https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/7652/100175 .

Devrim, F. (1998). Kamu Maliyesine Giriş, 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık.

Güneş İ., https://idari.cu.edu.tr/,gunes/kamu/7sv.htm

Hayrullahoğlu, B. (2022). Türkiye'de Deprem Harcamalarının Finansmanı Amacıyla Yürürlüğe Konulan Vergilerin İncelenmesi, Y.2022, C. 9, S.1, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi,https://dergipark.org.tr/tr/pub/makuiibf/issue/68935/836513

Kızılot, Ş. (2014). Şapka, Yaklaşım Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Mutlu, A. (2009) Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/390, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.

Nadaroğlu, Halil (1992). Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Basım yayım Dağıtım A.Ş., Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 8. Baskı, İstanbul.

Özüdoğru, B.A. (2023). 2023 Yılında Gerçekleşen Kahramanmaraş Merkezli Depremin Etkileri Ve Politika Önerileri, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Mart, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1685435726-1.2023_YILINDA_GERCEKLESEN_KAHRAMANMARAS_MERKEZLI_DEPREMININ_ETKILERI_VE_POLITIKA_ONERILERI.pdf

Pehlivan, O. (2001). LPG'li Taşıtlardaki Vergi Artışı Neden Anayasaya Aykırıdır?, https://www.researchgate.net/publication/348560110_LPG'li_Taşitlardaki_Vergi_Artisi_Neden_Anayasaya_Aykiridir

Rıcardo, D. (2001). On The Principles of Political Economy and Taxation, Batoche Books, Kitchener, Ontario, Canada,http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf .

Sağbaş, İ. (2013). Vergi Teorisi, Kalkan Matbaası, Ankara.

Şen, S.(2023). Kahramanmaraş Depremlerinin Ekonomiye Etkisi, Diplomasi Ve Strateji Dergisi, The Journal of Diplomacy And Strategy Yıl: 2023 Cilt: 4 Sayı: 1, https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/3049226

Tosuner, M. Ve Arıkan, Z. (2013). Vergi Usul Hukuku, Kanyılmaz Matbaası, İzmir.

Ünsal, H. (2016). Doğal Afetlere Yönelik Vergi Politikaları ve Türkiye Uygulamalarının İncelenmesi,İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, C.3, S.2, Ekim, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/264395

Yüce, Ç. (2023). Ek Verginin Konusu ve Matrahının Tespitine Yönelik Değerlendirmeler, Deloitte (verginet) 6.4.2023, https://www.verginet.net/dtt/1/ek-vergi-matrahi.aspx#:~:text=Ek%20vergi%2C%207440%20Say%C4%B1l%C4%B1%20Baz%C4%B1,%C3%A7%C4%B1kacak%20vergi%20geliri%20ihtiyac%C4%B1n%C4%B1n%20kar%C5%9F%C4%B1lanmas%C4%B1d%C4%B1r.

Consulta Danışmanlık, (16.03.2023), Vergi Sikületeri 2023/047, https://www.consulta.com.tr/tr/sirkuler/kurumlar-vergisi-mukelleflerine-getirilen-ek-vergi/715#:~:text=Ek%20vergi%2C%202022%20y%C4%B1l%C4%B1na%20ili%C5%9Fkin,vergi%2C%20d%C3%B6nem%20kazanc%C4%B1%20ile%20ili%C5%9Fkilendirilmez.

Deloitte (Verginet), Vergi Sirküleri 9.3.2023/039, Kurumlara Getirilen Ek Vergi ve Af Kanununda Son Durum, https://www.verginet.net/dtt/11/Vergi-Sirkuleri-2023-39.aspx

Resmi Gazete, Sayı: 32249, Yayım Tarihi; 15.07.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230715-2.htm

4481 Sayılı Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4481.pdf

İnternet Ortamında İfade ve Basın Özgürlüğü: İnternete Erişimin Engellenmesi Uygulaması Hakkında Anayasa Mahkemesi İçtihadı (Yaman Akdeniz Başvuru Numarası: 2014/3986)

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatih Tezcan

Marmara Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi Abdulgani Baskın

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Gülay Güngör Gündüz

Şişli Halk Eğitim Merkezi

Özet

İfade özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ve 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Temel Hak ve Ödevler başlığı altında bulunan 25 ve 26 maddeleri ile korunan bir haktır. Anayasa Mahkemesinin, ifade özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasıyla yapılan bireysel başvurularda en çok karşılaştığı sorunlardan biri internete erişimin engellenmesi uygulamaları ile ilgilidir. Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının "twitter.com" adlı internet sitelerinin tamamen erişime kapatılmasına yönelik vermiş olduğu kararlara karşı Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunulmuştur. Bu çalışmamızda kamuoyunda "twitter kararı" olarak ifade edilen kararı inceledik.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, Kabul Edilebilirlik, İfade Özgürlüğü, Basın Özgürlüğü, İnternet, Erişim Engellemeleri

Freedom of Expression and Press in the Internet Environment Turkish Constitutional Court's Case-Law on Accessblocking to Internet (Mr Yaman Akdeniz Application Number: 2014/3986)

Graduate Student Fatih Tezcan

Marmara University

Graduate Student Abdulgani Baskın

Recep Tayyip Erdoğan University

Gülay Güngör Gündüz

Sisli Public Education Center

Abstract

Freedom of expression is a right protected by Article 10 of the European Convention on Human Rights and by Articles 25 and 26 of 1982 Constitution of the Republic of Turkey under the title of Fundamental Rights and Duties. One of the most common problems that the Constitutional Court faces in the individual applications involving the alleged violations of the freedom of expression is regarding the procedure on blocking access to internet. It has been made on the individual application to the Constitutional Court against the decisions of Telecommunications Communication Presidency which caused the website of "twitter.com" completely inaccessible. In this study, we have examined the judgement which have known "the judgement of twitter" in public opinion.

Keywords: *Constitutional Court, Individual Application, Admissibility, Freedom of Expression, Freedom of the Press, Internet, Access Blocking*

Giriş

Anayasa Mahkemesinin internete erişimin engellenmesinin ifade özgürlüğünü ihlal ettiği şikâyeti kapsamında esastan incelediği ilk kararlar, "Twitter" ve "Youtube" isimli sosyal medya platformlarına erişimin tamamen engellenmesiyle ilgili Yaman Akdeniz ve diğerleri (B. No: 2014/3986, 2/4/2014) kararı ile Youtube Llc Corporation Service Company ve diğerleri (B. No: 2014/4705, 29/5/2014) kararlarıdır. Yaman Akdeniz ve diğerleri kararında, belli içeriklerin "Twitter" sitesinden kaldırılmasına dair yargı kararlarının olayın gerçekleştiği zamanda yetkili idari kurum olan Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı tarafından "Twitter" erişimin tamamen engellenmesinin ifade özgürlüğünü ihlal edip etmediği incelenmiştir.

İnceleme iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda ilgili kararda başvuruculların iddiaları ile kabul edilebilirlik ve esas yönünden Anayasa Mahkemesinin gerekçelerine yer verilmiş olup ikinci kısımda ise kendi hukuki değerlendirmemiş Anayasa, AİHS, AİHM Kararları, İç Hukuk Normları ve Doktrindeki görüşler dikkate alınarak yapılmıştır.

Kararın İncelenmesi

I. Başvurunun Konusu

1. Başvurucular kullanıcısı oldukları twitter.com isimli internet sitesine erişimin engellenmesine dair Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) işlemi nedeniyle Anayasa'nın 26., 27., 40. ve 67. maddelerinin ihlal edildiğini ve anılan işleme karşı etkili bir yargı yolu bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.

VIII. Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti

Madde 26 – ***Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir****. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.*

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir…

Iı. Başvuru Sürecinin Özeti

1. Başvurular, 24-25/3/2014 tarihlerinde doğrudan Anayasa Mahkemesine yapılmıştır. Dilekçeler ve eklerinin idari yönden yapılan ön incelemesi neticesinde Komisyona sunulmasına engel bir eksikliğin bulunmadığı tespit edilmiştir.

2. Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 71. maddesinin (2) numaralı fıkrası uyarınca başvurular hakkında ivedilikle karar verilmesini gerekli görerek Bakanlık cevabı beklenilmeden başvuruyu kabul edilebilirlik ve esas bakımından değerlendirmiştir.

2*) (Değişik: 5/3/2014 tarihli ve 28932 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İçtüzüğün 10 uncu maddesi ile) Adalet Bakanlığı başvuruya ilişkin görüşünü otuz günlük süre içinde bildirir. Talep hâlinde Bölüm Başkanınca bu süre otuz güne kadar uzatılabilir. Başvurunun Adalet Bakanlığına bildiriminden itibaren belirtilen sürelerde cevap verilmediği takdirde, Mahkeme dosyadaki bilgi ve belgelere göre kararını verir.* ***Mahkeme, içtihadın oluştuğu alanlarda veya ivedilikle karar verilmesi gereken durumlarda Bakanlık cevabını beklemeden başvurunun kabul edilebilirlik ve esası hakkında karar verebilir****.*

III. Olay ve Olguların Özeti

TİB, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının 7/3/2014 tarih ve 2011/762, Samsun 2. Sulh Ceza Mahkemesinin 4/3/2014 tarih ve 2014/223, İstanbul Anadolu 5. Sulh Ceza Mahkemesinin 18/3/2014 tarih ve 2014/181 ve İstanbul Anadolu 14. Asliye Ceza Mahkemesinin 3/2/2014 tarih ve 2011/795 sayılı kararlarına istinaden koruma tedbiri kararı uygulamış ve twitter.com adresine ulaşım engellenmiştir.
Başvurucular, TİB'in bu kararına karşı idari yargı mercileri önünde iptal davası açılmasının tüketilmesi gerekli etkili bir yol olmadığı iddiası ile doğrudan bireysel başvuruda bulunmuşlardır.

Bu arada söz konusu erişimin engellenmesi işlemine karşı Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı tarafından Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu

hasım gösterilerek yürütmeyi durdurma istemli olarak açılan davada, Ankara 15. İdare Mahkemesi 25/3/2014 tarihinde davalı idarelerin savunması ve ara karar cevabı alınıp ya da savunma ve ara kararına cevap verme süresi geçip yeni bir karar verilinceye kadar dava konusu işlemin yürütmesinin durdurulmasına oyçokluğuyla karar vermiştir.

Ankara 15. İdare Mahkemesinin anılan kararının yürütmenin durdurulmasına ilişkin kısmı şöyledir:

"*..Dava konusu işlemin "twitter.com" isimli internet sitesine erişimin tamamen engellenmesine ilişkin olması, bu durumun Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınan ifade ve haberleşme hürriyetini kısıtlayabilecek nitelikte olması ve* ***uygulanması halinde telafisi güç zarar doğurabilecek nitelikte bulunması nedeniyle, davalı idarenin savunması ve ara kararı cevabı alınıp ya da savunma ve ara kararına cevap verme süresi geçip yeni bir karar verilinceye kadar dava konusu işlemin yürütülmesinin durdurulmasına****... Savunma ve ara kararına cevap verilebilmesi için davalı idarelere (15) gün süre tanınmasına, 25/03/2014 tarihinde oyçokluğuyla karar verildi."*

2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 27. maddesinin ikinci fıkrasının birinci cümlesi şöyledir:

"*Danıştay veya idari mahkemeler, idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda, davalı idarenin savunması alındıktan veya savunma süresi geçtikten sonra gerekçe göstererek yürütmenin durdurulmasına karar verebilirler.* ***Uygulanmakla etkisi tükenecek olan idari işlemlerin yürütülmesi, savunma alındıktan sonra yeniden karar verilmek üzere, idarenin savunması alınmaksızın da durdurulabilir****".*

IV. İnceleme ve Gerekçe Özet

A. Başvuruculaların İddiaları

Başvurucular, TİB tarafından İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı ve bazı mahkemelerce verilen kararlara istinaden koruma tedbiri uygulanarak twitter.com adresine erişimin engellendiğini, TİB'in bu işlemine dayanak olarak gösterdiği mahkeme kararlarının twitter.com isimli siteye erişimin tamamen engellenmesine yönelik olmadığını, bu uygulamanın hukuka aykırı olduğu ve keyfi nitelik taşıdığı, bilgiye ulaşma imkânının yanında bilgiyi yayma hakkını da ciddi şekilde sınırladığını, uygulamanın sadece anılan sitede mevcut olan değil bu sosyal ağda ileride paylaşılacak bilgilere de erişimi engellediğini ve bu haliyle Anayasa'da mutlak olarak yasaklanmış olan sansürü mümkün kıldığını, söz konusu işlemin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) Sözleşmenin (AİHS) 10. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğüne ilişkin benimsediği ilkelere aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Başvurucular, TİB tarafından İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı ve bazı mahkemelerce verilen kararlara istinaden koruma tedbiri uygulanarak twitter.com adresine erişimin engellendiğini, TİB'in bu işlemine dayanak olarak gösterdiği mahkeme kararlarının twitter.com isimli siteye erişimin tamamen engellenmesine yönelik olmadığını, bu uygulamanın hukuka aykırı olduğu ve keyfi nitelik taşıdığı, bilgiye ulaşma imkânının yanında bilgiyi yayma hakkını da ciddi şekilde sınırladığını, uygulamanın sadece anılan sitede mevcut olan değil bu sosyal ağda ileride paylaşılacak bilgilere de erişimi engellediğini ve bu haliyle Anayasa'da mutlak olarak yasaklanmış olan sansürü mümkün kıldığını, söz konusu işlemin Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesinin (AİHM) Sözleşmenin (AİHS) 10. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğüne ilişkin benimsediği ilkelere aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

B. Değerlendirme

1. Kabul Edilebilirlik Yönünden (Özet)

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının twitter.com isimli siteye erişimi engellemesine ilişkin başvuruların değerlendirilmesi sürecinde aynı işleme karşı Türkiye Barolar Birliğince yürütmeyi durdurma istemli olarak açılan iptal davasında Ankara 15. İdare Mahkemesince 25/3/2014 tarihinde anılan işlemin yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir.

Ülkemizde milyonlarca kullanıcısı olan bir sosyal paylaşım sitesine erişimin engellenmesinin bu kişilerin demokratik toplumun temellerinden olan ifade özgürlüğünü sınırlayıcı etkisi dikkate alındığında, bu tür sınırlamaların hukuka uygunluğunun acilen denetlenmesi ve hukuka aykırılık tespiti halinde sınırlamanın hemen kaldırılması demokratik hukuk devleti ilkesinden kaynaklanan bir zorunluluktur. Söz konusu idari uygulamaya ilişkin yukarıda belirtilen yürütmeyi durdurma kararına rağmen başvuruculaların ihlal iddiasına konu olan twitter.com isimli siteye erişimin halen mümkün olmadığı görülmektedir. **Sosyal medyada belli olay ve olgulara ilişkin olarak paylaşılan haber ve düşüncelerin zamanın geçmesiyle güncelliğini yitirip etki ve değerini kaybedebileceği açıktır. Bu durumda yargı kararının yerine getirilerek siteye erişimin ne zaman sağlanacağı konusundaki belirsizliğin sürmesi karşısında ihlali ve olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak bakımından etkili ve erişilebilir nitelikte bir koruma sağladığının söylenemeyeceği ve böylece başvuruculaların idare mahkemesine başvurmalarının etkili bir yol olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Başvuruculaların Anayasa'nın 26. maddesine ilişkin şikâyetlerinin açıkça dayanaktan yoksun olmadığı görüldüğünden başvuruların kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi gerekir.**

2. Esas Yönünden (Özet: Kararın Özü)

Başvurucular, TİB'in engellemeye dayanak olarak gösterdiği mahkeme kararlarının twitter.com isimli siteye erişimin tamamen engellenmesine yönelik olmadığını, TİB'in keyfi engelleme yöntemleri deneyerek twitter.com isimli siteye erişimi kesmesinin hukuki bir dayanağının bulunmadığını, bu işlemin bilgiye ulaşma imkânının yanında bilgiyi yayma hakkını da ciddi şekilde sınırladığını, engellemenin sadece anılan sitede mevcut olan değil ileride paylaşılacak bilgilere de erişimi engellediğini ve bu haliyle Anayasa'da mutlak olarak yasaklanmış olan sansürü mümkün kıldığını belirtmişlerdir.

Başvurucular, anılan internet sitesine erişimin engellenmesinin temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin anayasal kriterlere uygun olmadığını, özel hayatın korunması ile ifade özgürlüğü arasındaki dengenin sağlanamadığını, twitter. com isimli siteye 30 Mart 2014 tarihinde yapılacak yerel seçimlerin hemen öncesinde erişimin engellenmesi ile dolaylı bir sansür etkisi yaratıldığını ifade etmişlerdir.

2. Anayasa'nın "*Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması*" kenar başlıklı 13. maddesi şöyledir:

"*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*"

3. Anayasa'nın "*Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*" kenar başlıklı 26. maddesi şöyledir:

"*Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. …*

Bu hürriyetlerin kullanılması, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellememek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir."

Anılan düzenlemeler uyarınca ifade özgürlüğü, sadece "düşünce ve kanaate sahip olma" özgürlüğünü değil aynı zamanda sahip olunan "düşünce ve kanaati (görüşü) açıklama ve yayma", buna bağlı olarak "haber veya görüş alma ve verme" özgürlüklerini de kapsamaktadır. **Bu çerçevede ifade özgürlüğü bireylerin serbestçe haber ve bilgilere, başkalarının fikirlerine ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına veya başkalarıyla birlikte çeşitli yollarla serbestçe ifade edebilmesi, anlatabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir**. (B.No:2013/2602,23/1/2014, §40).

İfade özgürlüğü, demokratik toplumun temellerinden biri olup toplumun gelişmesi ve bireyin kendini geliştirmesi ve gerçekleştirmesi için vazgeçilmez koşullar arasında yer alır. Hakikat ışığı fikirlerin çarpışmasından doğar.**Bu bağlamda toplumsal ve siyasal çoğulculuğu sağlamak, her türlü düşüncenin barışçıl bir şekilde ve serbestçe ifadesine bağlıdır. Aynı şekilde birey özgün kişiliğini düşüncelerini serbestçe ifade edebildiği ve tartışabildiği bir ortamda gerçekleştirebilir.** İfade özgürlüğü, kendimizi ve başkalarını tanımlamada, anlamada ve algılamada, bu çerçevede başkalarıyla ilişkilerimizi belirlemede ihtiyaç duyduğumuz bir değerdir (B.No:2013/2602,23/1/2014, §41).

İfade özgürlüğünün, toplumsal ve bireysel işlevini yerine getirebilmesi için AİHM'nin de ifade özgürlüğüne ilişkin kararlarında sıkça belirttiği gibi, sadece toplumun ve devletin olumlu, doğru ya da zararsız gördüğü "*haber*" ve "*düşüncelerin*" değil, devletin veya halkın bir bölümünün olumsuz ya da yanlış bulduğu, onları rahatsız eden haber ve düşüncelerin de serbestçe ifade edilebilmesi ve bireylerin bu ifadeler nedeniyle herhangi bir yaptırıma tabi tutulmayacağından emin olmaları gerekir. İfade özgürlüğü, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin temeli olup bu özgürlük olmaksızın "*demokratik toplumdan*" bahsedilemez (*Handyside/Birleşik Krallık,*B.No: 5493/72, 7/12/1976, §49).

Anayasa'da sadece düşünce ve kanaatler değil, ifadenin tarzları, biçimleri ve araçları da güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanımında başvurulabilecek araçlar "*söz, yazı, resim veya başka yollar*" olarak ifade edilmiş ve "*başka yollar*" ifadesiyle her türlü ifade aracının anayasal koruma altında olduğu gösterilmiştir (B.No:2013/2602,23/1/2014, §43).

Bu bağlamda ifade özgürlüğü, Anayasa'da güvence altına alınan diğer hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı ile doğrudan ilişkilidir. Görsel ve yazılı medya araçları yoluyla fikir, düşünce ve haberlerin yayılmasını güvence altına alan basın özgürlüğü de düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanılma araçlarından biridir. Basın özgürlüğü, AİHS'de ifade özgürlüğüne ilişkin 10. Madde kapsamında koruma altına alınmışken, Anayasa'nın 28 ilâ 32. maddelerinde özel olarak düzenlenmiştir (B.No:2013/2602, 23/1/2014, §44).

Demokratik bir sistemde, kamu gücünü elinde bulunduranların yetkilerini hukuki sınırlar içinde kullanmalarını sağlamak açısından basın ve kamuoyu denetimi en az idari ve yargısal denetim kadar etkili bir rol oynamakta ve önem taşımaktadır. **Halk adına kamunun gözcülüğü işlevini gören basının işlevini yerine getirebilmesi özgür olmasına bağlı olduğundan basın özgürlüğü, herkes için geçerli ve yaşamsal bir özgürlüktür.** (bkz. AYM, E.1997/19, K.1997/66, K.T. 23/10/1997),(benzer yöndeki AİHM kararları için bkz. *Lingens/Avusturya*, B. No: 9815/82, 8/7/1986, § 41; *Özgür radyo-Ses Radyo Televizyon Yapım ve Tanıtım AŞ/Türkiye,* B. No: 64178/00, 64179/00, 64181/00, 64183/00, 64184/00, 30/3/2006 § 78; *Erdoğdu ve İnce/Türkiye*, B. No: 25067/94, 25068/94, 8/7/1999, § 48; *Jersild/Danimarka,* B.No: 15890/89, 23/9/1994, §31).

İnternet modern demokrasilerde başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kullanılması bakımından önemli bir araçsal değere sahip bulunmaktadır. İnternetin sağladığı sosyal medya zemini kişilerin bilgi ve düşüncelerini açıklama, karşılıklı paylaşma ve yaymaları için vazgeçilmez niteliktedir. **Bu nedenle düşünceyi açıklamanın günümüzde en etkili ve yaygın yöntemlerinden biri haline gelen internet ve sosyal medya araçları konusunda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda devletin ve idari makamların çok hassas davranmaları gerektiği açıktır**. **Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü mutlak ve sınırsız değildir. Bu bağlamda düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü kullanılırken bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal edecek tutum ve davranışlardan kaçınılması gerekir. Nitekim Anayasa'nın 26. ve 28. maddelerinin koruma altına aldığı düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti Anayasa'nın 13. maddesindeki koşullara uygun olarak, bu maddelerde belirtilen sebeplerle sınırlandırılabilir. Anayasa'nın 13. maddesine göre temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlamalar ancak kanunla yapılabilir ve demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı gibi hak ve özgürlüklerin özlerine de dokunamaz**.

İfade özgürlüğüne yönelik sınırlamalar konusunda devletin ve kamu makamlarının takdir yetkisine sahip olduğu belirtilmelidir. Ancak bu takdir alanı da Anayasa Mahkemesinin denetimine tabidir. **Demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluk, ölçülülük ve öze dokunmama kriterleri çerçevesinde yapılacak denetimde genel ya da soyut bir değerlendirme yerine, ifadenin türü, şekli, içeriği, açıklandığı zaman, sınırlama sebeplerinin niteliği gibi çeşitli unsurlara göre farklılaşan ayrıntılı bir değerlendirme yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Öze dokunmama ya da demokratik toplum gereklerine uygunluk kriterleri, öncelikle ifade hürriyeti üzerindeki sınırlamaların zorunlu ya da istisnai tedbir niteliğinde olmalarını, başvurulabilecek en son çare ya da alınabilecek en son önlem olarak kendilerini göstermelerini gerektirmektedir.** Nitekim AİHM de demokratik toplumda gerekli olmayı, "*zorlayıcı sosyal ihtiyaç*" şeklinde somutlaştırmaktadır. Buna göre, sınırlayıcı tedbir, zorlayıcı bir sosyal ihtiyacın karşılanması ya da gidilebilecek en son çare niteliğinde değilse, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun bir tedbir olarak değerlendirilmemektedir. Aynı şekilde zorlayıcı sosyal ihtiyacın varlığı araştırılırken de soyut bir değerlendirme yapılmayıp, ifade ortamına dahil olan ifade edenin sıfatı, hedef alınan kişinin kimliği, tanınmışlık düzeyi, ifadenin içeriği, ifadelerin kamuoyunu ilgilendiren genel yarara ilişkin bir tartışmaya sağladığı katkı gibi çeşitli hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. (Bu konudaki AİHM kararları için bkz. *Axel Springer AG / Almaya,* [BD], B.No: 39954/08, 7/2/2012; *Von Hannover/Almanya* (no.2) [BD], 40660/08 ve 60641/08, 7/2/2012)

Kamu otoritesince yapılan müdahalenin haklı sebeplere dayanması, hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sırasında hakların özüne dokunulmaması ve ölçülü olunması gerekmektedir. Hakkın amacına uygun şekilde kullanımını son derece zorlaştıran, ciddi

suretle güçleştiren, örtülü bir şekilde kullanılamaz hale koyan ve etkisini ortadan kaldıran sınırlamalar öze dokunur niteliktedir (bkz. AYM, E.2006/121, K.2009/90, K.T. 18/6/2009). Sınırlama amacı ile aracı arasında adil bir dengenin gözetilmesi şeklinde tarif edilen ölçülülük ilkesi ile daha az sınırlayıcı ya da daha hafif tedbirlerle sınırlama amacına ulaşılması mümkün olduğu halde hak ve hürriyetleri daha çok sınırlayan, haklardan yararlanacak kişilere daha ağır yükümlülükler getiren düzenlemelerin önlenmesi amaçlanmaktadır. **Dolayısıyla belli bir amaca ulaşmak için alınan sınırlayıcı tedbir, gereğinden ağır ve katı ise o sınırlama ölçülü olmayacağı gibi demokratik toplum düzenine de uygun bir sınırlama olmayacaktır** (B.No:2013/2602,23/1/2014, §51).

İfade özgürlüğü konusunda devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. Kamu makamları negatif yükümlülük kapsamında Anayasa'nın 13. ve 26. maddeleri kapsamında zorunlu olmadıkça ifadenin açıklanmasını ve yayılmasını yasaklamamalı ve yaptırımlara tabi tutmamalı; pozitif yükümlülük kapsamında ise ifade özgürlüğünün gerçek ve etkili korunması için gereken tedbirleri almalıdır (benzer yöndeki AİHM görüşü için bkz. *Özgür Gündem/Türkiye,* B.No:23144/93, 16/3/2000, §43). **Bu denge kurulurken Anayasanın 13. ve 26. maddeleri kapsamında kanunen öngörülen sınırlı sebeplerle ve meşru amaçlarla, demokratik toplum düzeninin gerekleri gözetilerek, sınırlama amacı ile aracı arasında ölçülü bir dengenin gözetilmesi ve hakkın özüne dokunulmaması gereklidir** (B.No:2013/2602,23/1/2014, §56).

Anayasa Mahkemesi, müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını, müdahalede bulunulurken hakkın özüne dokunulup dokunulmadığını, ölçülü davranılıp davranılmadığını her olayın kendine has özelliklerine göre takdir edecektir (B.No:2013/2602,23/1/2014, §61).

Somut olayda başvurucular, kullanıcısı oldukları twitter. com isimli internet adresine erişimin engellenmesi nedeniyle ifade hürriyetinin ihlal edildiğini ileri sürmektedirler. Genel ilkelerin açıklanmasından sonra bu genel ilkelerin somut olaya uygulanması sırasında ifade özgürlüğüne "*müdahale olup olmadığı*", müdahale varsa "*müdahalenin haklı sebeplere dayanıp dayanmadığı",* haklı sebep varsa *"müdahalenin demokratik toplum düzeni için gerekli olup olmadığı ve ölçülü olup olmadığı*" hususları değerlendirilecektir.

Başvuru konusu olayda TİB'in bazı mahkeme kararlarını gerekçe göstererek twitter.com internet sitesine erişimi engellediği anlaşılmakta ise de dayanak gösterilen kararların incelenmesinden **söz konusu kararların sadece belli URL adreslerine erişimin engellenmesine yönelik olduğu, derece mahkemelerince doğrudan twitter.com internet adresine erişimi engellemeye yönelik bir karar alınmadığı anlaşılmaktadır.**

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının ilgili mevzuat hükümleri gereğince erişimin engellenmesine ilişkin kararının kural olarak bir yargı kararını gerektirdiği, bu konuda görevli mahkemelerin sulh ceza mahkemeleri olduğu ve mahkemelerce verilen kararın niteliği itibariyle bir ceza muhakemesi koruma tedbiri olduğu açıktır. Buna göre TİB ancak mahkemece bu konuda alınmış bir karara dayalı olarak ve bu kararda öngörülen tarzda engelleme kararının icrasını gerçekleştirebilecektir.

Bir kamu idaresi olan TİB'in bir internet sitesine erişimi engellenmesine yönelik yaptığı müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı ve müdahalede bulunulurken ölçülü davranılıp davranılmadığı konusunda hangi genel ilkelerden hareket edileceği yukarıda belirtilmişti (§§ 37- 40). **Anayasa'nın 13. maddesine göre temel hak ve özgürlüklere ilişkin sınırlandırmalar kanunla öngörülmeli ve sınırlamalar kanuna uygun olmalıdır. Somut olayda, erişimin engellenmesinin URL bazında değil de tüm bir siteye yönelik erişimin engellenmesi şeklinde uygulandığı görülmektedir. 5651 sayılı Kanun'da yer alan**

düzenlemeler dikkate alındığında TİB'in kararına dayanak gösterdiği mahkeme kararlarını aşan ve milyonlarca kullanıcısı bulunan bir sosyal medya ağı olan twitter.com sitesine erişimin tamamen engellenmesini öngören işlemin kanuni dayanağının bulunmadığı ve bu sosyal paylaşım sitesine erişimin kanuni dayanağı olmaksızın ve sınırları belirsiz bir yasaklama kararı ile engellenmesinin demokratik toplumların en temel değerlerinden biri olan ifade özgürlüğüne ağır bir müdahale oluşturduğu açıktır.

Bu durumda, bireysel başvuruya konu edilen ihlal iddiasının konusunu oluşturan ifade özgürlüğünün demokratik hukuk devletindeki önemi dikkate alındığında TİB tarafından twitter.com isimli internet sitesine erişimin engellenmesi **yalnızca bu engellemeye dayanak gösterilen ve URL bazlı verilen kararların muhataplarını değil, twitter.com ağından yararlanan tüm kullanıcıların ifade özgürlüğüne yönelik ağır müdahale niteliğinde olduğu ve hukuki dayanağının olmaması nedeniyle başvuruculaların ANAYASA'NIN 26. MADDESİNDE KORUNAN İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN İHLAL EDİLDİĞİNE KARAR VERİLMESİ GEREKİR.**

Kararla İlgili Olarak Hukuki Değerlendirmemiz

1- AİHS, AİHM Kararları Çerçevesinde

İfade özgürlüğü her türlü ifadeyi koruma altına almıştır ve hakka içerik bakımından bir sınırlama getirilmemiştir. AİHM'in içtihatları ile ifade özgürlüğünün siyasi, sanatsal, ticari vs. her türlü ifadeyi kapsamına aldığı ortaya konulmuştur. Bir ifadenin "değerli-değersiz", "topluma yararlı-yararsız" veya "ticari yarar amacıyla yapılması-yapılmaması" biçiminde ayrıştırılması ifade özgürlüğü açısından önemli değildir[7]. Anayasa Mahkemesi'ne göre de, "hem gerçek hem de tüzel kişiler için geçerli olan ifade özgürlüğü siyasi, sanatsal, akademik veya ticari düşünce ve kanaat açıklamaları gibi her türlü ifadeyi kapsamına almaktadır. Açıklanan ve yayılan bir düşüncenin, içeriğinden hareketle kişiler ve toplum açısından "değerli-değersiz" veya "yararlı yararsız" biçiminde ayrıştırılması sübjektif unsurlar ihtiva eder. Bu değerlendirmelerden hareketle ifade özgürlüğünün alanının belirlenmeye çalışılması bu özgürlüğün keyfi biçimde sınırlandırılması sonucunu doğurabilecektir. İfade özgürlüğü, başkaları açısından "değersiz" veya "yararsız" görülen düşüncelerin açıklanması ve yayılması özgürlüğünü de içermektedir[8]." Toplumdaki bireylerin düşünsel olarak aynı noktada buluşması beklenemeyeceği gibi bireyin toplumu rahatsız edebilecek, toplumsal kabullere aykırı düşüncelere sahip olması da olağandır. Burada önemli olan, bireyin toplumun bir bölümünü ya da siyasal iktidarı rahatsız eden düşüncelerinin de ifade özgürlüğü kapsamında korunması gerekliliğidir. Bu durum aynı zamanda özgürlükçü bir toplum olmanın gereklerinden biridir. Bu konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Handyside v. Birleşik Krallık[9] davasında çoğulculuk, hoşgörü vazgeçilmezi olarak değerlendirmiş, ifade özgürlüğünün toplum ve bireyin gelişimi için önemine vurgu yapmıştır ve ifade özgürlüğünü demokratik bir toplumun vazgeçilmezi olarak değerlendirmiş, ifade özgürlüğünün toplum ve

[7] Osman Can, "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti?", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, Bekir Berat Özipek (ed.), LDT Yay., Ankara, 2003, s. 379.

[8] AYM, Bekir Coşkun Kararı, B. No: 2014/12151, 4/6/2015, § 36; Ali Gürbüz ve Hasan Bayar Kararı, B. No: 2013/568, 24/6/2015, § 42; Ali Gürbüz Kararı, B. No: 2013/724, 25/6/2015, § 45; Ali Rıza Üçer (2) Kararı, B. No: 2013/8598, 2/7/2015, § 29.

[9] AİHM Handyside v. Birleşik Krallık Kararı; Başvuru No: 5493/72; 07/12/1976; paragraf 49,

bireyin gelişimi için önemine vurgu vazgeçilmezi olarak değerlendirmiş, ifade özgürlüğünün toplum ve bireyin gelişimi için önemine vurgu yapmıştır. AİHM içtihatlarında ifade özgürlüğüne ifadenin içeriği bakımından bazı sınırlar öngörülmüştür. Özellikle nefret söylemi söz konusu olduğunda bu durumun ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmediğini görmekteyiz. Bu durumun altında yatan nedenlerden biri olarak Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yahudiler'e, Çingeneler'e ve engellilere yönelik soykırım gibi deneyimlere gönderme yapılmaktadır.[10]

İfade özgürlüğü büyük ölçüde eleştiri özgürlüğünün güvence altına alınmasını hedeflemektedir. [11]AİHM kararlarında en çok yer tutan ifadeler siyasi nitelikli ifadelerdir. AİHM siyasi ifade özgürlüğüne diğer ifade türleri ile karşılaştırıldığında ayrıca bir önem atfetmektedir. [12] Mahkeme'ye göre siyasi tartışma özgürlüğü "tüm demokratik sistemlerin temel ilkesidir." [13]Mahkeme'ye göre, hükümetler yalnızca yasama organı ve yargı organlarınca denetlenmemelidirler, hükümetlerin aynı zamanda halk ve kitlesel medya tarafından da denetlenmeleri gerekmektedir.[14] Hükümetler hem en ağır eleştirilere hoşgörü göstermeli, hem de öngördükleri sınırlayıcı önlemlerin ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki doğurmasını engellemelidirler.

AİHM'e göre "demokrasinin temel özelliklerinden birisi**, bir ülkenin sorunlarını şiddete başvurmadan,** sıkıcı olsa bile diyalog yoluyla çözme olanağı tanımasıdır. Demokrasi ifade özgürlüğüyle gelişir. Bu noktadan hareketle siyasi bir grubun, yalnızca devletin nüfusunun bir kısmının durumunu aleni biçimde tartışmayı ve demokratik kurallara uygun olarak herkesi tatmin edebilecek çözümleri bulmak üzere siyasal yaşamda yer almayı istediği için engelle karşılaşması haklı görülemez[15].

Anayasa Mahkemesi siyasi ifadelerle ilgili olarak AİHM'in yaklaşımını izlemektedir. Mahkeme'ye göre, sağlıklı bir demokrasi bir hükümetin yalnızca yasama organı veya yargı organları tarafından denetlenmesini değil, aynı zamanda sivil toplum örgütleri, medya ve basın tarafından da denetlenmesini gerektiğini ve hükümetlerin ağır eleştirilere ve değerlendirmelere tahammül etmesi sayesinde ifade özgürlüğünün güvencesi ile tüm eleştirilerin özgürce dile getirilmesiyle ancak demokrasinin sağlıklı işlemesi sağlanabilecektir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinde "Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir." ifadesinden sonra "*görüşlere sahip olma, bilgi ve düşünceleri edinme ve bunları yayma özgürlüğünü içerecektir.*" şeklinde düzenlemeye yer verilmiştir.

---

[10] Oktay Uygun, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırları", Kamu Hukuku İncelemeleri, XII Levha Yay., İstanbul, 2011, s. 141.

[11] AYM, *Bekir Coşkun Kararı*, B. No: 2014/12151, 4/6/2015, § 64.

[12] Siyasi ifadelere ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Sibel İnceoğlu, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk", Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2011, s. 86-105.

[13] AİHM, Lingens/Austria, Appl. No: 9815/82, 08.07.1986, § 41-42.

[14] AİHM, Şener/Turkey, Appl. No: 26680/95, 18.07.2000, § 40.

[15] AİHM, The United Communist Party of Turkey/Turkey (Grand Chamber), Appl. No: 19392/92, 30.01.1998, § 57.

Sözleşme ile güvence altına alınan bir hakkın sınırlandırılması açısından hakkın sınırlandırılma nedenlerinin kanunen düzenlenmiş olması gerekmektedir. Toplumdaki her birey söz konusu hakkın hangi durumlarda sınırlandırılabileceğini öngörebilmelidir. Bu açıdan 1982 Anayasası'nın 26 ve 28. maddeleri de ifade ve basın özgürlüğünün hangi gerekçelerle sınırlandırılabileceğini belirtmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kriterlerine atıfta bulunan Anayasa Mahkemesine göre sınırlayıcı tedbir, bir toplumsal ihtiyacı karşılamıyorsa ya da başvurulabilecek en son çare niteliğinde değilse demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun bir tedbir olarak değerlendirilemez[16].

Anayasa Mahkemesi incelemeye konu **Yaman Akdeniz Başvuru Numarası: 2014/3986** ilgili olarak AİHM'in ifade özgürlüğüne ilişkin yaklaşımını izlemektedir. Yukardaki açıklamalarımızla birlikte kararın gerekçesinde de bu açıkça ifade edilmektedir.

§35. İfade özgürlüğünün, toplumsal ve bireysel işlevini yerine getirebilmesi için AİHM'nin de ifade özgürlüğüne ilişkin kararlarında sıkça belirttiği gibi, sadece toplumun ve devletin olumlu, doğru ya da zararsız gördüğü "*haber*" ve "*düşüncelerin*" değil, devletin veya halkın bir bölümünün olumsuz ya da yanlış bulduğu, onları rahatsız eden haber ve düşüncelerin de serbestçe ifade edilebilmesi ve bireylerin bu ifadeler nedeniyle herhangi bir yaptırıma tabi tutulmayacağından emin olmaları gerekir. İfade özgürlüğü, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin temeli olup bu özgürlük olmaksızın "*demokratik toplumdan*" bahsedilemez (*Handyside/Birleşik Krallık,*B.No: 5493/72, 7/12/1976, §49).

2- Anayasa, İç Hukuk Normları Çerçevesinde

Anayasa Mahkemesi ifade özgürlüğüne ilişkin kararlarında Anayasanın 26. Maddesi ve AİHS 10.maddesie atıf yaparak hüküm vermekte olup;

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 9/11/1982

VIII. Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti

Madde 26 – *Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir**. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.*

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme Roma 4 Kasım 1950

Madde 10 – *Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.*

Anayasa Mahkemesi'ne göre "…ifade özgürlüğü, sadece 'düşünce ve kanaate sahip olma' özgürlüğünü değil aynı zamanda sahip olunan 'düşünce ve kanaati (görüşü) açıklama ve yayma', buna bağlı olarak 'haber veya görüş alma ve verme' özgürlüklerini de kapsamaktadır.

Bu çerçevede ifade özgürlüğü bireylerin serbestçe haber ve bilgilere, başkalarının fikirlerine ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına

[16] AYM Youtube Llc Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu, 2014/4705, 29/5/2014,

veya başkalarıyla birlikte çeşitli yollarla serbestçe ifade edebilmesi, anlatabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir[17]."

Mahkeme'ye göre "Sözleşme'nin 'İfade özgürlüğü' kenar başlıklı 10. maddesinde ise herkesin ifade özgürlüğü hakkına sahip olduğu ve bu hakkın, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsadığı hüküm altına alınmıştır.

Bu konuda ulusal hukukumuzda ilgili esas mevzuat 4/5/2007 tarihli ve 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'dur. İfade özgürlüğü bağlamında bireysel başvuru yolunda uygulamasından en çok şikâyet edilen hükümler de anılan Kanun'un erişimin engellenmesine ilişkin 8/A ve 9. maddeleri olmaktadır.

5651 sayılı Kanun'un 8/A maddesi,

Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi

MADDE 8/A- (Ek: **27/3/2015**-6639/29 md.) (1) *Yaşam hakkı ile kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması, millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması sebeplerinden bir veya bir kaçına bağlı olarak hâkim veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde, Cumhurbaşkanlığı veya millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması ile ilgili bakanlıkların talebi üzerine Başkan tarafından internet ortamında yer alan yayınla ilgili olarak içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi kararı verilebilir. Karar, Başkan tarafından derhâl erişim sağlayıcılara ve ilgili içerik ve yer sağlayıcılara bildirilir. İçerik çıkartılması ve/veya erişimin engellenmesi kararının gereği, derhâl ve en geç kararın bildirilmesi anından itibaren dört saat içinde yerine getirilir.*

Buna göre; İnternet içeriğine erişimin engellenmesi kararı verilebilmesi için gecikmesinde sakınca bulunan bir durumun varlığı idari ve/veya yargısal makamlar tarafından ortaya konulmalı ve bu durumun yaşam hakkı ile kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması, millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması sebepleriyle arasındaki ilişki tam olarak gösterilmelidir.

Söz konusu içeriğin terör örgütleriyle veya terör faaliyetlerinin meşru gösterilmesiyle bir ilişkisi varsa ifade özgürlüğü ile demokratik toplumun terör örgütlerinin faaliyetlerine karşı kendini korumaya ilişkin meşru hakkı arasında bir denge kurulmalıdır.

Anayasa Mahkemesinin Yaman Akdeniz Kararın gerekçesinde;

§46. Başvuru konusu olayda TİB'in bazı mahkeme kararlarını gerekçe göstererek twitter.com internet sitesine erişimi engellediği anlaşılmakta ise de **dayanak gösterilen kararların incelenmesinden söz konusu kararların sadece belli URL adreslerine erişimin engellenmesine yönelik olduğu, derece mahkemelerince doğrudan twitter.com internet adresine erişimi engellemeye yönelik bir karar alınmadığı anlaşılmaktadır**.

[17] AYM, Emin Aydın Kararı, B. No: 2013/2602, 23/1/2014, § 40; Yaman Akdeniz ve Diğerleri Kararı, B. No: 3986, 2/4/2014, § 33; Tuğrul Culfa Kararı, B. No: 2013/2593, 11/3/2015, § 27; Cem Mermut Kararı, B. No: 2013/7861, 16/4/2015, § 25.

§47. Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının ilgili mevzuat hükümleri gereğince erişimin engellenmesine ilişkin kararının kural olarak bir yargı kararını gerektirdiği, bu konuda görevli mahkemelerin sulh ceza mahkemeleri olduğu ve mahkemelerce verilen kararın niteliği itibariyle bir ceza muhakemesi koruma tedbiri olduğu açıktır. Buna göre TİB ancak mahkemece bu konuda alınmış bir karara dayalı olarak ve bu kararda öngörülen tarzda engelleme kararının icrasını gerçekleştirebilecektir.

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının ilgili mevzuat hükümleri gereğince erişimin engellenmesine ilişkin kararının kural olarak bir yargı kararını gerektirdiği, bu konuda görevli mahkemelerin sulh ceza mahkemeleri olduğu ve söz konusu kararların sadece belli URL adreslerine erişimin engellenmesine yönelik olduğu, derece mahkemelerince doğrudan twitter.com internet adresine erişimi engellemeye yönelik bir karar alınmadığı ifade edilmiş.

Ayrıca TİB tarafından twitter.com isimli internet sitesine erişimin engellenmesinin, twitter.com ağından yararlanan tüm kullanıcıların ifade özgürlüğüne yönelik ağır müdahale niteliğinde olduğu ve hukuki dayanağının olmaması nedeniyle başvurucuların Anayasa'nın 26. maddesinde korunan ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 9/11/1982

VIII. Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti

Madde 26 – ***Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir****. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar....*

Sonuç

İncelediğimiz karar çerçevesinde, İfade özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10. maddesiyle ve 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'nın 25 ve 26. maddeleriyle korunan bir özgürlüktür. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın da AİHS ile benzer anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Bilgi ve düşünceleri edinme ve bunları yayma günümüzdeki teknoloji aracılığıyla daha da yaygınlaşmıştır. Bu konudaki en büyük tartışma ise internetteki ifadelerin koruma kapsamına girip girmediğidir.

İnternetin iletişimde bir vasıta olarak görülmesi konusunda AİHM ve AYM her ikisi de aynı görüşü paylaşmaktadır. Mahkemeler interneti de günümüzde iletişimde bir vasıta olarak görmekte ve internet yayınlarının kesilmesi ya da internet bağlantılı bazı uygulamalara erişimin yasaklanmasını ifade hürriyeti kapsamında koruma altına almaktadırlar.

Bu konuda incelemiş olduğumuz; Yaman ve Diğerleri'nin başvurusunda ulusal güvenliğin korunması nedeniyle uluslararası iletişimde etkin rol alan twitterin hükümet yetkililerince engellenmiştir. AYM ise bu durumu internetin modern demokrasilerde başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kullanılması bakımından önemli bir araçsal değere sahip olduğu gerekçesiyle ifade özgürlüğünü ihlali olarak değerlendirmiştir.

Anayasa Mahkemesi internetin modern demokrasilerde başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kullanılması bakımından önemli bir araçsal değere sahip bulunduğunu belirtmiştir. Mahkeme internetin Anayasa'nın 26. maddesinde düzenlenen ifade özgürlüğünün güvencesi altında olduğunu kabul etmiştir.

Anayasa Mahkemesi'ne göre sosyal medya organları kişilerin bilgi ve düşüncelerini açıklama, karşılıklı paylaşma ve yaymaları için vazgeçilmez niteliktedir ve bu nedenle düşünceyi açıklamanın günümüzde en etkili ve yaygın yöntemlerinden biri haline gelen internet ve sosyal medya araçları konusunda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda devletin ve idari makamların çok hassas davranmaları gerekmektedir. Demokrasinin temel özelliklerinden birisi**,** bir ülkenin sorunlarını şiddete başvurmadan, diyalog yoluyla çözme olanağı tanımasıdır.

Bir hükümetin yalnızca yasama organı veya yargı organları tarafından denetlenmesi değil, aynı zamanda sivil toplum örgütleri, medya ve basın tarafından da denetlenmesi gerekir ve hükümetlerin ağır eleştirilere ve değerlendirmelere tahammül etmesi sayesinde ifade özgürlüğünün güvencesi ile tüm eleştirilerin özgürce dile getirilmesiyle ancak demokrasinin sağlıklı işlemesi sağlanabilecektir.

Kaynakça

AİHM Handyside v. Birleşik Krallık Kararı; Başvuru No: 5493/72; 07/12/1976; paragraf 49,

AİHM, Lingens/Austria, Appl. No: 9815/82, 08.07.1986, § 41-42.

AİHM, Şener/Turkey, Appl. No: 26680/95, 18.07.2000, § 40.

AİHM, The United Communist Party of Turkey/Turkey (Grand Chamber), Appl. No: 19392/92, 30.01.1998, § 57.

AYM Youtube Llc Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu, 2014/4705, 29/5/2014,

AYM, Bekir Coşkun Kararı, B. No: 2014/12151, 4/6/2015, § 36; Ali Gürbüz ve Hasan Bayar Kararı, B. No: 2013/568, 24/6/2015, § 42; Ali Gürbüz Kararı, B. No: 2013/724, 25/6/2015, § 45; Ali Rıza Üçer (2) Kararı, B. No: 2013/8598, 2/7/2015, § 29.

AYM, *Bekir Coşkun Kararı*, B. No: 2014/12151, 4/6/2015, § 64.

AYM, Emin Aydın Kararı, B. No: 2013/2602, 23/1/2014, § 40; Yaman Akdeniz ve Diğerleri Kararı, B. No: 3986, 2/4/2014, § 33; Tuğrul Culfa Kararı, B. No: 2013/2593, 11/3/2015, § 27;

Cem Mermut Kararı, B. No: 2013/7861, 16/4/2015, § 25.

Can Osman, "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti?", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti*, Bekir Berat Özipek (ed.), LDT Yay., Ankara, 2003, s. 379.

İnceoğlu Sibel, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk", Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2011, s. 86-105.

Uygun Oktay, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırları", Kamu Hukuku İncelemeleri, XII Levha Yay., İstanbul, 2011, s. 141.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

– https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/

– http://www.mevzuat.gov.tr

– https://www.resmigazete.gov.tr

Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Kitabındaki Birinci (90-95/709-714) ve İkinci (103-198/722-814) Tabakanın Değerlendirilmesi

Dr. Öğretim Üyesi İsmail Öztürk

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Özet

Müslümanlar, her zaman hayat rehberi edindikleri Kur'an-ı Kerim'i okuyup anlama çabası içerisinde olmuşlardır. Tefsir tarihi hakkında yazılmış Suyûtî ve Dâvûdî'nin Tabakâtü'l-Müfessirin isimli eserlerinin yanında Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirin) isimli eseri de önemli bir konuma sahiptir. İki ciltten oluşan bu eserde; tefsir usulü ve tefsir ilmine giriş hakkında özet bilgi verildikten sonra mümtaz tabaka ile başlayarak her yüzyıl bir tabaka olacak şekilde 14 asır boyunca tefsir ilmine katkı sunan müfessirler tanıtılmaktadır. İkinci cildin sonunda müfessirlerin vefat tarihleri ile beraber onlara ait bin yüz seksen beş eser ismi verilmiştir. Ancak bu eser ilim dünyasında çok fazla tanınmamaktadır. Büyük tefsir tarihi başlangıçtan günümüze kadar Kur'an-ı anlama çabalarının nasıl seyrettiğini, gelişen tefsir metotlarının neler olduğunu, kimin, neyi, nasıl gerçekleştirdiğini araştırarak tefsirin yüzyılları alan hikâyesini tespit etmeye çalışan ve Müslümanların geleceklerini inşa etmelerine yardım etmeyi amaçlayan bir eser olmuştur. Suyûtî ve Dâvûdî'nin tabakâtlarında müfessirler alfabetik olarak sıralanmışken, Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi'nde her yüzyıl bir tabaka olarak ele alınarak mümtaz tabakaya ilave olarak on dört tabaka halinde müfessirler ve çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Diğer tabakât kitaplarından farklı bir metod uygulaması bu eseri tefsir tarihi açısından oldukça farklı ve orijinal kılmaktadır. Bu tebliğde eserde yer alan birinci (90-95/709-714) ve ikinci (103-198/722-814) tabakadaki müfessirler hakkında özet bilgi verilip, biyografi türü olarak yazılan bu eserin satır araları okunarak tefsirle ilgili meydana gelen gelişmelere, yeni bilgi ve bulgulara işaret edilecektir. En nihayetinde ise birinci tabakada yer alan müfessirlerin tefsire katkısı ile bu dönemde tefsir ilminin mahiyeti hakkında değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kıraat, Sahabe, Tabakât.

Evaluation of the First (90-95/709-714) and Second (103-198/722-814)Layer in Ömer Nasuhi Bilmen's Work The Great History of Tafsir

Assit. Porf. Dr. İsmail Öztürk

Tokat Gaziosmanpaşa University

Abstract

In addition to Suyûtî and Dâvûdî's works named *Tabakâtü'l-Müfessirin*, written about the history of tafsir, Ömer Nasuhi Bilmen's work named *The Great History of Tafsir* also has an important position. In this work consisting of two volumes; after giving brief information about the method of tafsir and the introduction to the science of tafsir, the commentators who contributed to the science of tafsir are introduced, starting with the distinguished layer, one layer for each century for 14 centuries. At the end of the second volume, the names of one thousand one hundred and eighty-five works belonging to the commentators are given along with their death dates. However, this work is not well known in the scientific world. *The Great History of Tafsir* has been a work that aims to determine the centuries-long story of tafsir by investigating how the efforts to understand the Quran have progressed from the beginning to the present day, what the developing tafsir methods are, who did what and how, and aims to help Muslims build their future. While the commentators were listed alphabetically in the layers of Suyûtî and Dâvûdî, in Ömer Nasuhi Bilmen's *The Great History of Tafsir*, each century was considered as a layer and information was given about the commentators and their works in fourteen layers in addition to the distinguished layer. The application of a different method from the other layered books makes this work quite different and original in terms of the history of tafsir. In this paper, brief information will be given about the commentators in the first (90-95/709-714) and Second (103-198/722-814) layer in the work, and the developments, new information and findings regarding tafsir will be pointed out by reading between the lines of this work, which is written as a biography. Finally, an evaluation will be made about the contribution of the commentators in the first and second layer to tafsir and the nature of the science of tafsir in this period.

Keywords: Quran, Tafsir, Sahabe, Layer, Commentator.

Giriş

1. Birinci Tabakada Yer Alan Müfessirler

Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi* isimli eserinde ilk olarak mümtaz tabakada on beş sahabe müfessir (13-93/635-712) tanıtılıp (6. Uluslararası İnsan, Toplum ve Sürdürülebilir Kalkınma Araştırmaları Sempozyumunda sunulmuştur.) daha sonra birinci tabakada altı tabiin müfessiri tanıtılmaktadır. Bu altı tabiin müfessiri şunlardır.

Alkame b. Kays el-Kûfî (öl. 62-70-90/682-690-709)

Alkame b. Kays; Hz. Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affan, Aliyyü'l-Murtazâ, İbn-i Mes'ut ve Ebü'd-Derdâ'dan ilim öğrenmiştir. Kendisinden de Ebû Vâil, Muhammed b. Şîrîn, İbrâhim-i Nehaî ve Şa'bî gibi zatlar ilim öğrenmişlerdir. İbn-i Mâce'den başka Buhârî vb. hadis kitaplarında pek çok rivayetleri mevcuttur.

1.2. Ebû Hamza el-Kurazî (öl. 90-120/709-738)

Ebû Hamza; Hz. Âişe, İbn-i Ömer, İbn-i Abbâs, Zeyd b. Erkam, Fadâle b. Ubeyd ve Ebû Hüreyre gibi sahabeden rivayette bulunurken, İbnü'l-Münkedir, Yezîd Îbnü'l-Hâdî ve el-Velîd b. Kesîr gibi zatlar kendisinden rivayette bulunmuşlardır. (Bilmen, 1/261)

1.3. Mürre b. Şurahbîl el-Hemedânî el-Kûfî (öl. 90-709)

Mürre b. Şurahbîl, Hz. Alî, İbn-i Mes'ûd ile Ebû Mûse'l-Eş'arî'den hadis rivayet ederken, İsmâîlü's-Süddî, Talha b. Musarrif ve Ata' İbnü's-Sâbî gibi tabiîn de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Rivayet ettiği hâdîs-i şeriflerin bâzıları Kütüb-i Sitte'de mezkûrdur. (Bilmen, 1/263)

1.4. Ebü'l-Âliye Refî' b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî (93/712)

Ebü'l-Âliye; Hz. Ebû Bekir'i ziyaret edip Hz. Ömer'in arkasında namaz kılmıştır. İbn-i Abbâs, huzurunda Kureyş'ten birçok kimse bulunduğu halde Ebü'l-Âliye'yi yanına oturtmuş *"İşte ilim, insanın şerefini böyle kat kat eder."* demiştir. Ebü'l-Âliye; Kur'ân ilmini Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sabit'ten, tefsir ilmini İbn-i Abbas'tan öğrenmiştir. Ebü'l-Âliye; Hz. Ömer, Ali, Âişe ve İbn-i Mes'ûd gibi sahabeden rivayette bulunurken Hâlidü'l-Hazzâ' ve Rebî' b. Enes kendisinden rivayette bulunmuşlardır. (Bilmen, 1/264-265)

1.5. Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Kays el-Kûfî (öl. 95/714)

İbrahim b. Yezîd; tabiinin büyüklerindendir. Kendisi Kûfe'lidir. Fakat aslen Yemen'deki Neha' kabilesinden olduğundan *"Nehaî"* nispetiyle meşhur olmuştur. İbrâhîm-i Nehaî büyük bir âlim, büyük bir fakih ve hadiste ihtisas sahibidir. İbrâhîm-i Nehaî; akrabası Alkame ve Mesrûk ile Esved'ten rivayet ederken Hammâd b. Ebî Süleyman ve Simâk gibi kişiler kendisinden rivayette bulunmuşlardır. İmâm-ı A'zam'ın bil-vâsıta hocalarından sayılmaktadır. (Bilmen, 1/265-266)

1.6. Saîd b. Cübeyr İbn-i Hişâm el-Kûfî el-Esedî (öl. 95/714)

Aslen Habeşli olan Saîd b. Cübeyr hakkında, Süfyân-ı Sevrî; *"Tefsîr ilmini dört kişiden alınız. Saîd İbn-i Cübeyr, Mücâhid,İkrime ve Dahhâk."* demiştir. Saîd b. Cübeyr; Kur'ân-ı Kerîm'i İbn-i Abbâs'tan, tefsir ve hadis'e müteallik ma'lûmâtı yine İbn-i Abbâs ile İbn-i Ömer, Abdullâh b. Câbir, Abdullâh b. Zübeyr gibi sahabeden öğrenmiştir. Abdü'l-Melik İbn-i Mervân'ın talebi üzerine Saîd b. Cübeyr'in yazdığı tefsîri Atâ' b. Dînâr nakletmiştir. Dahhâk'ın İbn-i Abbâs'tan olan rivayetinin Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla olduğunu Şu'behikâye etmiştir. Abd b. Humeyd ile İbn-i Cerîr tefsire dair İbn-i Cübeyr'den pek çok şey nakletmişlerdir. Yeryüzündekilerin hepsi Saîd b. Cübeyr'in ilmine muhtaçken Haccâc onu şehit etmiştir. (Bilmen, 1/266-267)

2. Birinci Tabakanın Değerlendirilmesi (90-95/709-714)

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatta olmamasından dolayı ilk kaynaktan biraz uzaklaşılmış ancak bilgiler hala tazedir. Otorite Emevî halifeler tarafından sağlanmaktadır. Kur'an'ın inişine şahitlik eden ashaptan ilim öğrenerek Kur'an tefsiriyle ilgili nakillerde bulunan ve kendilerinden sonra gelen hem fıkıh hem de kıraat imamlarından bazılarına bizzat hocalık yapan tabiin müfessirleri bu tabakayı oluşturmaktadır. Tefsir ilminden bir bilim dalı olarak her ne kadar bahsedilemese de tefsirin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Hz. Peygamber'den bizzat ilim almamış tabiinle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) bizzat görüp ondan meselelerin bağlamını öğrenmiş mümtaz tabaka (sahabe) arasında bazı farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bu dönemin tefsir tarzı daha çok sahabe rivayetleri, sebeb-i nüzul hakkında sahabe açıklamaları ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri şeklindedir. Bununla birlikte mümtaz tabakada görülen çekingen tutum ve tefsirden kaçınma tavrı biraz daha aşılmış

görünmektedir. Sonraki tabakalarda görülecek olan yönelişlerin ilk nüveleri aslında bu tabakada gizlidir. Örneğin; Ebü'l-Âliye Refî' b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî'nin (öl. 93/712) Ahzab 33/56. ayetle ilgili olarak Allah'ın peygamberine salât etmesinden maksadın *onu melekler nezdinde övmesi* olduğunu söylemesi, bir rivayete (Kitap ve Sünnet) dayanmaksızın ortaya konulmuş bir yorum olması, bu dönem için oldukça dikkat çekicidir. Yine bu dönemde tefsir/tevil ayrımının tam olarak yapılmadığı görülmektedir. Ayetleri yorumlama yerine sahabeden hadis nakilleriyle rivayet aktarımı yapan Abdullah b. Ömer el-Kurazi'nin (öl. 90-120/708-709/737-738) te'vili en iyi bilen kişi olarak ifade edilmesi örneğinde, te'vil tefsirle aynı anlamda kullanılmıştır. Burada te'vil kavramına sonradan yüklenen anlam açısından, *zahirdeki mananın muhtemel anlamlarından birine hamledilmesi* durumu söz konusu değildir.

Bu tabakada tefsir faaliyetleri, mümtaz tabakada olduğu gibi Mekke, Medine, Kûfe ve Basra merkezlidir. Mümtaz tabakada Tâif, Bahreyn ve az da olsa Mısır'da var olan tefsir faaliyetleri, kıraat alanında otorite olan ve siyasetle de ilgilenen Saîd b. Cübeyr'in (öl. 95/713-714) bir müddette olsa Türkistan, İsfahan ve Azerbaycan'da bulunması sebebiyle buralarda da filizlenmeye başlamıştır. (Bilmen, 1/329-340)

Kendisinden sonra gelen pek çok müfessirin fikirlerine yön veren İbn Abbas, (öl. 68/687) bu tabakanın ilham aldığı en önemli sahabe müfessirdir. İbn Abbas ile Mekke, Ubey b. Ka'b (öl. 30/650-651) ile Medine ve Abdullah b. Mes'ud (öl. 32/652-653) ile Irak ekolünün teşekkül ettiği görülmektedir. Mesela; Re'y ehli olan Irak/Kûfe fıkıh geleneğinin en önemli hocalarından biri olan Alkame b. Kays; (öl. 62-70-90/682-690-709) Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'un talebesi olup İbrahim en-Nehaî'nin hocasıdır. Ebû Hanîfe'nin hocası olan Hammâd b. Ebî Süleyman'da İbrahim en-Nehaî'nin talebesidir. Bu hoca talebe ilişkisinden dolayı Hanefi mezhebinin oluşumundaki fikirlerde Alkame b. Kays'ın katkısı çok büyük olmuştur. (Samar, 633-662)

Hz. Peygamber'den öğrendiklerini söz olarak nakleden Araplar okuma ve yazmaya İslam'dan sonra daha fazla önem vermişlerdir. Ancak Hz. Osman (öl. 35/655-656) ve Hz. Ali (40/660-661) döneminde yaşanan siyasal/toplumsal hadiseler neticesinde tabiînden olan Araplar devlet yönetimine daha fazla ilgi duymuş tefsirle/ilimle pek meşgul olmamışlardır. Böylece tefsir faaliyeti mevali olan gayr-i Arap tabiîn müfessirlerine kalmıştır.

3. İkinci Tabaka Yer Alan Müfessirler (103-198/722-814)

Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*'nde yer alan ikinci tabakada tefsir tarihinde son derece önemli otuz bir tabiin ve etbauttabiin müfessiri tanıtılmaktadır. Bu tabakada tanıtılan müfessirler şunlardır:

3.1. Mücâhidb. Cebr (öl. 103/721)

İbn-i Cübeyr de denen Mücâhid;İbn-i Abbâs'tan tefsir, İbn-i Abbâs, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Cabir gibi sahabeden hadis öğrenmiştir. Kendisinden Katâde, İbn-i Kesîr, Ebû Amr b. el-Alâ', İbn-i Muhaysin tefsir ve hadis tahsil etmişlerdir. (Bilmen, 1/271-272)

3.2. Şa'bi Ebû-Amr el-Kûfî (öl. 103/722)

Hz. Âişe, Ali, İmran b. Husayn, Cerîr b. Abdillâh, Ebû Hüreyre, İbn-i Abbâs, Abdullâh İbn-i Ömer gibi kişilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden İsmail b. Ebî Hâlid, Eş'as b. Misvâr, Ebû İshak, A'meş, İmam-ı Azam gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır. Kıraatini Abdurrahman es-Selemî ile Alkame'den almış kendisinden Muhammed b. Ebî Leylâ rivayette bulunmuştur. Zamanının İbn-i Abbâs'ı sayılan Şa'bî İmam-ı Azam gibi bir müçtehidin hadis ilminde şeyhidir. (Bilmen, 1/272)

3.3. Dahhâk el-Horasânî (öl. 105/723)

Dahhâk; İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik'ten rivayet ederken kendisinden İbn-i Cerîr ve İbn-i Hatim rivayette bulunmuştur. Dahhâk; Ahmed b. Hanbel, İbn-i Maîn ile Ebû Züra'a'ya göre sika, Yahya el-Kattân'a göre ise zayıftır. İbn-i Abbâs ve Ebû Hüreyre'den rivayetlerinde nazar vardır. Çünkü bunlara mülâki olmamış ve aradaki vâsıta da zikredil-miyor. Bu cihetle Dahhâk'ın rivayeti İbn-i Abbâs'tan munkatı'dır. İmam BuhariRahman suresi tefsirinde Dahhâk'ıntefsire ait bazı sözlerini mevkufen zikretmiştir. (Bilmen, 1/274-276)

3.4. Tâvûs b. Keysân el-Yemânî (öl.106/725)

Adı Zekvân lâkabı ise Tâvûs'tur. Kıraat ilmini İbn-i Abbâs'tan öğrenmiştir. Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Abdullah İbn-i Ömer, Abdullah İbn-i Amr, Zeyd b. Erkam gibi sahabeden hadis ve ilim öğrenmiştir. Kendisinden oğlu Abdullah, Zührî, İbrahim b. Meysere, Mücâhid, Amr b. Dînâr gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır. (Bilmen, 1/276-277)

3.5. İkrime Ebû Abdillâh el-Medenî (öl. 105/723)

İkrime; İbn-i Abbâs'tan Kur'an, hadis ve sair İslâm ilimleri öğrenmiş daha İbn-i Abbâs hayattayken fetva vermeye başlamıştır. Hz. Âişe, Ali, Ebû Hüreyre ve İbn-i Abbas'tan tefsir ve hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Eyyûb, Ebû Bişr, Âsim el-Ahvel ve daha birçok kişi rivayette bulunmuşlardır. İkrime, haricîlerin fikirlerini Afrika'da yaymaya çalışmış olmakla itham edilmiştir. Bundan dolayı İmam Mâlik ve Müslim kendisinden uzak durmuş ancak Buhari İkrime'nin bazı rivayetlerini nakletmiştir. Bundan dolayı onu muaheze edenler de olmuştur. (Bilmen, 1/277-279)

3.6. Muhammed b. Şîrîn el-Basrî (öl. 110/729)

Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, İmrân İbn-i Husayn, İbn-i Abbâs, İbn-i Ömer ve birçok tabiinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden Şa'bî, Katâde, Ebû Eyyûb, İbn-i Avn, Mâlik b. Dînâr ve Ebû Hilâl rivayette bulunmuştur. (Bilmen, 1/279-280)

3.7. Ebû Saîd Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Ensârî (öl. 110/729)

Ebû Mûse'l-Eş'arî'den Kur'an öğrenmiş, İbn-i Ömer, Enes, Semüre, Kays b. Âsim gibi sahabeden rivayette bulunmuştur. Ebü'l-Âliye, Fadl b. İyâz gibi tabiînden de istifade etmiş ve rivayette bulunmuştur. Hasan-ı Basrî tefsirini rivayet tarikiyle takrir etmiştir. Basra ulemasının çoğu gibi Hasan-ı Basrî de daha sonra Kaderiyye mezhebine mütemayil gibi görünmüş ise de daha sonra bir münazara neticesinde bu temayülüne nihayet vermiştir. Medine'ye gittiğinde Tâvûs, Atâ' ve Mücâhid ondan hadis dinlemiştir. (Bilmen, 1/280-282)

3.8. Atıyyetü'l-Avfî (öl. 111/730)

Atıyeytü'1-Avfî'nin tariki İbn-i Abbâs'a ulaşan senetlerin yedincisidir ve zayıf bir senettir fakat vâhî değildir. Kendisinden İbn-i Cerîr ile İbn-i Hatim tefsir rivayet etmişlerdir. Atıyye, Ebû Hüreyre, İbn-i Abbâs, İbn-i Ömer, Zeyd b. Erkam gibi sahaben ve Kelbî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de hem oğulları Hasan ile Ömer, hem de A'meş ile İbn-i Ebî Leylâ gibi bazı zevat tefsir öğrenmişlerdir. (Bilmen, 1/282-284)

3.9. Ata b. Ebî Rebâh (öl. 114/732)

Hz. Âişe, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Câbir gibi zevattan hadis rivayet etmiş kendisinden de Ebû İshak, Mücâhid, Zührî, Amr b. Dînâr ilim öğrenmişlerdir. İmam-ı Azam, Eyyûb, Hüseyin el-Muallim, İbn-i Cüreyc ve Evzâî gibi kişiler ondan rivayette bulunmuşlardır. (Bilmen, 1/284-285)

3.10. Katâdeİbn-i Diâme el-Basrî (öl. 117/735)

Katâde; Enes b. Mâlik, Abdullah b. Sercis, Saîd b. el-Müseyyeb, İbn-i Sîrın, İkrime ve Hasan-ı Basrî'den rivayette bulunurken kendisinden de Mis'ar, Ma'mer, Şeybân, Şu'be, Hammâd b. Seleme, İbn-i Amreveyh gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır. Zehebî'nin nakline göre, Katâde bazen şeyhini bırakıp onun üzerindeki şeyhinden rivayette bulunmuştur. (Bilmen, 1/285)

3.11. Kays b. Müslim Ebü Amr el-Kufi (öl. 120/739)

Ebü Amr; Tarık b. Şihab, Mücahid ve Ata' b. Sabit'ten rivayette bulunmuştur. Tefsire ait malumatını Ata b. Sabit'ten, o da Said b. Cübeyr'den, o da İbn-i Abbas'tan almıştır. İbn-iAbbas'a müntehi tariklerin ikincisini vücuda getiren bu tarik pek sağlamdır. İmam-ı Buhari ile İmam-ı Müslim'in şeraitine da tevafuk etmektedir. (Bilmen, 1/286-287)

3.12. Ata b. Dinar (öl. 126/745)

Said b. Cübeyr'den nakil ve rivayet ettiği tefsire dair bir kitabından bahsedilmektedir. (Bilmen, 1/287)

3.13. Ebû-Muhammed İsmail Süddî-iKebîr (öl. 127/745)

Süddî-i Kebîr; Enes b. Mâlik, İbn-i Abbâs, Ebû Abdirrahman es-Selemî, Atâ', ve İkrime gibi kişilerden ilim öğrenirken kendisinden de Şu'le, Sevrî, Ebü'l-Avâne, Ebû Bekr b. Ayyaş gibi zatlar istifade etmişlerdir. Süddî'nin İbn-i Mes'ûd ile İbn-i Abbas'tan rivayet tarikiyle bir tefsiri vardır. Bu tefsiri öğrencisi Esbât b. Nasrân el-Hemedânî rivayet etmektedir. Fakat Ebû Zür'a, Esbât'ı zayıf görmektedir. Süddî'nin Ebû Salih ve Ebû Mâlik vasıtalarıyla İbn-i Abbâs'a ve Mürr vasıtasıyla da İbn-i Mes'ûd'a nispet edilen tefsirini, İbn-i Cerîr kendi tefsirinde mezkûr Esbât vasıtasıyla nakletmektedir. Süddî'nin yalnız Mürr tarikiyle vâki' olan rivayetlerini Hâkim Müstedrek'inde tahrîc etmiştir. (Bilmen, 1/288-289)

3.14. Abdullâh İbn-i Ebî Nüceyh es-Sakafî (öl. 131/750)

Kaderiyye mezhebindendi. Kendisini Ömer İbn-i Ubeyd ifsat etmiştir. Ebû Yesâr babasından ve Ata', Mücâhid, İkrime, Tâvûs gibi ekâbirden tefsir ve hadis öğrenmiştir. Kendisinden Şu'be, İbn-i Uyeyne, Şibl b. Abbâd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır. Tefsirini Mücahit'ten rivayet eden Ebû Yesâr'ın tefsirini Sevrî sahih addederdi. Bu tefsiri Mücahitten bizzat işitmeksizin rivayet ettiği de söylenmektedir. Bu cihetle Neseî, İbn-i Ebî Nücey'i müdellisler arasında zikretmiştir. (Bilmen, 1/289-290)

3.15. Zeyd b. Eslem el-Medenî (öl. 136/755)

Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Seleme b. el-Ekva' gibi zevattan rivayet ederken kendisinden de Şeybetü'n-Naddâh kıraat öğrenmiş, İmâm-ı Mâlik, Hişâm b. Sa'd, Zührî, Sevrî ve kendi oğulları Hassan, Abdullah, Abdürrahman rivayette bulunmuşlardır. Zeyd b. Eslem'in tefsiri, hadislerle tabiin sözlerinden müteşekkildir. Bu tefsiri kendisinden oğlu Abdürrahman rivayet etmiştir. Bu zât hakkında Ubeydullah İbn-i Ömer'in: "Onda bir kusur bilmiyorum; şu kadar var ki, Kur'an'ı re'yi ile tefsir ediyor ve bunu çok yapıyor." dediğini Hammâd b. Zeyd nakletmiştir. (Bilmen, 1/290-292)

3.16. Rebî' b. Enes (öl. 140/760)

İbn-i Ömer, Câbir, Enes b. Mâlik gibi sahabeden, Ebü'l-Âliye, Hasan-ı Basrî gibi tabiinden istifade etmiştir. Kendisinden de Ebû Ca'fer-i Râzî, Mukatil b. Hayyân, İbn-i Mübarek, A'meş gibi meşhur kişiler rivayette bulunmuşlardır. Rivayet ettiği hadisleri Sünen-i Erbaa ashabı

tahrîc etmişlerdir. Rebî', Ubey b. Kâ'b'ın tefsire ait sözlerini Ebü'l-Âliye vasıtasıyla rivayet etmiştir. (Bilmen, 1/292-293)

3.17. Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Talha el-Hâşimî (öl. 143/763)

Râşid İbn-i Sa'd el-Mukrî ve Kasım b. Muhammed'den Kur'an, birçok kişiden de hadis öğrenmiştir. Kendisinden de Dâvûd b. Ebî Hind, Muâviye b. Salih ve Sevrî gibi kişiler hadis öğrenmişlerdir. Tefsirine gelince, doğrudan doğruya İbn-i Abbas'tan rivayet etmiştir. Hâlbuki İbn-i Abbas'tan tefsir dinlediği sabit değildir. Bunu ya Mücahit'ten veya Saîd b. Cübeyr'den dinlemiş olmalıdır. Şu kadar var ki, aradaki bu vâsıtalar sika olduğundan bunların isimlerini tasrîh etmemesi rivayetinin sağlamlığına mâni değildir. (Bilmen, 1/293-294)

3.18. Ebû Osman Amr b. Ubeyd el-Basrî (öl. 144/764)

Asrında Mutezilenin şeyhi idi. Et-Tefsîr ve er-Reddü ale'l-Kaderiyye adında iki eseri vardır. (Bilmen, 1/295)

3.19. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî el-Kûfî (öl. 146/766)

Ebû Sâlih-i Bâzân ile Şa'bî'den ve biraderleri Süfyân ile Seleme'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden Sevrî, İbn-i Uyeyne, Hammâd b. Seleme, İbnü'l-Mübârek ve İbn-i Cüreyc rivayet etmiştir. İbn-i Kelbî senedi, İbn-i Abbâs'a varan senetlerin en zayıfıdır. (Bilmen, 1/295-296)

3.20. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sabit (öl. 150/770)

İmam-ı Azam dört bin kadar kişiden hadis ve fıkıh okumuştur. Hammâd b. Ebî Süleyman gibi ekâbirden fıkıh, Atâ, Nâfi', Abdurrahman b. Hürmüz, Adiyy b. Sabit, Seleme b. Küheyl, Ebû Cafer Muhammed b. Ali, Katâde, Amr b. Dînâr, Ebû İshak'ta da hadis oku duğu hocalarından bazılarıdır. Kendisinden de Vekî' b. Yezîd, Sa'd b. es-Salt, Ebû Asım Abdirrezzâk, Abdullah b. Mûsâ, Ebû Nuaym, Ebû Abdirrahman el-Mukrî gibi birçok kişi hadis rivayet etmişlerdir. İmam-ı Azam'dan fıkıh ahzeden zevat ise pek çoktur. İmam-ı Ebû Yusuf, İmam-ı Muhammed b. el-Hasen, Züfer b el-Hüzeyi, Hasan b. Ziyâd, Vekî', Abdullah el-Mübârek, Bişr b. Gıyâs el-Merîsî, Afiye b. Yezîd, Dâvûd et-Tâî, Yûsuf b. Hâlid eş-Şemenî, Nûh b. Ebî Meryem gibi. İmam-ı Azam'ın ilim silsilesi Hz. Ali ile İbn-i Mes'ûd'a müntehi olmaktadır. (Bilmen, 1/296-298)

3.21. Ebü'l-Hasen Mukatil b. Süleyman (öl. 150/770)

Nâfi', Ebû İshâk, Zührî, Dahhâk, Mücâhid, İbn-i Sîrîn, Zeyd b. Eşlem, Atâ, İbn-i Ebî-Müleyke, Atiyye b. Sa'd gibi kişilerden ilim öğrenmiştir. Kendisinden de Buğye b. Velîd, Sa'd İbnü's-Salt, Abdussamed İbnü'l-İyd gibi kişiler tahsilde bulunmuşlardır. Mukatil ile Cehm b. Safvân Horasan'da iken aralarında mezhep itibariyle şiddetli bir nefret olduğundan birbiri aleyhine eserler yazmışlardır. Mukatil tefsirini İbn-i Abbâs Hazretlerinden ahzetmiştir. Bu tefsiri Dahkâk'in hayatında tedvin eylemiş olduğu söylenmiştir. Bağavî, Mukatil'in tefsirini Abdullah b. Sabit tarikiyle tahrîc etmektedir. Mukatil Tefsirinin bir nüshası, Birinci Sultan Hamîd Kütüphanesinde (58) numarada ve Kütüphâne-i Umûmî'de (561), (281) numaralarda mevcuttur. (Bilmen, 1/300-301)

3.22. Şu'be b. Haccâc el-Ezdî el-Vâsitî (öl. 160/780)

Muâviye b. Kurre, Enes b. Sîrîn, Sâbit-i Bennânî, Hamdûd b. Süleyman, A'meş gibi tabiinden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Eyyûb-ı Sahtiyânî, Süfyân-ı Sevrî, Abdullah b. Mübarek gibi zatlar rivayette bulunmuştur. Rivayet ettiği hadisler iki bin kadardır. Tefsiri ve el-Garâib isminde hadise dair bir kitabı vardır. (Bilmen, 1/301-302)

3.23. Sufyan-ı Sevrî (öl. 161/781)

Cüneyd-i Bağdadî gibi bir kısım zevat daha sonra takip edilmemiş olan Sevrî'nin mezhebine tâbi idi. Sevrî'nin menâkıbı hakkında İbn-i Cevzî'nin bir kitabı vardır. Sevrî'nin tefsire dair bir eseri vardır. (Bilmen, 1/302-303)

3.24. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir (öl. 179/796)

Ehli İslam'ın dört muazzam müçtehidin ikincisidir. Yahya b. Saîd, Nâfi', Zührî, Makburî, Muaym el-Muhaccir, Abdullah b. Dînâr, Muhammed b. el-Münkedir, Hişâm b. Amr, Zeyd b. Eşlem, Rebîa b. Ebî Abdirrahman gibi üç yüzü tâbün, altıyüzü de onların tabilerinden olmak üzere dokuz yüz şeyhten hadis almıştır. İmam-ı Malik'ten rivayet eden zevatın adedi de 993 kadardır. Kadı Iyâz'ın beyanına göre ise bin üç yüz kadardır. Hulefâdan Mansûr, Mehdî, Hâdî, Hârûn-ı Reşîd, Emin, Me'mûn, meşâhîr-i ulemâdan İmam-ı Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İmâm-ı Şafiî, Ebû Hâşim, Abdü'1-Azîz b. Ebî Hazım, Muin b. İsâ, Yahya b. Yahya, İbnü'l-Mübârek, El-Kattân, İbn-i Vehb gibi zatlar İmam-ı Malik'ten rivayette bulunmuşlardır. İmam-ı Mâlik'in silsilesi şöyledir: Mâlik b. Enes Rabia'dan, Rabia da Enes b. Malik'ten, o da bizzat Resulüllâh'tan ilim almıştır. Mâlik b. Enes, Nâfi'den, o da İbn-i Ömer'den, o da Efendimizden ilim almıştır. İmam-ı Mâlik'in tefsîr-i garibi'1-Kur'ân unvanlı bir eseri de vardır ki, bunu kendisinden Hâlid b. Abdirrahmân el-Mahzûmî rivayet eder. İmâm-ı Mâlik, Muvatta'ı kırk sene içinde vücûde getirmiştir. (Bilmen, 1/304-306)

3.25. Abdü'r-Rahmân b. Zeyd b. Eslem el-Adevî (öl. 182/799)

Saffâ b. Süleym, Seleme b. Dînar ile kendi pederinden tefsir ve hadis almıştır. Kendisinden de Abdullah b. Vehb, Abdürrezzâk, Vekî', İbn-i Uyeyne gibi meşâhîr rivayette bulunmuşlardır. Rivayet ettiği hadîslerden bâzılarını Tirmizî ile İbn-i Mâce tahrîc etmiştir. (Bilmen, 1/306-307)

3.26. Ebû Muâviye Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (öl. 183/800)

Kitâbü't-Tefsîr, Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkıh ve Kitâbü'1-Kırâât unvanıyla bazı müellefatı vardır. (Bilmen, 1/307-308)

3.27. Yûnus b. Habîb Ebû Abdi'r-Rahmân (öl. 183/800)

Kitâbu'l-Maâni'l-Kur'ân, Kitâbü'l-Lûgat, Kitâbü'n-Nevâdiri'l-Kebîr ve Kitâbü'l-Emsâl unvanlarıyla bazı müellefatı vardır. (Bilmen, 1/308)

3.28. Ebü'l-Hasen el-Kisâî Alî b. Hamza (öl. 189/806)

Kisâî; Kûfelilerin nahiv ve lügatte imamıdır ve yedi meşhur kurrâ'dan biridir. Bağdat'ta evvelâ Hamza'dan kıraat ahzetmiş, sonra kendisi için başka bir tarz-ı kıraat ihtiyar eylemiştir. Süleyman b. Erkam ile Ebû Bekr b. Ayaş'tan hadis dinlemiş, Muâzü'l-Herrâ'dan nahiv okumuş, sonra Basra'ya giderek İmam-ı Halil'in talebesi olmuştur. Kendisiyle İmâm-ı Ebû Yûsuf arasında bazı muhasebe ve mübahaseler cereyan etmiştir. Önemli eserleri, Maâni'l-Kur'ân, el-Kırââtü'n-Nevâdir, Eş'ârü'l-Muâyât, el-Masâdır, el-Hurûf ve Muhtasar'dır. (Bilmen, 1/308-309)

3.29. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Sâre el-Kûfî (öl. 190/807)

Muhammed Ruvâsî, Kisâî ile Kurrâ'nın üstâzıdır. Küfe ulemâsından Nahve dair ilk kitap telif eden bu kişidir. Maâni'l-Kur'ân unvanıyla tefsire dair bir eseri vardır. el-Fasîl, el-Vakf ve'1-İbtidâ'da onun eserlerindendir. (Bilmen, 1/309)

3.30. Süfyân b. Uyeyne Ebû Muhammed el-Kûfî (öl. 198/815)

Amr b. Dînar, Zührî, Ziyâd b. Alâka gibi zevattan hadîs istima' etmiştir. Kendisinden de A'meş, İbn-i Cüneyc, Şu'be, Îbnü'l-Mübârek, İmâm-ı Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Raheveyh gibi meşâhîr hadis rivayet etmişlerdir. Tefsir ve hadise dair el-Câmi' ünvanlı eserleri vardır. (Bilmen, 1/309-311)

3.31. Vekî' b. el-Cerrâh Süfyân el-Kûfî (öl. 197/814)

İmam-ı Azam'ın kudretli talebesinden olan Vekî' Irak'ın en büyük muhaddisi ve fakihi idi. Birçok zevattan ilm-ü irfan tahsil etmişti. Hişâm İbn-i Urve, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân-ı Sevrî, Evzâî, Şu'be b. el-Hâlid gibi zevattan hadis ahzetmiş, Ebû Hanîfe'den fıkıh öğrenmiş, İmâm-ı Ebû Yûsuf ile İmâm-ı Züfer'den de müstefîd olmuştur. Kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Eksem, Yahya b. Maîn, İmam-ı Ahmed b. Hanbel, Raheveyh, İbn-i Saîd, Ebû Hayseme, Alî b. el-Medenî gibi meşhur kişiler ilim öğrenip hadis ve fıkıh rivayet etmişlerdir. (Bilmen, 1/311-312)

4. İkinci Tabakanın Değerlendirilmesi(103-198/722-814)

Bu dönemde İslam coğrafyasında Emevîler, (661-750) Abbâsîler, (750-1258) Endülüs Emevîleri, (756-1031) Midrârîler, (772-976) Rüstemîler (777-909) ve İdrîsîler (788-985) olmak üzere altı devletin varlığı, dolayısıyla sınırların genişlemesi ile farklı kültürlerle yavaş yavaş komşu olunması ve içeride güç mücadelelerinin varlığı dikkat çekmektedir. Genişleyen İslam coğrafyası ile birlikte ilmi, fikri ve kültürel gelişmelerde tefsire son derece etki etmiştir.

Bu dönemde, ilk kaynaktan çok uzaklaşılmadığı için, ilk dönemin izleri tazeliğini hala korumaktadır. Ashaptan öğrenilen sebebi nüzule ilişkin rivayet kültürü ve ayetlerin bağlamları önemini sürdürmeye devam etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmediği için ayetlerin nüzulüne şahit olmayan tabiin ve etbauttabiin dönemi müfessirlerinin anlayışlarında bazı farklılıklar oluşmuştur.

Bu dönemin en karakteristik özelliği tefsirin tedvini olmuştur. Bu dönemde kayıt altına alınan rivayetler, genel itibariyle, sonraki dönemde yazılan tefsirlerde yer almaktadır. Ancak dirayet ağırlıklı olan Mukatil b. Süleyman'a ait tefsirin tamamı ile Yahya b. Sellâm'a ait tefsirin az bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır.

Yaklaşık beş yüz sahabeye yetişen Şa'bi (öl. 103/721-722) tarafından kıraat ilminin temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır.

Dahhâk'ın (öl. 105/723-724) bin kadar kız çocuğuna yetecek bir okul yaptırması ve orada fahri hocalık yapması da oldukça dikkat çekicidir. (Bilmen, 1/341-392) Günümüzün Dahhâk'ına ilham kaynağı olmuş mudur acaba?

Bu dönemin önemli müfessirlerinden biri Mücahid b. Cebr'dir. (öl. 103/721-722) İbn Abbas'tan nakledilen ilk tefsirin Mücahid b. Cebr'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Mücâhid b. Cebr'e nispetle yayımlanan iki tefsir; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de kayıtlı (nr. 2075) yazma nüshaya dayanmaktadır. Fakat İsmail Cerrahoğlu bu neşirlerde kullanılan yazmadaki tefsir rivayetlerinin Mücâhid'e nisbetini zayıf görmektedir. Taberî'nin *câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri ise Mücâhid b. Cebr'in bizzat hocası olan Abdullah b. Abbas'tan naklettiği tefsir rivayetlerini (Bakara 2/184-187-Âl-i İmrân 3/97) içermektedir. (Taberî, 3/736-737-750; 5/113)

Bu dönemde genel olarak Hz. Ebubekir gibi tefsir noktasında çekingen bir tavır söz konusu olmakla beraber re'y ile tefsirin geçmiş döneme göre biraz daha yaygınlaştığı görülmektedir.

Mücâhid, "*ilimde derinleşenlerin müteşabihlerin tevilini bilecekleri"*ne dair görüşüyle, naklin yanında aklı da kullanarak re'y ekolünün ilk temsilcilerinden olmuştur. O, bu yönüyle Mu'tezile gibi fırkaların tefsir anlayışına öncülük etmesi ve İsrâilî rivayetlere çok yer vermesi bakımından eleştirilse de, tefsirde aklı ön plana koyan günümüz çağdaş müfessirleri için de ilham kaynağı olmuştur.

Tefsir'in tedvini, ilk olarak Mücâhid ile olsa da matbu olarak mevcut olan Kur'an'ın baştan sona ilk tefsiri Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/768) ile bu dönemde başlamıştır. Mukâtil'in tefsirinde rivayet ve dirayet usullerini birlikte kullanması, kıraat farklılıklarına, sebebi nüzule, haşvi yorumlara ve İsraili rivayetlere çok yer vermesi dikkat çekicidir. Haşvi yorumların etkisi Osmanlı son dönem halk eserlerinde dahi görülmektedir. Mukâtil'in büyük günah işleyeni Mü'min kabul etmesinden dolayı Mürcie'den olduğu da iddia edilmiştir.

Bu dönemde akılla rivayet çeliştiğinde rivayet tercih edilirmiştir. Mesela; İkrime, Duhan 44/16. ayetteki "*batşetu'l-kübra"* lafzını *"kıyamet günü"* şeklinde tefsir etmiş, bunun üzerine İbrahim-i Nehâî, İbn Mes'ûd'un belirttiğine göre bundan maksat *"Bedir günüdür"* demiştir. Bunun üzerine İkrime kendi görüşünden vazgeçip "*Bedir günü"* tefsirini kabul etmiştir. (Denizer, 357-388)

Bu dönemde derin kırılmalara sebep olan Muaviye siyaseti ve Kerbela faciası gibi olaylar etkisini hala sürdürmektedir. Amr b. Ubeyd'in (öl. 144/762) ilk kez Kaderiye'ye reddiye yazmış olması, mezhepsel eğilimlerin varlığına da dikkat çekmektedir. Kader meselesi bu dönemde öz olarak vardır ama henüz derinlik kazanmamış ve karmaşık bir yapıya bürünmemiştir.

Bu dönem âlim yönetici ilişkileri açısından dikkat çekmektedir. Amr b. Ubeyd, Emevi ve Abbasi siyasetini eleştirmektedir. Onların yaptığı zulüm ve kötü fiillerin sorumluluğunun, Allah'a değil kendilerine ait olduğunu ifade etmiştir. O, kaderi Allah'ın adaleti ile ilişkilendirerek, Kur'an'ın bütününden Allah'ın insanlara fiillerinde özgür irade verdiğini ve bu irade neticesinde oluşan eylemlerine göre ödüllendirilecekleri veya cezalandırılacakları sonucunu çıkarmış ve ilk dönem Mutezilî harekette önemli bir role sahip olmuştur. (Aydınlı, 127-146)

İbn Abbas'ın talebesi ve Taberî, (öl. 310/923) Râzî, (öl. 606/1210) Kurtubî, (öl. 671/1273) İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi birçok müfessir ve İbn Sa'd, (öl. 230/844) Vâhidî, (öl. 468/1076) Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Suyûtî (öl. 911/1505) gibi Kur'ân ilimleri alanında söz sahibi olan birçok âlimin yanı sıra Kütüb-ü sitte imamları dâhil birçok muhaddisin eserlerinde görüşlerine yer verdiği İkrime'nin (öl. 107/726) hâricilerin fikirlerini yayma ve bunu Afrika'da neşre çalışmış olmakla itham edilmiş olması yine siyasi karışıklıkların varlığına işaret etmektedir. Bununla beraber hakkında söylenmiş övgü dolu sözlerin aksine İkrime'nin yalancılıkla itham edilmiş olması da dikkat çekicidir. (Zehebî, 5/24-26) İlim meclislerinde verdiği cevaplar neticesinde yalancılıkla itham edilmesi kanaatimize göre yanlıştır. Onun yalancı değil İbn Abbas'a dayanarak verdiği cevaplarda hata eden biri olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. (Ersöz, 87-102) İkrime'ye ait rivayetlere sahip ve tam olarak günümüze ulaşan en eski tefsir Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'ye (öl. 280/893) ait *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*'dir. O'nun fikirleri hakkında bu eser üzerinde bir çalışma yapılması uygun olacaktır.

Bu dönemde kendisinden sonra Ahkâmü'l-Kur'an isimli eseri yazan Cessâs'a (öl. 370/981) kaynaklık eden Ebu Hanife (öl. 150/767) ile fıkhi tefsirlerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Irak/Kûfe ekolünden olan Ebu Hanife re'y'in doğal bir sonucu olarak farazî yöntemi uygularken aynı dönemde yaşayan ve Medine ekolüne mensup olan İmam Mâlik (öl. 179/796) buna gerek duymamıştır. Sufyân-ı Sevrî'nin (öl. 161/777-778) altı mezhep sahibinden biri

olarak gösterilmesi mezhep olgusunun iyice yerleşmeye başladığını göstermektedir. (Bilmen, 1/341-392)

Bu tabaka müfessirlerinden Hüşeym b. Beşir'in (öl. 183/800) Taberi tefsirinde kendi re'y'i olan herhangi bir rivayetinin olmaması dikkat çekmektedir. Onun tevarüs ettiği tefsir mirasının aktarıcısı konumunda olduğu ve âyetlerin yorumuna kendi görüş ve tercihlerini katmadığı anlaşılmaktadır. (Gürman, 210-228) Ancak onun aksine aynı dönemde ayetleri tefsir ederken kendi yorumunu da katan, ayetleri bütüncül olarak ele alan ve Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine en çok ağırlık veren isim Zeyd b. Eslem (öl. 136/755) olmuştur. (Gürman, 16-37) Zeyd'in ilk kez kendi akli görüşüyle ayetleri tefsir etmesine olan tepkiler ve hadiste gizlemelere başvurulması yine siyasi baskıların olduğuna da işaret etmektedir.

Bu dönemde telif edilen eserler, özellikle tefsir, hadis ve fıkıh üzerine olsa da anlatım kültürüne uygun olarak ilk kez rüya yorumları tefsircilerin gündemine girmiştir. Rüya tabirleriyle İbn Sîrîn (öl. 110/729) menkıbeleri ile de Şu'be b. Haccâc (öl. 160/776) meşhur olmuştur.

Hasan Basrî'nin (öl. 110/728-729) Lokman 31/6. ayetteki "*lehve'l-hadis"* ifadesini şarkı ve şiir olarak tefsir etmesi toplumun sözlü kültürle nasıl bir aidiyet kurduğunu bize net olarak göstermektedir. Ayrıca Hasan Basri'nin kıraati şaz kıraatlerden kabul edilmiştir. Bu tabakada çok revaçta olan kıraatlerle ilgili ilk kitabı Hüşeym b. Beşîr (öl. 183/799-800) yazarken, *meâni'l-Kur'an* ve *kitâbu'l-lügat*'ı Yunus b. Habib (öl. 183/799-800) ve *vakf ve ibtida'yı* da Rusâî (öl. 190/805-806) yazmıştır.

Kûfe nahiv ekolünün kurucusu ve yedi meşhur Kurra'dan biri olan Kisâî'nin (öl. 189/804-805) gramer ve dil çalışmaları ile kıraatleri dil ekseninde ele alması oldukça dikkat çekicidir. (Bilmen, 1/341-392) Kisâî'de olduğu gibi bu dönemdeki âlimlerin kıraat, tefsir, hadis ve lügat alanındaki birikimleri daha sonraki dönemlerde sistematik hale gelecek olan lugavî tefsirler, kıraatleri ihtiva eden tefsirler, fıkıh konularını içeren tefsirler, rivayetlerin yanında dirayeti de içeren tefsirler ve tasavvufî tefsirlerin doğmasına zemin hazırlamışlardır. (Koyuncu, 161-174)

İlk dönem müfessirlerinden gelen rivayetler sonraki nesiller için çok önemlidir. Bu rivayetler arasındaki benzerlikler ilmî bir geleneğin varlığını ortaya koyarken, farklılıklar ise düşünce özgürlüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum naklin yanında aklı da kullanan re'y ekolünün ilk temsilcilerinin bu tabakada olduklarını ortaya koymaktadır. Özgür düşünmenin kapısını aralayan bu durum sonraki araştırmacılar için de ilham kaynağı olmuş, Kur'an'ın açıkça ortaya koymadığı hususları İsrâilî rivayetlerle değil akıl ve bilimle anlamaya çalışmanın önemi anlaşılmış ve bunun önü açılmıştır.

Şa'bî'nin Hz. Ömer'in uygulamalarını dikkate alması, bu dönemde kitap ve sünnette cevabı olmayan konularda, sahabenin sadece görüşleri değil, bizzat uygulamalarının da örnek alındığını da göstermektedir. (Ürkmez, 123-154)

Bu dönemde Hasan Basrî gibi müfessirler, iyiliği emredip kötülükten nehyeden Kur'an emrinin bir tezahürü mahiyetinde Emevî halifelerinin yanlış tutumlarını, toplumda fitne ve düşmanlık tohumları ekmeden siyasi iktidara hatırlatmış, adalet ve sükûnun toplum tabanına yayılması için gayret sarf etmişlerdir. (Kotan, 134-147)

Hasan Basri'nin Abdülmelik b. Mervan'a gönderdiği risale büyük günah işleyenlerin durumu hakkındadır. İman/amel münasebeti ve hür irade açısından insanın fiilleri konularını içermesi bakımından itikatla ilgilidir. Bundan dolayı, kelam ilminin temelleri ve yaşam tarzı olarak zühd ve takvaya önem veren, Kur'an'ı anlamada kalbe atıf yapıp ahireti dünyaya tercih eden

tabiin müfessirleri ile tasavvufun temelleri de bu dönemde atılmıştır denilebilir. (Karadeniz, 135-156)

Kıraat ilmi bu dönemde kurulup sistemleştiği halde Ö. Nasûhi Bilmen, eserinde, çok garip bir şekilde İbn Âmir, (öl. 118/736) İbn Kesîr, (öl. 120/738) Asım b. Behdele, (öl. 127/745) Ebû Cafer el-Kârî, (öl. 130/747-748)Ali b. Ebî Talha (öl. 143/760) Ebû Amr b. Alâ, (öl. 154/771) Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, (öl. 156/773) İbn Verdân el-Medenî, (öl. 160/777) Nâfi' b. Abdurrahman, (öl. 169/785) İbn Cemmâz (öl. 170/786'dan sonra) ve Hafs b. Süleymân (öl. 180/796) gibi bu dönemin çok önemli kıraat imam ve ravilerinden hiç bahsetmemiştir. Dolayısıyla eserde kıraat farklılıklarına da değinilmemiştir. Fakat bu dönemde, fıkıh, tefsir ve hadisin iç içe geçmiş olması ve hadislerde tefsir baplarının yer almaya başlamasından dolayı tabakâtü'l-müfessirîn'de bazen hadislerin tedvin ve tasnif edildiği dönemde yaşayan Mekke'li muhaddis Süfyân b. Uyeyne (107-198/728-813) gibi müfessir olmayan muhaddisler de tanıtılmıştır.

Mekke, Medine, Kûfe ve Basra asıl tefsir merkezleri olmakla beraber Tâif, Bahreyn, Yemen, Mısır, Türkistan, İsfahan, Azerbaycan'da da devam eden tefsir faaliyetlerine bu tabakada Belh, Rey, Irak, Horasan, Cezire, Hıms, Vâsıt, Afrika ve Rum diyarları da katılmıştır.

Sonuç

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim Hz. Âdem'den Kuran'ın vahyedilmeye başlandığı 610 yılına kadar geçmiş ümmetlerin hallerinden bahseden dolayısıyla tarihi önemseyen bir kitaptır. Ancak Kur'an'da anlatılan kıssaların amacı tarih bilgisi vermek değil geçmişten ibret alıp istikbalimizi inşa etmektir. Tefsir tarihine yönelik yaptığımız bu çalışmadaki amacımız da, tefsirin geçmiş serüvenini iyi bilip, ancak, tek hakikat bundan ibarettir demeden, ondan gerekli çıkarsamalar yapıp sağlıklı ve doğru bir metotla günümüzde ve gelecekte bu ilmin nasıl olması gerektiğine ışık tutabilmektir.

Hz. peygamberin vefatından sonra Kur'an metni ile baş başa kalan ümmet için sahabe ve tabiinin tefsire dair açıklamalarının önemi her dönemde devam etmiştir. Ancak sahabe ve tabiinin tefsire dair açıklamalarıyla Kur'an'da verilmek istenen mesajın tamamı tüm zaman ve mekânları kapsayacak şekilde aktarılmıştır denilemez. Bu söylem Kur'an'ın son ilahi mesaj olmasına aykırıdır. Kur'an'ın hikmet dolu mesajı her asrın insanı tarafından araştırılmaya devam edecektir. Bunun için de her dönemde Müslümanlar Kur'an'ı anlama yöntemleri geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden her biri kendilerine taraftar bulmuş ve ümmet arasında anlayış farklılıklarının doğmasına da sebep olmuştur.

Ömer Nasuhi Bilmen tabakat usulüne göre ve Türkçe olan en kapsamlı eseri kaleme almış ve müfessirleri kronolojik bir bütünlük içinde zikretmiştir. Eserde mezhepsel eğilimleri merkeze alarak ayrıştırıcı bir yaklaşım sergilememiş ve onların tenkit yöneltilen görüşlerini değerlendirirken de insaflı bir bakış açısı sergilemeye çalışmıştır. Her maddeden sonra kaynaklarını müstakil olarak veren Bilmen'in ilk bakışta ne kadar kaynaktan yararlandığı kestirilemese de bütün olarak bakıldığında yazma veya matbu geniş bir Kaynakça ya sahip olduğu görülmektedir. Ancak eserinde kıraat imam ve ravilerine yer vermemesi oldukça dikkat çekicidir.

Ömer Nasuhi Bilmen klasik müfessir tabakatı yazıcılığının son halkasını temsil etmektedir. Bundan sonra bu alanda çalışma yapacak olanların bu eserle beraber Dâvûdî ve Edernevî'nin tabakâtlarındaki müfessirleri cem eden bir çalışma yapması ve bunlara ilaveten günümüz müfessirlerini de bu çalışmaya dâhil etmesi gerekmektedir. Ayrıca Bilmen'in Tabakâtü'l-Müfessirin isimli eserinde tanıttığı müfessirler hakkında günümüzde yapılmış olan akademik çalışmalardan istifade edilerek çok daha detaylı tefsir tarihi yazılabilir.

Bu tabakalarda incelediğimiz müfessirler, ileriyi gören, fikirleriyle gelecek nesillere ışık tutan müstesna özelliklere sahip âlimler olarak dikkat çekmektedirler.

Son cümle olarak şunu ifade ederek çalışmamı bitirmek istiyorum, tarihsel bağlamdan giderek uzaklaşan toplum, kendi dönemsel koşullarını, kendi tarihsel bağlamlarıyla değerlendirme durumunda kalmışlardır.

Kaynakça

Aydınlı, Osman. İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı, *Çorum: Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2002/2.

Bilmen, Ömer N.*Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2014.

Ersöz, Muhammed. Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi, *Şırnak: Şırnak Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt 2, sayı 3,* 2011/1.

Gürman, Ceyda. *Hicrî İkinci Asırda Bağdat'ta Tefsir: Hüşeym b. Beşîr ve Tefsire Katkısı,* Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022.

Gürman, Ceyda. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsirinin Erken Dönem Temsilcisi: Etbâu't-tâbiînden Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, *Tefsir Araştırmaları Dergisi, 4/1,* Nisan 2020.

Karadeniz, Osman. Hasan el-Basri ve Kelâmî Görüşleri, *İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat fakültesi Dergisi,* 1988.

Kotan, Şevket. Bir Zâhidin Örnek Muhalefeti: Hasan Basrî, Milel ve Nihal, 15, (2), 2018.

Koyuncu, Recep. *Sîbeveyh ve Kisâî Özelinde Kıraat-Dil İlişkisi Üzerine Bir Tahlil*, *Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi,* 2022.

Samar, Mahmut. Hanefî Mezhebinin Teşekkül Sürecinde Alkame b. Kays'ın Yeri, *Bilimnâme,* 2020/1.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân,* (1-26.c), Neşr. Abdullah Abdu'l-Muhsin et-Turkî, (Kahire: Dâru hicr, 1422/2001.

Ürkmez, Ahmet. Tarih Kaynaklarından Özgün Bir Hadisçi Portresi: Şa'bi, *Konya: Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi,* 2009.

Zehebî, Şemseddin Muhammed ez-. *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ,* Beyrut: 1984.

Joris Ivens ve Şehir Senfonileri

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Ordu Üniversitesi

Özet

Şehir senfonilerinin ilk örneklerinin oluşturulmaya başlandığı 1920'ler boyunca karakteristik unsurları şekillendirilmiştir. Bunların içerisinde alışılmadık kamera açıları, müzikle uyumlu bir biçimde hızlanan ve yavaşlayan montaj ve özel efektler yer almaktadır. Bu özellikler şehirleri ele alan deneysel filmlerin sinematik anlatım unsurlarına dönüşmüştür. Şehir senfonileri tüm bu biçimsel özelliklerin yanı sıra mekanlara, kabalıklara ve etkinliklere odaklanarak şehirleri gündelik akışında olduğu gibi yakaladığı hissini yaratmıştır. Şehir senfonilerinin anlatım biçimleri belgesel yapımların konularına yaklaşımına ve anlatım biçimlerinin çeşitlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Farklı alanlardan sanatçıların deneysel formları kullanarak çektiği bu filmler ele aldıkları şehirlerin yirminci yüzyılın başındaki durumlarını belgelemeleri açısından da öneme sahiptir.

Çalışma çerçevesinde Hollandalı yönetmen Joris Ivens ve şehir senfonisi The Bridge (De Brug, 1928), ve Rain (Regen, 1929) üzerinde durulmaktadır. On sekiz ülkede belgesel yapan ve uçan Hollandalı olarak ifade edilen Ivens, filmlerinde şehirlerin farklı anlarını ve mekânlarını seyircisine sunmaktadır. The Bridge, Rotterdam'daki Koningshavenbrug hakkında kısa sessiz bir filmdir. Hollanda avangard sinemasının bir temsilcisi olan yapım, Ivens'i uluslararası boyutta tanınır hale getirmiştir. Makine çağı estetiğinin hareketle buluşması olan filmde farklı kamera açıları dikkatleri çekmektedir. Yönetmen Mannus Franken ile çektiği Rain'de yağmurlu bir günün Amsterdam'daki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Hollanda avangard sinemasının başyapıtlarından biri olan Rain, yağmur öncesi, anı ve sonrası olmak üzere bu doğa olayının farklı hallerinin modern bir şehir üzerindeki dönüştürücü etkisini değerlendirmektedir. Yağmurun yarattığı estetik nitelikleri ön plana çıkaracak bir biçimde görüntüler bir araya getirilmiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışmada Joris Ivens'ın iki filmine odaklanılarak şehir senfonilerinin özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Literatür taraması yapılan bu araştırmada, şehir senfonisi türünde yer alan çeşitli örnekleri değerlendirerek farklı yaklaşımların anlaşılmasının yararı sergilenmiştir. Türün ilk örneklerinden olan The Bridge ve Rain avangard özellikler sergilemekte ve şehir yaşamına ilişkin farklı durumlara dikkat çekmektedirler.

Anahtar kelimler: Joris Ivens, Rain, The Bridge, şehir senfonileri.

Joris Ivens and the City Symphonies

Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu

Ordu University

Abstract

Its characteristic elements were shaped during the 1920s, when the first examples of city symphonies began to be created. These include unusual camera angles, montage that speeds up and slows down in harmony with the music, and special effects. These features have turned into cinematic narrative elements of experimental films about cities. In addition to all these formal features, city symphonies focus on spaces, rudeness and activities, creating the feeling that they capture cities as they are in their daily flow. The narrative styles of city symphonies have made significant contributions to the approach of documentary productions to their subjects and the diversification of narrative styles. These films, shot by artists from different fields using experimental forms, are also important in terms of documenting the situation of the cities they deal with at the beginning of the twentieth century.

The focus of the study is on Dutch director Joris Ivens and his city symphonies The Bridge (De Brug, 1928), and Rain (Regen, 1929). Ivens, who has made documentaries in eighteen countries and is referred to as the Flying Dutchman, presents different moments and places of cities to his audience in his films. The Bridge is a short silent film about Koningshavenbrug in Rotterdam. The production, which is a representative of Dutch avant-garde cinema, made Ivens internationally known. Different camera angles attract attention in the film, which is the meeting of machine age aesthetics with movement. In Rain, shot with director Mannus Franken, he focuses on the effects of a rainy day in Amsterdam. Rain, one of the masterpieces of Dutch avant-garde cinema, evaluates the transformative effect of different states of this natural phenomenon, including before, during and after the rain, on a modern city. The images were brought together in a way that highlights the aesthetic qualities created by rain.

In this study, it was aimed to reveal the characteristics of city symphonies by focusing on two films of Joris Ivens. In this research, which included a literature review, the benefit of understanding different approaches was demonstrated by evaluating various examples in the city symphony genre. The Bridge and Rain, which are the first examples of the genre, exhibit avant-garde features and draw attention to different situations regarding city life.

Keywords: Joris Ivens, Rain, The Bridge, city symphonies.

Giriş

Şehir Senfonilerinin Karakteristik Özellikleri

Belgesel sinemanın tarihsel gelişim sürecinde 1920'ler ve 30'lar boyunca şehir filmleri, şehir şiirleri ya da daha bilinen adıyla şehir senfonileri olarak anılan bir grup film üretilmiştir. Bu filmlerde şehirler modernitenin sembolleri olarak odağa alınmakta, bunun yanı sıra soyut, şiirsel ya da metaforik anlatım yöntemlerine eğilim ortaya çıkmaktadır. Şehirlerin modern yaşamına hayranlık da duyulmaktadır; bu yaşamın barındırdığı çöküş ve bozulmalar eleştirilebilmektedir de. Şehirlerin gündelik yaşamından kesitler, günler, haftalar, aylar bazen

ise yıllar süren çekimlerin sonucunda bu filmlere evrilmektedir. Genellikle bir şehre nadiren de birden fazla şehre odaklanılmaktadır. Bu belgesellerde şehirlerin dışında bir başrol yıldızı, herhangi bir karakter ya da olay örgüsü bulunmamaktadır. Kurgusunda müzikal bir yapı vardır. Çekimler müzikal notalar gibi görülmekte sekanslar ise melodiymişlercesine organize edilmektedirler. Şehirler açıklayıcı bir biçimde gösterilmek yerine şiirsel bir tonda ele alınmaktadır. Bazı şehir senfonilerinde çeşitli kurmaca sahneler, deneysel kurmaca olmayan belirli bir temel şablonun biçimsel yapısı altında bir araya getirilmektedir.Şehrin erken saatleri, öğlen paydos zamanı ve akşam saatleri şeklinde ilerleyen bu şablon şehir senfonilerinin tamamen soyut yapıya kaymasını da engellemektedir (Hutchinson, 2017; Jacobs, Kinik ve Hielscher, 2019: 3-4).

Jacobs, Kinik ve Hielscher (2019) şehir senfonilerinin karakteristiğine ilişkin aşağıda yer alan unsurları ön plana çıkartmaktadır:

- Alışılmadık perspektif,
- Çarpık açılar,
- Ritmik kurgu,
- Özel efektler,
- Şehrin farklı mekanlarının gösterilmesi,
- Şehirde yaşayan insanların farklı aktivitelerde gösterilmesi,
- Hayatın olduğu gibi yakalandığı hissinin yaratılması.

En bilinen örnekleri içerisinde şunlar yer almaktadır: Manhatta (Charles Sheeler ve Paul Strand, 1921); Berlin, Symphonie of a Great City (Walther Ruttman, 1927), Rien que les Heures-Nothing But Time (Alberto Cavalcanti'nin, 1926); Man with a Movie Camera (Dziga Vertov, 1929) Rain (Joris Ivens ve Mannus Franken, 1929) (Tağ Kalafatoğlu, 2023: 17). Bu filmlerde Berlin, Paris, Rusya'nın çeşitli şehirleri ve Amsterdam üzerine odaklanılmıştır. Gün doğumundan batımına kadar şehirde olup bitenler, Rain hariç, müziğin ritmik temposuna uygun bir biçimde seyircisine sunulmaktadır. Rain'de ise Amsterdam'da yağmur yağdığında şehirdeki değişime odaklanılmıştır.

Joris Ivens (1898-1989)

Joris Ivens, 18 Kasım 1898'de Nijmegen'de Hollandalı bir fotoğrafçı ailenin çocuğu olarak George Henri Anton Ivens adıyla dünyaya gelmiştir. Kees Ivens ve Dora Muskens'in ikinci oğlu olan Ivens, devrimci ruhunu ve fotoğraf tutkusunu ailesine ve atalarına borçludur. Babasının büyük büyükbabası Heinrich Ivens, Köln'ün birkaç mil güneybatısındaki Efferen'de 1848 devrimci hareketine dahil olmuştur. Hem büyükbabası Wilhelm Ivens hem de babası Kees Ivens fotoğrafçılıkla uğraşmaktadır. Babası, foto-teknik ajansı ve fotoğraf malzemeleri satıcısı olan Capi adlı bir fotoğraf dükkânı zincirinin sahibidir (Rezwana, 2017: 37).

Görsel 1. Joris Ivens Çekim Yaparken, https://capifilms-loridan-ivens.com/home/jphilipsradio/, Erişim Tarihi: 27.11.2023.

Joris Ivens'a pek çok farklı nitelik atfedilmektedir. Bunların içerisinde; muhabir, ressam, şair, propagandacı, komünist, öncü, seyyah, öğretmen vb. yer almaktadır. Bunlar tek başlarına dünyaca ünlü yönetmeni ifade etmekte yetersiz kalmakla birlikte bir arada Ivens'ın farklı yönlerine işaret etmektedirler. Belgesel yapımları değerlendirildiğinde yönetmen değişen yönelimlerini sergilemektedir. İlk dönem yapımları daha avangard olan yönetmenin belgesele ilişkin yaklaşımı ve yapımları ilerleyen yıllarda değişim geçirmiştir (Bakker, 1999: 9-10).

Belgesel film yapımcısı olarak tanınmakla birlikte belgesel tanımı oldukça geniştir: "Francis Coppola, Martin Scorsese ve Jim Jarmush gibi yönetmenler gerçeğin filmdeki rolünü anlıyor. Bazı açılardan filmleri belgesel sayılabilir" demektedir. Ivens'e göre bir belgesel sinematik ve günlük yaşamın dramatizasyonu olmalıdır. İnsanları düşündürmeli ve aşırı militan anlamda kışkırtıcı olabilir. Biçim olarak haber filminden kurguya dönüşebilir. "Sonuçta özgünlük mutlaka gerçek olmak zorunda değildir. Kurgu daha doğru olabilir" diye görüşlerini ifade etmektedir (Akt. Blume, 1988).

1927'de Amsterdam'da sinema tutkunları için Filmliga'yı kuran Ivens; Alberto Cavalcanti, René Clair, Sergei Eisenstein, Vsevolod Pudovkin ve Dziga Vertov gibi film yapımcılarının Hollanda'ya gelmesine ön ayak olmuştur. Hollanda'da bir film yapımcısı olarak, sosyal ve politik eşitsizliğe giderek daha fazla ilgi duymaktadır. Bu ilgisiyle farklı ülkelerde siyasi içerikli filmler üretmiştir. Anti faşist ve propaganda filmleri olarak nitelenen belgeselleriyle bilinen Ivens'in bu filmlerinin içerisinde The Spanis Earth (1937), The Four Hundred Million (1938) ve Indonesia Calling (1946) yer almaktadır. Ivens, film yapımı üzerinde somut ve zahmetli bir süreçten geçerek etki oluşturmayı başarmıştır. Film çektiği ülkelerde (Çin, Küba, Vietnam veya ABD), yerel teknisyenlerle çalışırken onların eğitimiyle de ilgilenmiştir. Ivens şunu itiraf etmektedir: "Yönetmen için bu biraz zor. "Ama bu, insanları eğittiğiniz anlamına geliyor; arkanızda büyüyecek bir bitki bıraktınız" (Schoots, 1995: 38; Blume, 1988).

Ivens, The Bridge ile ulusal ve uluslararası alanda dikkat çekerek, Hollanda sinemasının öncüsü olmuştur. Daha sonra Breakers ve Rain (1929) gibi kısa filmler yapmıştır. Rain (Regen) Amsterdam'daki yağmuru şiirsel bir biçimde ele almakta olup, şehir senfonilerinin bir örneğidir. Bu filmi bir başka ünlü Hollandalı sinemacı Mannus Franken ile yapmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmada yönetmenin The Bridge ve Rain isimli yapımları üzerinde durulmaktadır.

De Brug (The Bridge-1928)

Ivens, Ruttmann'la tanışmasından sonra 1928'in ilk aylarında ilk filmi The Bridge'i çekmiştir. Yönetmenliğini, kameramanlığını ve kurgusunu yaptığı filmde Ivens, Rotterdam'ın Koningshaven'ın üzerindeki köprünün sinematik potansiyeli olduğunu düşünmektedir. Filmliga'nın sinemanın özü ilan ettiği saf ritmik hareketi yansıtmak için mükemmel bir örnek olduğuna inanmaktadır. İlk tren, 30 Ekim 1927 gecesi, asansörlü köprüden geçmiştir. Köprü şehre büyük katkıda bulunan önemli bir endüstriyel ürün olarak karşılanmıştır. Ivens'in bu köprü üzerine odaklanmasının nedenlerinden bir tanesi de Germaine Krull'un soyut makine fotoğrafları olarak gösterilebilir. Ivens ayrıca filme ilişkin motivasyonunu şu şekilde ifade etmektedir: "Projeyi sıradan işlerime uydurmam gerekiyordu, bu yüzden bir gün üzerinde çalışıp ertesi gün yalnız bırakabileceğim ve geri döndüğümde değişikliğe uğramayan bir temaya ihtiyacım vardı" (Schoots, 1995: 41).

Filmde Ivens'in odaklandığı Hefbrug, farklı özellikleri olan bir köprü değildir. Bununla birlikte filmde mekanik özellikleri ve hareketlerinin sistematik bir biçimde analizi gerçekleştirilmektedir. Ivens belgeselinde, köprünün Rotterdam için neden önemli olduğunu seyircisine göstermektedir. Köprünün işlevsel bir biçimde hareket edebilmesi için gerek duyulan mekanizmaların karmaşıklığı seyirciye izlettirilmektedir. Şehrin ticari hareketliliğinin devam edebilmesi açısından, gemilerin geçmesine, trenlerin köprüyü kullanmasına ihtiyaç duyulduğu hissettirilmektedir Ivens'in filminde odaklandığı köprünün fonksiyonlarıyla filminin temel yapısını belirlemesi onu diğer modern sanatçılarla fikir birliğine götürmektedir. Bu sanatçılara göre bu türde bir yapılanma geleceğin yaşayan bir sembolüdür (Barsam, 1992: 63; Schoots, 1995: 41).

Filmin on dört dakikası boyunca her zaman sağlam bir bağlam duygusu bulunmaktadır. Filmin başlangıcında köprünün çizimi gösterilmekte, daha sonrasında köprünün genel görüntüsü izleyiciye gösterilmektedir. Devamında bir kamera ve kameramanın çekimine yer verilmektedir. Film açılışında sergilediği görüntüler ile hemen ne olacağını göstermek için bir bakış açısı oluşturmaktadır. Filmde yakın çekimler ve genel çekimler, kuş bakışı ve alçak açılardan oluşan bir karışım bulunmaktadır. Köprünün yapısının, çalışma şekillerinin, şehrin genel ulaşım altyapısına nasıl uyduğu gibi konuların hepsi görsellerden aktarılmaktadır. Ivens'in bu filmi sessiz bir filmin mesajını kelimeler olmadan nasıl iletebileceğini güçlü bir biçimde göstermektedir. Ivens filmin açılışından itibaren odak noktasının köprünün, köprüdeki trenin, tekerleklerin ve köprünün parçalarının hareketi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu hareket çok farklı açılardan kamera tarafından kaydedilmiştir (Akt. Tağ Kalafatoğlu, 2019: 211).

Görsel 2. De Brug'dan Görsel, https://www.imdb.com/title/tt0018728/mediaviewer/rm2428054273/, Erişim Tarihi: 28.11.2023.

Ivens, filminde gerçekçi belgesel stilinde anlatımını geliştirmek üzere denemeler yapmaktadır. Hareket halindeki bir yapının farklı anlarının yoğun bir biçimde gözlenmesi sonucunda ortaya çıkan yapımı üzerinde çalışırken pek çok şey öğrendiğini vurgulamaktadır. Yaşadıkları çevredeki unsurlardan bir tanesini seçmenin ve bunu filme alırken yoğun ve yaratıcı bir gözlem sürecinden geçirmenin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ortaya koyduğu yapım 1920'li yıllarda yaygın olan şehir senfonilerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Köprünün hareketli mekanizması görsel bir senfoniye dönüşmektedir (Cowie, 1979: 28). The Bridge, bütün bir şehrin gündelik yaşamına odaklanan diğer şehir senfonilerinden farklı olarak şehirde yer alan mimari bir yapıya odaklanmakta ve yönetmenin kamerasından bu yapının hareketli parçaları ve sahip olduğu hareket özelliğini ön plana çıkarmaktadır (Ivens, 1928, The Bridge). Barnouw (1983) filmin sinematik güzelliği ve biçimsel yaratıcılığıyla belgesel sinema tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Filmde Ivens'ın köprünün hareketlerine ilişkin çekimlerini kurguda bir araya getirmesi yeni bir anlam katarak sanatsal bir yaklaşım oluşturmasının da önünü açmıştır.

Regen (Rain-1929)

Ivens'in Mannus Franken ile çalışmasının sonucunda ortaya koyduğu Rain'de, yağmurun Amsterdam'daki farklı anları gösterilmektedir. Kameraman ve kurgucu olarak Ivens, senaryoda ise Franken öne çıkmaktadır. Şiirsel bir yanı olan film, Ivens'ın erken dönem

filmlerinde ilgi duyduğu mekanik hareket, endüstriyel üretim ve insan emeği gibi konularından farklılık taşımaktadır. Hollanda avangard sinemasının başyapıtı olarak görülen filmde, şehrin yağmur altındaki görüntüleri deneysel ve belgesel anlatı yapısıyla bir araya getirilmiştir. Müziğin eşlik ettiği görüntülerde modern hayatın doğa olayından etkilenmesi üzerinde durulmaktadır. Filmde ışık, gölge ve yansımalarla şehir yağmur öncesi, esnası ve sonrasında şiirsel bir biçimde işlenmektedir. Bu gündelik olayın şehir üzerindeki dönüştürücü estetik özellikleri filmde ele alınmaktadır (Ivens ve Franken, 1929, Rain).

Görsel 3. Regen'in Afişi, https://www.imdb.com/title/tt0020321/mediaviewer/rm1646459649/?ref_=tt_ov_i, Erişim Tarihi: 29.11.2023.

Amsterdam yağmurla birlikte yansıtıcı bir yüzeyle kaplanmakta ve bu yüzeyler dolayımıyla yansıyan görüntüler şiirsel bir biçimde filme alınmaktadır. Yağmurla ıslanmış caddelerde, su birikintilerinde ve kanallarda yansıyan şehrin çeşitli görüntüleri belirmektedir. Ivens'in kamerası şehrin ıslak sokaklarında ıslanan insanların arasında seyircisini gezdirmektedir. Sokaklarda yürüyen insanlar, açılan şemsiyeler ve yollarda akan trafik yağmurla birlikte filme hareket katmaktadır. Kamera bazen bir tramvayın ıslanan penceresinden etrafı göstermekte bazen de hareket eden araçların buğulu camlarının arkasında silüetleri görünen insanları estetik çerçevelerle seyircisine sunmaktadır. Yağmurun yarattığı ıslak zeminlerden yansıyan görüntüleriyle şehir şiirsel bir güzelliğe bürünmektedir (Ivens ve Franken, 1929, Rain).

Ivens'in film için yeterli malzemeyi çekmesi yaklaşık iki yılını almıştır. Şehrin dört bir yanına yayılmış olan, yağmur yağdığında kendisini arayacak bir "yağmur gözlemcileri" sistemi kurmuştur. 1932'de Ivens, Lou Lichtveld'den (Albert Helman olarak da bilinir), film için bir müzik yazmasını istemiştir. Helen van Dongen orijinali sessiz olan filmi müziğe uygun olarak kısmen yeniden kurgulamıştır. 1941 yılında ikinci bir ses versiyon Hanns Eisler tarafından yapılmıştır. Eisler, kompozisyonuna "Yağmuru Tanımlamanın On dört Yolu-Fourteen Ways to Describe Rain" adını vermiştir (Jacobs, Kinik ve Hielscher, 2019: 252).

Sonuç

Belgesel sinema tarihi, şehirleri dekorun bir parçası olarak ele alan filmlerin dışında bunları ana odaklanılan unsur olarak değerlendiren filmlere tanık olmuştur. Özellikle 1920'ler ve 1930'lar şehirleri başkahraman olarak konu edinen deneysel özellikler taşıyan şehir senfonisi filmlerinin yükseliş yıllarıdır. Bu filmlerde soyut anlatım, belgesel ve kurgusal anlatı unsurları bir araya getirilmektedir. Resim ve fotoğraf gibi farklı sanat alanlarındaki modernist denemelerin bir uzantısı olarak çeşitli deneysel girişimlerin önü açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ve İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde şehir senfonilerinde, modern şehirlerin çok katmanlı ve parçalı olan dinamik yapısı sunulmaktadır. Sürekli hareket halinde olan ve değişen bir yapıda bulunan şehir yaşamı bu filmlerde müzikal yapımları andıran bir kurgu anlayışıyla seyircisine sunulmaktadır. Ritmik ve çağrışımsal kurguyla bir araya getirilen görüntülere eşlik eden müzik, filmin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Belgeselciler şehirlerdeki yaşamın farklı yönlerini zamanın akışı içerisinde ele almışlardır. Şehirler barındırdıkları zıtlıklarla filmlerin içerisinde yer almaktadır. Yönetmenler kendi bakış açılarını ve etkilendikleri sanat akımlarını çektikleri görüntüleri bir araya getirirken ortaya koymaktadırlar. Şehir senfonileri içerisinde çok farklı örnekler bulunmaktadır. Şehrin tamamına odaklananların yanı sıra şehrin yalnızca bir yönüne, belirli bir anına ya da mimari bir yapısına yoğunlaşan filmler de bulunmaktadır. Çalışmada ele alınan Hollandalı yönetmen Joris Ivens'ın iki kısa belgeseli şehir senfonilerinin şehirdeki bir yapıya ve anına odaklanan filmlerdendirler.

Ivens, erken dönem filmlerinde avangard, şiirsel, soyut ve sanatsal bir yaklaşımla konusunu ele almaktadır. İlerleyen dönemlerde çektiği filmlerinde ideolojik bir duruş sergileyen Ivens, çalışan sınıfa ve baskı altındaki insanların mücadelesine odaklanmıştır. Hollanda'da ve dünyanın pek çok farklı ülkesinde filmler çeken yönetmen, belgesel filmin anlatı yapısında gerçeğe odaklanmanın iyi bir gözlemden geçtiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada üzerinde durulan filmlerinden bir tanesi olan The Bridge'de şehir için önemli olan yapılardan bir tanesi olan demiryolu köprüsü vardır. Ivens, köprünün hareketlerini etkileyici açılardan çekmektedir. Görsel senfoni olarak da ifade edilen film yönetmenine dünyaca tanınırlık getirmiştir. Rain'de yağmurla birlikte Amsterdam'ın dönüşen çehresi filme alınmıştır. Gündelik hayatın parçası olan bu doğa olayında yüzeylerin parlak görünümünden kaydedilen yansımalar şehre farklı bir açıdan bakılmasını sağlamaktadır.

Kaynakça

Bakker, K. (1999). Joris Ivens and Documentary Context, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Barnouw, E. (1983), Documentary A History of the Non-Fiction Film, New York: Oxford University Press.

Barsam, R.M. (1992), Nonfiction Film: A Critical History Revised and Expanded, Indianapolis: Indiana University Press.

Blume, M. (1988). Documenting Joris Ivens' Long, Illustrious Career, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-11-27-ca-703-story.html, Erişim Tarihi: 27.11.2023.

Cowie, P. (1979), Dutch Cinema, London: Tantivy Press.

De Brug'dan Görsel, https://www.imdb.com/title/tt0018728/mediaviewer/rm2428054273/,

Erişim Tarihi: 28.11.2023.

Hutchinson, P. (2017). Where to begin with city symphonies,

https://www.bfi.org.uk/features/where-begin-with-city-symphonies,

Erişim Tarihi: 26.11.2023.

Ivens, J. (1928). The Bridge, Film.

Ivens, J.; Franken, M. (1929). Rain, Film.

Jacobs, S.; Kinik, A.; Hielscher, E. (2019). The City Symphony Phenomenon, New York:

Routledge.

Joris Ivens Çekim Yaparken, https://capifilms-loridan-ivens.com/home/jphilipsradio/, Erişim

Tarihi: 27.11.2023.

Regen'in Afişi,

https://www.imdb.com/title/tt0020321/mediaviewer/rm1646459649/?ref_=tt_ov_i, Erişim Tarihi: 29.11.2023.

Rezwana, J. (2017). Swimming Against the Tide: History of Dutch Propaganda Films about

Indonesia and the Revolutionary Role of Joris Ivens, Master Thesis, Leiden University.,

Schoots, H. (1995). Living Dangerously: A Biography of Joris Ivens, Amsterdam: Amsterdam

University Press.

Tağ Kalafatoğlu, Ş. (2019). Mimari ve Fonksiyonel Tasarımların Belgesel Filmlerindeki

Kesişme Noktası Olan Yapımlar: Gökdelen Senfonisi ve Köprü Belgeselleri, ERASMUS International Academic Research Symposium in Educational and Social Sciences, 5-6 Nisan, İzmir.

Tağ Kalafatoğlu, Ş. (2023). Şehirler Üzerine Belgeseller, Ed. Doç. Dr. Birgül Alıcı ve Doç. Dr.

Nazan Oskay, Disiplinler Arası Sanat ve İletişim Araştırmaları 2, Bişkek, Kırgizistan: Litaratürk.

Kırâat Âlimi Kimliğiyle Salihcan Barudî'nin Tatar İlim Havzasına Etkisi

Dr. Öğretim Üyesi Adem Yeşildağ

Amasya Üniversitesi

Özet

İdil-Ural bölgesi tarih boyunca Ruslar/Slavlar ile bölgedeki Müslümanların temsilcileri olan Tatarlar arasında gerçekleşen savaş ve çatışmalarla tanınmıştır. Tatarlar, genel olarak Kırım, Kasım, Kazan ve Astrahan Hanlıkları ile bölgesel güç oluşturmuşlar, bununla birlikte Müslüman oldukları 922 tarihinden itibaren her dönemde Rus/Slav tahribatına maruz kalmışlardır. Bütün asimilasyon siyasetine rağmen büyük oranda dinî ve sosyokültürel çevrelerini muhafaza etmeye çalışan Tatarlar ile Osmanlı Devleti arasında kurulmaya çalışılan bağ dikkat çekmektedir. Nitekim dönemsel olarak Osmanlı Devleti'yle kurulan askeri ve idari ilişkiler ile ilim tahsil etmek isteyen Tatarların Buhara ve Mısır ile birlikte İstanbul'u tercih etmeleri bu bağı kanıtlar niteliktedir. Kaynaklar tüm bu gayretlerin tek taraflı olmadığını göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti, Rus milliyetçiliği ve Ortodoks tahakkümü altında her yönden ağır bir biçimde istismar edilen ve dinî-milli benlikleri köreltilmeye çalışılan İdil-Ural bölgesine zaman zaman muallimler göndererek asimilasyonun önüne geçmeye çalışmıştır.

Söz konusu dört hanlıktan birisi olan Kazan Hanlığı 1521-1552 yılları arasında kısa süreli olarak Osmanlı Devleti himayesinde kalmış, 1556 yılında yıkılarak yine Rus hakimiyeti altına girmiştir. Bu durum bölge âlimlerinin halkı dinî yönden bilinçlendirme çalışmalarına engel olamamıştır. Nitekim Tatar halkının ilmî serüvenine en çok katkıda bulunan Kazan bölgesinde özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında birçok isim çeşitli ilim sahasında temayüz etmiştir. 1862-1931 tarihleri arasında yaşamış olan Salihcan Barudî de bunlardan biridir. O, ağabeyi meşhur âlim ve müftü Âlimcan Barudî (ö. 1921) ile birlikte tüm baskılara rağmen Tatarların uyanış devrindeki dinî ve ictimaî hayatlarında derin izler bırakmış, bölgenin eğitim ve bilinçlenmesine büyük katkı ve hizmetler sunmuştur. Aktif tutumu rejimin dikkatini çekmiş, 1908 yılında İstanbul'da bir vakfa yardım ettikleri gerekçesiyle ağabeyi dahil 27 kişi ile birlikte Vologda'da iki yıl sürgünde kalmıştır. Yaşadığı tüm baskı ve zorluklarla birlikte kaleme aldığı *Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân* ile 192 beytten müteşekkil *Fethu't-tecvîd* isimli eserleri onun kırâat ilmi açısından yetkinliğini gözler önüne sermektedir. İdil-Ural bölgesinde ilmî çevrelerce kullanılan ve Osmanlı/Çağatay Türkçesi karışımı bir Tatar Türkçesiyle telif edilen söz konusu eserler, kırâat ilmi ekseninde bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tecvîd, İdil-Ural, Kazan, Salihcan Barudî.

The Influence of Salihcan Barudi as a Recitation Scholar on the Tatar Science Region

Assist. Prof. Dr. Adem Yesildag

Amasya University

Abstract

Throughout history, the Idil-Ural region has been known for the wars and conflicts between the Russians/Slavs and the Tatars, who are the representatives of the Muslims in the region. Tatars, in general, formed a regional power with the Crimean, Kasım, Kazan and Astrakhan Khanates, however, they have been exposed to Russian/Slavic destruction in every period since they became Muslims in 922. Despite all the assimilation policy, the bond that was tried to be established between the Tatars, who tried to preserve their religious and socio-cultural environment and the Ottoman State, draws attention. As a matter of fact, the fact that Tatars who want to study science through the military and administrative relations established with the Ottoman State periodically prefer Istanbul together with Bukhara and Egypt, which proves this connection. Sources show that all these efforts are not one-sided. As a matter of fact, the Ottoman State tried to prevent assimilation by sending teachers from time to time to the Idil-Ural region, which was heavily abused in every way under Russian nationalism and Orthodox domination, and where their religious-national selves were tried to be atrophied.

Kazan Khanate, one of the four khanates in question, remained under the auspices of the Ottoman State for a short time between 1521 and 1552, and was destroyed in 1556 and again came under Russian domination. This situation could not prevent the regional scholars from working to raise religious awareness among the people. As a matter of fact, in the Kazan region, which contributed the most to the scientific adventure of the Tatar people, many names distinguished themselves in various scientific fields, especially in the last century of the Ottoman Empire. Salihcan Barudi, who lived between 1862-1931, is one of them. Along with his elder brother, the famous scholar and mufti Alimcan Barudi (d. 1921), he left deep traces in the religious and social lives of the Tatars during the awakening period, and provided great contributions and services to the education and awareness of the region, despite all the pressures. His active attitude attracted the attention of the regime, and he was in exile in Vologda for two years with 27 people, including his elder brother, on the grounds that they helped a foundation in Istanbul in 1908. His works titled Takrîbu'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'an, which he wrote despite all the pressure and difficulties he experienced, and Fethu't-tecvîd, consisting of 192 couplets, reveal his competence in terms of the science of recitation. The works in question, which were used by scientific circles in the Idil-Ural region and were copyrighted in a Tatar Turkish, a mixture of Ottoman/Chagatay Turkish, were written in a way that would meet the needs of the region on the axis of recitation science.

Keywords: Recitation, Tajweed, Idil-Ural, Kazan, Salihcan Barudi.

Giriş

Tatarların İslamiyet'le tanışmaları 922 senesine dayanmaktadır. Ticaret için Hârizm ve İran'dan gelen Müslümanlar vesilesiyle İslam dinine giren İdil Bulgar Hanı Şilkey oğlu İlteber Almış'ın, Abbâsî Halifesi Muktedir Billâh'a (ö. 320/932) elçi göndererek halkının dinî faaliyetleri için muallim istemesiyle bölge İslamiyet'i kabul etmiştir. İdil Bulgar Hanlığı böylelikle tarihte İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti olmuştur (Taşağıl, 2000, 21/473; Çelik, 2022, s. 18-19). Altın Orda hanlarından Uluğ Muhammed'in (ö. 849/1445) 1437 yılında Kazan Hanlığı'nı kurmasıyla yıkılan İdil Bulgar Hanlığı toprakları, Kazan Hanlığı ile beraber daha sonra kurulan Kırım, Kasım ve Astrahan Hanlıkları arasında paylaşılmıştır.

Bölge sosyal ve jeopolitik yapısı nedeniyle Moğol ve sıklıkla Rus tahribatına maruz kalmıştır. Özellikle Rusların hanlığa komşu olmaları nedeniyle devamlı mücadele içerisinde oldukları bilinmektedir. Bu durum hanlığın İslamiyet'e intisap etmesinden itibaren ayrıca dinî alanda da kendisini göstermiştir. Nitekim Ruslar, tahakkümlerinin yoğun olduğu dönemlerin neredeyse tamamında Müslümanlara dinî açıdan müsamaha göstermemişlerdir. Tatarlar kendi bölgelerinde yeterince dinî eğitim görememişler, bunun üzerine ilim tahsili için Mısır, Buhara ve İstanbul'a gitmişlerdir. Osmanlı Devleti de sınırları etrafındaki asimilasyon faaliyetlerine kayıtsız kalmamış, bölgeye gönderdiği din adamları vasıtasıyla Müslüman halkın dinî duygularını sıcak tutmayı amaçlamıştır.

1. Salihcan Barudî'nin Hayatı (1862-1931)

1862 yılında Rusya Federasyonu Tataristan Özerk Cumhuriyetinin başkenti olan Kazan şehrinde dünyaya gelen Salihcan Barudî, XX. yüzyılın önemli Tatar âlimlerinden birisidir. Babası Muhammedcan (Barudî, 1898, s. 1), kardeşleri ise Azizcan ve Alimcan'dır (Akçura, 1907, s. 59). Ceditçi hareketin etkisi altında yetişen Barudî, Rusya'da yaşayan Müslüman topluluğuna imamlık, hatiplik ve müderrislik gibi önemli hizmetlerde bulunmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Barudî, çocukluk yıllarından itibaren dinî ilimleri tahsil etmeye başlamıştır. Küçük yaşlarda Kazan'daki medreselerde okumuş, daha sonra Buhara'ya giderek dinî eğitimini tamamlamıştır. Onun Buhara haricinde başka bir memlekette ilim tahsilinde bulunduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Dönemin birçok âlimi gibi o da bölgedeki imkânlar ile kendisini yetiştirmeyi bilmiş, özellikle Rusya müftülüğü yapmış olan ağabeyi Alimcan Barudî'den[18] çok faydalanmıştır. Buhara'da ilim tahsili için yedi/dokuz yıl kadar bulunan büyük ağabeyi Alimcan ile birlikte önce küçük ağabeyi Azizcan altı yıl kadar kalmış, Azizcan'ın askerlik görevi sebebiyle memleketine dönmek zorunda kalması üzerine Salihcan, büyük ağabeyi Alimcan'ın yanında üç kış dönemi kadar kalmıştır (Akçura, 1907, s. 59). Salihcan Barudî, 1882 yılında ağabeyi ile birlikte kaldığı Buhara'dan Kazan'a dönmüş ve öğrendiği ilimleri kendi çevresine öğretmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda imamlık, hatiplik ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuş, aynı zamanda Novo-Tatar bölgesinde bir medrese açarak öğrencilerine eğitim vermiştir (Chernovskaya, 2019, 313). Barudî, Rus rejimine rağmen birçok öğrenci yetiştirmiş ve az da olsa eser telif etmiştir. Onun kırâat alanına taalluk eden *Fethu't-tecvîd* ve *Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân* ile sarf/morfoloji ilmine taalluk eden *et-Tibyân fî ta'lîmi's-sarf li's-sıbyân* isimli eserleri bölge halkının ihtiyaçlarına cevap verir niteliktedir. Barudî eser telifinden daha önemli gördüğü öğrenci yetiştirme hususunda büyük gayret sarf etmiş, bu durum rejimin kendisine hasmane bir tavır almasına neden olmuştur. Nitekim o, Rusya'daki Müslümanları "İslam ve Halife etrafında birleştirme" fikrinin

[18] Alimcan Barudî'nin kısaca hayatı için bkz. (Çelik, 2022, s. 50)

destekçisi olmakla yaftalanmış ve Panislamcılıkla suçlanmıştır. Rus makamlarının ve usûl-i kadimcilerin kışkırtmalarıyla ileride Rusya Müftülüğü (1917-1921) yapacak olan ağabeyi Alimcan Barudî de dâhil olmak üzere 27 kişi ile beraber 1908 yılında İstanbul'da bir vakfa yardım ettikleri gerekçesiyle Vologda kentinde iki yıl sürgünde mecburi ikamete tabi tutulmuştur (Chernovskaya, 2019, s. 314)[19]. Büyük bir mücadele ile geçen 69 yıllık ömrü 1931 yılında sona ermiştir.

2. Tatar Bölgesi Kırâat Faaliyetleri

Kırâat, Kur'ân-ı Kerîm'in usulüne uygun bir biçimde okunmasına vesile olan ve anlaşılmasını sağlayan önemli bir ilim dalıdır. Kur'ân-ı Kerîm kırâatinin ilk icracısı ve muallimi Hz. Peygamber'dir. Kendisine âyet-i kerîmeler nâzil olduğunda ashâbına bunları öğretmiş ve ezberlenmesini tavsiye etmişlerdir. Sahabe de kırâatlerini Hz. Peygamber'in kırâatine benzetmeye çalışma hususunda olağanca gayreti göstermişlerdir. Bunun neticesi olarak içlerinden bazıları okuyuşları sebebiyle Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber; Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53), Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]), Sâlim (ö. 12/633) ve Mu'âz b. Cebel'in (ö. 17/638) (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm kırâatlerini beğendiklerini ifade etmişler ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu dört kişiden öğrenilmesini tembih etmişlerdir.[20]

Sahabe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra muhtelif İslam beldelerine giderek Müslümanlara Kur'ân-ı Kerîm öğretmişlerdir. Ancak ilerleyen yıllarda sahabilerin vefatları ve genişleyen İslam coğrafyasında özellikle Arap olmayan Müslümanların çoğalması Kur'ân-ı Kerîm kırâatine dair kitâbî tedvin ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaç neticesinde hicrî II. asırdan itibaren kırâat eserleri telif edilmeye başlanmıştır. Genel kabule göre kırâat sahasındaki ilk eser, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) ait *Kitâbü'l-kırâât* (İbnü'l-Cezerî, tsz., 1/33-34),[21] tecvîd ilmiyle alakalı olarak yazılan ilk eser de Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'ye ait (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi't-tecvîd*'dir.[22] Bu dönemden itibaren hızla yayılan telifler neticesinde tüm İslam dünyasının eğitim-öğretim sistemi içerisinde kırâat eğitiminin şifâhî yönüyle birlikte kitâbî yönü de kendine yer bulmuştur.

Tatar bölgesine bakıldığında ilk kırâat eserinin kim tarafından ve ne zaman telif edildiği bilgisine henüz ulaşamadık. Bununla birlikte genel bir şablon çizmek gerekirse şerh ve hâşiyelerin mevcudiyeti ile beraber eserler daha çok halkın kolaylıkla anlayabileceği düzeyde ve Osmanlı/Çağatay Türkçesi karışımı bir Tatar Türkçesiyle telif edilmiştir. Ahmed Hâdi Maksudî (ö. 1941), Musa Carullah Bigiyef (ö. 1949), Ataullah Ubeydullîn, Züfer b. Molla Ahmed Şakir el-Kâsımî, Şehid Avni, Ebû Salih b. Hüseyin el-Hasenî el-Bîkâvî, İmam Sevban, Lütfi Vefa, Ali el-Asğar b. Ali el-Ekber, Dûmâvî gibi özellikle Osmanlının son dönemlerinde yaşamış olan âlimlerin yazdıkları eserlere bakıldığında bu yalınlık göze çarpmaktadır. Müellif ve eser içerikli bir değerlendirme yapılacak olduğunda Kazan bölgesi Müslümanlarının Ruslarla çatışmalarının ilim dünyalarına etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim müellifler halkın dinî hayatlarında zorunlu olarak ortaya çıkan eksikliği gidermek adına olsa gerek genel

[19] Barudî'nin sürgün tarihi olarak iki ayrı bilgiye rastlanmaktadır. Türkoğlu'na göre bu tarih 1912 yılıdır. Detay için bkz. (Türkoğlu, 2000, s. 184).

[20] Buhârî, Fedâilü's-Sahâbe, 26, Fedâilü'l-Kur'ân, 8.

[21] Bu bilgi genel kanaat olmakla birlikte söz konusu eserden önce telif edilen on civarında eser olduğu görüşü de mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. (Dimyâtî, 1987, 1/34-36).

[22] Eserin adı *Kasîdetü'r-râiyye* olarak da bilinmektedir. Detay için bkz. (İbnü'l-Cezerî, 2017, 3/784).

olarak belirli bir ilim dalında uzmanlaşmak yerine birçok dinî sahaya yönelmişlerdir. Bu durum bölge âlimlerinin telif ettikleri eserlerin çeşitliliğiyle kendini göstermektedir. İlim ehline yönelik olanların mevcudiyeti ile beraber eserler daha çok halkın kolayca anlayabileceği yalın dille yazılmış; bununla muhtemelen İslam dinine yönelimin sürekliliği ve farklı ideolojilere sapmanın engellenmesi amaçlanmıştır. Ruslarla beraber yaşamanın Müslüman Tatar halkında oluşturduğu inanç ve ibadet eksikliğinin bir önlemi olarak ortaya çıkan ve coğrafyada geniş kabul gören Ceditçilik fikrinin de temel hareket noktasının bu olduğu söylenebilir.

Barudî de bu alanda önemli eserler vererek sahaya katkı sağlamış ve günümüz bölge Müslümanları için ilham kaynağı olmuştur. Onun hayatı ve eserleri, Ceditçi düşünce akımının Rusya'daki Müslüman topluluğu içindeki etkisini ve direnişini yansıtmaktadır. Hayatı, cesareti ve ilmî kişiliği, Müslümanlar için dinî öğretinin yayılmasına ve korunmasına katkıda bulunması yönüyle incelenmeye değer bir alandır. Barudî'nin kırâat eserleri, günümüzde Tatar ilim havzasının tecvîd alanındaki usulünü anlamaya vesile olacak temel kaynaklardan biri olma potansiyelindedir. Müellif, kırâat ilmine yaptığı katkılarla döneminde bu alanın en önemli isimlerden biri haline gelmiş, kaleme aldığı temel eserler sayesinde sahadaki bilgi birikimini sonraki nesillere aktarmayı başarmış ve bu eserlerde kırâat ilminin usulünü inceleyerek alandaki teorik temelleri sağlamlaştırmıştır. Barudî'nin kırâat ilmindeki çalışmaları, Rus rejiminin Müslümanlara uyguladığı baskıcı zulme rağmen sahadaki bilginin gelişmesine ve yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Eserleri dönemin medreselerinde okutulan tecvîd ilminin teorik seviyesini göstermesi bakımından da bir örnek teşkil etmektedir.

3. Salihcan Barudî'nin Telif Ettiği Kırâat Eserleri

1. Fethu't-Tecvîd

Lügatte "bilmek" anlamına gelen "şiir" kelimesi, literatürde "hususi bir maksatla, ölçülü ve kafiyeli olarak söylenmiş söz" şeklinde tarif edilmiştir (Cürcânî, 2004, s. 109). Nazım ise "kelime ve cümleleri, akla uygun olarak delalet ettiği anlamlara münasip ve mana yönünden de düzenli bir biçimde telif etmek" demektir. (Cürcânî, 2004, s. 203). Genel kullanım itibarıyla bu formun his ve hayal içerenine şiir denirken, nazım ve manzûmede duyguya yer olmaksızın didaktik unsurlar kafiyeli biçimde ele alınmaktadır (Durmuş, 2010, 39/144). İlk örneklerinin Eski Yunan ve Hint destanlarında görüldüğü didaktik şiirler "manzume" ismiyle İslam ilim dünyasında kabul görmüştür. Tefsir, hadis, kelam, fıkıh, dil, ahlak, tarih vb. ilim dallarında birçok örneği bulunan manzûmenin kırâat sahasında yer alması aynı zamanda ilk tecvîd eseri olan Hâkânî'ye ait *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi't-tecvîd* ile başlamıştır. İlerleyen dönemlerde Husrî (ö. 488/1095), İşbîlî (ö. 543/1148), Şâtıbî (ö. 590/1194), Ebü'l-Mekârim (ö. 653/1255), Sebtî (ö. 699/1300), Ribâtî (ö. 731/1331), İbnü'l-Fâsih (ö. 755/1354), Tînemelî (ö. 761/1360) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) başta olmak üzere birçok isim kırâat ve tecvîd sahasında manzûme formunda eserler telif etmişlerdir.[23]

Kısa zamanda çok bilgiye ulaşma ve ezberinin kolay ve ritmik olması nedeniyle uzun süreli hafızada tutma ana gayesini taşıyan manzûmenin Tatar ilim dünyasında bir örneği de Salihcan Barudî'ye ait *Fethu't-Tecvîd* isimli 12 sayfalık eserdir. Eser, kapağında yer alan bilgilere göre Saint Petersburg'da 20 Nisan 1895 tarihinde ruhsat almış, yine hicrî 1313 (1895) yılında Kazan Hızâne Matbaası'nda basılmıştır.

[23] Didaktik şiirlerle alakalı olarak bkz. (Akaslan, 2019, s. 89-193).

Müellifin ilk eseri olan *Fethu't-Tecvîd* 12 sayfa, 192 beyt ve 15 bölümden müteşekkildir. İfadeye daha uygun ve yalın olduğu düşünülmüş olmalı ki basit vezin olarak yedili hece vezniyle yazılmıştır. Ancak zaman zaman vezin aksaması görülmektedir. Osmanlı/Çağatay Türkçesi karışımı bir Tatar Türkçesiyle yazılan eserin dili oldukça sadedir. Her bendin sonunda "Oku Kur'ân yahşılab" ifadesine yer verilmiştir.

Müellif esere; Ol Allah Zü'l-Celâl/ Verdi insana kemâl*** Sâbit ona her kemâl/ Oku Kur'ân yahşılab*** Ol rasûl hâsü ve âmm/ Salât ile hem selâm*** Nâzil ona ber-devâm/ Oku Kur'ân yahşılab*** Hemme âlü ve ashâba/ Dahi tâbi olana*** Yine cümle sevene/ Oku Kur'ân yahşılab mısralarında olduğu üzere Hz. Allah'ın insana kemâl derecesi verdiğini, onun da Kur'ân'ı okuması gerektiğini ifade eden ve Hz. Peygamber ile ashabına salat ettiği 6 beytle giriş yapar (Barudî, 1895, s. 2). Daha sonra *Kırâatin Gerekliliğini Bildirir* başlığıyla 18 (Barudî, 1895, s. 2-3), *Sâkinli Nûn Hükümleri Beyanında* başlığıyla 6 (Barudî, 1895, s. 3), *İzhâr Beyanında* başlığıyla 12 (Barudî, 1895, s. 3-4), *İdğâm Beyanında* başlığıyla 16 (Barudî, 1895, s. 4-5), *İklâb Beyanında* başlığıyla 6 (Barudî, 1895, s. 5), *İhfâ Beyanında* başlığıyla 12 (Barudî, 1895, s. 5-6), *Sâkinli Mîm Hükümleri Beyanında* başlığıyla 18 (Barudî, 1895, s. 6-7), *Teşdîdli Mîm ile Nûn Hükmünde* başlığıyla 6 (Barudî, 1895, s. 7), *Meddin Harfleri Beyanında* başlığıyla 6 (Barudî, 1895, s. 8), *Meddin Sebebi ve Medd-i Aslî Beyanında* başlığıyla 10 (Barudî, 1895, s. 8), *Medd-i Munfasıl Beyanında* başlığıyla 14 (Barudî, 1895, s. 9), *Medd-i Muttasıl Beyanında* başlığıyla 8 (Barudî, 1895, s. 9-10), *Medd-i Lâzım Beyanında* başlığıyla 14 (Barudî, 1895, s. 10), *Medd-i Ârız Beyanında* başlığıyla 12 (Barudî, 1895, s. 10-11) ve *Medd-i Lîn Beyanında* başlığıyla 14 beyte yer verir (Barudî, 1895, s. 11-12). Son olarak *Hâtime* başlığında 14 beytle eserin telif gerekçelerine değinen Barudî; özetle çocuklara tecvîd hükümlerini öğretmek amacıyla bu risâleyi yazdığını belirtir. Çalışmasının karşılığı olarak da Hz. Allah'tan muradını, Rasülünden şefaatini, hocaları ve tüm müminlerden ise dua ve himmetlerini talep ederek eserine son verir (Barudî, 1895, s. 12).

2. Takrîbü'l-Ezhân min Tecvîdi'l-Kur'ân

Barudî'nin telif ettiği üç eserin sonuncusu yine tecvîd ilmine taalluk eden *Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân*'dır. Yine Osmanlı/Çağatay Türkçesi karışımı bir Tatar Türkçesiyle yazılan 24 sayfalık risalenin kapak sayfasındaki bilgilere göre eser 22 Aralık 1899'da Saint Petersburg'dan ruhsat alınarak 1900 yılında Kazan Üniversitesi Matbaası'nda basılmıştır.

Müellif kapak sayfasında İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* isimli eserinde tecvîd öğreniminin önemi ile alakalı yer verdiği beytlere değinmekte,[24] bu beytleri izah sadedinde de Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minahu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'sindeki beyanlarını Arapça ifadelerle aktarmaktadır. İlk sayfaya klasik dinî eserlerin birçoğunda olduğu gibi Hz. Allah'a hamd; Rasülüne, âline ve ashabına da salât ederek başlamaktadır. Barudî bu kısımda eserini telif gayesini de belirtmektedir. Tecvîd hükümlerini yeni başlayanlara lazım olduğu kadarıyla aktarmak amacıyla bir mukaddime, sekiz bölüm ve hâtimeden oluşan bu risaleyi yazdığını beyan etmektedir (Barudî, 1900, s. 2).

Müellif eserin mukaddimesinde; hareke, sükûn, nûn-u sâkin, tenvin, sıfât-ı lâzime ve sıfât-ı ârızaya kısaca değinir (Barudî, 1900, s. 2-3). Birinci bölümde harflerin mahreçlerini, genel

[24] وَالأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لازِمُ/Tecvîdi tutmak (öğrenmek) muhakkak gereklidir

مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرَآنَ آثِمُ/ Kim tecvîdi öğrenmezse günahkârdır

لأَنَّهُ بِهِ الإِلَهُ أَنْزَلاَ/ Çünkü Hz. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîdle indirdi

وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلاَ/ Bize de böylece ulaştı (İbnü'l-Cezerî, 2015, s.3).

olarak İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr isimli eserinde yaptığı sıralamaya benzer bir dizilimle anlatır (İbnü'l-Cezerî, tsz., 1/199-201; Barudî, 1900, s. 3-5). İkinci bölümde nûn-u sâkine ile tenvin hükümlerini; izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ başlıklarıyla dört fasılda nakleder. Bu esnada idğâmı gunneli ve gunnesiz şeklinde ikiye ayırır. Ancak diğer tecvîd risâlelerinde rastlanılan detaylı bilgilere yer vermez (Barudî, 1900, s. 5-7). Üçüncü bölümde nûn-u müşeddede, mîm-i sâkine ve mîm-i müşeddedenin hükümlerini iki fasılda zikreder. Birinci fasılda nûn-u müşeddede, ikinci fasılda ise mîm-i sâkine, izhâr (izhâr-ı şefevî), idğâm (idğâm-ı misleyn meal gunne) ve ihfâ (ihfâ-i şefevî) hükümlerini aktarır (Barudî, 1900, s. 7-8). Dördüncü bölümde "el" lâmı (isimlerin başında yer alan ل/lâm harfi) ve fiil lâmı hükümlerini; ilki "el" lâmının izhâr (izhâr-ı kameriyye) ve idğâm (idğâm-ı şemsiyye) olması, ikincisi ise fiillerde yer alan ل/lâm harfinden sonra ل/lâm harfinin haricindeki şemsiyye harflerinin bulunması durumunda lâmın açıktan okunması şeklinde iki fasılda açıklar (Barudî, 1900, s. 8-9). Beşinci bölümde idğâmın kısımlarını; idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütekâribeyn ve idğâm-ı mütecâniseyn olmak üzere üç fasılda beyan eder (Barudî, 1900, s. 9-11). Altıncı bölümde meddin kısım ve hükümlerini; meddin kısımları, medd-i vâcib, medd-i lâzim ve medd-i câiz şeklinde dört fasılla detaylandırır (Barudî, 1900, s. 11-13). Yedinci bölümde ezberlenmesi lazım olan hükümleri ve tecvîdin icra edilme sebebi başlığına; râ harfinin hükümleri, lafzatullâh, terkîk ve tefhîm hükümleri, teshîl ve imâle ile ihtilâs olmak üzere beş fasılda yer verir (Barudî, 1900, s. 13-16). Sekizinci bölümde vakf ve sektenin keyfiyetinden iki fasılda bahseder (Barudî, 1900, s. 17-19). Son olarak hâtime bölümünde yedi kırâatin bizzat Hz. Peygamber tarafından tevâtür yoluyla nakledildiğini ve bunların tamamının kelâmullâh olduğunu ifade ederek yedi kırâat imamları ve râvîlerine kısaca değinir. (Barudî, 1900, s. 19-20).

Müellif eserin sonunda *fâide-i mühimme* adıyla bir not paylaşır. Burada Arapça ifadelerle Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), İbnü'l-Cezerî, İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Beğavî (ö. 516/1122) gibi isimlerin tecvîd ve kırâate dair görüşlerine yer verir (Barudî, 1900, s. 20-21). Bunun akabinde Tatar Türkçesiyle iki adet *faide* başlığıyla notlar paylaşan Barudî, birinci notunda Kazan civarında halktan bazılarının harfleri Araplar gibi telaffuz etmenin bölgedeki hocaların ağzından almaktan ziyade eserler vasıtasıyla daha uygun olduğunu düşündüklerini eleştirir. Nitekim yalnızca kitaplardan okuyarak mahreçleri yakın olması nedeniyle mesela ض/dâd harfiyle ظ/zâ harfinin karıştırılabileceğini ve mananın bozulmasıyla birlikte namazın sıhhatine zarar vereceğini Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Zelletü-'l-kârî* eserinden alıntılarla aktarır (Barudî, 1900, s. 21). İkinci notunda ise tenvin veya ihfâ nûnunun sağır ك/kâf ile ya da Rusçadaki н/n gibi okunmaması gerektiğini beyan eden müellif, bu harfin ve م/mîm harfinin doğru kullanımıyla alakalı olarak Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), İbnü'l-Cezerî, Kastallânî (ö. 923/1517), Ali el-Kârî, Sefâkusî (ö. 1118/1706), Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ve Muhammed Hakkı Efendi'den (ö. 1301/1884) alıntılar yapar. (Barudî, 1900, s. 22-23).

Eserin son sayfasına *ihtâr* notuyla başlayan Barudî, kitabın telifinde faydalandığı kaynakları sıralayarak eserini tamamlar. Buna göre eserin Kaynakça sı şöyledir: Şâtıbî'nin*Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kırââti's-seb'*ı, Muhammed b. Ömer el-İmâdî'nin (ö. 762/1361) *Mübrizü'l-me'ânî fî şerhi kasîdeti Hirzi'l-Emânî*'si, İbnü'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tizkâru'l-mukrii'l-müntehî*'si, İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr'ı ve el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'si, Halid el-Ezherî'nin (ö. 905/1499) *el-Havâşi'l-Ezheriyye fî halli elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si, Zekeriyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddime*'si, Birgivî'nin (ö. 981/1573) *ed-Dürru'l-yetîm*'i, Ali el-Kârî'nin *el-Minahu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si, Sefâkusî'nin *Ğaysu'n-nef' fi'l-kırââti's-seb'*ı, Süleyman el-Cemzûrî'nin (ö. ?) *Tuhfetü'l-etfâl ve'l-ğılmân fî tecvîdi'l-Kur'ân*'ı, *Bedru'l-Ârifîn*, *Fethu'l-akfâl bi-şerhi Tuhfeti'l-Etfâl* ve diğer Türkçe risâlelerden (Barudî, 1900, s. 24)...

Sonuç

Salihcan Barudî 1862 yılında Tataristan Özerk Cumhuriyetinin başkenti Kazan'da dünyaya gelmiştir. Rus tahakkümünün yoğun olduğu bir dönemde yetişen Barudî, ilk dinî eğitimini Kazan'da almış, ağabeyi Alimcan Barudî'nin himayesinde Buhara'ya giderek ilmini ikmal etmiştir.Kazan'a tekrar döndüğünde imamlık, hatiplik ve müderrislik yaparak Kazan halkının dinî hayatlarına etki etmiştir. Çeşitli sebeplerle Rus rejimiyle sıkıntılar yaşayan Barudî, 1908 yılında 27 arkadaşı ile birlikte Vologda'da iki yıl sürgün hayatı yaşamış, 1931 yılında da vefat etmiştir.

Barudî hayatı boyunca biri sarf ilmine, ikisi de kırâat ilmine yönelik olmak üzere toplamda üç eser telif etmiştir. Eserlerinin ilki olan *Fethu't-Tecvîd*'i 1895 yılında Kazan'da yayımlamıştır. Yedili hece vezniyle bendler halinde yazdığı 12 sayfalık bu eser Tatar bölgesinde didaktik şiir kapsamını ifade etmesi bakımından önemlidir. Tatar Türkçesiyle yazılan yalın dilli bu eserin her dörtlüğünde "Oku Kur'ân yahşılab" cümlesi yer alır. Klasik tecvîd kitaplarında yer alan bilgileri sade bir biçimde aktarır. 192 beyt ve 15 bölümden oluşan eser, müellifin ifadesine göre çocuklara tecvîd hükümlerini kolaylıkla öğretmek maksatlı telif edilmiştir.

Barudî'nin telif ettiği diğer kırâat eseri ise 1900 yılında basılan *Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân*'dır. Müellif eserin telif amacını yine tecvîde yeni başlayacakların öğrenmesi temelli olduğunu dile getirir. Tatar Türkçesiyle yazılan mensûr eser; mukaddime, sekiz bölüm ve hâtimeden oluşur. 24 sayfalık bu eserin de dili oldukça sadedir. Müellif eserinde yalnızca tecvîd hükümlerini açıklamakla yetinmez; Tatar halkının kırâate dair iki adet tutumuna eleştiri getirerek dönemin kırâat sorunlarına dikkat çeker.

Netice olarak Barudî'nin telif ettiği kırâat eserlerinin bölgesel bir yanının olduğu görülmektedir. Müellifin yalnızca bilgi vermek yerine okuyucuyu meselelere ortak etmenin daha uygun olduğu düşüncesinde bulunduğu anlaşılmaktadır.Özellikle *Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân*'da fikirlerini kırâat sahasında kabul gören ulemâ ile teyit etmesi kendi kırâat haznesinin durumunu da gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

Akaslan, Y. (2019). Kırâat İlminde Didaktik Şiirler. Ankara: İlâhiyât Yayınları.

Akçura, Y. (1907). Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli. Kazan: Şeref Matbaası.

Barudî, S. (1895). Fethu't-tecvîd. Kazan: Hızane Matbaası.

Barudî, S. (1898). et-Tibyân fî ta'lîmi's-sarf li's-sıbyân. Kazan: Dombroskova Matbaası.

Barudî, S. (1900). Takrîbü'l-ezhân min tecvîdi'l-Kur'ân. Kazan: Kazan Üniversitesi Matbaası.

Chernovskaya V.V. (2019). "Salihjan Barudi and Mahmoud Yusupov (Little Known Story Of The Relationship Between a Teacher and His Disciple)". Istoricheskaya etnologiya – Historical Ethnology, 4/2. 312–319.

Cürcânî, A. (2004). Mu'cemü't-ta'rîfât. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (thk.). Kahire: Dâru'l-Fazîlet.

Çelik, R. (2022). Rusya Cedîd Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin'in Fıkıh Anlayışı. Ankara: Kitabe Yayınları.

Dimyâtî, A. (1987). İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erba'ate 'aşer. Şaban Muhammed İsmail (thk.). Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.

Durmuş, İ. (2010). "İdil Bulgar Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İbnü'l-Cezerî, Ş. (tsz.). en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cezerî, Ş. (2015). el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye fî mâ yecibü alâ kârii'l-Kur'ân en ya'lemüh. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (thk.). Medine: Müessesetü Elif Lam Mim Littakniye

İbnü'l-Cezerî, Ş. (2017). Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'. Ebû İbrahim Amr b. Abdullah (thk.). Kahire: Dâru'l-Lü'lü'.

Taşağıl, A. (2000). "İdil Bulgar Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/472-474. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkoğlu, İ. (2000). Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Kötü Huyların Hadîslerde Yeri İnsan Hayatına Etkisi

Doç. Dr. Erdoğan Köycü
Bartın Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma Zehra Akkabak
Bartın Üniversitesi

Özet

Peygamberimiz (s.a.s.), Allah Teâlâ, Kalem Sûresi 4. Âyette: "Sen, yüce bir ahlâk üzeresin." Buyurmuş, Ahzâb Sûresi'nin 21. Âyetinde de: "Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Rasûlullah en güzel örnektir." Vurgusunu yaparak O'nu bizlere en güzel örnek olarak takdîm etmiştir.

Hem fert hem de toplum hayatımızın âhenk içinde devamı için Peygamberimiz'in (s.a.s.) bizlere emrettiği davranışları yapmamız nehyettiği davranışlardan da kaçmamız Haşr Sûresi'nin 7. Âyetinde: "O, size neyi verdiyse alınız sizi neden sakıdırıyorsa ondan sakınız!" ifade edildiği veçhile hem dünya hem de âhiret saadetini temin edecek emir ve yasaklarına riâyet gerekmektedir. İslâm Medeniyetinin kurucu nesli olan Peygamberimizin (s.a.s.): "İnsanların hayırlısı, benim asrımda yaşayanlardır." şeklinde ifade ettiği Sahâbe-i Kirâm, Asr-ı Saadet olarak tavsif edilen huzurlu bir toplumu onun emir ve yasaklarına riâyet ederek tesis etmişlerdir.

Fert ve toplum hayatımız için kaçınmamız gereken hususlardan olan kötü huylardan sakındırma konusunda Peygamberimiz'den (s.a.s.) rivâyet edilen hadîslerden bazıları üzerinde durduk. Bu huyları neden alışkanlık hâle getirdiğimizin ve kötü huylarda ısrar edişimizin sebeplerini inceleyip, İslam'da güzel ahlâkın önemini bazı hadîs metinleri ışığında ele aldık.

Araştırmamızda Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) ateşin odunu yaktığı gibi iyilikleri yok eden yok ettiği haset, yanında öfke ve zulüm konulu rivâyetler ile kâfirden daha tehlike bir konuma sahip olan münâfığın alâmetlerini ele aldık.

Lokmân Sûresi 31. Âyette Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna: "Ey oğulcuğum, Allah'a şirk koşma; çünkü şirk gerçekten büyük bir zulümdür." Uyarısıyla onu sakındırdığı ve Peygamberimizin (s.a.s.) Büyük günahlardan biri olarak vurguladığı şirk ile zan, yalan, hıyânet ile ilgili bazı hadîslerin değerlendirmesini yaptık.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, haset, öfke, zulüm, zan, şirk, yalan, hıyânet, koğuculuk.

The Place of Bad Hadith in the Hadith and Its Effect on Human Life

Assoc. Prof. Dr. Erdoğan Köycü

Bartın University

Graduate Student Fatma Zehra Akkabak

Bartın University

Abstract

Our Prophet (p.b.u.h.), Allah Almighty said in the 4th verse of the Surah Al-Qalam: "You are of exalted morality." He said, in the 21st verse of Ahzab Surah: "O you who believe! "Surely, the Messenger of Allah is the best example for you for those who hope to meet Allah and the Last Day and for those who remember Allah much." He emphasized that he presented him as the best example to us.

In order for both our individual and social lives to continue in harmony, we must do the behaviors that our Prophet (p.b.u.h.) commanded us and avoid the behaviors that he forbids. In the 7th verse of Al-Hashr Surah, it is stated: "Take whatever he gives you and avoid whatever he warns you about!" As stated, it is necessary to comply with the orders and prohibitions that will ensure happiness in both this world and the hereafter. Our Prophet (p.b.u.hi), the founding generation of the Islamic Civilization, said: "The best of people are those who live in my century." The Companions whom he expressed as follows established a peaceful society, described as the Age of Bliss by complying with his orders and prohibitions.

We focused on some of the hadiths narrated from our Prophet (p.b.u.h.) regarding the avoidance of bad habits which are issues that we must avoid for our individual and social life. We examined the reasons why we make these habits habitual and why we insist on bad habits and discussed the importance of good morals in Islam in the light of some hadith texts.

In our research, we discussed the narrations of our Beloved Prophet (p.b.u.h.) about envy, which destroys good deeds like fire burns wood, as well as anger and cruelty, and the signs of hypocrites, who are in a more dangerous position than unbelievers.

In the 31st verse of Luqman Surah, Hz. Luqman (p.b.u.h.) to his son: "O my son, do not associate others with Allah; because polytheism is truly a great oppression." We evaluated some hadiths about polytheism and suspicion, lying and treachery, which he warned against and which our Prophet (p.b.u.h.) emphasized as one of the great sins.

Keywords: Hadith, envy, anger, cruelty, signs of hypocrisy, hallucination, shirk, lie, deceit, backbiting.

Giriş

Allah Teâlâ, Peygamberimiz'i (s.a.s.) bütün günahlardan ve kötü huylardan arındırmıştır. Onun şahsı ve hayatı, sadece İslam âlemi için değil tüm dünyaya örneklik teşkil edecek (**numûne-i imtisâl**) bir mahiyet taşımaktadır.

Sünnet, bize gerek ferdî gerek ailevî gerekse toplumsal açıdan nasıl yaşayacağımızı öğreten çok önemli bir husustur. Bu açıdan Kur'ân ile Sünnet, bizim hem ferdî hem ailevî hem de toplumsal hayatımız için önemi büyüktür. Bu açıdan kötü huyların insan ve toplu hayatında nasıl yıkıcı bir etkisi olduğunu bazı hadîsler ışığında incelemek araştırmamızın hedefi olacaktır.

Araştırmamızda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) neler söylediği ve alışkanlık haline getirdiğimiz bu huyları ortadan nasıl kaldırabileceğimiz hususunda tespitler yapmayı hedefliyoruz. Bu kötü huylardan hadîslerde zikredilen haset, öfke ve zulüm ve nifâk alâmetleri konulu bazı rivâyetler ele alınıp incelenecektir.

KeywordsBirbiriyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz zan, şirk, yalan ve gıybet konularını ele alacağız. Bu konuları ele alırken temel kavramlar üzerinde durup bazı problemleri de tespit edeceğiz.

1. Haset, Öfke ve Zulüm

1.1. Haset

Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.): "Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir." (Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), haset huyunu bir odunu yakıp bitiren bir ateşe benzetme yaparak ne kadar zararlı olduğunu anlatmıştır. İlk olarak Peygamberimizin (s.a.s.) *"sakının"* buyurmuş sakınılması gereken şeyin haset olduğunu ifade etmiştir. Böylece muhatabın dikkatini haset üzerine çekmiştir. Sakınmak, o huya ortam hazırlayabilecek her durumdan uzaklaşmaktır. Haset huyuna zemin hazırlayan durumlar mevcuttur. İnsanların karşılaştırıldığı bir ortam, kıskançlık ve şeytanın telkiniyle bağlantı kurulabilmektedir. İnsanların daima karşılaştırıldığı bir ortamda insanlar arası kıskançlık olmaması mümkün değildir. Başarının, malın veya herhangi bir nimetin varlığının ya da yokluğunun tartışıldığı her ortam, haset huyunu edinmeye zemin hazırlamaktadır. Mesela başarının öncelikle Allah'tan olduğunun bilinmesi sonra azmine ve çabasına bağlı kılındığının idrâkine varılması haset huyunun önlenmesini sağlayabilecektir. Böylece haset etmenin ardından gelebilecek kin ve öfke duygusuna engel olup karşı tarafın içinde bulunduğu nimetin elinden kayıp gitmesi istenmeyecektir. Haset eden bir insan varsa bu insanı kıskandırmaya gayret gösteren birinin de var olabilmesi muhtemel olduğundan, Müslümanın kendisine ihsân edilen nimetleri, Müslüman kardeşleri için de istemesi karşı tarafın haset etmesinden kendisini sakındıracaktır.

İkinci husus ise ateşin odunu yaktığı gibi haset duygusunun iyi amelleri yakıp yok etmesidir. Bu duygu kapısı, haset etmekle kapanmayıp diğer kötü huyları edinme ile devam etmektedir. Kötü bir huy, başka kötü huy ve davranışların da zuhûr etmesine sebebiyet verebilir. Durum böyle olunca küslükler, tartışmalar kaçınılmaz olmaktadır. Zincirleme bir şekilde devamı geldiğinden dolayı kötü ameller, iyi amelleri yakıp bitirmektedir. Peygamberimiz (s.a.s.), neden kâğıt veya basit bir madde değil de odun örneğini vermiş olduğu merak konusudur. Odun, diğer maddelere nazaran yakıldığı vakit alevi kuvvetlidir ve yavaş yavaş yanmaktadır. Direk tutuşmayabilir. Mesela tutuşması için birkaç kâğıda veya bir çıraya ihtiyaç duyulabilir. Haset duygusunun da oluşması için zemin hazırlayan yukarıda saydığımız durumlara gerek vardır. Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.s.) "Hasetten sakının!" buyurmuştur. Nefis yarışı olan ortamlardan, kıskançlıktan, kendimiz için istediğimizi başkası için istemeyip karşı tarafı tahrîk etmekten ve şeytanın telkininden de sakınılmalıdır. Her nimetin, Allah'ın bir ihsânı olduğu şuuruyla nefis terbiyesi yapılarak haset duygusunun oluşturacağı nefsi tahrîbâta karşı önlem alınabilir. Hasedin doğası, tahrip edici, bozucu ve körelticidir. Tüm olumsuzluklarına rağmen

haset gıptaya çevrilebilmektedir. Böylece bireyin kendisini tamamlamasına ve geliştirmesine izin verilebilmektedir. Haset hem ilerletici hem engelleyici özü içerisinde taşır. Burada oto-kontrol duygusu önemlidir. Durumunu değiştirebilme potansiyelini kendinde gören bireyler, gıpta duygusunu daha çok deneyimlemektedir. Öz-denetimi zayıf bireyler ise haset duygusunu daha çok deneyimlemektedir. (İrk, E., 2021:30/2,400) Deneyimin bir sonraki aşaması ise huy edinme olabilmektedir. İnsan hareket ve davranışlarının en önemli etkenlerinden birisi de huydur. Huylarımız davranışlarımıza olumlu veya olumsuz yönde etki etme gücüne sahiptir. (Kara, O., 2012:14/25,7)

1.2. Öfke

Öfke halindeki insanın kendisine hâkim olabilmesinin zor olduğu bilinmektedir. Peygamberimiz (s.a.s), bu durumda olan kişiden bahsetmiş; "Gerçek babayiğit, güreşte rakibini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olabilen kimsedir." (Buhârî, 1992. Edeb, 102; Müslim, 1992. Birr, 106-108) buyurmuşlardır. Güreş bir güç yarışmasıdır. Bir kazanan ve bir kaybeden vardır. Fakat Peygamberimiz (s.a.s.), asıl güçlünün, öfke anında nefsine hâkim olan kimse olduğunu belirtmiştir. Buradan anlıyoruz ki tartışmaya giren, üste çıkmak için mücadele eden ve öfkelenen güçlü değildir. Aksine susan, kendisine hâkim olan üstündür. Çünkü öfke, kötü sonuçlar doğurabilir. İlk olarak kendisine zarar verir. Ama sadece öfke duymakla kalmayıp kötü sonuçlar doğurması yolunda fiillerde bulunursa bu kendine verdiği zararı büyütmekte ve çevresine yaymaktadır. Allah Tealâ: "Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever." (Âl-i İmrân, 3/134) buyurmuştur. Öfkeyi yutmanın ve affetmenin önemi vurgulanmıştır. Bu şekilde olan bir davranışın güzel olduğu beyân edilmiştir.İnsanlığın geçmişten günümüze karşılaştığı problemlerin temelinde şüphesiz bilinçli olarak ahlâkî kuralları ihlâl etme, ahlâkî davranışlardan uzak kalma veya ahlâkî kurallara duyarsız kalma şeklinde sebepler vardır. Ahlâkî kuralların bilinçli ya da bilinçsiz olarak ihlâli ise kişinin hem kendine hem ailesine hem de çevresine zarar vermektedir. (Köycü, E., 2018: 4,114) Allah Teâlâ, kullarını iyiliklere ve güzelliklere yönlendirmek, kötülüklerden de sakındırmak için hem üstün bir ahlâk üzere yaratılan ve hem de kendi şahsında güzel örnekler olan Hz. Muhammed'i (s.a.s.) model olarak bizlere takdim etmiştir. (Köycü, E., 2017: 4/1, 42)

Öfke, işlevsel olabilen bir duygu olmasına rağmen belirgin, geri dönülmez ve ceza gerektiren davranışların kökeninde yer alan duygu da olabilir. Bu sebeple yıkıcı öfkenin, kontrol edilmesi ve öfkeyle başa çıkılması gerekmektedir. Uygun yollarla ifade bulamayan öfke saldırganlık ve düşmanlık duyguları kişilerde ciddi sağlık problemlerini ortaya çıkabilir. Özellikle kalp, damar hastalıkları, mide, bağırsak sistemi hastalıkları riskleri artar. (Soykan, Ç., 2003: 11/2,23) Durum böyle iken Peygamberimiz'in (s.a.s.) sakındırdığı huydan kendimizi muhâfaza ettiğimiz vakit rûh ve beden sağlığımızı koruduğumuzu belirtmek gerekmektedir. Zira İslam dîni, hem dünya hem de ahiret mutluluğunu hedefleyen hak dindir. Aile içi veya sosyal hayatta öfke, insan ilişkilerine zarar vermek ile kalmayıp iletişimin şiddete dönüşmesine çoğu zaman sebep olmaktadır. Şiddet yoluyla fiilî saldırıda bulunmayı, işkence yapmayı veya daha kötüsü insanların hayat haklarını elinden almayı yasaklamıştır. İnsanların şeref ve onurlarıyla oynamayı, haysiyetlerini rencide etmeyi, onları küçümsemeyi, alay etmeyi de yasaklamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.): "Merhamet edene Allah da merhamet eder. Siz, yeryüzündekilere -bütün canlılara- merhamet edin ki, göktekiler de -Allah ve melekler- size merhamet etsin." (Ebû Dâvûd, 1992. Edeb, 58; Tirmizî, 1992. Birr, 16) buyurmuş, Bir diğer hadîsinde de: "Müslüman, elinden ve dilinden kimsenin zarar görmediği, insanların her konuda kendisinden emin oldukları kimsedir." (Buhârî, 1992. Îmân 4-5, Rikâk 26; Müslim, 1992. Îmân 64-65; Ebû Dâvûd, 1992. Cihâd, 2) buyurarak şiddet ve terörün kökünü kazıyacak prensipleri ortaya koymuştur. Kendisi de asla şiddete başvurmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et ve onlarla, en güzel olan neyse o yolla mücâdele et. Şüphe yok ki Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, gerçeğe kılavuzlananları en iyi bilendir." (Nahl, 16/125) buyurularak insanları şiddetle değil; bilim ve güzel öğütle doğruluğu getirmesi istenmiştir. "Allah'tan rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi." (Âl-i İmrân, 3/159) buyrularak insanlara kaba ve sert değil yumuşak davranılmasını öğütlenmiştir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.s.): "Allah Teâlâ, beni şiddet uygulayan birisi olarak göndermedi; bilakis eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi." (Muslim, 1992. Talâk, 29) Diyerek kendisinin şiddet uygulayan değil; eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderildiğini açıkça belirtmiştir. (Kayadibi, F., 2007: 36/15,17)

1.3. Zulüm

Peygamberimizin (s.a.s) zulümle ilgili hadîs koleksiyonlarında pek çok hadîs vardır. Biz, bu hadîslerden bazılarını zikretmek istiyoruz. Câbir b. Abdillah'tan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.s.) "Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyâmet gününde zâlime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakınınız. Çünkü cimrilik, sizden önceki ümmetleri helâk etmiş, onları birbirlerinin haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helâl saymaya sevk etmiştir." buyurmuştur. (Müslim, 1992. Birr, 56) Peygamberimizin (s.a.s.) bu hadîsinde zulümden sakınmamanın zararları temsilî bir örnekle anlatılmıştır. Peygamberimiz (s.a.s.) muhâtablarına vereceği nasîhatı temsîli örnekle vermesine Hadîs İlmi'nde "**Emsâlu'l-Hadîs**" denilmektedir. Bu hadîste Hz. Peygamberin (s.a.s.) temsîli bir anlatımla muhatabını eğittiği dikkate şayândır. (Köycü, E., 2018: 4/15-36) Öyleyse ilk olarak zulme kapı açacak olan bu duyguları huy edinmekten Allah'a sığınmalı ve bu hususta gayret gösterilmelidir. Zulme kapı aralayan herhangi bir duyguyu huy edinmekten sakınılmalı ki zulüm kapısı açılmasın.

Zulme kapı aralayan duygulardan bir tanesi adâletsiz olmaktır. Çünkü zulüm ile adâlet kavramları birbirine zıttır. Adâletin olduğu yerde zulüm olmaz. Zulmün olduğu yerde de adâlet yoktur. İslam, adâleti emreder, zulmü ise nehyeder. Bir Mü'minin, mü'min kardeşine zulmetmekten kaçınması gerektiği gibi başka toplumların da mü'min kardeşine zulmetmesini engellemelidir. Böylece kardeşine yapılacak olan haksızlığın önüne geçer ve adâleti temin eder. Çünkü zâlim, bu dünyada yaptığı zulümleri ile ahiretini karanlığa çevirmektedir. Karanlık, hiçbir şeyin görünmediği bir ortamdır. Zulmün, zâlime kıyâmette zifiri karanlık olması, cezasını çok kötü bir şekilde çekeceği tasvir edilmeketedir. Sâlih amellerin kaybolacağı bir durumdan Allah'a sığınılmalıdır. Peygamberimiz (s.a.s.), zulmün ardından cimrilikten sakınılması gerektiğini vurgulamıştır. Cimrilik ise cömertliğin zıddıdır. Cömertlik, insanlar arası merhameti arttırmakta ve çoğu zaman zayıf, maddî olarak güçsüz insanlara göstermek istediğimiz bir duygu durumudur. Zulüm de güçlü insanlar tarafından güçsüz insanlara uygulanmaktadır. Ortak noktası, cömertlik ve zulüm aynı grup insana karşı gerçekleşmektedir. Bu kişinin hangi duyguyu huy edinmesine bağlı olarak sonuç doğmaktadır. Cömertliğin olduğu yerde zulüm ortadan kalkmakta, cömertliğin yokluğunda ise zulüm doğmaktadır.

2. Münâfıklık Alâmetleri

Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu*:* "Dört huy vardır ki bunlar kimde bulunursa o kişi tam münâfık olur. Kimde de bu huylardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar o kişide münâfıklıktan bir sıfat bulunmuş olur:

1.Kendisine bir şey emânet edildiği zaman, ona ihânet eder.

2.Konuştuğunda, yalan söyler.

3.Söz verince sözünden döner.

4.Düşmanlıkta haddi aşar, haksızlık yapar." (Buhârî, 1992. Îmân 24, Mezâlim 17, Cizye 17.)

Peygamberimiz (s.a.s.), bu hadîste ilk olarak emânete riâyetten bahsetmektedir. Peygamberimiz (s.a.s.), o dönemde tüm insanlar tarafından "**Muhammedu'l-Emîn**" tavsif edilmiştir. Daima emânete riâyet etmiş, emânete riâyet etmemeyi ise hıyânet olarak vasıflandırmıştır. Hıyâneti ise hadîste belirtildiği üzere münâfıklık alâmeti olarak açıklamaktadır. Hıyânet ile emânet kavramları birbirinin zıddıdır. İkinci münâfıklık alâmeti olarak, o kişinin konuştuğunda yalan söylemesinden söz etmektedir. Yalanın zıddı, doğruluktur. Doğru insana, dürüst de denilmekte bu insana güvenilmektedir. Güven duyulan insana ise bir şey emânet edilmektedir. Gösterilen davranışların ne denli güçlü bir şekilde birbirine bağlı olduğu açıkça ortadadır. Hadîste de birlikte zikredilmesi bunun bir ispatı olmaktadır. Üçüncü olarak münâfıklık alâmeti olarak, bir kimsenin söz verdiği zaman sözünden döndüğü zikredilmektedir. Sözünü tutmayan insan yalan söylemektedir. Yalan söyleyen insana ise güvenilmemektedir. Yine sonuç olarak güvenilmeyen insana ise bir şey emânet de edilmemektedir. Zincirleme olarak birbirine bağımlı olduğu ve aynı sonucu doğurduğu görülmektedir. Son olarak ise düşmanlıkta haddi aşmaktan ve haksızlık yapmaktan bahsedilmektedir. Hakkın gözetilmediği yerde adâlet mümkün değildir. Adâletin olmadığı yerde ise doğruluktan söz edilememektedir. Doğruluğun olmadığı yerde yalan vardır. Yalanın olduğu yerde hıyânet vardır. Hıyânetin olduğu yerde haksızlık vardır. Hepsi birbirinin kapısını aralamaktadır. Biri işlenmediğinde ise diğerine kapılar kapanmaktadır. Mü'min, manevî olarak kuvvetli olmayı arzuluyor ise Sünnet'e uyması kaçınılmazdır. Sünnet, bizlere yaşam tarzını öğretmektedir. Her açıdan Sünnet, insanı terbiye etmekte toplumsal düzeni sağlamakla birlikte insanı hem dünya hem de âhiret mutluluğuna götürmeyi hedeflemektedir. Peygamberimiz (s.a.s.) mü'minleri kötü huylardan arındırmayı hedeflemektedir. Bunun için sözleri ve fiilleri daima örnek olmaktadır.

3. Zan

Zan, sözlükte kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek manalarına gelmektedir. Bu su-i zandır. Kur'ân ve hadîslerde çokça zikredilen, bireysel ve toplumsal kimliğin mahiyetini ve sonuçlarını değiştiren ve en çok yapılan zan, su-i zandır. (Akto, A, 2020: 2/2,69). Peygamberimizden (s.a.s.) zan ile ilgili hadîsler rivâyet edilmiştir. Biz bunlardan bazı örnekler vereceğiz. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın tâ kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!" (Müslim, 1992. Birr, 28) Peygamberimiz (s.a.s.) "Zandan sakının!" buyurmuştur. Sakınmak yukarıda bahsettiğimiz gibi zanna gidebilecek diğer günahlara kapıyı kapatmaktır. Peygamberimiz (s.a.s.) "Zan, yalanın tâ kendisidir." (Buhârî, 1992. Nikâh, 46) buyurarak yalan ile zannın birbiriyle aynı olduğunu belirtmektedir. Çünkü zan, şüphedir. Söylenilen bir tahmindir. Ayrıca bu hakkında zan yapılan kişinin hoşuna da gitmeyebilmektedir. Böylece gıybete kapı aralanmaktadır. Zandan sakınabilmek için art niyetten kaçınılması gerekmektedir. Karşı tarafa, zannın zıddı olan hüsn-i zan beslemek icap etmektedir. Davranışları iyiye yormak ortaya çıkabilecek yalan, gıybet ve koğuculuk gibi günahlardan korunmamızı sağlamaktadır.

Peygamberimizin (s.a.s.), sakınmamız gerektiğini bildirdiği huylardan bir diğeri ise tecessüstür. Tecessüs, birinin özel hallerini araştırmak demektir. Tecessüs yapmak, karşı tarafın zaaf yönlerini bilip ona üstünlük sağlayabileceğimiz durumları bize bildireceği ve mü'min kardeşimiz ile aramızı bozabileceği için yasak olmasının birçok hikmeti vardır.

Hadîsin sonunda kin beslenmemesi gerektiği bildirilmiştir. Kinin, Müslümanın Müslümana olan öfkesini arttırdığı apaçık ortadadır. Kin, birbirimize sırt çevirmemize neden olmaktadır. Bize emredilen ise birbirimiz ile kardeş olmaktır. Zan, gıybet olmaktadır. Gıybette en önemli faktör, çevre faktörüdür. Birbirleriyle daima iletişim halinde ve yaratılış gereği başkalarından etkilenmeye müsait olan insanın, çevresinden etkilenmemesi reel olarak mümkün görünmemektedir. (Özmen, C., 2022: 19/1,126)

Hz. Peygamber (s.a.s.) kudsî bir hadîste: "Allah'ın "Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim. O beni andığında ben onunla beraber olurum. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir topluluğun içinde anarsa ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir toplulukta anarım. O bana bir karış yaklaşacak olursa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşacak olursa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Eğer o bana yürüyerek gelecek olursa ben ona koşarak giderim." (Buhârî, 1992. Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1) buyurduğunu bildirmiştir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın, kullarının ona karşı olan zannı neyse onu esas alarak muâmele ettiğinin bir göstergesidir. Kim, neyi zannederse onu bulur. Hayır zanneden hayrı bulur, bir başka şeyi zanneden ise zannettiğiyle kalır. (Akto, A, 2020:2/2,69).

4. Şirk

Şirk, Allah'a eş ve ortak koşma manasına gelir. Şirke düşmüş insan, nefsine tabi olarak tevhîde karşı çıkmasının sonucunda bu duruma düşer. Kelime-i Tevhîd'de ifadesini bulan tevhîd prensibi, imanın makbûl, ibadetin de sâlih olmasının sebebidir. Tevhîd, hem Allah'tan âleme yönelik ilâhî fiillerde hem de insandan Allah'a doğru yönelik amellerde O'na şerîk kabul etmemek demektir. (Korkmazgöz, R., 2020:20/1,62) Allah Teâlâ: "Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür'' (Lokmân, 31/13) buyurmuştur. Şirk, tek olan yaratıcı Allah'ın hakkını O'na teslim etmemektir. Abdullah b. Me'sûd, bu hususta şöyle demiştir: "Rasûlullah'a (s.a.s) "Allah katında en büyük günah nedir?" diye sordum. "Seni yarattığı halde Allah'ın dengini kabul etmendir." buyurdu. (Buhârî, 1992. Tefsîr, 2) Peygamberimiz (s.a.s.), şirki en büyük günah olarak adlandırmıştır. İman, tevhîdi gerektirir. Tevhîd ise ortak kabul etmez, tek bir yaratıcıdan başka bir yaratıcı olmadığını ifade eder. İnsanları Allah'a kulluk etmeye davet etmek aslında onlara tevhîdi kabul etmeleri, şirki terk etmeleri yönünde bir çağrıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a kul olmamız gerektiği emrinden sonra insanın şirk günahına bulaşmaması istenmektedir. Böylece "ibadet edin" emri Allah'ı birleyin anlamına gelmektedir. Müşriklerin Allah'ı gökte ilah bilirken yerde birtakım varlıkları O'na ortak koşmaları, imanlarında güven boyutunun eksik olmasının sonucudur. Esasen tevhîd, mutlak anlamda bir güvenin sadece Allah'ın hakkı olduğu şuuruna sahip olmaktır. Bu şuurdan yoksun olduklarından Allah'a güven konusunda sorun yaşayan müşrikler, korkularından emin olabilmek ve dünyada güvenli bir hayat yaşayabilmek için yaratılmış birtakım varlıkları aracı edinmişler, kavuştukları nimetleri Allah'a değil de bu aracılara nispet etmişlerdir. (Korkmazgöz, R., 2020:20/1,64) Bu söylenenlerden hareket ile şirkin, Allah'a tam olarak güvenmediğimizin sonucu olarak ortaya çıktığı kanaatine varılabilmektedir. Tevhîdden uzak olması sebebi ile iman çizgisinden çıkarmaktadır. İmanın bir nimet olduğu düşünülmektedir. Nimet kimden bilinirse işin tabiatı gereği şükür de ona yapılır. Müşrik kimse, Allah'ın hakkı olan şükrü aracı varlıklara yönelttiği için gerçekte onları ilah edinmiş olur. Bu itibarla şükrün Kur'ân'da tevhîd ve şirk kavramlarıyla çok yakın bir anlam ilişkisine sahip olduğu görülmektedir. (Korkmazgöz, R., 2020:20/1,64)

Müşrik, kavuştuğu nimeti putlardan bildiği için tüm şükrânını da onlara sunmaktadır. Zira müşrik, bütün ümitlerin ve korkuların kaynağında putların olduğunu zannetmekte, dolayısıyla onlara tam bir güven ve sevgiyle bağlanmaktadır. Kur'ân ise bunu şirk olarak isimlendirmektedir. Halbuki gökte yegâne ilah olarak Allah'ı kabul ve tasdik etmek, yerde de

mutlak güven ve sevginin O'na has kılınmasını gerektirmektedir. Allah'a tam güven, tam teslimiyetle mümkün olduğu gibi bunun tersi de doğrudur. Böyle bir teslimiyet (İslâm) gerçekleşmedikçe şirkten kurtulmak da mümkün değildir. Buna göre Allah'a güven ve teslimiyet noksanlığının, tevhîdi bozan durumlardan birisi olduğu kesin olarak söylenebilir. (Korkmazgöz, R., 2020:20/1,65)

5. Yalan

Yalan, doğru ve gerçek ile alakası olmayan söz anlamına gelmektedir. Doğru bildiğini saklayıp aksini söylemek yalandır. Nitekim Abdurrahman b. Ebî Bekr'in naklettiğine göre babası şöyle anlatmaktadır: "Rasûlullah (s.a.s.), üç kere: "Size günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?" buyurdu. "Evet söyle Yâ Rasûllallah!" dedik. Bunun üzerine Rasûlullah, (s.a.s.) "Allah'a ortak koşmak ve anne babaya saygısızlık/kötülük etmektir." buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış haldeyken doğruldu ve şöyle dedi: "Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır.' Bu cümleyi o kadar tekrarladı ki 'Susmayacak' dedim.' (Buhârî, 1992. Edeb, 6) Başka bir hadîste ifade edildiği gibi bir sahâbî Peygamberimiz'e (s.a.s.): "Mü'minin korkak olup olmayacağını soruyor, Peygamberimiz (s.a.s.) "evet" cevabını veriyor. Daha sonra mü'minin cimri olup olmayacağını soruyor. Yine "evet" cevabını veriyor. En son mü'minin yalancı olup olmayacağını sorarlar ve Peygamberimiz (s.a.s) "hayır" cevabını vermiştir. (Muvattâ, 1992. Kelâm,19) Bahsettiğimiz hadîslerde geçtiği üzere Efendimiz (s.a.s) yalanın büyük günah olduğunu ve mü'minin yalancı olmayacağını buyurmuşlardır. Yalan günlük hayatın parçası haline gelmektedir. İnsan ilişkilerinde güveni sarsmaktadır. Yalan, bir sonraki yalanı doğurmaktadır. Söylenilen yalanı gizlemek, doğru olmadığını açığa çıkarmamak için, sürekli akılda tutmakla birlikte tekrar yalan söylemek mecburiyetinde kalınmaktadır. Yalan, İnsanın hem dünya ilişkilerini zedeleyen hem de ahiret hayatına zarar veren günahtır. Nitekim yalan söylemek için konuşmak şart olmamaktadır. Futbol maçında rakibi ile karşılaştığında kendini yere atıp bacağını tutan, faul olmadığı halde davranışları ile öyle gösteren futbolcu da aslında yalan söylemektedir. Vergi kaçırmak için gelirini beyân etmeyen vergi mükellefi de benzer şekilde yalan söylemektedir. (Akçay, E., 2013: 7/3, 236). İster söz ile olsun ister davranış ile karşı tarafı kandırma mahiyetine giren her söz ve davranış, yalandır.

Yalan, ahiret hayatımıza zarar verdiği kadar dünya hayatında zihin ve beden sağlığımıza da etki ettiği düşünülmektedir. Bilişsel yük, kişinin âşina olmadığı bir konuda daha fazla zihinsel enerji harcaması ve zorlanması anlamına gelir. Yalan söyleme esnasında kayıp ya da kazancın miktarının büyüklüğü bilişsel yükü artırır. Yalancı, karşısındakilerin kendisine inanmayacaklarını her zaman hesap etmek durumundadır. Bu nedenle sürekli alıcıların hareketlerini takip eder. Kendisine sürekli rolünü hatırlatmak zorundadır. Doğrular ortaya çıkarken onları bastırmak durumundadır. Bunların tamamı zihinsel zorlanma oluşturur. Bunların yanı sıra bu çalışmanın da temelini oluşturan zorlanma sebebi, yalancının sürekli söylediği yalanı hatırlamak zorunda olmasıdır. Yalancıların hâfızası güçlü olmalıdır, çünkü istendiğinde hikâyeyi yeniden anlatabilmek zorundadır. (Akçay, E., 2013: 7/3,236) Aslında günah işlemek zordur. İnsan, rûhuna iyilik yapmak daha iyi gelmektedir. Kötülüklerin kaynağı insanın içidir. Oraya dikkat etmek gerekir. Oranın temizliği, eğitimi sağlam ve güzel yapılmalıdır. Küpün içini iyilik, güzellik, doğruluk, dürüstlük gibi saf, temiz, yalın, aşkın ve yüksek değerlerle doldurmak gerekir ki dışarıya bunları sızdırabilsin. (Kızıler, H., 2014:204,14).

6. Hıyânet

Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona hâinlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü

bırakmaz." (Tirmizî, 1992. Birr, 18). Peygamberimiz (s.a.s), mü'minin mü'mine hâinlik yapamayacağını sözlerinde belirtmektedir. İhânet çok yönlü ele alınabilecek bir kötü huydur. Devlete ihânet, arkadaşa ihânet, anne babaya ihânet, eşe ihânet. En fazla ihânete düşülen alan ise devlet ve kamu malına ihânettir. Bu büyük günahtır. Allah'ın affetmeyeceği bir durumdur. Cezasının bu denli ağır olmasının nedeni ise tüm insanların o mal üzerinde hakkı bulunmasıdır. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur*:* "Sana bir şey emânet eden kişiye emânetini (hakkıyla koruyarak) iâde et. Sana hâinlik edene sen hâinlik etme." (Tirmizî, 1992. Buyû', 38; Ebû Dâvûd, 1992. İcâre, 79) buyurmuştur. İslam dininde kötülüğe kötülük ile cevap verme durumu söz konusu değildir. Çünkü psikolojik olarak da din, Allah ile kul arasında kurulan manevî bir bağdır. Bu manevî bağa zarar gelmemesi açısından kötülüğe kötülük ile karşılık verilmemesi gerekmektedir.

Ebû Hureyre, Peygamberimizin (s.a.s.) bu konudaki mühim bir îkazını şöyle nakletmiştir: "Bir keresinde Nebî, aramızda ayağa kalktı, ganîmet malına hıyânet hakkında konuşma yaptı. Hıyânetin çok büyük bir fenâlık olduğunu, günahının çok fazla olacağını bildirip, bunun şiddetle haram kılındığını îzâh etti ve şöyle buyurdu:"Sakın sizden biri, kıyâmet gününde omuzunda (hıyânetle elde ettiği) bir koyun avaz avaz melerken, öbürü de omuzunda bir at kişnerken karşıma çıkarak: "Yâ Rasûlallah, bana yardım et!, diye yalvarmasın. Aksi takdirde ben ona: Sana hiçbir şekilde şefâat edemem, ben sana dünyada Allah'ın hükmünü tebliğ etmiştim! diye cevap veririm. Biri de omuzunda bir deve böğürdüğü hâlde bana gelip: Yâ Rasûlallah, yardım eyle!" demesin! Ben ona da: "Senin için hiçbir sûretle şefâat edemem; çünkü ben sana dünyada Allah'ın hükmünü teblîğ etmiştim! derim." Bir başkası da omuzunda altın, gümüş yüklü olarak gelip: "Yâ Rasûlallah, bana yardım et! demesin." Ben ona: "Sana hiçbir türlü yardım edemem. Çünkü ben, dünyada sana Allah'ın hükmünü teblîğ etmiştim. derim." "Bir diğeri de üzerinde (hıyânetle elde ettiği) elbiseler dalgalandığı hâlde gelip: "Yâ Rasûlallah, bana yardım et! demesin." Ben ona da: "Sana hiçbir şekilde yardım edemem. Çünkü ben, dünyada sana Allah'ın hükmünü teblîğ etmiştim, derim." (Buhârî, 1992. Cihâd, 189; Müslim, 1992. İmâret, 24). Bu hadîsten anladığımız kadarıyla ihânet edene Peygamberimiz (s.a.s) şefaat etmeyeceğini beyân etmektedir. Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Nebî, bize yaptığı konuşmalarda çoğu zaman şu sözü söylerdi*:* "Emâneti olmayanın imanı yoktur, ahdine riâyet etmeyenin de dîni yoktur." (Ahmed, 1992. III, 154, 135). Bu hadîsten mü'min, kendisine emânet verilendir. Yemin ettiğinde yeminini tutan, geri dönmeyendir. İhânet, öfke duygusunu harekete geçirmektedir. Öfkenin yutulması ve affetme olması durumunda olay iyi sonuçlanacağı gibi tepki olmaktan çıkan öfke ise çok kötü sonuçlar doğurmaktadır. İhânete uğrama durumlarında bir başka tepkisel davranış ise intikam alma duygusudur. İntikam alma, kişiyi o an rahatlayacağını düşündürmektedir. Fakat intikam alma fiilinde bulunma, var olan durumu daha çok kötü sonuçlara taşıyacağı düşünülmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.s) hâinlik edene hâinlik edilmemesini tavsiye etmiştir.

7.Koğuculuk

Arapça "nemime" kelimesinin Türkçe karşılığı olarak "koğuculuk" kelimesi kullanılır. Bu gıybet ve çekiştirmenin kardeşidir. Bu sebeple bu iki davranış birlikte anılır. Koğuculuk, hangi taraf için olursa olsun açıklanması çirkin görülen bir sözü açıklamak, bir kişiyi kötüleyen, rezil eden, düşündüğü veya yapmak istediği şeyi bozan; sözü, durumu ve onunla ilgili haberleri birinden alıp diğerine götürmektir. Koğuculuğun sebepleri, söz götürüp getirdiği adamlardan birine dost, diğerine düşman olmak, söz taşımaktan zevk alacak derecede alçak tabiatlı olmaktır. Hatta bu hastalığın bağımlılarından çokları yaptıkları koğuculuğun kendilerine de zararı dokunacağını bildikleri halde yine bundan geri durmazlar. (Serdaroğlu, A., 1964:3/7, 174).

Peygamberimizi (s.a.s.) davasından vazgeçirmek isteyen Mekkeli müşriklere karşı boyun eğmemesi için şu emir verilmiştir: "(Rasûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf getirip götüren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış, kaba ve haşîn, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme!" (Kalem, 68/10-14).Söz getirip götürmek, İslam düşmanı olan müşriklerin kötü huylarındandır. Müslümanın koğuculuk yaptığı zaman kimlerin durumuna düşeceği ortadadır. Bu durumun iyi bir şekilde kavranması bizi bu huydan alıkoyacaktır. Bu davranışta bizi alıkoyan ise meleklerin her halimizi yazmakta olmasıdır. Nitekim Âyet-i Kerim'e de: "İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında onu gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın." (Kaf, 50/18) buyrulmaktadır. İnsanın yaptığı her bir davranış, her bir söz kesin kayıt altındadır. Huzeyfe'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) "Koğuculuk yapan cennete giremez." (Buhârî, 1992. Edeb 49, 50; Müslim, 1992. Îmân 168, 169, 170.) buyurarak böyle insanların da cennete giremeyeceğini belirtmiştir. Çünkü koğuculukta insanların arasının bozulması amaçlanmaktadır. Cennete girememesinin sebebi Allah'ın koğuculuk yapanı affetmemesidir. Koğuculuk gıybetten farklıdır. Gıybet, kişinin arkasından hoşlanmayacağı şekilde konuşmak olurken koğuculuk fitne çıkarmaktır. Arapçada koğuculuğun karşılığı "**nemmâm**" ve "**kattât**" kelimeleri de kullanılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak İslam dininin emrettiği şekilde yaşayan mü'minlerin dünya hayatlarının daha iyi olduğuna, bu günahlardan uzak durulduğu zaman bazı suçlardan da muhâfaza olunduğu fikrine ulaşılmıştır. Kötü huy üzerinde durulmuş, kötü huydan sakınmanın o huya ortam hazırlayabilecek her durumdan uzaklaşmak olduğu açıklanmıştır. Hareket ve davranışlarının en önemli etkenlerinden birisi de huy olması sebebiyle huylarımızın davranışlarımıza olumlu veya olumsuz yönde etki etme gücüne sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Peygamberimizin (s.a.s.) sakındırdığı huydan kendimizi muhâfaza ettiğimiz vakit rûh ve beden sağlığımızı koruduğumuza işaret edilmiştir. Çünkü İslam dini, dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen hak dindir.

Zulme kapı açacak olan duyguları huy edinmekten Allah'a sığınmalı ve gayret gösterilmesi gerektiği, zulme kapı aralayan her duyguyu huy edinmekten sakınılmasını ve böylece zulüm kapısının açılmamasını hedeflemek gerektiği üzerinde durulmuştur. Hakkın gözetilmediği yerde adâlet mümkün olmadığı, adâletin olmadığı yerde doğruluktan söz edilemediği, doğruluğun olmadığı yerde yalan olduğu, yalanın olduğu yerde hıyânetin varlığı, hıyânetin olduğu yerde haksızlığın hüküm sürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Hepsi birbirinin kapısını aralaması, biri işlenmediğinde ise diğerine kapıların kapandığı gerçeği ortaya konulmuştur. Şirkin Allah'a tam olarak güvenmediğimizin sonucu olarak ortaya çıktığına varılmakla birlikte tevhîdden uzak olması sebebi ile iman çizgisinden çıkarmasından bahsedilmiştir. İmanın bir nimet olduğu bilincini idrâk etmenin önemi üzerinde durulmuştur. Yalanın günlük hayatın parçası haline geldiği, insan ilişkilerinde güveni sarstığı, yalanın bir sonraki yalanı doğurduğu açıklanmıştır. Söylenilen yalanı gizlemek, yalan söylemek mecburiyetinde bırakmasıyla birlikte zararları açıklanmıştır. Yalan, İnsanın hem dünya ilişkilerini zedeleyen hem de ahiret hayatına zarar veren bir günah olduğu, âhiret hayatımıza zarar verdiği kadar dünya hayatında zihin ve beden sağlığımıza da etki ettiğinden bahsedilmiştir. Yalan söylemenin bilişsel yükü arttırdığı böylece insanın zihin dünyasına nasıl zarar verdiği ortaya konulmuştur.

Hıyânetin çok büyük bir fenâlık olduğu, günahının çok fazla olacağı hadîsler ile açıklanmıştır. İslâm dininde kötülüğe kötülük ile cevap vermenin olmadığı, psikolojik olarak da dinin Allah ile kul arasında kurulan manevî bir bağ olduğu, bu manevî bağa zarar gelmemesi açısından kötülüğe kötülük ile karşılık verilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. İhânetin öfke duygusunu harekete geçirdiğini, kontrol edilmediğinde ve huy edinildiğinde kötü olaylar ile sonuçlanacağından bahsedilmiştir. Son olarak koğuculuğun hadîste yerinden söz edilmiş ve âyetler zikredilmiştir. Bu sayılan kötü huyların insan hayatına etkisi açıklanmıştır. Duygu ile başlayan huy edinmeyle devam eden ve tövbe edip düzeltilmediği müddetçe ahiret ve dünya hayatına zarar veren bu kötü huylar ayetlere ve hadîslere konu olmuştur. Bu kötü huyların insan hayatına nasıl bir yıkıcı etki bıraktığı açıklanmıştır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Akto, Akif, "Kur'an ve Hadîslere Göre Hüsn-ü Zan ve Su-i Zan Kavramlarını Analiz etmek", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Akçay, Emre, "Yalan Söyleme Kabiliyeti ve Hâfıza: Cinsiyetler Arası Karşılaştırma, Selçuk İletişim, 2012.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş'as, *es-Sunen*, Çağrı Yay Yayınları, İstanbul, 1992

Köycü, Erdoğan, "Ahlâkî Sorunlara Hadîslerden Bazı Çözüm Önerileri", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018.

Köycü, Erdoğan, "Âyet ve Hadîslere Göre Ahlak Din İlişkisi", Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017.

Köycü, Erdoğan, "Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Eğitim Metotlarından Emsâl (Örnekler) İle Eğitim Metodu", International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 2018. IV/15-36.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İrk, Esra, "Hasedin İnsan Hayatındaki Etkileri ve Çözüm Arayışları", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2021.

Kara, Osman, "Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetin Etki Eden Faktörler", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012.

Kayadibi, Fahri, "İslam Dini Terör ve Şiddete Karşıdır", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 2007.

Kızıler, Hamdi, "Ahlâki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", Milli Eğitim, 2014. 204/5-17.

Korkmazgöz, Rıza, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'ân'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2020. 20/1: 55-94.

Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Özmen, Cengiz, "İbn Haldun'un Ahlâk Kuramında Karakter Gelişimini Engelleyen Faktörler", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2022. 19/1: 124-134.

Soykan, Çiğdem, "Öfke ve Öfke Yönetimi", Kriz Dergisi, 2003. 11/2: 19-27.

Serdaroğlu, Ahmet, "Koğuculuk", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1964. 174.

Moda Endüstrisinde Tasarım Etiği ve Fikri Haklar

Dr. Evrim Kabukcu

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Küresel pazarda gün geçtikçe güçlerini arttıran moda işletmeleri; *tasarım, üretim, satın alma, satış, pazarlama, dağıtım ve tüketim*gibi markalaşma yolundaki değer zinciri adımlarını tamamlayabilmek ve sektördeki rekabet üstünlüğünü kazanabilmek için mücadele etmektedir.

Global pazarda, üretilen moda ürün üretimlerinin gerçekleşmesiyle beraber gelişen teknoloji ve sosyal medya marifetiyle anında dünyanın her yerinde görüntülenebilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durum, bir yandan tasarımcılara ve markalara çok çeşitli avantajlar sağlarken, diğer yandan orijinal moda ürünlerinin ve süreçlerinin eserlerin sahibi olmayan kişiler ya da kurumlarca izinsiz bir biçimde taklit edilmesi ve kopyalanması durumu söz konusu olmaktadır. Böyle bir vaziyeti engelleyebilecek başlıca yol, tasarlanan ve üretilen moda ürünlerinin hukuki koruma altına alınmasıdır. Bu anlamda; değer zincirinin tüm aşamalarının hukuki altyapısını düzenlemek amacı ile ortaya çıkan moda hukuku, moda endüstrisini ilgilendiren yasal konularla ilgilenen özel bir hukuk alanıdır. Moda Hukuku'nun bölümleri; fikri mülkiyet, finans ve kurumsal yapılar, üretim, pazarlama, perakende, etik, sürdürülebilirlik ve ekonomik gelişme, uluslararası ticaret olarak sıralanabilir.

Gelişen moda endüstrisinde ortaya çıkan yeni gereksinimleri karşılamak amacıyla zaman içinde şekillenen Moda Hukuku; Fikri ve Sınai Mülkiyet Hukuku, Reklam Hukuku ve Rekabet Hukuku gibi hukuk disiplinlerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur.

Bu nitel çalışma kapsamında, küresel ekonomi içinde önemli bir yeri olan moda endüstrisinde yaşanan yasal sorunları incelemek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda; küresel ölçekte faaliyet gösteren Alman spor markası Adidas'ın Amerikalı lüks moda evi Thom Browe'a üç çizgili ticari marka ihlali nedeniyle açmış olduğu dava örnek olay olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moda Hukuku, Fikri Haklar, Moda Endüstrisi

Design Ethics and Intellectual Property Rights in the Fashion Industry

Dr. Evrim Kabukcu

Manisa Celal Bayar University

Abstract

Fashion enterprises, which are increasing their power day by day in the global market, are struggling to complete the value chain steps towards branding such as design, production, purchasing, sales, marketing, distribution and consumption and to gain competitive advantage in the sector.

With the production of fashion products in the global market, it has become possible to instantly view them all over the world, thanks to the developing technology and social media. While this situation provides a wide range of advantages to designers and brands, on the other hand, it is possible that original fashion products and processes are imitated and copied without permission by people or institutions that do not own the works.The main way to prevent such a situation is to take legal protection of designed and produced fashion products. In this sense; fashion law, which emerged with the aim of regulating the legal infrastructure of all stages of the value chain, is a special field of law that deals with legal issues concerning the fashion industry. The sections of Fashion Law can be listed as intellectual property, finance and corporate structures, production, marketing, retail, ethics, sustainability and economic development, and international trade.

Fashion Law, which has been shaped over time in order to meet the new requirements emerging in the developing fashion industry, was formed by the combination of legal disciplines such as Intellectual and Industrial Property Law, Advertising Law and Competition Law.

Within the scope of this qualitative study, it is aimed to examine the legal problems experienced in the fashion industry, which has an important place in the global economy. In this context; the case filed by the globally operating German sports brand Adidas against the American luxury fashion house Thom Browe due to three-striped trademark infringement was taken as a case study.

Keywords: Fashion Law, Intellectual Property Rights, Fashion Industry

Giriş

Bu çalışma kapsamında ilk olarak moda tasarımı ve fikri mülkiyet ilişkisi, ikinci olarak moda ve lüks hukukunun gelişimi ve son olarak ise örnek olay olarak ele alınan *Adidas- Thom Browne* üç çizgili ticari marka anlaşmazlığına yer verilmiştir.

1. Moda Tasarımı ve Fikri Mülkiyet

Moda endüstrisi değer zincirinin ilk aşaması olan yaratıcılıkla beslenen tasarım sürecinde; çizim, kalıp ve plan yapılarak moda ürünü geliştirilmektedir. Yaratıcılıkla beslenen tasarım sürecinde geçekleştirilen ürünlerde bir takım esinlenmeler söz konusu

olabilmektedir. Bu süreçte; tasarımcıların, tasarımlarını yaparken bu tasarımların daha önceden başka bir tasarımcı tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini araştırması gerekmektedir. Benzer şekilde; tasarımcılar, kendi tasarımlarının başkaları tarafından kullanılıp kullanılmadığını da takip etmek durumundadır. Çünkü ürün tasarımcısının ya da ilgili markanın haricinde başkaları tarafından kopyalanan ticari ürünler tasarımcısına ve ilgili markaya katkı sağlamayacaktır. Bu bağlamda; tasarım sürecinde ortaya çıkan birçok ürün, fikri ve sınaî mülkiyet hukukuna göre çeşitli korunma yollarından faydalanabilmektedir.

Tasarım sürecinde; marka, endüstriyel tasarım, patent ve eser gibi kavramlar fikri ve sınaî mülkiyet hukuku ile koruma altyapısı bulmaktadır. Moda hukuku; tasarım aşamasında fikri ve sınaî haklar kapsamında hukuki koruma stratejilerinin belirlenmesinde yaşamsal bir öneme sahiptir. Tüm bunlara ek olarak söz konusu haklar, fikri ve sınaî mülkiyet hukuku kapsamında korunurken aynı zamanda haksız rekabet ilkeleri kapsamında da koruma bulabilmektedir.

2. Moda ve Lüks Hukuku'nun Gelişimi

Moda Hukuku, moda endüstrisi pazarında, bir ürünün kavramsal tasarım aşamasında bu ürün üzerindeki fikri ve sınaî hakların korunmasından, üretim, pazarlama-satış, tüketim ve sonrası aşamalarına kadarki süreçlerde belirlenen stratejilerin hukuki zeminini oluşturma noktasında değer zincirinin tüm aşamalarında pratik zeminini bulan global bir hukuk dalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Moda Hukuku Enstitüsü, 2019). Bu anlamda, moda hukuku; modaevlerini, tasarımcıları, üreticileri, distribütörleri, fotoğrafçıları, mankenlik ajanslarını, moda perakendecileri, ve kendi markasını kurmaya çalışan yeni girişimcilerinin dahil olduğu moda değer zincirindeki tüm aktörleri çok yakından ilgilendirmektedir.

Moda hukukunun tariksel gelişimi moda tarihi kadar geçmişe uzanmakta ise de moda hukukunun ayrı bir hukuk dalı olarak ortaya çıkması oldukça yenidir. Bu bağlamda; moda tarihinde ilk kez 1800 yılında bir tasarıma marka adı işlendiği görülmektedir. Tarih sahnesinde moda ve tasarım alanında ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin gereksinim yaratmasıyla birlikte, ''*Lüks Hukuku*'' isimli ekin ''*Revue Lamy Droit des Affaires*'' adındaki Fransız hukuk dergisinde yayınlanması ile birlikte moda hukuku kavramı, 2004 yılında ilk kez literatüre girmiştir. 2006 yılında New York'taki Fordham Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ilk kez Moda Hukuku dersi açılmış ve 2010 yılında aynı üniversite bünyesinde moda hukuku özelinde eğitim veren ilk enstitü kurulmuştur. Ertesi yıl New York Barosu bünyesinde Moda Hukuku Enstitüsü kurulurken, bir sonraki yıl ise Türkiye'de Moda Hukuku Enstitüsü kurulmuştur. Yıl 2020'lere ulaştığında birçok metropolde sözleşme hazırlama ve pazarlık etme, ticari marka, telif hakkı ve diğer fikri mülkiyet konularını ele alan çok çeşitli konularda moda hukuku eğitim ağı yapılandırıldığı izlenmektedir.

3. Adidas-Thom Browne Üç Çizgili Ticari Marka Anlaşmazlığı

2023 yılı Ocak ayında Alman spor markası Adidas ve lüks moda markası Thom Browne *Üç Çizgili Ticari Marka Anlaşmazlığı* nedeniyle mahkemeye çıktı. Adidas, Browne'dan yaklaşık sekiz milyon Dolar talep etti. Adidas ve Thom Browne arasında devam eden hukuk mücadelesi, her iki tarafın da Manhattan Güney Bölge Mahkemesi'ne çıkmasıyla yeni bir boyuta ulaştı. Her iki markanın avukatları, Yargıç Jed Rakoff'un önünde, lüks Amerikalı tasarımcının çizgili tasarımlarının Adidas'ın *Three Stripes* ticari markasını ihlal edip etmediğini belirleyecek olan jüriye açılış argümanlarını sundu. Karşılaşmanın tarihi, Adidas'ın Thom

Browne'a karşı ticari marka ihlali şikayetinde bulunduğu Haziran 2021'e kadar uzanıyor ve Thom Browne' un ünlü üç şeritli markanın haklarına ilişkin bilgisine rağmen New York tasarım evinin ürün tekliflerini resmi giyim ve iş kıyafetleri uzmanlığının çok ötesine genişlettiği belirtildi. Başvuruda Browne'un şu anda Adidas'ın üç şeritli markasına kafa karıştırıcı derecede benzer şekilde iki, üç veya dört paralel şerit içeren atletik tarzda giysi ve ayakkabılar sattığı iddia edildi.

Görsel 1. Adidas Thom Brown Üç Çizgili Ticari Marka Anlaşmazlığı

Adidas, Browne'un *Three Stripes*'ın "yaygın şöhreti ve kamuoyunda muazzam tanınırlığı" ile markanın "milyonlarca dolarlık" promosyon pazarlaması yoluyla oluşturduğu "son derece değerli iyi niyetinden" faydalandığını iddia etti. Yaygın olarak bilinen Üç Şerit, "*Adidas ürünlerinin menşeinin göstergesi*" olarak hizmet ederken ve Thom Browne'un benzer motifleri ön plana çıkaran spor kıyafetlerini dağıtmaya, pazarlamaya, tanıtmaya, satışa sunmaya veya satmaya başlamasından çok daha önceden beri var olduğunu iddia etti. Tasarımcının çalışmasının üç şeritli markayı, tüketicinin kafa karışıklığına neden olacak ve kaynağı, sponsorluğu, bağlantısı konusunda halkı aldatacak şekilde taklit ettiğini ve bu durumun da Adidas markasına onarılamayacak derecede zarar verdiğini iddia etti. Adidas'ın Kilpatrick Townsend & Stockton'dan avukatı R. Charles Henn Jr.'a göre Adidas, olası lisans ücretleri için 867.225 ABD Doları tazminat ve New York markasının çizgili ürünlerden yapıldığını iddia ettiği ek 7 milyon ABD Doları istedi.

Açılış konuşmasında Henn, Adidas'ın Browne'un spor giyim kategorisine daha fazla dikkat çekmek amacıyla çizgili markayı bilinçli olarak tasarımlarına dahil ettiğine inandığını söyledi. Üç çizginin ABD'de 1952'den beri kullanıldığını ve şirketin reklam için yılda yaklaşık 300 milyon Dolar harcadığını ve imza simgesini bağışlayan ürünlerin satışlarında 3.1 milyar Dolar harcadığını açıkladı.

Henn, Browne'un FC Barcelona ve 15 yıldır Adidas elçisi olan takımın en iyi oyuncusu Lionel Messi ile olan ortaklığına ve ayrıca Browne'un Adidas'ın "*uzun süreli bir ilişkisi*" olduğunu söylediği NBA Cleveland Cavaliers takımı için yaptığı çalışmalara dikkat çekti. Browne'un FC Barcelona ortaklığının saha dışı tasarımları da gerektirdiğini ve Cavaliers için oyuncuların 2018 NBA Playoff'larına arena tünelinden girerken giydikleri özel yapım takımlar yarattığını belirtti. Alman spor giyim markası, Browne'dan farklı bir pazarda bulunduğunu kabul etti ancak yine de lüks markanın çizgili takımlarının tüketicide kafa karışıklığına yol açtığını iddia etti.

Görsel 2. Thom Browne Futbol Kampanyası, 2022

Browne başlangıçta üniversitelerden ilham alan giyim ürünlerinde üç şerit kullanmıştı ve Henn, Adidas'ın 2007'de bu kullanımı fark etmesi üzerine markanın Browne'un o zamanki CEO'suna logoyu dört şerit olarak değiştirmek için başvurduğunu belirtti. Henn, yakın zamanda yapılan bir ankete atıfta bulunarak, değişiklik ne olursa olsun 2.400 tüketicinin %26,9'unun hala Browne'un çizgili ürünlerini Adidas tasarımları ile karıştırdığını savundu.

Browne'un avukatı Wolf, Greenfield & Sacks P.C.'den Robert T. Maldonado, çürütme yazısında, Browne'un Adidas'ın uzun süreli bir dava açmasını önlemek için markasını dört şerit olarak değiştirmeyi kabul ettiği aynı anlaşmaya işaret etti. Browne ekibi, Adidas'ın, dört çizginin piyasaya çıktığı 2008'den 2018'deki uzlaşma müzakerelerine kadar Browne'a yaklaşmaması nedeniyle, aşırı uzun beklemenin tamamen adil olmadığına inandığını açıkladı. Maldonado, Thom Browne'un on yıllık bir gecikmenin kabul edilebilir olduğu konusunda hemfikir olmadığını belirtti. Ayrıca Maldonado, Browne'un çizgili kullanımı nedeniyle tüketicilerin yanıltıldığına inanmadığını ve Adidas'ın çizgili kullanımından dolayı zarar gördüğüne inanmadığını belirtti. Browne'un on yılı aşkın bir süredir gündelik kıyafetler ürettiğini ve markanın ilk kez 2009 yılında jarse eşofmanları piyasaya sürdüğünü ve Alman markadan değil üniversite stilinden ilham aldığını açıkladı. Ayrıca iki markanın iki ayrı kategoride yer aldığına dikkat çekti.

Sonuç olarak; 2023 Ocak ayında jüri, Thom Browne'un şirketinin ticari marka ihlalinden sorumlu olmadığına karar vererek lehine karar verdi. Kararın okunmasının ardından verdiği röportajda Thom Browne, bu durumla mücadele etmenin önemini vurguladı ve kararın büyük şirketlere karşı ***"yaratıcılığın korunması"*** olduğunu "Bir şey yarattığınızda birisi gelip onu sizden alamaz" şeklinde belirtti.Adidas ise yaptığı açıklamada, karardan hayal kırıklığına uğradıklarını ve uygun itirazlarda bulunmak da dahil olmak üzere ***fikri mülkiyeti*** dikkatli bir şekilde uygulamaya devam edeceklerini ifade etti.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında moda tasarımı ve fikri mülkiyet ilişkisi irdelenmiş;moda ve lüks hukukunun gelişimi incelenmiş ve son olarak ise güncel bir örnek olay olarak ele alınan *Adidas- Thom Browne* üç çizgili ticari marka anlaşmazlığı ele alınmıştır.

Bu çalışmadan sonra gerçekleştirilecek olan çalışmalarda farklı moda markalarının davaları örnek olay olarak ele alınabilir ve örnek olay karşılaştırmaları gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

Angela Wei (2023, Ocak), Everything you need to know about Adidas vs. Thom Browne Trademark Case, https://fashionista.com/2023/01/adidas-thom-browne-trademark-case-lawsuit (Erişim tarihi: 01.12.2023)

Ayşe Ergin (2021, Mayıs), Moda Hukuku, https://lawtudent.com/deneme/moda-hukuku/(Erişim tarihi: 29.11.2023)

Don-Alvin Adegeest (2023, Ocak), Thom Browne wins trademark case against Adidas, https://fashionunited.uk/news/business/thom-browne-wins-trademark-case-against-adidas/2023011367255 (Erişim tarihi: 01.12.2023)

Dylan Kelly (2023, Ocak), Adidas and Thom Browne Go to Court Over Three Stripes Trademark Dispute https://hypebeast.com/2023/1/adidas-thom-browne-three-stripes-trademark-dispute-court-case-trial-begins(Erişim tarihi: 28.11.2023)

Lauren Cochrane (2023, Şubat) Adidas loses four stripes court battle with designer Thom Browne https://www.theguardian.com/fashion/2023/jan/13/adidas-loses-four-stripes-court-battle-designer-thom-browne(Erişim tarihi: 01.12.2023)

Moda Hukuku Enstitüsü, (2019). Modanın Hukuku, http://erdemeren.com.tr/modanin-hukuku/(Erişim tarihi: 27.11.2023)

Moda ve Yaşam Tarzı Sektöründe Tedarik Zinciri Yönetimi

Dr. Evrim Kabukcu

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Son yıllarda, ürünleri (mobilya ve dekorasyon vb.) ile belirli bir yaşam tarzı imajı arasında duygusal bir bağ kurmaya çalışan yaşam tarzı sektörü, birçok moda markasının ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bu segmentteki son lansmanlara göz atıldığında yaşam tarzının moda işletmelerinin tekliflerini çeşitlendirmesine olanak tanıdığı görülmektedir. Böylece ilgili markalar, hazır giyim ve aksesuar etiketlerinden çok daha fazlası haline gelerek yaşam tarzı markalarına dönüşmektedir.

Genel olarak, "*küresel izleyici kitlesine sahip kültürel markalar*" olarak konumlandırılabilecek olan bu fenomen, lüks markalar tarafından yönlendirilmektedir. Bu durum; oteller, kafeler, sanat vakıfları vb. ile çeşitli türdeki projelerin çoğalmasına yansımaktadır.

Ev eşyalarına yönelme konusunda sadece lüks sektör değil; birinci sınıf markalar ve orta sınıf hazır giyim zincirleri de orijinal faaliyet sektörleriyle birleştiğinde, özellikle Covid-19 pandemi süreci ve sonrasında evlerini dekore etmek için artık başka yere bakma ihtiyacı duymayan müşterilerin sadakatini arttırmanın bir yolu olan bu segmentin cazibesine kapılmaktadır.

Moda işletmeleri, konumları ne olursa olsun, bu pazara işbirliği yoluyla girme eğilimindedir. Bu doğrultuda, ya yaşam tarzı konusunda uzmanlaşmış bir şirkete yönelmekte ya da bir kapsül koleksiyon tasarlaması için bir sanatçıyı işe almaktadırlar. Bu strateji, ev için tasarlanan ürünlerin başarısını uzman ortakların desteğiyle değerlendirmelerine olanak tanımaktadır.

Kurulan işbirlikleri ile moda ve yaşam tarzı tedarik zincirini başarı ile yönetebilmek, modanın doğası gereği diğerlerinden önde ve farklı olmanın yeni metotlarının sürekli olarak düşünülmesini içermektedir. Bu bağlamda; esnek, tedarik zincirinin uçtan uca izlenebileceği, hızlı tepki verebileceği, sürdürülebilir entegrasyonun sağlanabileceği ve stokların optimize edilebileceği bir sistemin tasarlanmasını ve sürdürülmesini gerekli kılmaktadır.

Bu nitel çalışma kapsamında; çevik ve güvenilir moda ve yaşam tarzı tedarik zincirlerinin güncel kalabilmesi için talep belirleme gücüyle çözümler üreten, birçok kanalda var olan, sürdürülebilirlik için stratejiler geliştiren ve pazara zamanında ulaşabilen bir yapıda olmalarının gerekliliği sektörden örnekler üzerinden incelemek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Tarzı ve Moda Sektörü, Tedarik Zinciri Yönetimi, Moda Markaları

Supply Chain Management in the Fashion and Lifestyle Industry

Dr. Evrim Kabukcu

Manisa Celal Bayar University

Abstract

In recent years, the lifestyle sector continues to attract the attention of many fashion brands, trying to establish an emotional bond between their products (furniture and decoration, etc.) and a certain lifestyle image.

A look at the latest launches in this segment shows that lifestyle is allowing fashion enterprises to diversify their offerings. Thus, the relevant brands are becoming much more than ready-to-wear and accessories labels and turning into lifestyle brands.

In general, this phenomenon is driven by luxury brands, which can be positioned as "cultural brands with a global audience". This is reflected in the proliferation of various types of projects with hotels, cafes, art foundations, etc.

It is not only the luxury sector that is turning to household goods; first-class brands and middle-class ready-made clothing chains, when combined with their original operating sectors, are also attracted to this segment, which is a way to increase the loyalty of customers who no longer need to look elsewhere to decorate their homes, especially during and after the Covid-19 pandemic.

Fashion enterprises, regardless of their location, tend to enter this market through collaboration.Accordingly, they either turn to a company specializing in lifestyle or hire an artist to design a capsule collection. This strategy allows them to evaluate the success of products designed for the home with the support of expert partners. Being able to successfully manage the fashion and lifestyle supply chain through established collaborations involves constantly thinking about new methods to be ahead and different from others due to the nature of fashion. In this context, it requires designing and maintaining a system that is flexible, where the supply chain can be monitored end-to-end, react quickly, ensure sustainable integration and optimize stocks.

Within the scope of this qualitative study; it is aimed to examine the necessity of agile and reliable fashion and lifestyle supply chains to stay up-to-date, to produce solutions with the power of determining demand, to be present in many channels, to develop strategies for sustainability and to reach the market on time, through examples from the sector.

Keywords: Lifestyle and Fashion Industry, Supply Chain Management, Fashion Brands

Giriş

Günümüzde yaşam tarzı endüstrisi tedarik zinciri evriminin kalbi olarak tanımlanabilir. Birçok moda ve hazır giyim markası; Hindistan, Çin ve genel olarak Asya Pasifik gibi endüstride son derece hızlı bir büyüme yaşayan yükselen ekonomilerin uluslararası talebini karşılamak için stratejilerini ve süreçlerini uyarlamak zorunda kalmıştır.

Bu durum, sektör için büyük bir büyüme fırsatı yaratırken aynı zamanda bu pazarların mümkün olan en kısa sürede genişletilmesi ve sağlamlaştırılması için çetin bir rekabeti detemsil etmektedir. Bunun yanı sıra; her şirket için tedarik zincirinin nasıl uyarlanacağı ve büyümenin süreçlerin verimliliği ile nasıl dengeleneceği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Moda ve Yaşam Tarzı Tedarik Zinciri Gelişimi Yoluyla Büyüme ve Entegrasyonun Önemi

Moda ve yaşam tarzı tedarik zincirinde sürekli öğrenme ihtiyacı, değişen ve yenilenen küresel ortama nasıl uyum sağlanacağına, en önemli pazarlara yenilikçi bir şekilde nasıl nüfuz edileceğine ve en yeni trendlerin her birinin verimli bir şekilde nasıl ele alınacağına bakılarak ortaya çıkmaktadır. Bu büyüme ihtiyacı sayesinde markalar;farklı pazarlara daha hızlı, en iyi üretim maliyetiyle ve en iyi kaliteyle ulaşabilmek için üretimlerini farklı ülkelerden sağlamaya başlamıştır.

Bu büyüme ve gelişme ihtiyacını karşılamak, farklı parti lojistiğinin aktif olarak eklenmesi gerekliliği durumu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, her spesifik pazar için deneyim, altyapı ve yerel kaynaklar sağlanarak günümüz hızlı moda endüstrisinin tedarik zinciri yapısının gelişimine ve sağlamlaştırılmasına yardımcı olunabilir.

Bu durumda sisteme daha fazla aktörün dahil edilmesiyle operasyonun değeri; piyasada daha iyi sonuçlar elde etme, teknolojiye daha fazla yatırım, çok daha fazla erişim ve marka için daha düşük risk gibi çeşitli açılardan artmaktadır.

Üçüncü tarafların sağladığı tüm faydalar, operasyonun parçalanması ve sonuçta markanın tüm yolculuk boyunca *görünür olmayışı* ile bir araya gelmektedir. Operasyonun parçalanmasının bir takım sonuçları söz konusudur. Bu anlamda; markalar gecikme riskini azaltmamaktadır. Örneğin, bu risk sadece daha fazla aktöre bölünmekte ve en önemlisi bu nedenle *iletişim* etkilenebilmektedir. Bu sebeple, katılımcı ne kadar çok müdahale ederse süreç o kadar karmaşık ve verimsiz hale gelebilmektedir.

Ayrıca süreçte bazı operasyonel verimsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Görünürlük eksikliği, üretim sürekliliğini sağlamak, perakende mağazalarda ve raflarda stok sıkıntısı yaşanmaması için markaları tüm aşamalarda stok fazlası bulundurmaya zorlamaktadır. Bu nedenle markaların, tüm süreç boyunca *izlenebilirlik ve görünürlük elde etmek* için tedarik zincirlerini işletmeleri içerisine entegre etmeleri önerilmektedir. Bu entegrasyon genellikle *uçtan uca bir yolculuğu* tamamlamak için gereken teknolojiyi, altyapıyı ve süreci geliştirmek için büyük bir yatırım anlamına gelmektedir.

Uçtan uca bu yolculukta tedarik zinciri kesintileri ortaya çıkabilmekte ve dolayısıyla işin farklı yönlerinde yenilik yapma yetenek eksikliği ortaya çıkabilmektedir. Ancak süreç entegrasyonunun başarıldığı durumda ise markaya tedarik zincirinin hızına uyum sağlama esnekliği, operasyonda hız, süreç boyunca görünürlük ve tüm rota boyunca sürdürülebilir kalkınmaya dayalı olarak rekabet avantajı sağlamaktadır.

2. Tedarik Zinciri Entegrasyonunda Önemli Noktalar

Yaşam tarzı endüstrisindeki tedarik zinciri; büyük ve küresel altyapılara olanak sağlayan teknoloji sayesinde *uçtan uca izlenebilirliğe ve güvenilirliğe* sahip olmayı sağlamaktadır. Süreç

boyunca lojistik aktörlerinin talebi karşılayabilecek hıza sahip olmaları ve her pazarda rekabetçi olabilmeleri için *moda trendlerinin ön saflarında yer almaları* gerekmektedir.

Bu doğrultuda, sürecin her bir parçası bir takım zorlukları temsil etmektedir. Sadece bulunduklarıanda değil; zincirin tüm halkalarında yaptıkları etki,özellikle zaman, iletişim, görünürlük ve talep kapsamında parçalanmalara neden olmaktadır. Bu anlamda, moda ve yaşam tarzı sektöründe marka konsolidasyonu için tek seçenek, tedarik zincirinin entegrasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Süreç dahilinde iletişimdeki gecikmeleri ve zaman gecikmelerini önlemek amacıyla bilgi giriş ve çıkışlarının birleştirilmiş olması; aracılarla birebir iletişime geçmek zorunda kalmadan ve çoğu zaman zincirdeki farklı aktörleri (nakliye şirketi, kara taşımacılığı sağlayıcısı vb.) içeren ve verimsizliğe yol açabilecek yanıtları beklemek zorunda kalmadan, bilgiyi anında elde etmeye olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda tek bir bilgi platformu, tedarik zinciri entegrasyonunun temel direği haline gelmektedir.Bu anlamda, kara yoluyla malların taşındığı tüm distribütörlerin veya satış noktalarının kontrolü, her stok kontrol noktasındaki bilgiler aynı platformda gözden geçirilip güncellenebilmekte ve kronolojik olarak takip edilebilmektedir.

Esneklik, yeni durumlara en düşük maliyet, zaman, çaba ve minimum kayıpla yanıt verme ve uyum sağlama yeteneği olarak kabul edilmektedir. Moda ve yaşam tarzı sektöründekisürekli değişen trendler nedeniyle sektörde markanın global bir konuma sahip olabilmesi için oldukça karmaşık ve uzun bir tedarik zincirine sahip olması gerekmektedir. Ancak bu durum; süreci her an esneklikten uzak hale getirebilme potansiyeline sahiptir. Bu temelde iki ana faktörden kaynaklanmaktadır: Bunlardan ilki, operasyon için önemli pazarlara hızlı ve etkili bir şekilde ulaşma gereksinimidir. İkincisi ise süreci organik olarak etkileyen ancak ilerlemeye devam etmek için kritik olan marka dışı bir grup zorluğu kapsamaktadır. COVID-19 küresel salgını nedeniyle önemli destinasyonlarda aşırı stoklara neden olan talep azalması; gelişmekte olan pazarlarda artan talep ve bu yeni pazarlara yönelik önceden belirlenmiş bir rotanın bulunmaması nedeniyle talebin karşılanmasının neredeyse imkansız hale gelmesi; ülkelere göre gümrük mevzuatındaki değişiklikler sebebiyle yaşanabilecek gecikmeler vb. gibi durumlar bu faktörlere örnek olarak verilebilir.

Bir moda ve tedarik zinciri markası için pazarda rekabet avantajı olarak bahsi geçen dış etkenlere *hızlı ve verimli* bir şekilde yanıt verme esnekliğini sağlamak mümkün hale gelebilir. Benzer şekilde talebi aşırılık ve eksiklik olmaksızın en iyi şekilde karşılayan bir marka için pazardaki rekabet avantajı, daha önce stok dışı değerlere harcanan kaynakların operasyonun diğer alanları için büyüme stratejilerine yönlendirilebilmesidir.

Pazar başına talebin karşılanması, tedarik zincirinin entegrasyonu için temel hale gelmektedir. *Çevikliğe* ulaşmak için her bir ürünün talep planlamasındaki bilgi, lojistik oyuncularının markaya sağlayabileceği talep algılama ve altyapı ile birleştirilmelidir. Bu anlamda; tedarik zincirinin tüm aktörlerinin marka ile birlikte hareket edebilme becerisi, üçüncü şahıslar olarak değil, sahipler olarak ne kadar oynayabilecekleri burada önem kazanmaktadır.

Moda ve yaşam tarzı tedarik zincirinin *izlenebilirliği*, fabrikadan satış noktasının kapısına kadar olan süreç boyunca sahip olunan görünürlüğü ifade etmektedir. Bu anlamda; süreçteki birçok noktayı etkilediği için son derece önemlidir. Uçtan uca görünürlüğe sahip olmak, tedarik zincirinin dış etkenlerden kaynaklanan sorunlardan kaçınmasını sağlamamakta fakat fabrikadan limana ve limandan limana gecikmeler, dağıtım merkezleri satış noktalarındaki gecikmeleri, gümrük kontrollerinde belge sorunları vb. kritik durumlarda hızlı ve çevik hareket etmeyi sağlamaktadır. Elbette görünürlük markayı bu aksiliklerden alıkoymamakta

ancak mümkün olduğunca hızlı ve verimli bir şekilde tepki verme ve harekete geçme yeteneği sağlamaktadır. Bu anlamda;görünürlük yalnızca markaya bağlı değildir; birlikte faaliyet gösterilen tedarik zinciri aktörlerine ve onların sahip oldukları teknolojiye bağlı olmaktadır. Bu aktörleryeterli görünürlük sağlayamaz ise, manevra marjına sahip olmak ve zamanında tepki vermek imkansız hale gelmektedir. Bir başka deyişle, birden fazla satış noktasında harekete geçebilecek uçtan uca bir yapıya sahip olmama durumu sorunun başlangıcına dönmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu durumda marka, entegre bir tedarik zincirine sahip olamayacaktır. Bu sorunun tek çözümü, zincirin izlenebilirliğinde kesintileri önlemek ve ulaşılan pazarlarda sahip olunan sayıda satış noktasını kapsayabilmek için tüm zincirin yeterli teknolojiye sahip tek bir tedarik zinciri aktörü aracılığıyla entegrasyonunun sağlanmasıdır.

Bu anlamda; entegrasyonu sağlamak adına *dijitalleşmeyi* yaşam tarzı tedarik zincirlerine dahil etmenin birçok yolu söz konusudur. Tüm moda ve yaşam tarzı zincirleri;etik kaynak kullanımı ve üretimden, sürdürülebilir e-ticaret uygulamaları ve mağaza içi deneyimlere kadar, dijitalleşmenin tedarik zincirlerine entegre edilmesinden yararlanabilir. Doğrudan tüketiciye yönelik markalar için kaynak bulma ve üretimden son adım gerçekleştirmeye kadar, yaşam tarzı şirketleri için boyutları veya kapsamları ne olursa olsun dijitalleşmeden yararlanma fırsatı vardır.

Tedarik zincirlerindeki dijital gelişmeler; yaşam tarzı üreticileri, moda işletmeleri ve son tüketiciler için yeni fırsatlar getirmektedir. Öncü yaşam tarzı markaları, şirketlerin daha dayanıklı, sürdürülebilir ve hızlı tepki veren tedarik zincirleri oluşturma hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak ortaklıklar kurarak *dijital ve teknolojik uzmanlarla* işbirliği yapmaya başlamıştır.

Threading the digital needle (Dijital İğne Deliğinden Geçmek) (E-book: Digitalisation in the lifestyle industry (part 1)) dijitalleşmenin kaynak kullanımında yeni fırsatları nasıl ortaya çıkarabileceğini, izlenebilirlik ve talep tahmini ile israfı nasıl azaltabileceğini göstermektedir.

İkinci e-kitap, Dijital elbiseyi uyarlamak *(Tailoring the digital suit(e),*fabrika ve sipariş otomasyonu, görünürlük ve akıllı moda alanındaki gelişmelere bakarak tedarik zincirinin orta kısımlarını kapsamaktadır. Son olarak, alt yaşam tarzı tedarik zincirine derinlemesine bir bakış olan Dijital Kenarların Kırpılması *(Trimming the digital edges*,) ile showroomlardaki yenilikler, sosyal medya ve teslimatta dijitalleşme ele alınmıştır.

Günümüz tedarik zincirinin gelecek perspektifiyle entegre edilmesi, sürecin *sürdürülebilir* bir şekilde gerçekleştirilmesinin gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu anlamda asıl zorluk, tedarik zincirinin tüm aktörlerinin sürdürülebilir entegrasyonundadır,

Günümüzde yaşam tarzı ve moda işletmelerinin sera gazı emisyonlarını azaltma fırsatlarını kollaması ve dekarbonizasyonu hızlandırmanın yollarını araması anlamında tüm tedarik zincirini yeniden tasarlamaya giriştikleri izlenmektedir.

Global Fashion Summit, modada sürdürülebilirliğin önde gelen uluslararası forumudur ve Global Fashion Agenda tarafından sunulmaktadır. Dünyanın dört bir yanından önemli karar vericileri bir araya getiren forum, ilk olarak 2009 yılında bir COP15 yan etkinliği olarak başlatılmıştır. Sektörün ve gezegenin karşı karşıya olduğu en kritik *çevresel, sosyal ve etik* konular hakkında gündem belirleyen tartışmalar ve sunumlar için bir bağlantı noktası haline gelmiştir. Acil eylemi tetiklemeyi ve sektördeki etkiyi hızlandırmayı amaçlamaktadır. (Global Fashion Summit, 2023). *Global Fashion Agenda CEO'su* ***Federica Marchionni***'nin belirttiği üzere;bu uygulamalardaki gaye, moda endüstrisinde daha sürdürülebilir süreçleri tasarlamak ve bu uygulamaların yaygın şekilde kullanmını sağlayabilmektir (Maersk, 2023) .

Net sıfır emisyona ulaşmak için tedarik zincirlerinin karbondan arındırılmasına her zamankinden daha fazla önem veren moda ve yaşam tarzı markalarından *VF Corporation*, sürdürülebilirlik hedefleri, uygulamaları ve tedarik zincirini karbondan arındırmak içinKeywordsçabalarıyla sektörde çalışmalarını sürdürmektedir.

Bunun yanı sıra; *H&M Group*'un uzun vadeli vizyonu,*fosil yakıtsız bir tedarik zinciridir*. Çevreci ECO teslimatı, %90 CO2 azaltımı sağlayan *elektrikli demiryolu ve biyoyakıtlı kara nakliyesi gibi intermodal taşımacılık ve Asya'da güneş panelli depolar* gibi çözümlerle bunu başarmak açısından kritik öneme sahip bir moda ve yaşam markasıdır. (Maersk, 2023).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında, moda v yaşam tarzı tedarik zinciri yönetimi incelenmiştir.Bu anlamda ilk olarak moda ve yaşam tarzı tedarik zinciri gelişimi yoluyla büyüme ve entegrasyonun önemi irdelenmiş; ardından tedarik zinciri entegrasyonundaki önemli noktalar örnek olaylar üzerinden ele alınmıştır.

Bu nitel araştırmadan sonra gerçekleştirilecek olan çalışmalarda moda ve yaşam tarzı tedarik zinciri ile ilgili daha detaylı analizler yapılabilir ve farklı örnek olay incelemeleri gerçekleştirilebilir.

Kaynaklar

E-book: Digitalisation in the lifestyle industry (Part 1) https://www.maersk.com/insights/digitalisation/2023/01/18/threading-the-digital-needle-in-the-lifestyle-industry (Erişim tarihi:29.11.2023)

Global Fashion Summit (2023). https://globalfashionagenda.org/events/global-fashion-summit/(Erişim tarihi:30.11.2023)

Maersk (2023). How can fashion companies navigate a path to net zero? https://www.youtube.com/watch?v=WomGddhwhYs (Erişim tarihi:29.11.2023)

Maersk (2023). VF Corporation and Maersk: Collaborating towards Net Zero https://www.youtube.com/watch?v=fEfdvD2xe90&t=2s (Erişim tarihi:28.11.2023)

"Ben Asla Kadınlarla Musâfaha Etmem" Hadîsi Üzerine Bazı Mülâhazalar

Doç. Dr. Erdoğan Köycü

Bartın Üniversitesi

Özet

Hz.Muhammed (s.a.s.), Hirâ Nûr mağarasında ilk vahyin kendisine nuzûlünden sonra da'vetini, öncelikle eşi Hz.Hatice'den başlayarak yapmaya başlamıştı. Şuarâ Sûresi, 214. âyetinde: "**Yakın akrabını uyar**." Emri gereğince, akrabalarını Safâ tepesine çağırarak: "**Ey Fihr Oğulları! Ey Adiyy Oğulları! Ne dersiniz, size şu vâdîde birtakım düşman süvârîlerinin olduğunu ve üzerinize baskın yapmak istediklerini haber versem, beni tasdik eder misiniz**?» diye sorduğunda: "**Evet, inanırız, zira senin her zaman doğrudan başka bir şey söylemediğini gördük**!" diye karşılık verdiklerinde. Hz.Peygamber (s.a.s.): "**Öyleyse ben, şiddetli bir azabın öncesinde size gönderilen bir uyarıcıyım**!" buyurunca, Ebû Leheb: "**Yazıklar olsun sana gün boyunca! Bizi bunun için mi topladın**?» deyince Leheb Sûresi nâzil olmuş, onun Hz.Peygamber'e (s.a.s.) "**Elin kurusun!"** hitâbına karşı Allah Teâlâ, aynı kelimeyi onun için kullanarak: "Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (ateşe girecek)" Rasûlullah (s.a.s.), amcası Ebû Leheb'in hakâretine aldırmaksızın da'vetini açıktan yapmaya devam etmiş, yaşadığı çevreden, diğer şehirlerden ve ülkelerden kendisine gelip, da'vetini kabul edenler olmuştu.

Allah Teâlâ'nın: "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zînâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana bîat etmek üzere geldikleri zaman, bîatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Mümtehine Sûresi 12. âyetinde işaret ettiği emrine muvâfık olarak Rasûlulllah (s.a.s.) da sadece erkeklerin değil kadınların da bîatlarını almıştı. Hadîs metinlerinde de ifade edildiği veçhile hem erkekler hem de kadınlar: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmama, hırsızlık yapmama, zînâ etmeme, çocuğunu öldürmeme, iftira etmeme, ma'rûf olan hiçbir konuda Allah'ın Rasûlüne (s.a.s.) karşı gelmeme" konusunda söz vermişlerdi.

Akabe Bîatlarında erkekler, Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzuruna çıkıp: "Da'vetini kabul ettiklerini, her konuda emir ve yasaklarına uyacaklarını" ifade ederek elini sıkarak bîat etmişlerdi. Bu durumu gören kadınlar da: "O'nun da'vetine uyarak emir ve yasaklarına bağlılıklarının göstergesi olarak elini sıkmak istediklerinde Rasûlullah'ın (s.a.s.) onlara: "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem." buyurduğuyla ilgili Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855)*el-Musned*'indeel-Buhârî'nin (ö. 256/ 870) *el-Câmiu's-Sahîh*'inde Muslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'inde, en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sunen*'inde yer alan bu hadîsin, bu eserlerden daha önce telif edilen Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtu'l-Kubrâ* adlı eserinde bazı senedlerine yer vermesi bizi, bu hadîsin isnâd ve metnini araştırmaya sevk etmiştir.

Hadîsin metni üzerine yapılan yorumlardan *es-Sunnetu'n-Nebeviyye Meâlim ve Zavâbıt* adlı eserinde Yûsuf el-Karadâvî'nin (ö. 1444/2022) bu hadîsi yorumlarken Sünneti anlamada yöntem olarak koyduğu "**işlenen fiile karşı verilen cezanın oranlı olması"** prensibini kendisinin ihlâl ettiğini belirten eserin mütercimi Bünyamin Erul'un yorumlarını, onun delillerine itirazlarını ve ileri sürdüğü farklı delilleri ele alacağız. Ahmet Keleş'in ve Mehmet

Emre'nin bu hadîsin metninden yola çıkarak kadın eli sıkıp sıkmanın helal mi? haram mı? olduğuna nasıl delil olarak kullanıldığına dair yorumlarını ve Din İşleri Yüksek Kurulunun kadın sıkma ile ilgili fetvâsını da değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimler: Hadîs, Sünnet, Bey'at, Kadın, Kadın Eli Sıkma.

Some Thoughts on the Hadith "I Do Not Shake Hand With Women"

Assoc. Prof. Dr. Erdoğan Köycü

Bartın University

Abstract

After Muhammad (p.b.u.h.) received his first revelation in the Cave of Hira Nur he first received the invitation from his wife, He started doing this starting from Hatice. "**Warn your close relatives**" as stated in the 214th verse of Shu'ara Surah. When he called his relatives to the Safa Hill in accordance with his order and warned them not to obey the orders and prohibitions of Allah who sent him as a Prophet. Abu Lahab said: "Is this why you called us, may your hands dry up." He started making his invitation openly, regardless of her reaction. There were also people from his own neighborhood, other cities and countries who came to him and accepted the invitation.

In the 12th verse of Mumtehine Surah, Allah Almighty says: "O Prophet! When the believing women come to you to pledge their allegiance to you that they will not associate anything with Allah that they will not steal that they will not commit adultery that they will not kill their children that they will not fabricate a slander between their hands and their feet and that they will not disobey you in any good deed, accept their allegiance and for them ask God for forgiveness. Surely, Allah is most forgiving, most merciful." In accordance with his order, the Messenger of Allah (p.b.u.h.) received the allegiance of not only men but also women. As expressed in the hadith texts, both men and women: "Not to associate anything with Allah, not to steal, not to commit adultery, not to kill one's children, not to slander, not to disobey the Messenger of Allah in any matter that is acceptable" They promised.

In the Aqaba pledge of allegiance, the men came to the presence of the Messenger of Allah (p.b.u.h.) and shook his hand, expressing that they accepted his invitation and obeyed his orders and prohibitions in every matter. When the women saw that men expressed their commitment to his orders and prohibitions and wanted to shake his hand as a sign that they accepted his orders and prohibitions, the Prophet (p.b.u.h.) said to them: "I definitely don't shake women's hands." We will discuss the narration about what he said. In Ahmed b. Hanbal's (d. 241/855) *al-Musnad*, in al-Bukhari's (d. 256/870) *al-Camial-Sahih*, in Muslim's (d. 261/875) *al-Cami al-Sahih* in an-Nesai's (d. 303/915) *al-Sunan* this hadith which was included in his*al-Sunan* was compiled earlier than these works by Muhammad b. Sa'd's (d. 230/845) inclusion of some sources of this hadith in his work titled *at-Tabakat al-Kubra* led us to investigate the imputations and text of this hadiths.

Among the comments made on the text of the hadith, the comments of Bünyamin Erul who translated the work in his work titled *as-Sunnah al-Nabaviyye Mealim ve Zavabıt* stating that he

violated the principles that Yusuf al-Karadavi (d. 1444/2022) put as a method in understanding the Sunnah, We will consider his objections and the evidence he put forward. We will also discuss Ahmet Keleş's research on the text of this hadith.

Keywords: Hadith, Sunnah, Bey'at, Women, Shake the woman hand.

Giriş

Allah Teâlâ'nın katında: "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız takvâca en üstün olanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır." Âyetinde (Hucûrât Sûresi, 49/13) beyân edildiği veçhile kadın ve erkeğin değeri, takvâ ölçüsündedir. Rasûlullah'ın (s.a.s.) Vedâ hutbesinde: "Ey İnsanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir. Atanız da birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a; beyazın, siyâha; siyâhın, beyaza takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur." (Ahmed b. Hanbel, 1992: V/411) belirttiği gibi üstünlük, ırk, renk, cinsiyette değil ancak takvâdadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan dilin ataerkil bir dil olduğu, bunun sebebinin dinsel değil dilsel olduğuyla ilgili olarak Necmettin Şahinler'in görüşünü kaydet istiyoruz: "Kadın" konusu, Kur'ân'ın dilinden yani Arapçanın sentaktik ve morfolojik yapısından yola çıkanlar için anlaşılması zor bir alandır. Çünkü Kur'ân'ın kullandığı dil/hitap "ataerkil"dir ve erkeği, kadına önceleyen bir dildir. Ancak Allah'ın Ortadoğu'da ataerkil geleneğe sahip bir topluma belli bir dille hitap ettiği gerçeği göz önüne alındığında Kur'ân'ın dil sistemindeki ataerkilliğinin, "dinsel değil, dilsel bir olgunun" yansıması olduğu görülecektir. Şüphesiz bu tespit/-yaklaşım Allah korusun- Kur'ân dilini eleştirmek/sorgulamak gibi "îmânî" bir zaaftan kaynaklanıyor değildir. Bu dil dizgisi, daha Kur'ân'ın ilk iniş dönemlerinde âyetlerin "literal" formunda fark edilmiş ve başta Hz. Peygamber'in eşleri -özellikle Ümmü Seleme- olmak üzere Ensâr'dan bazı sahâbî kadınları Hz. Peygamber'e gelerek "Kur'ân'daki her şey erkekler için biz kadınların neden adı yok?" anlamına gelen bir serzenişte bulunmuşlardır. Bu serzenişin ardından, inanan erkeklerle inanan kadınların uhrevî mükâfatlara ve mağfirete ulaşma noktasında eşit olduklarını bildiren Ahzâb, 35. âyeti nâzil olmuştur.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْراً عَظِيماً

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mü'min erkekler, mü'min kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır." Ancak erkeğin norm hâline getirilmesine "hayır" diyen bu ve benzeri içerikteki birkaç âyet dışında Kur'ân'ın tamamında erkek egemen bir dil ve üslup kullanılmıştır. Zaten sözünü ettiğimiz âyetlerin söz diziminde de dikkat edilirse yine erkek öne çıkarıldığı görülecektir." (Şahinler, N., 2013: 17-18).

Âyetin tefsîrinde de kadın ve erkeğin cinsiyetinin bir üstünlük derecesi arz etmediğini şöyle ifade edilmiştir: "Bu âyette iki nokta dikkat çekicidir: 1.İbadet, iyilik ve erdem sahibi olmak, bunlar sayesinde kulluk imtihanını kazanmak, yüksek mânevî dereceler ve ödüller elde etmek, hâsılı kâmil insan olmak bakımından kadınla erkek arasında fark yoktur; her iki cins,

dindarlık ve ahlâkta kemâle ermek için fırsat eşitliğine sahiptirler. 2.Allah'ın ve Rasûlünün rızâsına ermek, âhirette eşi benzeri görülmemiş nimetler elde etmek için Peygamber eşi veya Ehl-i Beyt olmak şart değildir. Onların özel bir yerleri bulunmakla beraber bütün mü'minlerin önünde ilâhî lutuf ve nimet kapıları açıktır; yeter ki insanlar, Ahzâb Sûresinin 35. âyetinde sıralanan iman, ibadet ve ahlâk kemâline sahip olmak için gayret etsinler." (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/ Ahz%C3%A2b-suresi/3568/35-ayet-tefsiri Erişim Tarihi: 19.11. 2023)

Kur'ân-ı Kerîm'de niçin böyle bir kullanım olduğunu ana dili Arapça olan Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Yüksek Lisans öğrencimiz Muhammed Enes Nahhâs'a sormuştuk: "Bir topluluğun içinde bir tane bile erkek varsa kadının orada çokluğuna bakılmaksızın hitâp erkeğe yapılır." Şeklinde açıklamıştı. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "Ey İman Edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz." (Mâide Sûresi 5/90) Âyetindeki hitap şekli erkek formunda zikredilse de âyette emredilen, yasak edilen ya da tavsiye edilen bir husus veya hüküm hem erkek hem de kadın için geçerlidir.

İslâm toplumlarında kadının gerek aile hayatında gerekse siyâsî, hukûkî, sosyal ve ekonomik alanlardaki konumunu bir taraftan dinî kurallar, diğer taraftan sosyal ve siyâsî çevre, etnik yapı ve İslâm öncesinden gelen kültür mirası belirlemiştir. Bu sebeple İslâm Dünya'sında kadının her yerde ve her dönemde aynı konumda olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta aynı bölgede ve aynı zaman dilimi içinde yaşayan kadınlar arasında bile şehirde veya kırsal kesimde bulunmalarına göre farklılıklar olmuştur. Ancak bu, İslâm toplumlarındaki kadınların bütünüyle farklı kimlikleri temsil ettiği anlamına da gelmez; onlar sosyal, hukûkî ve ekonomik konum bakımından her dönemde belirli ortak çizgilere sahip olmuşlardır. (Aydın, M. A., 2001: XXIV/86).

Rasûlullah'ın (s.a.s.) da'vetine icâbet eden erkeklerin bîatlarını ellerini sıkıp alırken kadınların elini sıkmaksızın sözlü bîat alması, Rasûlullah'ın (s.a.s.) onlara değer vermediğini göstermeyeceği gibi cinsiyet ayrımına dair de bir karîne olamaz.

Muhammed Gazzâlî (ö. 1417/1996), bîat edilmesi kendisine bîatı edilen kişi ve makâm için önemli olduğu gibi yapılan biâtı da bozmanın devlet erkânına karşı bir kafa tutma olarak algılanabileceği ve vahim sonuçlar doğurabileceğini şöyle vurgulamıştır: "Geçmiş tarihimizde bîatın bozulması, hilâfet makamına karşı başkaldırı ifade ederdi. Bu bir kısım gençlerin zihninde İslâm dairesinde çalışan cemaatlerden ayrılma fikrine dönüşüm bir ifadesi oldu. Yine bu cemaate emir olarak tayin edilen gencin velâyetini terke götürürdü. Birçok fıkhî hüküm vardır ki, kaynağında bu eksik mütalaa vardır." (el-Gazzâlî, M., 1992: 209).

1.Bîat'ın Kelime ve Terim Anlamları

بَيَعَ Beyea kök fiilinden türetilmiş olan **البَيْعَةُ Bey'at** kelimesi itaat etmek anlamına gelmektedir. Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr (ö. 711/1311), kelimenin izahında "Dikkat ediniz! Bana İslâm'a girişiniz konusunda söz verebilir misiniz?" أَلَا تُبَايِعُونِي عَلَى الْإِسْلَامِ ؟ hadîsinden istişhâd olarak getirdiği bîat kelimesinin anlamı: "Muâhede anlamında olduğunu yani sanki herkesin sahip olduğu şeyi samîmiyetle kendiliğinden vermesi, itaat etmesi ve o emre girmesidir." Şeklinde tanımlamıştır. (İbn Manzûr, ts: VIII/26).

Hz.Hüseyin'in Kerebelâ'da zorla Yezîd'e hilâfeti konusunda bîat etmesi hususunda kendisine baskı yaptıklarında: "**ona bîat etmeyeceği**" ifadesinde bîat kelimesinin "**emrine itaat etme**", "**boyun eğme**" anlamlarına geldiğine dair şu örneği zikretmek istiyoruz: "…Benim, Peygamberinizin kızının oğlu olduğumdan şüphe edebilir misiniz? Vallahi doğu ile batı

arasında sizlerden Peygamberin kızının oğlu olarak benden başkası yoktur. Ben, hassaten sizin Peygamberinizin kızının oğluyum. Bana haber veriniz. Ben, sizlerden birisini öldürdüm de o ölüden dolayı mı? Yahut birinizi vurup yaraladım da onun kısâsı için mi? Yahut herhangi birinizin malını yok ettim de ondan dolayı mı beni bırakmıyorsunuz? Siz, benden ne istiyorsunuz?" Dedi. Kûfeliler tutulup kaldılar, cevap veremediler. Bunun üzerine Hz.Hüseyin: "Ey Şeb'es b. Rıb'î! Ey Haccâr b. Ebcer! Ey Kays b. Eş'as! Ey Yezîd b. Hâris! **Sizler bana meyveler yetişti her taraf yeşillendi, kuyuların suyu çoğaldı, senin için askerler, yardımcılar hazırlandı hemen gel**!" **diye yazı yazmadınız mı**?" Diyerek seslendi. Onlar: "**Biz böyle bir şey yapmadık**." dediler ve inkâr ettiler. Hz.Hüseyin: "**Subhanallah! Evet, vallahi sizler bu işi yaptığınız**." dedikten sonra: "**Ey insanlar! Beni istemiyorsanız bırakınız, yeryüzünde emin olan yere ben gideyim**!" dedi Kays b. Eş'as: "**Amcamın oğlunun hükmüne boyun eğsen olmaz mı? Onlar, sana ancak arzu ettiğin iyiliği gösterecekler, sana onlardan hoşa gitmeyecek bir şey erişmeyecektir.**" dedi. Hz.Hüseyin: "**Hayır vallahi ben, onlara ne ellerimi zelîl olarak teslim ederim ne de kölelerin ikrârlarıyla ikrârda bulunarak bey'at ederim. Ey Allah'ın Kulları! Ben, sizlere (Hz. Mûsâ'nın dediği gibi) Şüphe yok ki ben beni taşlamızdan benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım." "Ben, hesap gününde inanmayanlar her iki kibirli insandan benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım." Diyorum**." dedi."Ömer b. Sa'd (b. Ebî Vakkâs): "Eğer senin işin, benim elimde olsaydı tekliflerini kabul ederdim." Dedi. Hz.Hüseyin: "Ey Ömer! İşleyeceğin günahın sana ait olacağını ve bir gün ondan dolayı sorguya çekileceğini hiç düşünmüyor musun?" "**Ey Allahım! Iraklılar beni aldattılar, bana hîle ettiler. Kardeşime yaptıklarını bana da yaptılar. Ey Allahım! Onların işlerini boz, dağıt, hepsini birer birer topla yok et**." dedi. (Köksal, M. A., 1984: 143).

2.Kur'ân-ı Kerîm'de Kadınların Bîatını Alma

Rasûlullah (s.a.s.), insanları açıkça da'vet etmeye başladığında ferdî da'vete icabet edip Müslüman olanlar olduğu gibi topluca da'vete icâbet edip Müslüman olanlar da oluyordu. Akabe Bîatları'nda erkekler, Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzuruna çıkıp: "**Da'vetini kabul ettiklerini, her konuda emir ve yasaklarına uyacaklarını**" ifade edip elini sıkarak bîat etmişlerdi. Bu durumu gören kadınlar da: "O'nun da'vetine uyarak emir ve yasaklarına bağlılıklarının göstergesi olarak elini sıkmak istemişlerdi. Allah Teâlâ, kadınların bîatını alması ile ilgili olarak Rasûllullah'a (s.a.s.) şöyle hitâb etmişti: "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zîna etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana bîat etmek üzere geldikleri zaman, bîatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Mümtehine Sûresi, 60/12).

Allah Teâlâ'nın emri mûcibince erkeklerin bîatını alan Hz.Peygamber (s.a.s.), kadınların bîatını da almıştır. Lakin âyette bu bîatın kabul şekline dair bir emir olmadığı için Rasûlullah'ın (s.a.s.) kadınlardan nasıl bîat aldığını ancak hadîs metinlerinden anlayabiliyoruz.

Allah Teâlâ, Rasûlullah'a (s.a.s.) bîat edenlere mükâfat vereceğini: اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen, kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih Sûresi, 48/10) şeklinde ifade edip, bîatın nasıl yapılacağına dair bir uygulamaya işaret etmemesi de bu uygulamayı Hz.Peygamber'in (s.a.s.) takdîrine bıraktığını gösterir.

3.Hadîslerde Erkeklerin Bîatını Alma

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ رَبِيعَةَ - يَعْنِي ابْنَ يَزِيدَ - عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلاَنِيِّ عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْخَوْلاَنِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَبِيبُ الأَمِينُ أَمَّا هُوَ إِلَىَّ فَحَبِيبٌ وَأَمَّا هُوَ عِنْدِي فَأَمِينٌ عَوْفُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم سَبْعَةً أَوْ ثَمَانِيَةً أَوْ تِسْعَةً فَقَالَ "أَلاَ تُبَايِعُونَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " . وَكُنَّا حَدِيثَ عَهْدٍ بِبَيْعَةٍ قُلْنَا قَدْ بَايَعْنَاكَ حَتَّى قَالَهَا ثَلاَثًا فَبَسَطْنَا أَيْدِيَنَا فَبَايَعْنَاهُ فَقَالَ قَائِلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا قَدْ بَايَعْنَاكَ فَعَلاَمَ نُبَايِعُكَ قَالَ "أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَتُصَلُّوا الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَتَسْمَعُوا وَتُطِيعُوا" . وَأَسَرَّ كَلِمَةً خُفْيَةً قَالَ "وَلاَ تَسْأَلُوا النَّاسَ شَيْئًا " . قَالَ فَلَقَدْ كَانَ بَعْضُ أُولَئِكَ النَّفَرِ يَسْقُطُ سَوْطُهُ فَمَا يَسْأَلُ أَحَدًا أَنْ يُنَاوِلَهُ إِيَّاهُ.قَالَ أَبُو دَاوُدَ حَدِيثُ هِشَامٍ لَمْ يَرْوِهِ إِلاَّ سَعِيدٌ

Ebû Dâvûd, Hişâm b. Ammâr> el-Velîd> Saîd b. Abdilazîz> Rabîa yani İbn Yezîd> Ebû İdrîs el-Havlânî> Ebû Muslim el-Havlânî> el-Habîbu'l-Emîn olan kimse bana rivâyet etti ki, o bana sevimlidir ve o bana göre güvenilir bir kimse olan Avf b. Mâlik demiştir ki: "Biz, yedi veya sekiz ya da dokuz kişi Rasûlullah'ın (s.a.s) yanında idik, Rasûlullah (s.a.s.):

"-Allah'n elçisine bey'at etmez misiniz?" buyurdu. Halbuki biz yeni bey'at etmiştik. Biz de:

"- Sana bey'at etmiştik, dedik. Rasûlullah (s.a.s.) aynı şeyi üç sefer söyledi. Bunun üzerine ellerimizi uzattık ve ona bey'at ettik. Bu arada biri: **"**Ya Rasûlullah! Biz şüphesiz size bey'at etmiştik. Şimdi sana ne üzerine bey'at ediyoruz? diye sordu. Rasûlullah (s.a.): "-Allah'a kulluk etmeniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanız, beş vakit namazı dosdoğru kılmanız, (söz) dinleyip itaat etmeniz ve -sesini alçaltarak gizlice- Halktan hiçbir şey istememeniz üzerine" buyurdu. Avf dedi ki: -And olsun (durum öyle oldu ki), o cemaatten birinin kamçısı yere düşüyordu da hiçbir kimseden onu vermesini istemiyordu. Ebû Dâvûd dedi ki: "Hişâm'ın hadîsini Saîd'den başka bir kimse rivâyet etmemiştir." (Ebû Dâvûd, 1992: Zekât, 28; Ebû Dâvûd, 2017: VI/274-276; Muslim, 1992: Zekât, 35; İbn Mâce, 1992: Cihâd, 1).

4. Hadîslerde Kadınların Bîatını Alma

Hirâ Nûr mağarasında ilk vahyin Hz.Muhammed'e (s.a.s.) nuzûlünden sonra da'vetini, öncelikle eşi Hz.Hatice'den başlayarak yapmaya başlamıştı. Allah Teâlâ'nın: "Yakın akrabını uyar!" (Şuarâ Sûresi, 26/214) Âyetinde zikredilen emri gereğince Rasûlullah (s.a.s.) akrabalarını Safâ tepesine çağırarak: "Ey Fihr Oğulları! Ey Adiyy Oğulları! Ne dersiniz, size şu vâdîde birtakım düşman süvarilerinin olduğunu ve üzerinize baskın yapmak istediklerini haber versem, beni tasdîk eder misiniz?» diye sorduğunda: "Evet, inanırız, zira senin her zaman doğrudan başka bir şey söylemediğini gördük!" diye karşılık verdiklerinde: "Öyleyse ben, şiddetli bir azabın öncesinde size gönderilen bir uyarıcıyım!" buyurunca, Ebû Leheb: "Yazıklar olsun sana gün boyunca! Bizi bunun için mi topladın?» Deyince (el-Buhârî, 1992: Tefsîr, 2; Menâkıb, 13; Vasâyâ, 10, 11) Leheb Sûresi nâzil olmuş, Ebû Leheb'in Hz.Muhammed'e (s.a.s.) "Elin kurusun!" hitâbına karşı Allah Teâlâ, aynı kelimeyi onun için kullanarak: "Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (ateşe girecek) (Mesed, Sûresi, 111/1-4) Rasûlullah (s.a.s.) amcası Ebû Leheb'in hakâretine aldırmaksızın da'vetini açıktan yapmaya devam etmiş, yaşadığı çevreden, diğer şehirlerden ve ülkelerden kendisine gelip da'veti kabul edenler olmuştu.

Rasûlullah (s.a.s.), eşi Hz.Hatice ve amcası Ebû Tâlib'in vefatından sonra tebliğini Mekke dışında da yapmak için Tâif'e gitti. Orada yaşadığı sıkıntıları Ahmet Himmet Berkî (ö. 1396/1976), şöyle özetlemiştir: "Tâiflilerin Hz.Peygamber'i hoş karşılamamaları üzerine Kureyş'in Ona karşı muâmelesi hepten kötüleşti. Fakat bu, Hz.Peygamber'i vahyi tebliğinden, hakka da'vetten asla alıkoyamazdı. O, Allah'ın emri üzere tebliğ vazifesini îfâya memurdu.

Mekke'ye gelen kabîlelerle görüşür, muhtelif panayırlara gider, orada tesâdüf ettiği zevâtı İslâmiyet'e da'vet ederdi. Buralar da Arapların birçok kabîleleriyle görüşmek kâbildi. Hz.Peygamber, bu panayırlarda rastladığı kimselere Kur'ân okuyup onları dine da'vet ettikçe amcası Ebû Leheb, ardı sıra gezer: "Muhammed, atalarının dininden döndü, yalanlar uyduruyor, Ona kanmayın!" derdi. Hz.Peygamber, dini neşir için yalnız Hac mevsiminde Mekke'ye gelenlerle görüşmekle, panayırlara gidip oradaki halkla temas etmekle iktifa etmedi. Bizzat kabîlelerin yaşadıkları yerlere gidip onlarla kendi muhitlerinde de görüştü. Kinde ve Kelb kabîleleri, Hanîfe oğulları, Âmir oğulları kabîlelerinin ayağına gitti. Bu kabîlelerin içinde Hz.Peygamber'i en kötü şekilde Yemâme'de yaşayan Hanîfe oğulları karşılamıştır. Bu kabîlenin reisi, sonraları yalancı Peygamberliğini ilan edecek olan Müseylimetu'l-Kezzâb'dır." Berkî, A. Himmet ve Keskinoğlu, Osman, 2006: 145).

"Birinci Akabe Bîatı adı verilen bu sözleşmede Hz. Peygamber (s.a.s.) bu şartları yerine getirenlerin cennete gireceklerini müjdelemiştir. Hz.Peygamber, Medine halkına, Kur'ân'ı ve İslâm'ı öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'i (ö. 3/625) onlarla birlikte Medine'ye gönderdi. Mus'ab, henüz Müslüman olmayanları dine da'vet edecek ayrıca namaz kaldıracaktı. Akabe görüşmelerine katılan Es'ad b. Zurâre'nin (ö. 1/623) evinde misafir olan Mus'ab'ın gayretleri neticesinde Medine'de bir yıl içinde önde gelen birçok kişi İslâm'ı kabul etti. İslâm, kalplerde hızla yayılıyor ve Müslümanlar Medine'de çoğalıyordu. Peygamberliğin 13.yılının hac mevsiminde (Miladî 622) 2'si kadın, 75 Medineli Müslüman, bir kâfile ile Mekke'ye geldi. Yanlarında henüz Müslüman olmayanlar da vardı. Hacdan sonra Akabe denilen yerde Hz.Peygamber'le yine gizlice buluştular. Bu görüşmede, Medineliler Peygamber Efendimizi şehirlerine da'vet ettiler. Resûl-i Ekrem, önce Kur'ân-ı Kerîm'den bazı âyetler okudu. Onların, İslâm'a kuvvetli bir şekilde bağlanmasını isteyen sözler söyledi. Sonra da İkinci Akabe Bîatı'nın şartlarını sıraladı ve Medinelilere hicret ettiği takdirde kendisini ve Mekkeli bütün Müslümanları kendi canlarını, çocuklarını, kadınlarını ve mallarını korudukları gibi koruyacaklarına, iyi günlerde de sıkıntılı zamanlarda da kendisine itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da mâlî yardımda bulunacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, kimseden korkup çekinmeden hak üzere bulunacaklarına dair söz verip bîat etmelerini söyledi. Medineliler, bu şartların hepsini kabul ederek bîatta bulundular. Bunun üzerine Rasûlullah, kendisiyle Medineliler arasındaki irtibatı sağlamak için aralarından **12 temsilci (nakîb)** seçmelerini istedi. Onlar da 9'u Hazrec kabîlesinden, 3'ü de Evs kabîlesinden olmak üzere temsilcilerini seçtiler. Hz.Peygamber, Hazrec kabîlesinden Es'ad b. Zürâre'yi diğer 11 temsilcinin temsilcisi ve başkanı (**nakîbü'n-nükebâ**) olarak seçip tayin etti. (Avcı, C., ve İdrîs, M. 2018: 109-111).

Rasûlullah'ın (s.a.s.) İslâm'a hem gizli hem de açıktan da'vetinin akabinde 1. ve 2. Akabe Bîatları'nın da erkeklerin elini sıkmaması ile direk irtibatlı olan Rasûlullah'ın (s.a.s.) onlara: **إِنِّي لاَ أُصَافِحُ النِّسَاءَ** "**Ben, kadınlarla asla musâfaha etmem**." buyurduğuyla ilgili rivâyeti ele alacağız. Buna **semantik (anlam)** yönünden yakın bazı rivâyetlerin incelenmesi Ahmet Keleş tarafından yapıldığı için (Keleş, Ahmet, 2001, 3-4: 517-528) tekrar o rivâyetlerin tamamını ele alıp değerlendirmemiz ma'lûmun i'lâmından ileri geçemeyeceği için bu rivâyetlerden**: إِنِّي لاَ أُصَافِحُ النِّسَاءَ** (**Ben, kadınlarla asla musâfaha etmem**) hadîsinin yanında buna yakın bazı rivâyetleri ve bu rivâyetlerle ilgili yapılan bazı değerlendirmeleri ele aldık.

Hz.Peygamber'in (s.a.s) akabe bîatlarından önce veya sonra da'vetini ve bîatını muhtevî pek çok hadîs vârid olmuştur. Biz, araştırmamızda sadece kadınlarla ilgili bîatta onların elini sıkıp sıkmadığı ile ilgili bazı rivâyetleri ele alacağız. (Bîatla ilgili hadîsler için bkz. Wensinck, A. J., 1988. 348-351). Tebliğimizde zikredeceğiz hadîsler, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ*'ı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855), *el-Musned*'i, el-Buhârî'nin (ö. 256/870)*el-Câmiu's-Sahîh*'i,

Muslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'i, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sunen*'i, en-Nesâî'nin(ö. 303/915) *es-Sunen*'i yanında bu eserlerden daha önce telif edilen Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 230/ 845) *et-Tabakâtu'l-Kubrâ* adlı eserinde de yer almaktadır. Bu açıdan bu hadîsin isnâd ve metinleri bizi araştırmaya sevk etmiştir.

Rasûlullah'ın (s.a.s.) Akabe Bîatları'nda kadınların elini sıkmadığı ile ilgili zikrettiğimiz rivâyetlere yakın başka rivâyetler de vardır. Biz, tebliğimizde sadece Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Muslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), en-Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Rasûlullah'ın (s.a.s.) kadınların ellerini sıkmadığı ile ilgili rivâyetlerine yer verdik.

4.1.Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Rivâyeti

Mâlik b. Enes, Umeyye binti Rukayka'dan rivâyet edilen hadîse yer vermiştir.

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ أُمَيْمَةَ بِنْتِ رُقَيْقَةَ أَنَّهَا قَالَتْ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فِي نِسْوَةٍ بَايَعْنَهُ عَلَى الإِسْلاَمِ فَقُلْنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نُبَايِعُكَ عَلَى أَنْ لاَ نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلاَ نَسْرِقَ وَلاَ نَزْنِيَ وَلاَ نَقْتُلَ أَوْلاَدَنَا وَلاَ نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ نَفْتَرِيهِ بَيْنَ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلاَ نَعْصِيَكَ فِي مَعْرُوفٍ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ ". قَالَتْ فَقُلْنَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَرْحَمُ بِنَا مِنْ أَنْفُسِنَا هَلُمَّ نُبَايِعْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم" إِنِّي لاَ أُصَافِحُ النِّسَاءَ إِنَّمَا قَوْلِي لِمِائَةِ امْرَأَةٍ كَقَوْلِي لِامْرَأَةٍ وَاحِدَةٍ أَوْ مِثْلِ قَوْلِي لِامْرَأَةٍ وَاحِدَةٍ

Mâlik b. Enes, Bana Mâlik> Muhammed b. el-Munkedir Umeyye binti Rukayka'nın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İslâm'a da'veti eden Rasûlullah'a (s.a.s.) kadınlarla birlikte biat etmek için geldiğimizde: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, zîna etmemek evlatlarımızı öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, ma'rûf olan hiçbir şeyde sana karşı gelmemek hususlarında bîat ettik. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Gücünüz ve takatiniz yettiğince bîat ediniz. "Allah ve Rasûlü, bizim nefislerimizden bize daha merhametlidir. Haydi Ey Allah'ın Rasûlü! Bîat edelim." Dediler. Rasûlullah (s.a.s.) "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem. Benim, bir kadına sözüm, yüz kadına sözüm gibidir. Veya benim sözümün misli, bir kadın içindir." Buyurdu. (Mâlik b. Enes, 1992. Bîat, 2).

4.2.Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 230/845) Rivâyeti

Muhammed b. Sa'd, *el-Kutubu's-Sitte* öncesi telif ettiği*et-Tabakatu'l-Kubrâ* adlı eserinde Umeyye Zeyd binti Rukayka'dan rivâyet edilen hadîse yer verilmiştir.

أخبرنا معن بن عيسى أخبرنا ملك بن أنس عن محمد بن المنكدر عن أُميمة نسمانه زيد بنت رقيقة قالت :أتيت رسول الله ﷺفي نسوة نبايعه فقلنا نبايعك يا رسول الله على أن لا نشرك بالله شيئًا ولا نسرق ولا نزني ولا نقتل أولادنا ولا نأتي ببهتان نفتريه بين أيدينا وأرجلنا ولا نعصيك في معروف فقال رسول الله» :فيما استطعتن وأطقتن .«قال فقلنا الله ورسوله أرحم بنا من أنفسنا هلم نبايعك يا رسول الله» : ﷺ إني لا أصافح النساء إنما قولي لمائة امرأة كقولي لامرأة واحدة

Muhammed b. Sa'd, Ma'n b. Îsâ> Mâlik b. Enes> Muhammed b. el-Munkedir isnâdıyla Zeyd binti Rukayka adıyla tesmiye edilen Ummeyye'nin şöyle dediğini haber verdi: "Kadınlarla Rasûlullah'a (s.a.s.) bîat etmeye geldik: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zînâ etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, ma'rûf olan hiçbir şeyde sana karşı gelmemek hususlarında sana bîat ediyoruz." Dedik. "Gücünüz ve takatiniz yettiğince (bîat edin)!" buyurdu. "Allah ve Rasûlü, bize nefislerimizden daha merhametlidir. Haydi Seninle bîat edelim!" Dedik. "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem. Şüphesiz benim, yüz kadına sözüm, bir kadına sözüm gibidir veya sözümün misli bir kadın içindir." buyurdu.

4.3.Ahmed b. Hanbel'in (ö. 242/855) Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel, Urve b. ez-Zubeyr'in Hz.Âişe'den naklettiği hadîse yer vermiştir.

حدثنا عبد الله حدثنى أبي ثنا يعقوب ثنا ابن أخى ابن شهاب فذكر بعض حديث الحديبية قال قال محمد بن مسلم فاخبرني عروة بن الزبير ان عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يمتحن من هاجر اليه من المؤمنات بهذه الآية بقول الله تعالى يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئاً وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ قال عروة بن الزبير قالت عائشة فمن أقر بهذا الشرط من المؤمنات قال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم قد بايعت ان كلاما ولا والله ما مست يده يد امرأة قط في المبايعة ما بايعهن الا بقوله قد بايعتك على ذلك

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Babam (Ahmed b. Hanbel), isnâdıyla İbn Şihâb'ın Kardeşinin Oğlu, Hudeybiye'nin hadîsinin bazılarını zikretti. Şöyle dedi: "Muhammed b. Muslim Bana, Urve b. ez-Zubeyr, Nebî'nin eşi (s.a.s.) Hz.Âişe'nin şöyle dediğini haber verdi: "Allah Teâlâ Ey Peygamber! Mü'min kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zînâ etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana bîat etmeye geldiklerinde onların bîatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir." Bu âyetiyle ona hicret eden mü'mine kadınları imtihan etmiştir. Urve b. ez-Zubeyr, şöyle dedi: "Âişe, şöyle dedi: "Kadınlardan her kim bu şartı kabul etmeye karar verdiğinde Rasûlullah'la (s.a.s.) ona sözlü olarak: "Seninle bîat ettim" dedi. "Hayır Vallahi bey'atta hiçbir kadının eline dokunmadı. Onlarla ancak sözle "Sen, buna bîat ettin" diyerek sözlü bîatını aldı. (Ahmed b. Hanbel, 1992: VI/270).

4.4.Muhammed b. İsmaîl el-Buhârî'nin (ö. 256/870)

Rivâyetleri

Muhammed b. İsmaîl el-Buhârî'nin (ö. 256/870) 1. hadîsinde Sahâbe-i Kirâm'ın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hangi konularda bîat ettiği, ikinci hadîsinde ise bu bîatın kadınlarla nasıl yapıldığını zikredeceğiz:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ .رضى الله عنه .وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ .أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ" بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لاَ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلاَ تَسْرِقُوا وَلاَ تَزْنُوا وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ وَلاَ تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ وَلاَ تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ".فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ

el-Buhârî, bize Ebû Yemân, Bize Şuayb ez-Zuhrî'nin şöyle dedi diyerek tahdîs etti: "Bana, Ebû İdrîs, Âidullah b. Abdillah Ubâde b. Sâmit'in (Allah, ondan razı olsun.) O, Bedir'e katılmış, nakîblerden biriydi. Rasûlullah'ın (s.a.s.) Akabe gecesi etrafında sahâbîlerden bir grubun bulunduğunda şüphesiz "Bana Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zînâ etmemek, çocuklarınızı öldürmemek elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, ma'rûf olan hiçbir şeyde (sana) karşı gelmemek hususlarında sana bîat ediyoruz." Dedik. "Gücünüz ve takatiniz yettiğince (bîat edin). Kim, bu hususta vefâlı davranırsa ecri ona aittir. Kim de bunlardan birisini işlerse, dünyada ve âhirette cezâsı ona aittir. Kefâreti de ona aittir. Kime de bu hususlardan birini işlerse Allah, onun günahını örtülmesi de Allah'a aittir. Allah, ister onu affeder isterse cezalandırır." Buyurdu. Biz de böylece ona bîat ettik." (el-Buhârî, 1992: Îmân, 11); (el-Buhârî, 1992: Ahkâm, 49).

حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنِي يُونُسُ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ .رضى الله عنها .زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَتِ الْمُؤْمِنَاتُ إِذَا هَاجَرْنَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم يَمْتَحِنُهُنَّ بِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ} إِلَى آخِرِ الآيَةِ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ فَقَدْ أَقَرَّ بِالْمِحْنَةِ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِذَا أَقْرَرْنَ بِذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِنَّ قَالَ لَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " انْطَلِقْنَ فَقَدْ بَايَعْتُكُنَّ " لاَ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ ، غَيْرَ أَنَّهُ بَايَعَهُنَّ بِالْكَلاَمِ وَاللَّهِ مَا أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى النِّسَاءِ إِلاَّ بِمَا أَمَرَهُ اللَّهُ يَقُولُ لَهُنَّ إِذَا أَخَذَ عَلَيْهِنَّ " قَدْ بَايَعْتُكُنَّ ". كَلاَمًا

el-Buhârî, bize İbn Bukeyr> el-Leys> Ukayl> İbn Şihâb> (İsnâdda tahvil var) İbrâhîm b. el-Munzir> İbn Vehb> Yûnus> tarîkiyle İbn Şihâb: "Urve b. ez-Zubeyr, şöyle diyerek bana haber vermiştir: "Şüphesiz Nebî'nin (s.a.s.) eşi Âişe, şöyle buyurmuştur: "Kadınlar, Nebî'ye hicret ettiğinde Allah Teâlâ'nın şu sözüyle imtihan edilmişlerdi: "Ey İnananlar! Size imtihan için hicret eden kadınlar geldiğinde…) Âişe, şöyle dedi: "Kadınlardan kim bu şartı kabul ederse imtihan edilmeye karar vermiştir. Rasûlullah (s.a.s.) onlarla bu şekilde karar kıldığında, onlara şöyle dedi: "Bey'atınızı yerine getirdiniz. Hayır, Vallahi Rasûlullah'ın (s.a.s.) eli, kadınların eline dokunmadı. Vallahi Rasûlullah (s.a.s.), kadınların elini tutmadı. Ancak O, onların bîatlarını "sizin bîatlarınızı" aldım" diyerek sözlü olarak bîat etmelerini emretti. (el-Buhârî, 1992. Talâk, 20).

قَالَ عُرْوَةُ فَأَخْبَرَتْنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَمْتَحِنُهُنَّ بِهَذِهِ الآيَةِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ { إِلَى {غَفُورٌ رَحِيمٌ}. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنْهُنَّ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " قَدْ بَايَعْتُكِ ". كَلاَمًا يُكَلِّمُهَا بِهِ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ وَمَا بَايَعَهُنَّ إِلاَّ بِقَوْلِهِ.

Urve, bana Âişe, şüphesiz Rasûlullah (s.a.s), o kadınlarla "Ey İman Edenler! Mü'mine kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin (sınayın)… (Şüphesiz Allah, Ğafûr ve Rahîm'dir) (Mümtehine Sûresi, 60/10) âyetine kadar bu âyetle denendi. Urve, şöyle dedi: "Âişe, şöyle dedi: "Onlardan kim bu şartı yerine getirmeye karar verdiğinde "Rasûlullah (s.a.s.) "Seninle bîat ettim diyor" sözlü olarak konuşuyordu. Vallahi bîatlaşmada hiçbir kadının eline dokunmadı. Onlarla ancak sözlü olarak bîatlaştı." (el-Buhârî, 1992: Şûrut, 1).

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ .رضى الله عنها .زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهَذِهِ الآيَةِ بِقَوْلِ اللَّهِ {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ} إِلَى قَوْلِهِ {غَفُورٌ رَحِيمٌ}. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " قَدْ بَايَعْتُكِ ". كَلاَمًا وَلاَ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ مَا يُبَايِعُهُنَّ إِلاَّ بِقَوْلِهِ " قَدْ بَايَعْتُكِ عَلَى ذَلِكَ ". تَابَعَهُ يُونُسُ وَمَعْمَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ. وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ وَعَمْرَةَ.

el-Buhârî, İshâk> Ya'kûb b. İbrâhîm> İbn Şihâb'ın Kardeşinin Oğlu> Amcası> Urve isnâdıyla Nebî'nin eşi (s.a.s.) Âişe'nin (Allah, ondan razı olsun) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah (Ey Peygamber! Kadınlar sana bîat için geldiğinde) ona hicret eden mü'mine kadınları bu âyetiyle imtihan etmiştir. Urve şöyle dedi: "Âişe, şöyle dedi. Kadınlardan her kim bu şartı kabul etmeye karar verdiğinde Rasûlullah (s.a.s.) ona sözlü olarak: "Seninle bîat ettim" dedi. "Vallahi bey'atta hiçbir kadının eline dokunmadı. Onlarla ancak sözle: "Sen, buna bîat ettin" diyerek sözlü bîatını aldı." Yûnus ve Ma'mer ve Abdurezzâk, ez-Zuhrî'den rivâyet olana tâbi oldu. Ve İshâk b. Râşid: "ez-Zuhrî'den o da Urve'den o da Amre'den rivâyet ettiğini söyledi." (el-Buhârî, 1992. Tefsîr, 2).

حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ .رضى الله عنها .قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُبَايِعُ النِّسَاءَ بِالْكَلاَمِ بِهَذِهِ الآيَةِ }لاَ يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا{ قَالَتْ وَمَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَدَ امْرَأَةٍ إِلاَّ امْرَأَةً يَمْلِكُهَا.

el-Buhârî, Mahmûd> Abdurezzâk> Ma'mer> ez-Zuhrî> Urve> isnâdıyla Hz.Âişe'nin (Allah, ondan razı olsun) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kadınlarla hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak (Mumtehine Sûresi, 60/12) konusunda sözlü bîat aldı. Kölesi hâriç hiçbir kadının eline elini dokundurmadı." (el-Buhârî, 1992. Ahkâm, 49).

4.5.Muslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) Rivâyeti

Muslim b. el-Haccâc, Urve b. ez-Zubeyr'in Hz.Âişe'den naklettiği hadîse yer vermiştir.

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ أَحْمَدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ سَرْحٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَتِ الْمُؤْمِنَاتُ إِذَا هَاجَرْنَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يُمْتَحَنَّ بِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ } يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لاَ يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلاَ يَسْرِقْنَ وَلاَ يَزْنِينَ{ إِلَى آخِرِ الآيَةِ . قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ فَقَدْ أَقَرَّ بِالْمِحْنَةِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِذَا أَقْرَرْنَ بِذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِنَّ قَالَ لَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " انْطَلِقْنَ فَقَدْ بَايَعْتُكُنَّ " . وَلاَ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ . غَيْرَ أَنَّهُ يُبَايِعُهُنَّ بِالْكَلاَمِ - قَالَتْ عَائِشَةُ - وَاللَّهِ مَا أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى النِّسَاءِ قَطُّ إِلاَّ بِمَا أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا مَسَّتْ كَفُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَفَّ امْرَأَةٍ قَطُّ وَكَانَ يَقُولُ لَهُنَّ إِذَا أَخَذَ عَلَيْهِنَّ " قَدْ بَايَعْتُكُنَّ " . كَلاَمًا

Muslim b. el-Haccâc, Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh> İbn Vehb> Yûnus b. Yezîd> İbn Şihâb isnâdıyla Urve b.ez-Zubeyr'in Nebî'nin (s.a.s.) eşi, Hz.Âişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Kadınlar, Nebî'ye hicret ettiğinde Allah Teâlâ'nın şu sözüyle imtihan edilmişlerdi: "Ey Nebî! İnanan kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık etmemek hususlarında beyat için sana geldiklerinde…) Hz.Âişe şöyle dedi: "Bu hususta imtihan edilen kadınlar kararlıydılar. Rasûlullah (s.a.s.) onların bu sözlerle kararlılıklarında: "Haydi sizinle beyat edeyim!" dedi. "Vallahi Rasûlullah'ın eli, hiçbir kadının eline değmedi. Onların beyatları, sözlüydü. Hz.Âişe şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın emrettiği hâriç Rasûlullah (s.a.s.) kadınların elini asla tutmadı. Rasûlullah'ın avucu, kadınların avucuna dokunmadı. Onun, biat alırken onlarla bîatı: "Sizinle bîat ettim" şeklinde sözlüydü. (Muslim, 1992: İmâre, 21).

2.6.İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Rivâyeti

Muhammed b. Yezîd b. Mâce, Umeyye binti Rukayka'nın hadîsini rivâyet etmiştir.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ أَنَّهُ سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْكَدِرِ قَالَ سَمِعْتُ أُمَيْمَةَ بِنْتَ رُقَيْقَةَ تَقُولُ جِئْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فِي نِسْوَةٍ نُبَايِعُهُ فَقَالَ لَنَا " فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ إِنِّي لاَ أُصَافِحُ النِّسَاءَ "

İbn Mâce, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe> Sufyân b. Uyeyne> tarîkiyle rivâyet edilen hadîste Muhammed b. el-Munkedir, şöyle dedi: "Umeyye binti Rukayka şöyle diyordu: "Nebî'ye (s.a.s.) kadınlarla birlikte bîat etmek için geldiğimizde bize şöyle dedi: "Gücünüz ve takatiniz yettiğince bîat ediniz. Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem." (İbn Mâce, 1992: Cihâd, 43).

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ السَّرْحِ الْمِصْرِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَتِ الْمُؤْمِنَاتُ إِذَا هَاجَرْنَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يُمْتَحَنَّ بِقَوْلِ اللَّهِ }يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ{ إِلَى آخِرِ الآيَةِ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَا مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ فَقَدْ أَقَرَّ بِالْمِحْنَةِ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِذَا أَقْرَرْنَ بِذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِنَّ قَالَ لَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " انْطَلِقْنَ فَقَدْ بَايَعْتُكُنَّ " . لاَ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ غَيْرَ أَنَّهُ يُبَايِعُهُنَّ بِالْكَلاَمِ . قَالَتْ عَائِشَةُ وَاللَّهِ مَا أَخَذَ رَسُولُ

اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى النِّسَاءِ إِلاَّ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ وَلاَ مَسَّتْ كَفُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَفَّ امْرَأَةٍ قَطُّ وَكَانَ يَقُولُ لَهُنَّ إِذَا أَخَذَ عَلَيْهِنَّ " قَدْ بَايَعْتُكُنَّ " . كَلاَمًا

İbn Mâce, (Ebû't-Tâhir) Ahmed b. Amr b. Serh el-Mısrî> Abdullah b. Vehb> Yûnus (b. Yezîd)> İbn Şihâb (ez-Zuhrî) isnâdıyla Urve b. ez-Zubeyr'in Nebî'nin (s.a.s.) eş, Hz.Âişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Kadınlar Nebî'ye hicret ettiğinde Allah Teâlâ'nın şu sözüyle imtihan edilmişlerdi: "Ey Nebî! İnanan kadınlar beyat için sana geldiklerinde) âyetin sonuna kadar. Hz.Âişe şöyle dedi: "Bu hususta imtihan edilen kadınlar kararlıydılar. Rasûlullah (s.a.s.) onların bu sözlerle kararlılıkları ânında: "Haydi sizinle beyat edeyim!" dedi. "Vallahi Rasûlullah'ın eli hiçbir kadının eline değmedi. Onların beyatları sözlüydü. Âişe, şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın emrettiği hâriç Rasûlullah (s.a.s.) kadınların elini asla tutmadı. Rasûlullah'ın avucu, kadınların avucuna dokunmadı. Onun, biat alırken onlara: "Sizinle bîat ettim!" şeklinde sözlüydü. (İbn Mâce, 1992: Cihâd, 43).

4.7.en-Nesâî'nin (ö. 303/915) Rivâyeti

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ أُمَيْمَةَ بِنْتِ رُقَيْقَةَ أَنَّهَا قَالَتْ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فِي نِسْوَةٍ مِنَ الأَنْصَارِ نُبَايِعُهُ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ نُبَايِعُكَ عَلَى أَنْ لاَ نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلاَ نَسْرِقَ وَلاَ نَزْنِيَ وَلاَ نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ نَفْتَرِيهِ بَيْنَ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلاَ نَعْصِيَكَ فِي مَعْرُوفٍ. قَالَ " فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ " . قَالَتْ قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَرْحَمُ بِنَا هَلُمَّ نُبَايِعْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " إِنِّي لاَ أُصَافِحُ النِّسَاءَ إِنَّمَا قَوْلِي لِمِائَةِ امْرَأَةٍ كَقَوْلِي لِامْرَأَةٍ وَاحِدَةٍ أَوْ مِثْلِ قَوْلِي لِامْرَأَةٍ وَاحِدَةٍ " .

en-Nesâî şöyle dedi: "Bize, Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahmân'ın şöyle söylediğini haber verdi: "Bize, Sufyân Muhammed b. el-Munkedir, Umeyye binti Rukayka'nın şöyle söylediğini haber verdi: "Ensâr'dan kadınlarla Rasûlullah'a (s.a.s.) bîat etmeye geldik: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zînâ etmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, ma'rûf olan hiçbir şeyde sana karşı gelmemek hususlarında sana bîat ediyoruz." Dedik. "Gücünüz ve takatiniz yettiğince (bîat edin)!" buyurdu. "Allah ve Rasûlü bize daha merhametlidir." Dedik. Rasûlullah (s.a.s.) "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem. Şüphesiz Benim, yüz kadına sözüm, bir kadına sözüm gibidir veya sözümün misli bir kadın içindir." Buyurdu. (en-Nesâî, 1992: Bey'at, 1).

5.Kadın Elinin Sıkılması veya Kadın Eline Dokunulması

İle İlgili Hadîs Metinleri Üzerine Bazı Mülâhazalar

5.1.Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (Alo Fetvâ) Değerlendirmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvâlarını dijital ortamda taradık. Kadınların, erkeklerle el sıkışıp sıkışamayacağına dair vermiş olduğu herhangi bir fetvâya rastlayamadık. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanı Sayın Berat Albayrak'ın yurtdışı gezilerinde kadınların elini sıktığı halde yurt içinde Sare Davudoğlu Hanımın ve Semiha Akbulut Hanımın ellerini sıkmaması gündem olmuş, hakkında ileri geri yorumlar yapılmış lâkin basın kadınların elini sıkmayan Sayın Berat Albayrak'ın bu hareketinin sebebini kendisine sorma ihtiyacı dahi hissetmemişlerdir. **T24 Bağımsız İnternet Gazetesi**'nden bir zatın erkeklerin kadın eli sıkıp sıkamayacağı ile ilgili hususu Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bünyesinde hizmet sunan Alo Fetvâ'ya sormuş, Yüksek Kurul Uzmanın verdiği cevabı yayınlamıştır: "**Bu konuda Peygamber Efendimizin de hadîsleri vardır. Tartışılacak bir konu değildir. Kadınlarla tokalaşmak, kesinlikle haramdır**." dedi. Diyanet uzmanı fetvâ olmamasına rağmen: "**İslâm'a zarar verebilecek bazı durumlarda**" istisnâların olabileceğini belirterek: "**Öyle haller olur ki kadınla tokalaşmanın dine faydası olabilir. Böylesi durumlarda dokunulabilir ancak kerhen de olsa fetvâ verilemez. Bu**

konuda dinin emirleri açıktır." yorumunda bulundu." https://t24.com.tr/haber/diyanet-erkegin-kadinla-tokalasmasi-haramdir, 341871 (Erişim Tarihi: 16.10.2023).

5.2.Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdî Nûruddîn es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) Görüşü

قَوْله) إِنِّي لَا أُصَافِح النِّسَاء (أَيْ الْأَجْنَبِيَّات فَبَايَعْنَ أَيْ بِالْكَلَامِ لَا بِالْيَدِ

es-Sindî, Rasûlullah'ın (s.a.s.), "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem." sözünün Yani ecnebî kadınlarla sözü ile bîat ettiği elle bîat etmediği anlamında" olduğunu açıklamıştır. https://hadithprophet. com/hadith-44193.html (Erişim Tarihi: 28.10.2023)

5.3.Mehmet Emre'nin (ö. 1399/1979) Görüşü

Merhûm Bilecik Müftüsü Mehmet Emre, *Kadın ve Aile* adlı kitabında dil, el, ayak gibi azaların zinasından bahsederken elin zinasıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır. "Zinâya yol açmada eller, gözden daha ilerdedir. Bir erkek, nikâh düşen bir kadının eline veya vücudunun herhangi bir tarafına şehvetle dokunacak veya tutacak olursa, bu, elin zinâsıdır. Çünkü kadına şehvetle el dokunduracak olursa kalbinde menfî hisler peyda olur. Bunun aksini iddia eden ya yalancıdır veya erkeklik hissinden mahrûmdur. Elektrik sobasının fişini, prize taktığınız zaman tedricî bir ısınma başlar. Aksi halde, ya soba bozuktur veya ana hatta cereyân yoktur. Bu hususta Resûl-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz buyuruyorlar ki: «Birinizin başına demirden bir iğne batırılması, kendine helâl olmayan kadına el sürmesinden hayırlıdır.» (el-Münâvî, 1938: V/258) Kalb, vücud ikliminin sultanı; el de onun arzularını yerine getirmeye memur ve icrâ vasıtasıdır. El, hayırlı ve şerli işlerin zuhûra geldiği yerdir. Bu sebeple birçok şeylerde mecâzen elin zikri geçmektedir. Meselâ, hırsıza «eli uzundur» deriz. Cömerdi, "eli geniştir." diye tanırız. Müsrifi, «eli açıktır», çaresizi «eli kolu bağlıdır» diye tavsif ederiz." (Emre, M., ts: 166).

5.4.Nâsiruddîn el-Elbânî'nin (ö. 1420/1999) Görüşü

en-Nesâî'nin hadîsle ilgili Nâsiruddîn el-Elbânî النِّسَاء أُصَافِح لَا إِنِّي "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem." Hadîsi hakkında "sahîh" hükmü vermiştir.

الرَّجُل محارِم غيرُ وهنَّ الأجنبيَّاتِ للنِّساءِ الرِّجالِ مُصافحةِ عن ونَهَى النِّساءَ يُصافِحُ لا وسلَّم عليه الله صلَّى النبيُّ **كان**

"Nebî (s.a.s.), kadınlarla musâfaha etmediği (ellerine dokunmadığı) erkeklerin mahremî olmayan ecnebî kadınlara tokalaşmasını yasakladığı" hükmü çıkarılmıştır. (https://www. dorar. net/hadith/sharh/32213 Erişim Tarihi: 28.10.2023)

Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbn Mâce (ö. 273/887) ve en-Nesâî'nin (ö. 303/915) rivâyetlerinde hadîslerin metninde farklı lafızlar olsa da **النِّسَاءَ أُصَافِحُ لاَ إِنِّي** "Şüphesiz ben, kadınlarla tokalaşmam." Lafızları aynıdır. Bu da Peygamberimizin (s.a.s.), kadınların elini sıkmadığına bir karîne olmakla birlikte **إِنَّ**, **"inne"** te'kid edatı ile kullanımı da ayrıca hadîsin manasında bir kat'iyet de ortaya koymaktadır.

Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) rivâyetlerinde Hz.Âişe'nin ifadesiyle: "Vallahi Rasûlullah'ın (s.a.s.) eli, hiçbir kadının avucuna dokunmamıştır, Onun bîatı sözledir." Hz.Âîşe'nin yeminle ifade ettiği bu rivâyet, bir karîne teşkil etmektedir. Bu hâdisenin vukû bulmadığını iddia etmenin ya da başka karîneler olması gerektiğini ifade etmenin ne ilmî ne de aklî izahı olamaz.

5.5.Yûsuf el-Karadâvînin Âyetlerde Geçen لَمَسْ "lems" ve مَسُّ "mess" Kelimeleri ve Kadının Elini Sıkma Meselesi Üzerine Mülâhazaları

Prof. Dr. Yusuf el-Karadâvî (ö. 2022/1443) (hayatı, eserleri ve mücâdelesi hakkında bkz. Köycü, E., 2020: 10-135), âyetlerde geçen **لَمَسْ "lems"** ile ilgili kendisiyle tartışan âlimlerin görüşlerini zikretmeden önce âyet ve hadîsleri anlama yöntemini şöyle izah etmiştir:

"Malumdur ki Şâfiî mezhebi ibadetler konusunda tüm mezhepler içerisinde en katı olanıdır. Özellikle de temizlik, (tahâret) ve necâset konularında. Öyle ki Ebû Hâmid İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111), Şâfiî olmasına rağmen İmâm Şâfiî'nin temizlikle ilgili meselelerdeki görüşüne *İhyâ* adlı eserinde şöyle bir yorum yapmıştır: "Ben, İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) sular konusunda görüşünün İmâm Mâlik'in (ö. 179/ 795) görüşü gibi olmasını isterdim. İmâm Mâlik'in görüşü yedi yönden daha kuvvetlidir. Ben de bundan dolayı Fıkıh derslerini Şâfiî'nin mezhebine bağlı kalmayarak vermeyi uygun gördüm. Ben, Seyyîd Sâbık'ın (ö. 1421/2000) *Fıkhu's-Sunne* adlı kitabındaki metoduna göre ders okuttum. Bu kitabın birinci cildi temizlik bölümüyle ilgilidir. İmâm el-Hasan el-Bennâ (ö. 1368/1949) Bu esere bir takdim yazısı yazmıştı ya da Mısır'da Cem'iyyetu'ş-Şer'iyye'nin kurucusu büyük âlim Mahmûd Hattâb es-Sübkî'ye ait *ed-Dînu'l-Hâlis* adlı eserin tarzında Fıkıh dersleri verdim. Tabi bu yöntem, insanların benden önce diğer âlimlerden görmedikleri bir metottu. Nitekim bu ders sayesinde yeni görüşler de ortaya çıkmış oldu. İnsanlar, bu görüşleri ilk zamanlarda yadırgıyorlardı. Ama bu görüşler onlar için bir kolaylaştırma sağlıyordu. Örneğin; eti yenen her hayvanın idrarı da tezeği de temizdir (necis değildir). Bu, İmâm Mâlik'in(ö. 179/795) görüşüdür. Hanbelîlerden İbn Teymiye (ö. 728/ 1327) ve İbnu'l-Kayyım (ö. 751/1350) da bu görüşü tercih etmişlerdir. Yine bir diğer kolay görüş şudur: "Necâset, az olsa ve bir suya girse, o suyun rengini ya da tadını ya da kokusunu değiştirmediği sürece o suyu necis yapmaz. Çünkü Allah Teâlâ, suyu temiz yaratmıştır. Onu bir şey necis edemez." "Bi'ri Budâa Hadîsi" "Su, temizdir. Hiçbir şey onu kirletmez." (en-Nesâî, 1992. Miyâh, 1; et-Tirmizî, 1992: Tahâret, 49; Ebû Dâvûd, 1992: Tahâret, 34) ve başka hadîsler bunun delilidir. (el-Karadâvî, Y., 2022: 260-261).

Yûsuf el-Karadâvî, **لَمَسْ "lems"** kelimesiyle ilgili olarak kadına dokunmanın abdesti bozup bozmayacağıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Yine bir diğer görüş ise şuydu: Kadına dokunmak abdesti bozmaz. Bu da Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve mezhepteki diğer imâmların görüşüdür. Bu yeni görüşler köyde fırtınalar kopardı. Öteden beri öğrene geldiklerine aykırılık gören bazı kimselere bu dediklerim ağır geldi. Eski hocaların derslerine devam eden ve onlardan ilim öğrenen bazı kimseler şöyle dediler: "Hâlen öğrenci olan bu genç, nasıl oluyor da Ezher Üniversitesi'nde ya da okullarında hocalık yapan büyük hocalara karşı gelebilir? Nasıl olur da bize yeni görüşler ve garip şeyler getirebilir? Bir grup insan, benimle münâkaşa etmek için toplandı. Ben de onları kabul ettim. Onlara dedim ki: "**Benimle sizin aranızda Allah'ın Kitâbı ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) Sünnet'i hakem olacaktır. Ben, bir görüşü tercih ettiysem mutlaka bunu Müslümanların mezheb imâmlarından biri demiştir. Ben, asla İcmâ'dan da ayrılmadım**." Benimle hakkında tartışmak istedikleri ilk konu "**kadına dokununca abdest bozulma meselesi**" idi. Dediler ki: İmâm Şâfiî'nin Mezhebi, Kur'ân'a daha muvâfıktır. Zira Kur'ân'da söyle geçmektedir: **طَيِّباً صَعِيداً فَتَيَمَّمُوا مَاءً تَجِدُوا فَلَمْ النِّسَاءَ لَمَسْتُمُ أو** "Veyahut kadınlara temas etmişseniz (ilişki), bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)." (el-Karadâvî, 2022, 262). Ben de onlara dedim ki: "Sahâbîler de Tâbiûn da âyette geçen **"لَمَسْ" "lems"** (dokunma) kelimesinin manasında ihtilâf etmişlerdir. Abdullah bin Ömer (ö. 73/693) âyetin zâhirini esas alarak, **لَمَسْ "lems**" kelimesini tenin tene değmesi olarak anlamıştır. İbn Abbâs ise şöyle demiştir: "Kur'ân'da, **مَسُّ "mess"** ve **لَمَسْ "lems"** cimâdan kinâyedir. Allah Teâlâ, dilediği zaman dilediği şekilde bazı lafızları kinâyeli olarak söyleyebilir." İbn Abbâs (ö. 68/688), "Kur'ân'ın Tercümânı" unvanına sahiptir. Rasûlullah (s.a.s.), Kur'ân'ın te'vilini öğrenmesi için ona dua etmiştir. Onun bu görüşünü destekleyen bir âyet de şudur**: عِدَّةٍ مِنْ عَلَيْهِنَّ لَكُمْ فَمَا تَمَسُّوهُنَّ أَنْ قَبْلِ مِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ ثُمَّ الْمُؤْمِنَاتِ نَكَحْتُمُ إِذَا آمَنُوا الَّذِينَ أَيُّهَا يٰ جَمِيلاً سَرَاحاً وَسَرِّحُوهُنَّ فَمَتِّعُوهُنَّ تَعْتَدُّونَهَآ** "Ey İman Edenler! Mü'min kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden (cimâ) onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Derhal müt'alarını verip onları güzel bir surette salıverin." (Ahzâb, 33/49) Burada **مَسُّ "mess"** kelimesi cimâ anlamındandır. Kur'ân'da, **بَغِيّاً اَكُ وَلَمْ بَشَرٌ يَمْسَسْنِي وَلَمْ** hep

bu şekilde tekrar etmiştir. Meryem: "Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?" dedi."" (Meryem Sûresi, 19/20) Ayrıca İbn Abbâs'ın anladığı şekilde küçük hadese (abdestin bozulması) işaret eden bir kinâye vardır. O da şudur: **الْغَائِطِ مِنَ مِنْكُمْ أَحَدٌ جَاءَ أَوْ** "veya tuvaletten gelmişseniz" âyetinin devamı kinâye ile büyük hadese (cünüplük hâli) işaret etmektedir ki, o da **النِّسَاءَ لَامَسْتُمُ أَوْ** "veya kadınlara yaklaşmışsanız" Âyetidir. Ama diğerlerinin anladığı şekilde bakarsak bu âyetten büyük hades ile teyemmümün gerektiğine dair bir mana çıkmaz. Daha sonra onlara Hz.Âişe'nin açıklayıcı hadîsini zikrettim. Hz. Âişe, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) namazda iken eliyle onun ayaklarına dokunmuştu. Buna rağmen Peygamber Efendimiz, namazdan çıkmamıştır. Eğer dokunmak abdesti bozuyor olsaydı, Peygamber Efendimizin namazdan çıkması ve abdestini yenilemesi gerekirdi. Hz.Âişe'nin eli ile Peygamber Efendimizin (s.a.s.) ayakları arasında bir engel (eldiven, çorap vb.) olduğuna dair iddianın ise bir aslı yoktur. Eğer âyetin zâhirinden İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) aldığı gibi alsak, o takdirde anne, kız kardeşi kız gibi nâmahreme dokununca da abdestin bozulması gerekirdi. Çünkü bunlar da âyetin kapsamındaki **"kadınlar/ nisâ"** kelimesine girmektedir. Nitekim Zâhirî Mezhebi'nin görüşü de böyledir. Bu ateşli tartışmadan sonra karşı çıkanlar bir delil getiremediler. Dediler ki: "Biz Ezherli biriyle tartışabilir miyiz?" Ben de onlara dedim ki: "**Bizler, delillere bağlıyız. Delili olan kişi, güçlüdür, kalıcıdır**." "Köyde verdiğim bu yeni ders herkes tarafından, hatta derslere katılmayan kadınlar tarafından bile duyuldu. Özellikle **kadınlara dokununca abdestin bozulmaması** meselesi duyulmuştu. Bu konu erkekler ve eşleri arasında da problemlere neden oluyordu. Özellikle kış aylarında daha büyük sorun oluyordu. Adam tarladan geliyor, mescide gidiyor, akşam namazı için abdestini alıp namazını kılıyor, her zamanki gibi akşam yemeğini yemek için evine dönüyor ve yemek esnasında kadının eli istemeden adamın eline değiyordu. Adam da o zaman kızıyor ve abdestini bozan karısına köpürüyordu. Çünkü soğuk kış gününde yeniden abdest almak zor oluyordu. Çoğu zaman da tartışma çıkıyordu. Bu meseleden dolayı ev, yangın yerine dönüyordu. Dersime katılıp istifade edenlerden biri anlatmıştı. Köy de falan kişi istemeden dokunma yüzünden karısıyla tartışmaya girmiş, tam karısına bağırıp çağıracakken karısı ona demiş ki: "**Sen de kolay olanı yap! Şeyh Yûsuf'un fetvâsına göre namazını kıl**!" "**İşin doğrusu bu benim fetvâm değildi. Bu, İmâm Ebû Hanîfe ve mezhebin diğer imamlarının görüşüydü**. "**Hatta şehvet kastı olmadığı zaman abdest bozulmaz" diyen İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 242/ 855) de görüşüdür.** (Karadâvî, Y., 2022. 261-263).

Yûsuf el-Karadâvî, Bünyamin Erul arafından Türkçe'ye *Sünneti Anlamada Yöntem* adıyla tercüme edilen *Keyfe Netâmel maa's-Sunneti'n-Nebeviyye* adlı eserinde: "Dilini geveleyip duran bir Nahivci değilim ama ana dilim Arapça söyler ve i'râb ederim işte mecâz ile hakikatin arasını ayırt etmekten gâfil davranmak çok defa hataya düşürür. Nitekim bunu asrımızda fetvâya koşup onu haram şunu vâcib kılan falanı bidatçilikle diğerini fâsıkla itham edenlerde bütün açıklığıyla görmekteyiz. Bazen de sabitliği ve sıhhati kabul edilse bile açıkça ona delâlet ettiği kabul edilemeyecek şekilde nasslarla tekfir etmeye bile kalkışırlar." Yorumundan sonra kadın elinin sıkılıp sıkılmamasıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bazı çağdaş âlimlerin erkeğin bir kadınla musâfaha etmesinin haram olduğuna dair delil olarak gösterdikleri. et-Taberânî'nin (ö. 360/971) rivayet etmiş olduğu şu hadîsi, misâl olarak ele alalım: "Birinizin demirden bir iğne ile dürtüklenmesi, kendisine helâl olmayan bir kadına dokunmasından daha hayırlıdır." (el-Münâvî, 1938: V/258) el-Elbânî gerek bizim "*el-Helâl ve'l-Harâm"* adlı kitabımıza yaptığı tercihinde ve gerekse *Sahîhu'l-Câmii'-Sağîr'*de Bu hadîsin hasen olduğunu söylemiştir. Hadîsin Sahâbe ve onların talebeleri asrında olmamasına rağmen el-Elbânî onu hasen görmesini kabul etsek bile hadîsin erkeğin kadınla müsâfahasının haramlığı hakkında bir nass (delil) olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'ân ve Sünnet dilinde أَلْمَسُّ **"el-**

mess" dokunma mücerred olarak derinin deriye dokunması anlamına değildir. Burada dokunmanın anlamı, Kur'an'ın Tercümânı İbn Abbâs'ın şu sözünün delâlet ettiği anlamdadır. Kur'ân'daki أَلمَسُّ **"mess", أَلْلَمْسُ "lems" أَلْمُلاَمَسَةُ "mulâmese"** (dokunma) ifadeleri cinsi birleşmeden birer kinâyedir. Çünkü Allah, hayâ sahibi ve Kerîm'dir. Dilediğini dilediği şeyle kinâye etmektedir. İşte Yüce Allah'ın şu âyetinden bundan başka bir şey anlaşılmaz. "Ey İman Edenler! Mü'min kadınları nikahlayıp da henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onları iddet müddetince bekletmeniz gerekmez. (Ahzâb Sûresi, 33/49) (Karadâvî, Y., 1991: 179-180).

Yûsuf el-Karadâvî, Zâhirîler dâhil olmak üzere tefsîrcilerin ve fakîhlerin hepsi buradaki **أَلمَسُّ** "**el-mess"** dokunmayı cinsi birleşme olarak tefsîr etmişlerdir. Sahîh halveti (helâl olmayan kadınla erkeğin baş başa kalmaları hâlini) de dahil edebiliyorlar. Çünkü bu cinsi birleşmenin mümkün olduğu sanılan bir hâldir. Bakara Sûresi'ndeki dokunmadan önce yani cinsi birleşmeden önce boşanma hakkındaki âyetler de bunun gibidir. (Bakara Sûresi, 2/236-237). Yine Yüce Kur'ân'ın Meryem'in (a.s.) diliyle söylediği şu sözde de bu manayı desteklemektedir. "Bana hiçbir insan dokunmamış iken benim nasıl çocuğum olabilir"? (Âl-i İmrân Sûresi, 47). Yûsuf el-Karadâvî, bu âyetlerde geçen **أَلمَسُّ "mess", أَلْلَمْسُ "lems" أَلْمُلاَمَسَةُ "mulâmese"** kelimelerinin anlamlarından hareketle kadınla tokalaşma ile ilgili şu yorumu yapmıştır: "Şu hâlde, bu hadîste şehvetle olmayan ve arkasından fitne çıkmasından korku olmayan mücerred bir tokalaşmanın karanlığına delâlet eden bir şey yoktur. Özellikle de yolculuktan dönüş hastalığın iyileşmesi veya herhangi bir sıkıntı, belâdan kurtulma ve benzeri insanların başına gelen haller ile yakınların birbirini öperek tebrik etmeleri gibi ihtiyaç hissedilen hâller söz konusu olursa. Bunu destekleyen bir delil de İmâm Ahmed'in(ö. 241/855) *el-Müsned*' inde Enes'ten (Allah, ondan razı olsun) rivâyet ettiği şu haberdir: "Gerçekten Medine câriyelerinden bir câriye de olsa Rasûlullah'ın (s.a.s.) elinden tutar, o da câriye onu istediği yere götürünce kadar câriyenin elini bırakmazdı." (Ahmed b. Hanbel, 1992: III/174.) el-Buhârî ise bunu şu lafızlarla rivâyet etmiştir: "Gerçekten Medine câriyelerden herhangi bir câriye de olsa Rasûlullah'ın (s.a.s.) elinden tutar ve onu istediği yere kadar götürürdü. (el-Buhârî, 1992: Edeb, 61) Nebî'nin (s.a.s.) bir câriye karşısında bile tevazusu edebi ve inceliğinin ne denli olduğuna delalet etmektedir. Öyle ki câriye, onun elinden tutup bazı ihtiyaçlarını gidermek için onu Medine sokaklarına uğratmakta o da hayâsının fazlalığından, ahlâkının büyüklüğünden dolayı elini onun elinden çekmek suretiyle onu kovmayı, duygularını yaralamayı istememekte, aksine onun ihtiyacı görülünceye dek onunla bu hâlde yürümeye devam etmektedir." (Karadâvî, Y., 1991: 180-181).

Yûsuf el-Karadâvî, hadîsle ilgili olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) el-Buhârî'nin hadîsiyle ilgili şu yorumuna yer vermiştir: "Elden tutmaktan maksat bunun gerektirdiği incelik ve itaattir. Hadîs erkeği değil de kadını, hür kadını değil de câriyeyi "câriyeler" şeklinde genelleme ile de herhangi bir câriyeyi "istediği yere" sözüyle de herhangi bir yeri ifade ettiğinden tevazu hakkında birtakım mübâlağa çeşitlerini kapsamaktadır. "Elden tutma" ifadesiyle tasarrufu tamamen câriyeye verdiğine bir işarettir. Öyle ki onun ihtiyacı şâyet Medine dışında olsa ve ondan bu ihtiyacı için kendine yardım etmesini istese, mutlaka buna da yardım ederdi. Bu da Nebî'nin (s.a.s.) fazlaca mütevâzı olduğuna ve kibirin bütün çeşitlerinden uzak olduğuna bir delildir. (İbn Hacer el-Askalânî, ts. X/506) Hâfız İbn Hacer'in zikrettiği şeyler, bütünü içerisinde kabule şâyandır. Fakat o elden tutmanın anlamını zâhirinden lâzımına (bunun gerektiğine) -ki bu da incelik ve itaattir- Çevirmesi kabul edilemez. Çünkü hem zâhir ve hem de lâzımı ikisi birden kastedilmektedir. Bir sözde asıl olan onu zâhirinden çevirecek belirli bir delil veya karîne bulunmadıkça zâhirine hamledilmesidir. Burada buna engel olacak bir şey göremiyorum. Bilakis İmâm Ahmed'in rivâyetindeki câriye, onu dilediği yere götürünce dek elini onun elinden çekmez" ifadesi açıkça bundan mutlaka

zâhirin murâd edildiğine delâlet etmektedir. Bundan dışarı çıkmak ise zorlama ve saptırma kabîlindendir." (Karadâvî, Y., 1991: 181-182).

Bünyamin Erul, Yûsuf el-Karadâvî'nin Kur'ân ve Sünnet'te "Kadınların elinin sıkılmasının haramlığıyla ilgili kesin bir delil olmadığı" hususuyla ilgili mütalaasına şöyle itiraz etmiştir: "Aşağıdaki zikredeceğimiz gerekçelerden dolayı yazarın bu hususta yanılmış olabileceği kanaatindeyiz.

1.el-Heysemî (ö. 807/1405), bu haberi "**mahremi olmayan biriyle halvetten nehiy**" adlı bir bâbta zikretmiş olup bâbın zinâ ile direkt ilgisi yoktur. Nitekim bir önceki haberde: "Bir adamın çamura karışmış bir domuza sürtünmesi, omzunu kendisine helâl olmayan bir kadının omzuna sürmesinden daha hayırlıdır." buyrulmaktadır. Bunun sürtünmeden bahsetmesi ikinci haberin de "dokunmayla" ilgili olduğunu desteklemektedir. (el-Heysemî, 1967: IV/326).

2.Her ne kadar âyet ve hadîslerin birçoğunda "**el-mess"** cinsel ilişkiden kinâye olarak kullanılıyorsa da bu haberde hakikat anlamı olan "**dokuma**" daha uygundur. Zira buna cinsel ilişki anlamı verdiğimizde haber "**birinizin demirden bir iğne ile dürtüklenmesi, kendisine helâl olmayan bir kadınla cinsel ilişkide bulunmasından daha hayırlıdır.**" şeklinde olurdu. Bu durumda ise **a)** Kısaca zinâ yerine helâl olmayan bir kadınla ilişki ifadesi **b)** En büyük günahlardan biri olan zinâ karşısında iğneyle dürtüklenme şeklinde basit bir cezanın çıkarılması pek mantıkî olmayacaktır ama "**dokunma**" anlamında olursa bu suç-cezâ ilişkisi açısından daha dengeli olacak ve o zaman bir tezhîb ifade edecektir. Nitekim yazar "**fiiller ile ceza-mükâfât arasındaki oranların dengeli olması"** kuralından kendisi de bahsetmişti. (Karadâvî, Y., 1991: 182).

3.Yine yazar: "**Bir hususta isâbetli hüküm verebilmek için, o konudaki bütün hadîslerin göz önünde bulundurulması gerektiği**" şeklinde zikretmiş olduğu oldukça önemli olan bu kurala burada kendisi uymamıştır. Kaynaklarımıza baktığımızda bu konuda başka hadîslerin de bulunduğunu görmekteyiz. Mesela İbn Mes'ûd ve Ebu Hureyre'den çeşitli tarîkleriyle gelen "**Gözler zinâ eder, gözün zinâsı bakmaktır. Eller zina eder, elin zinâsı dokunmaktır**." "**el-lems"** diğer rivâyette ise "**el-batş"** "tutmaktır" (Ahmed b. Hanbel, 1992: I: 41; II/343, 344, 349, 372, 411, 528, 535, 536) hadîsleri gayet açıktır ve bunlardan birisinin baş kısmını yazarımız *el-Halâl ve'l-Harâm* kitabında harama bakma hakkında delil olarak kullanmıştır. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.s.) "Ben, kadınlarla musâfaha etmem." (Mâlik b. Enes, 1992; Beyat, 2; Ahmed b. Hanbel, 1992: VI: 357, 454, 459; en-Nesâî, 1992, Beyat, 18; İbn Mâce, Cihâd, 43) Buyurması cumhûrun bu konudaki en büyük delillerindendir. Yine herkes tarafından bilinmektedir ki, Hz.Peygamber Efendimiz, kadınlarla sözle beyat ettiği halde kendi hanımlarından başka hiçbir kadınla eliyle beyat etmemiştir. Ahmed b. Hanbel, 1992: II/213; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2016: Keyfiyyetu Beyati'n-Nisâ, 1221) Peygamber (s.a.s.) ile sahâbe hanımları arasında tahakkuk eden beyat gibi ciddî ve dinî bir anlaşma esnasında fitne veya şehvetin vukûu akla dahi gelmezken eliyle beyat edilmemesi hiçbir anlam ifade etmez mi? (Karadâvî, Y., 1991: 182-183).

4.*el-Musned*'in rivâyetindeki "**velîde"** kelimesi normalde küçük kız çocuğu anlamında olup, zaman zaman **câriye ve genç hizmetçi kızlar** için de kullanılmaktadır. (İbn Manzûr, ts. III: 467-470) Dolayısıyla burada eli tutulanın küçük bir kız çocuğu olması da ihtimâl dâhilindedir. (Karadâvî, Y., 1991: 183).

5.Ayrıca bu câriyelere has bir hüküm olmaz mı? Nitekim câriyelerle hür kadınlar arasında birçok cümleler de farklılık vardır. Bu, hür kadınlara teşmil edilebilir mi? (Karadâvî, Y., 1991: 183).

5.6.Ahmet Keleş'in Değerlendirmeleri

Ahmet Keleş, yazmış olduğu makalede kadın elinin sıkılmasının harâm olduğu görüşünün nasıl ortaya çıktığını araştırmış, öncelikle hadîs rivâyetlerini ele almış bu ve benzeri rivâyetlerin kadın eli sıkmak için kâfi gelecek bir delil olmadığını başka kat'i deliller bulunmasına ihtiyaç hâsıl olduğunu: "**Ben, Hz. Peygamberin (s.a.s.) bîat konusunda bile olsa kadınlar ile tokalaşmasını kendim için örnek kabul edip tokalaşmıyorum**." **Derse buna kimse bir şey diyemez ancak kadınların erkeklerle tokalaşanların haram işlediğini söylemenin ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) yapmadığı bir şeyi yapıyor gibi suçlamanın kabul edilebilecek bir yönü olmadığı**" (Keleş, Ahmet, 2001, 3-4: 527) ifadesi de hocamızın kendi kanaatini belirten ifadedir. Kat'iyet ifade etmez. Rasûlullah'tan (s.a.s.) rivâyet edilen hadîsin metninde bulunan **إِنَّ "İnne" te'kid edâtının kesinlik oluşturduğuna** kâniyiz. Hadîs metninde zikredilen **إِنَّ "İnne"** edâtı Kur'ân-ı Kerîm'de **إِنَّ "İnne"** kelimesiyle zikredilen zikredilen **نَحْنُ إِنَّا لَحَافِظُونَ لَهُ وَإِنَّا الذِّكْرَ نَزَّلْنَا** "Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı), Biz indirdik Biz! Onun koruyucusu da elbette Biziz." (Hicr Sûresi, 15/9) Âyetinde ve **أَتْقَىٰكُمْ اللَّهِ عِنْدَ أَكْرَمَكُمْ إِنَّ** "Şüphesiz sizin Allah katında en üstününüz takvâca en üstün olanınızdır." (Hucurât Sûresi, 49/13) Âyetinde olduğu gibi **إِنَّ "İnne**" edâtı, te'kid ifade eden bu ve bu gibi âyetlere Vedâ Hutbesi'nde Peygamberimizin (s.a.s.), **وَاحِدٌ رَبَّكُمْ إِنَّ** "Şüphesiz Rabbiniz, birdir."**وَاحِدٌ أَبَاءَكُمْ إِنَّ** "Şüphesiz babanız, birdir." (Ahmed b. Hanbel, 1992: V/411) Hadîsine bakarak da bu sonuca ulaşmamız mümkündür. Hem âyetlerde hem de hadîslerde **"Şüphesiz/Muhakkak"** kelimesinin karşılığı **إِنَّ** edâtıdır. Âyet ve hadîsteki manayı te'kîd etmekte ve manaya bir derinlik ve ağırlık kazandırmaktadır.

Sonuç

Hz. Peygamberin (s.a.s.) da'vetine icabet edip Akabe Bîatları'nda erkeklerin elini sıktığını gören kadınların gelip elini sıkmak istediklerinde Hz.Peygamberin (s.a.s.) "Ben, asla kadınlarla musâfaha etmem." Buyurması mezhepler arasında bir erkek tarafından kadın elinin sıkılıp sıkılamayacağı konusunun tartışılmasına yol açmıştır. Rasûlullah'ın (s.a.s.) Akabe Bîatları'nda kadınların elini sıkmadığı ile ilgili bu rivâyetlere yakın başka rivâyetler de vardır. Biz, tebliğimizde sadece Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Muslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), en-Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Rasûlullah'ın (s.a.s.) kadınların ellerini sıkmadığı ile ilgili rivâyetlerine yer verdik.

Hadîslerin değerlendirilmesi hususunda pek çok görüşe baş vurulabilir lakin bir tebliğ boyutunda bazılarına yer verebildik bunlardan birisi Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Alo Fetvâ'nın yorumudur: "Bir erkeğin mahremi olmayan bir erkeğinin bir kadının elini sıkmasının harâm olduğunu ifade etmiş, "Öyle haller olur ki kadınla tokalaşmanın dine faydası olabilir. Böylesi durumlarda dokunulabilir ancak kerhen de olsa fetvâ verilemez." Diyerek bu hususta kerhen de olsa helâl olduğuna fetvâ verilemeyeceğini vurgu yapmıştır.

Yûsuf el-Karadâvî'nin (ö. 1443/2020) Kur'ân zikredilen **أَلْمَسُ "mess", أَلْلَمْسُ "lems" أَلْمُلاَمَسَةُ "mulâmese" gibi** kelimelerin ifade ettiği anlamın cinsi birleşmeden birer kinâye olduğu, kadının eline dokunmanın haramlığıyla ilgili Kur'ân'da ve Sünette subût bulmuş bir delilin bulunmadığı ifadesinin, Bünyamin Erul'un bazı delillerle yanılgı olduğunu belirtmesi de dikkate değer bir husustur.

Ahmet Keleş, kadın elinin sıkılmasının harâm olduğu görüşünün nasıl ortaya çıktığını araştırmış, öncelikle hadîs rivâyetlerini ele almış bu ve benzeri rivâyetlerin kadın eli sıkmak için kâfî gelecek bir delil olmadığını başka kat'i deliller bulunmasına ihtiyaç hâsıl olduğunu: "Ben Hz. Peygamberin (s.a.s.) bîat konusunda bile olsa kadınlar ile tokalaşmasını kendim için

örnek kabul edip tokalaşmıyorum." Derse buna kimse bir şey diyemez ancak kadınların erkeklerle tokalaşanların haram işlediğini söylemenin ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) yapmadığı bir şeyi yapıyor gibi suçlamanın kabul edilebilecek bir yönü olmadığı" ifadesi de hocamızın kendi kanaatini belirten ifadedir. Kat'iyet ifade etmez. Hocamızın bu konuda başka karînelere de ihtiyaç olduğu görüşüne katılmıyoruz. Rasûlullah'dan (s.a.s.) rivâyet edilen Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Muslim b. el-Haccâc (ö. 261/875),en-Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) eserlerinde yer alan **أُصَافِحُ لاَ إِنِّي النِّسَاءَ**hadîsinin metninde bulunan **إنَّ "İnne"** te'kid edâtının kesinlik ifade etmesinin yanında manaya bir derinlik katmakta ve ağırlık oluşturmaktadır. Hadîsi: "**Ben, kadınlarla tokalaşmam**." Şeklinde tercüme etmenin eksik olduğuna inanıyoruz. "**Ben, asla kadınlarla tokalaşmam**." Şeklinde tercümesi, daha doğru bir tercüme olacaktır.

Kadınla erkeğin tokalaşmasının haramlığı hususunda Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu bünyesinde hizmet veren Alo Fetvâ uzmanın beyânları, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdî Nûruddîn es-Sindî'nin (ö. 1138/1726), Nâsiruddînel-Elbânî'nin (ö. 1420/1999) ve Bünyamin Erul'un görüşlerinin ciddî bir araştırmanın neticesinde hâsıl olduğuna inanıyoruz.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Avcı, Casim ve İdrîs, Mevlânâ, *Hz. Muhammed'in Hayatı,* 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2018.

Aydın, M. Akif, "Kadın" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001. XXIV: 86-95.

Berkî, A. Himmet ve Keskinoğlu, Osman, *Hâtemu'l-Enbiyâ Hz.Muhammed ve Hayatı*, 24. Baskı, Ankara, 2006.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sunen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992. (*Sunen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi* terc. Hüseyin Kayapınar ve Necati Yeniel), Şamil Yayınları, İstanbul, 2017.

Emre, Mehmet, *İslam'da Kadın ve Aile*, 8. Baskı, Bedir Yayınları, İstanbul, ts. 166.

el-Gazzâlî, Muhammed, *es-Sunnetu'n-Nebeviyye beyne Ehli'l-Fıkh ve Ehli'l-Hadîs*, (terc. Ali Özek), İA Yay., İstanbul, 1992.

https://hadithprophet.com/hadith-44193.html (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

https://onedio.com/haber/almanya-da-kadin-gorevlinin-elini-sikmayan-lubnanli-erkek-gocmenin-vatandaslik-onayi-iptal-edildi-934274 (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

https://t24.com.tr/haber/diyanet-erkegin-kadinla-tokalasmasi-haramdir,341871 (Erişim Tarihi: 16.10.2023).

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'r-Reyyân, Kahire, 1987.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sunen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

el-Karadâvî, Yûsuf, *İbnu'l-Karye ve'l-Kitâbi Melâmih Sîre ve Mesîre, (Hatıralarım Köy ve Mektep Çocuğu-I-II (Hâtıralarım)* (ed. Hasan Akçay, terc. Murat Padak), Nida Yayınları, İstanbul, 2021.

el-Karadâvî, Yûsuf, *İslâm'da Helâl ve Harâm* (terc. Mustafa Varlı), 3. Baskı, Şamil Yayınları, İstanbul, 1974.

el-Karadâvî, Yûsuf, *Keyfe Netâamel maa's-Sunneti'n-Nebeviyye Meâlim ve Zavâbıt*, Virginia, ABD, el-Ma'hedu'l-Alemi'l-Fikri'l-İslâmî, IIIT (Sünneti Anlamada Yöntem terc. Bünyamin Erul), 5. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 1990.

el-Karadâvî, Yûsuf, *Keyfe Netâamel maa's-Sunneti'n-Nebeviyye Meâlim ve Zavâbıt* (Dâru'l-Vefâ, Mansûre, Mısır, 1990), (*Sünneti Anlamada Yöntem*, terc. Bünyamin Erul, Rey Yayınları), Kayseri, 1990.

Keleş, Ahmet, "Kadınlar ile Tokalaşmanın Haramlığını Bildiren Hadîslere Semantik Bir Analiz", İslami Araştırmalar Dergisi, 2001, 3-4: 527.

Köksal, Mustafa Asım, *İslam Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası,* Akçağ Yay., Ankara, 1984.

Köycü, Erdoğan, *Dünden Bugüne Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî*, Son Çağ Yayınları, Ankara, 2022.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ,* I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Lu'luu ve'l-Mercân*, Sağlam Yayınları, İstanbul, 2016.

el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr (Câmiu's-Sağîr Şerhi),* Matbaa-i Mustafâ Muhammed, Mısır, 1938.

Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Şahinler, Necmettin, *Kur'ân'da Kadın Portreleri*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2013.

et-Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *es-Sunen,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Wensinck, A. J., *el-Mu'cemu'l-Mufehres liElfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahz%C3%A2b-suresi/3568/35-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 19.11.2023).

İhvân-i Müslimîn Teşkilâtı'nın Bânîsi Hasan El-Bennâ'nın *Hadîs Risâlesi* Adlı Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Erdoğan Köycü

Bartın Üniversitesi

Özet

Hasan Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ (ö. 1368/1949), İhvan-ı Müslimîn Teşkilâtı'nı kuran İslâm Dünyası'nda davetçi kimliğiyle ön plana çıkan Mısırlı bir âlimdir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne "Hasan el-Bennâ" maddesini yazan İbrâhîm el-Beyyûmî Gânim, onun hâtıraları ve fikirlerini ele alan eserlerinden Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî'de yayınlanan *Muẕekkirâtu'd-Daʿve ve'd-Dâʿiye* adlı eserinin M. N. Shaikh tarafından *Memoirs of Hasan al Banna Shaheed* adıyla 1981 yılında Karachi'de,1982 yılında ise Delhi'de basılmış olduğunu zikretmiştir. *Mecmûʿatu Resâʾili'l-İmâmi'ş-Şehîd Hasan el-Bennâ* eserinde ise kaleme aldığı 8 risâleden oluşan bir koleksiyon oluşturduğuna yer vermiştir. Bu eser, *Risâleler* adıyla 3. baskısı 2008 yılında Nida Yayınları tarafından 768 sayfa olarak İstanbul'da neşredilmiştir.

İbrâhîm el-Beyyûmî Gânim, *Hadîs Risâlesi* adlı eserinde bahsetmemiştir. *Hadîs Risâlesi* adlı eseri Muhammet Ebû Acur tarafından yayına hazırlanmış, Yahya Yaşar tarafından da Türkçeye çevirisi yapılmıştır. 2018 yılında Beyân Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir. Biz de tebliğimizde bu eseri genel hatlarıyla değerlendireceğiz.

Eserin tercümesini yapan Yahya Yaşar tarafından hadîslerin, İslâm Dînin Kur'ân-ı Kerim'den sonra temel kaynağı olduğu vurgusu yapılmış, Kur'ân'da mücmel olarak gelen pek çok hükmün hadîsler aracılığıyla açıklığa kavuşmuş olduğunu Yüce Allah'ın Nahl Sûresi'nin 44. Âyetinde beyân buyurduğu: "Ve Biz, Sana da bu uyarıcı bir Kitâb'ı indirdik ki insanlara başından beri indirilegelen mesajın aslını olanca açıklığıyla ulaştırasın." âyetini de buna delil olarak zikretmiştir.

Hasan el-Bennâ'nın yazmış olduğu *Hadîs Risâlesi*'nde hadîsin sıhhatinin anlaşılmasında en temel unsur olan isnâda dair tahlîllerin Hadîs İlmi'ne bir başlangıç teşkil ettiğini ifade ettiğine yer vermiştir. Hasan el-Bennâ'nın *Hadîs Risâlesi*'nde doyurucu bilgiler verdiğini isnâdın Müslümanların geliştirdiği orijinal bir sistem geliştirdiklerini ve nakledilen haberin kontrolüne imkân veren bir unsur olduğuna işaret ettiğini zikretmiştir.

Haberin kontrolünün ise haberi getirenlerin kontrol edilmesini gerekli kılmakta olduğunu Hucurât Sûresi'nin 6. âyetinde "Ey iman edenler size bir fâsık haber getirirse onu araştırın." buyurarak haberi getirene tenkitçi bir bakış açısıyla yaklaşılmasının emredildiğine vurgu yapmıştır.

Hasan el-Bennâ, özet olarak *Hadîs Risâlesi* adlı eserini akademik ihtiyaçlar için değil asgarî seviyede okuyuculara mütevâtir, kuds-i hadîs, sahîh, hasen, zayıf, haber, eser gibi hadîs ıstılahları açıklamak, hadîs metinleri ve metinlerin nasıl ortaya ve isnâd sisteminin hadîslerin sıhhatinin tespitinde nasıl bir fonksiyon icrâ ettiğini genel hatlarıyla bilgilendirmek için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhvân-i Müslimîn, Da'vet, Hasanel-Bennâ, Hadîs, *Hadîs Risâlesi*.

An Evaluation of the Book of Hadîth Treatise by Hasan Al-Banna, the Founder of the Muslim Brotherhood

Assoc. Prof. Dr. Erdoğan Köycü

Bartin University

Abstract

Hasan Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ (d. 1368/1949) is an Egyptian scholar who came to the fore as a preacher in the Islamic world who founded the Muslim Brotherhood organization. İbrahim al-Beyyumi Ganim who wrote the article "Hasan al-Banna" in the Islamic Encyclopedia of the Turkish Religious Foundation, *Muẕekkirât ad-Daʿve ve ad-Daiye* published in Cairo Daru al-Kitab al-Arabi is one of his works dealing with his memories and ideas. He mentioned that his work was published by M. N. Shaikh under the name Memoirs of Hasan al Banna Shaheed in Karachi in 1981 and in Delhi in 1982.

İbrahim al-Beyyumi Ganim did not mention it in his work titled *Hadith Treatise*. His work, *Hadith Treatise* was prepared for publication by Muhammet Abu Acur and translated into Turkish by Yahya Yaşar. It was published in Istanbul by Beyan Publications in 2018. We will evaluate this work in general terms in our paper.

Yahya Yaşar who translated the work emphasized that the hadiths are the main source of the Islamic Religion after the Holy Qur'an and that many of the provisions in the Qur'an in summary form have been clarified through the hadiths. He declares in the verse: "And We have sent down to you a warning book so that you can clearly convey the true message that has been sent down to people from the beginning." He also mentioned the verse as evidence for this.

He stated that Hasan al-Banna in his *Hadith Treatise* stated that the analysis of isnad which is the most fundamental element in understanding the authenticity of hadith, constitutes a beginning to the Science of Hadith. He mentioned that Hasan al-Banna gave satisfactory information in the Treatise of Hadith, indicating that isnad was an original system developed by Muslims and that it was an element that allowed the control of the transmitted news.

The control of the news requires the control of those who bring the news. In the 6th verse of the Surah Hujurat, it is stated: "O you who believe if a sinner brings you news, investigate him." He emphasized that the person who brought the news was ordered to be approached with a critical perspective.

In summary, Hasan al-Banna wrote his work called *Hadith Treatise* not for academic needs but at a minimum level to explain hadith terms such as mutevatir, kudsi hadith, sahih, hasen, weak, news, work to the readers, hadith texts and how the texts are revealed and the isnad system to determine the authenticity of hadiths. It has been prepared to inform in general terms what kind of function it performs in detection.

Keywords: İhvan Muslimin, Call, Hasan al-Banna, Hadith, *Hadith Treatise.*

1.Hayatı Eserleri ve Da'vetçi Kimliği

Hasan el-Bennâ, 14 Ekim 1906 tarihinde Mısır'ın Buhayre vilâyetine bağlı Mahmûdiye kasabasında doğdu. Babası, *el-Fetḥu'r-Rabbânî li-Tertîbi Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* adlı eserin müellifi olan ve geçimini saatçilikle sağladığı için Sââtî lakabıyla tanınan Ahmed b. Abdirrahmân el-Bennâ'dır. İlk öğrenimini babasından gören Hasan, sekiz yaşında Mahmûdiye'deki klasik eğitim veren Medresetu'r-Reşâdi'd-Dîniyye'ye girdi. Burada Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmını ezberleyip Nahiv ve biraz da Arab Edebiyatı okudu. Medresenin yöneticisi Şeyh Muhammed Zehrân'ın onun üzerinde derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu zatın ayrılmasından sonra modern eğitim verenel-Medresetu'l-İ'dâdiyye'ye kaydoldu; bir yandan da hıfzını tamamlamaya çalıştı. Mısır yönetiminin idâdîleri kapatması üzerine Buhayre'nin merkezi Demenhûr'daki ilköğretmen okuluna geçti. Bu arada, henüz idâdîde iken girdiği Cem'iyyetu'l-Ahlâkı'l-Edebiyye ve Cem'iyyetu Men'i'l-Muharremât gibi kuruluşlarda görev aldı ve mânevî yapısında derin etkiler bırakan Hassâfiyye Tarîkatı şeyhi Abdülvehhâbel-Hassâfî'ye intisâb etti. Böylece Sünnet'i esas alan dinamik bir da'vet anlayışına sahip mutasavvıflarla ilişkilerini derinleştirdi; daha sonra da Mahmûdiye'de Cem'iyyetu'l-Hassâfiyyeel-Hayriyye ile eş-Şubbânu'l-Muslimîn'in kurulmasına ön ayak oldu. Demenhûr'daki ilköğretim okulunu bitirdikten sonra Kahire'ye giden Hasan el-Bennâ, Mayıs 1927'de "Küçük Ezher" de denilen Dâru'l-Ulûm'a kaydoldu… Dâru'l-Ulûm'daki öğrenciliği boyunca faaliyetlerini sürdürdü ve bu arada câmilerde, kahvehanelerde toplantılar düzenleyerek bazı âlimlerin buralarda konferans vermesini sağladı; kendisi de çok sayıda konuşma yaptı. Mezun olduktan sonra tahsîl için yurt dışına gitmeyi planladıysa da bu uygulamanın kaldırılması sebebiyle öğretmenlik yapmaya karar verdi. Ancak beklediğinin aksine Kahire'ye değil İsmâiliye'ye tayin edildi. Mahmûdiye ve Demenhûr'dan sonra Kahire'de geçirdiği yıllar, Hasan el-Bennâ'ya Mısır toplumunun ve İslâm Dünya'sının içine düştüğü durum hususunda belli bir hükme varma imkânı kazandırmıştır. (el-Beyyûmî, İ., "Hasan el-Bennâ", 1997: XVI: 307). (Yavuzyılmaz, Y., 2020: 4-115).

Hasan el-Bennâ, da'vetçi kimliğiyle İslâm Âlemi'nde ön plana çıkmış bir müvahhid ve bir mücâhid olarak hayatını tezyîn etmiş ve Tevhîd davasının bir şehîdi olarak tarihteki yerini almıştır. Hasan el-Bennâ'nın düşünce dünyasında İslâm Tasavvuru dar kalıplara sığmaz. O: "İslâm, hem ibâdet, hem önderliktir; hem dîndir, hem devlettir; hem rûhânîliktir, hem ameldir; hem namazdır, hem cihâddır; hem itaattir, hem yönetimdir; hem mushaftır, hem kılıçtır; bunların biri hiçbir zaman ötekinden ayrı olamaz." diyerek İslâm'ı dar anlamda ele almamış, İslâm'ı hem dünya hem âhiret saadetini sağlayan bir dîn, bir nizâm görmüş ve hayatını da bu ilkelerin tahakkuku için mücâdele ve mücâhedeetmiş ve bu uğurda şehâdete ulaşmıştır.

Hasan el-Bennâ'nın da'vetçi ve mücâdeleci kimliğini Mecelletu'l-İhvâni'l-Muslimîn, Cerîdetu'l-İḫvâni'l-Muslimîn, en-Neẕîr ve Mecelletu'ş-Şihâb adlı dergilerde çıkmış makalelerinden tespit etmek mümkündür. Ayrıca kurmuş olduğu İhvânu Muslimîn Teşkilâtı ve İslâm Düşüncesi ve Tevhîd Mücâdelesi ile ilgili Dr. Usâme Sa'd ve Îd el-Anteblî'nin te'lif ettiği *et-Tarihu'ş Şamil Li'l-İhvani'l Müslimîn,* (Dâru'n-Nidâ, İstanbul, 2017) adlı eserinin yanında Maruf Çelik'inİhvan Hareketi'nin fehm, ihlâs, amel, cihâd, fedakârlık, itaat, sebât, tecerrüd, kardeşlik ve güven olan 10 esas üzerine yapmış olduğu yorumları ihtivâ eden *Ortak Payda* (2. Baskı, Nidâ Yayınları, İstanbul, 2020) Muhammed Ahmed Râşid'in te'lif ettiği *el-Bu'du'l-İnsân fî Da'veti İhvâni'l-Muslimîn*, (Dâru'n-Nidâ, İstanbul, 2020.) adlı eserleri de kayda değer eserler arasındadır.

Hasan el-Bennâ'nın eserlerini Beyan, Özgü ve Nida Yayınları Türkçe'ye tercüme ettirerek neşretmiştir. Tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1.*Mecmûʿatu Resâʾili'l-İmâmi'ş-Şehîd Hasan el-Bennâ*, (terc. *Risâleler),* 1. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2008. 2. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2014, (Yayınlayan: Cuma Emîn Abdilazîz), Nida Yayınları, İstanbul, 2015.

2.*Zikru Duayên Pêxemberê (s.a.s.) Me Ji Ser Zimânê Kem Nekirine Me'sûrât,* Nida Yayınları, İstanbul, 2015.

3.*Me'sûrât* (*Peygamberimiz'in (s.a.v.) Dilinden Düşürmediği Dua ve Zikirler),* 10. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2008.

4.*Erkânu Bey'âtinâ'l-Aşere, (On İlkemiz),* (Beyân Yayınları, İstanbul, 2016).

5.*Cem'iyyetu İhvâni Muslimîn* (*İhvânu Muslimîn Teşkîlâtı*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2016.)

6.*el-İslâm ve's-Siyâse (İslâm ve Siyâset*, tercüme: Gamze Özden, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016) (Diğer Baskısı: Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

7.*Akâid Risâlesi*, (Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

8.*Hadîs Risâlesi*, (Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

9.*Tefsîr Risâlesi*, (Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

10.*Fıkıh Risâlesi*, (Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

11.*Müslüman Kadın*, (Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

12.*Da'vetimiz Nûra Doğru,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2018).

13.*İnsanları Neye Dâvet Ediyoruz?,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2018).

14.*Hâtıralarım (Davanın Hâtıraları)*, (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

15.*Gençlik-Cihâd*, (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

16.*Hâtıralarım (Davetçinin Hâtıraları),* (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

17.*Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

18.*Risâleler Da'vet Esasları,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

19.*Risâleler Me'sûrât,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2020).

20.İhvân ve Seçimler-Davamız, (Nida Yayınları, İstanbul, 2021).

21.*Ramazân Risâlesi*, (Nida Yayınları, İstanbul, 2021).

22.*Eğitim Risâlesi*, (Nida Yayınları, İstanbul, 2021).

23.*Beşinci Kongre Risalesi*, (Nida Yayınları, İstanbul, 2021).

24.*Münâcât Risâlesi,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2021).

25.*Davamızın Yeni Vizyonu,* (Nida Yayınları, İstanbul, 2022).

26.Kongreler Risâlesi, (Nida Yayınları, İstanbul, 2022).

27.*Müslüman Kardeşler ve Filistin Davası* (tercüme: Muharrem Suyabatmaz), (Nida Yayınları, İstanbul, 2023).

2.*Hadîs Risâlesi* Adlı Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme

Hasan el-Bennâ'nın Sünnet ve hadîse bakışı, Sedat Yıldırım tarafından neşredilen "Hasan el-Bennâ'nın (1906-1949) Sünnet/Hadis Perspektifi Adlı makaleden yararlanılarak tespiti edilebilir. Ancak biz, *Hadîs Risâlesi* adlı eseri bağlamında hadîs ve Sünnet'e dair müktesebâtı üzerine bir değerlendirme yapacağız.

Sedat Yıldırım, Hasan el-Bennâ'nın ilim adamı olmasına işaret etmiş, Hadîs ve Sünnet bilgisi ile ilgili şu sonuca varmıştır: "el-Bennâ için Sünnet, tartışılmaz bir kaynaktır. Yazdığı yazılardan anlaşılacağı üzere, hadîsin geçtiği tarihî evrelere, usûl konularına vd. hadîslerle ilgili diğer hususlara vâkıf olması onun Hadîs İlimleri konusunda inkâr edilemez bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Hasan el-Bennâ, hadîslerin geçmişten günümüze sağlam bir metodolojiyle aktarıldığına dikkat çekerek, hadîs âlimlerinden övgüyle söz etmektedir. Bu durum onun bu konuda gelenekçi bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan Hasan el-Bennâ, metin tenkidinin önemsenmesi gerektiğine vurgu yapmış ama bunun bazı prensipler göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca el-Bennâ, geçmiş ulemânın sadece sened tenkidi yapıp, metin tenkidi yapmadıkları iddiasını, yerinde olmayan haksız bir eleştiri olarak değerlendirmiştir. Bilimsel bazı bilgilere aykırılık arz eden hadîs metinlerine gelince, bunların sayısı yok denecek kadar azdır ve yoruma açıktır. Diğer taraftan Hasan el-Bennâ'ya göre âhâd haber, zannî bilgi ifade etmekle birlikte âhâd haberle amel etmek farzdır. Bu görüş, cumhûrun görüşüdür. Ona göre, âhâd haberle amel etmenin farz olmadığı görüşünü savunanlar, yer yer âhâd haberle amel ederek kendi görüşlerine aykırı davranmışlardır. Hasanel-Bennâ, sahîh olan bir hadîsin hangi kaynakta geçtiğine bakılmadan dikkate alınmasını ve Kur'ân'dan sonra hiçbir mezhebsel görüşün ve açıklamanın sahîh hadîse tercih edilmemesi gerektiğini, esasen mezhep imâmlarının da bu kanaate sahip olduğunu söylemiştir. Hasan el-Bennâ'nın bu yaklaşımı, **onun âlimler tarafından yapılan ictihâdlara itibar ettiğini, bununla birlikte mezheb taassubuna karşı olduğunu, hiçbir yorum ve kanaati, Sahîh Sünnet'e tercih etmediğini göstermektedir**. Ayrıca el-Bennâ, sahîh hadîsleri konu edinerek hem klasik hem de kendine özgü açıklamalarla hadîsleri şerh etmiş ve söz konusu hadîslere aktüel yorumlar yapmayı önemsemiştir." (Yıldırım, S., 2021. 133-134.)

Hasan el-Bennâ'nın *Hadîs Risâlesi* adlı eseri küçük çapta bir eser olmasına rağmen içerisinde pek güzel bilgileri barındırmaktadır. Hasan el-Bennâ, eserini, 1.Hadîs, haber ve eser 2.Mütevâtir ve âhâd haberler 3.Hadîsler ve dereceleri 4.Ekler olmak üzer dört bölüme ayırmıştır. Öncelikle mütercim Yahya Yaşar'ın giriş bölümündeki değerlendirmeleriyle başlamak istiyoruz.

2.1.*Hadîs Risâlesi* Adlı Kitabının Mütercimi Yahya Yaşar'ın *Hadis Risâlesi*'ne Yazdığı Takdimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Mütercim Yahya Yaşar tarafından esere 6,5 sayfalık bir giriş yazılmıştır. Hadîslerin kaynak değeri yönünden zayıf ve sahîh şeklinde sınıflandırıldığını, şayet hadîs sahîh ise kaynak değerinin güçlendiği, zayıf işe azaldığı vurgusu yapmıştır.(el-Bennâ, H., 2018: 7).

2.1.1.Haberleri Getirenlerin Durumlarının Cerh ve Ta'dîl Kâideleri Muvâcehesinde Araştırılmasına Vurgu Yapmıştır

Mütercim Yahya Yaşar, haberin kontrolünün, haberi getirenlerin kontrol edilmesini gerekli kılmakta olduğunu vurgu yapmış, Hucurât Sûresi'nin 6. Âyetini: "Ey İman edenler! Size bir fâsık haber getirirse onu araştırın." İstişhâd olarak zikretmiş, haberi getirene tenkitçi bir bakış açısıyla yaklaşılmasının emredildiğine vurgu yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018: 8).

2.1.2.Allah'ın Rasûlullah'a (s.a.s.) Mücmel Âyetlerin Açıklama Yetkisinin Verdiğini İzah Etmiştir

Mütercim Yahya Yaşar, mücmel âyetleri izahının Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) tevdî ettiği bir görev olduğunu şöyle vurgulamıştır: "İslâm'da Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki en temel kaynak, Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadîsleridir. Kur'ân'da mücmel olarak gelen pek çok hüküm, hadîsler aracılığıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Hadîslerin dindeki bu temel fonksiyonu kişisel içtihâdlara değil, bizzat Kur'ân'ın: "Ve Biz, Sana da bu uyarıcı Kitâb'ı indirdik ki, insanlara başından beri indirilegelen mesajın aslını olanca açıklığıyla ulaştırasın." âyetine dayanmaktadır. (el-Bennâ, H., 2018: 7).

2.1.3.Sened ve Metin Tenkidinin Sahâbe Döneminde Başladığına Vurgu Yapmıştır

Mütercim Yahya Yaşar, Hasan el-Benna'nın *Hadîs Risalesi*'nde sahâbenin döneminden itibaren hadîsin sıhhatini anlamada metin tenkidinin önemi üzerinde durulduğu gibi isnâd tenkîdi üzerinde de hassasiyetle durmuş olduklarını vurgulamıştır. Başta Hz.Âişe olmak üzere bazı sahâbîlerin kendilerine ulaşan bazı hadîslerin doğruluğundan emin oldukları Kur'ân ve Sünnet bilgileriyle karşılaştırıp tenkit etmiş olduklarına işaret etmiştir. (el-Bennâ, H., 2018: 10).

2.1.4.Cerh ve Ta'dîl Âlimlerinin Kullandıkları Metin Tenkidi Kriterlerinde ve Metin ve Sened Tenkitlerinde Heveslerine Göre Davranmamaları Gerektiğine İşaret Etmiştir

Mütercim Yahya Yaşar, hadîsler te'vil edilemeyecek kadar açık bir şekilde **Kur'ân'a akl-ı selîme, kesin ilmi verilere, tarihî bilgilere ve diğer geçerli kriterlere** aykırı ise reddedilmiş olduğunu ifade etmiş, metin tenkiti yapan kişilerin, son derece yetkin kişiler olmasını ve heveslerini işin içine karıştırmamaları gerektiğini vurgulamıştır. (el-Bennâ, H., 2018: 10-11).

2.3.Hadîs Râvîlerinin Mertebelerinin Tespiti ve Hadîslerin Derecelendirilmesi ve Hadîs Istılahları Kullanımına Yer Vermesini Zikretmiştir

Hasan el-Bennâ, hadîs râvîlerinin mertebelerindeki farklılığın, hadîslerin derecelendirilmesinde fark oluşturduğuna vurgu yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018: 51).

Hasan el-Bennâ, hadîs râvîlerinin mertebelerindeki farklılık nedeniyle hadîsin derecelerindeki farklı manaya da işaret etmiş, hadîs âlimlerinin her bir hadîsin derecesini ortaya koyan **sahîh**, **hasen** ve **zayıf** gibi vasıflar vermiş olduğunu zikretmiştir. (el-Bennâ, H., 2018. 51-53).

Hadîs, haber ve eser (el-Bennâ, H. 2018. 54-55) ve Kudsî Hadîs'in ıstılahlarının tanımını yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018. 56-57).

2.4.Rıhle Yapmanın ve Âl-i İsnâdı Araştırmanın Selefin Âdetlerinden Olduğuna Yer Vermiştir

Hasen el-Bennâ, *Hadîs Risâlesi*'nde isnâdın selefin bir âdeti olduğuna dair Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855): "Âli isnâdı araştırmak, selefin âdeti olmuştur. Çünkü Abdullah'ın arkadaşları, Ömer'den hadîs öğrenmek ve dinlemek için Kûfe'den Medîne'ye **الرِّحْلَةُ "rihle"** denen yolculuklar yapıyorlardı." Sözüne yer vermenin yanında Muhammed b. Eslem et-Tûsî'nin (ö. 242/856): "**İsnâda yakınlık, Allah'a yakınlıktır**." Sözünü hadîs rivâyetinde âlî isnâdın değerini ifade eden bir istişhâd olarak zikretmiştir. (el-Bennâ, H., 2018. 21).

2.5.İsnâdın **Müslümanlara Has Bir Haslet ve Allah'ın Onlara Verdiği Bir Nimeti Olduğunu Vurgulamıştır**

Hasen el-Bennâ, isnâdın önemini ve Müslümanlara ait bir haslet olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Ebû Alî (Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî el-Ceyyânî,) (ö. 498/1105) şöyle demiştir: "Allah, bu ümmete önceki ümmetlere vermediği üç şeyi vermiştir: "**İsnâd, Ensâb** ve

İ'râb." İbn Hazm (ö. 456/ 1064) şöyle demiştir: "Hz.Peygamber'in (s.a.s.) hadîslerini ve Sünneti'ni korumak için güvenilir râvîlerin kesintisiz bir senedle hadîs nakletmeleri, Allah'ın sadece Müslümanlara verdiği bir nimettir ve diğer milletlerde böyle bir rivâyet şekli yoktur. Yahûdîlerde **mürsel** ve **mu'dal** türü bazı nakiller görülmekteyse de Hz.Mûsâ (a.s.) ile rivâyetin başlangıcı arasında otuz asırlık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu yönüyle bizim Hz.Peygamber'in (s.a.s.) rivâyetlerine olan yakınlığımız kadar yakın değildir…" Dolayısıyla bu tür rivâyetlerin bu Peygamberin ashâbına ve ona tâbi olanlara ulaşması mümkün değildir." (el-Bennâ, H., 2018. 19) "İsnâd kritiği kıstasını ve râvîlerin durumlarını bilmeye esas almak, bazısının derecesini belirlemede bunu nazar-ı i'tibâra almak daha sağlam ve hassas bir mîzândır. Çünkü somut ve gerçekçi verilere dayanıyor. Hevesler ve farklı gayeler karışmadığı sürece yapılan düzgün tenkit hususunda herhangi bir ihtilâf çıkmayacaktır." (el-Bennâ, H., 2018. 9)

2.6.Ahmed b. Hanbel'in (ö. 242/855) Kitâb ve Sünnet'te Bir Nass Bulunduğunda Onunla Fetvâ Vermiş Olduğunu İfade Etmiştir

Hasan el-Bennâ, Ahmed b. Hanbel'i (ö. 242/855)Kitâb ve sahîh Sünnet'ten bir nass bulduğunda bu nassın gerektirdiği şekilde fetvâ vermiş olduğunu, buna muhâlif başka bir malzemeye i'tibâr etmediği gibi konumu her ne olursa olsun buna karşı gelen kişiye de itibar etmediği zikretmiştir. Aynı şekilde Hz.Ömer'in üç talakla boşanmış kadının iddeti hususunda Fâtıma binti Kays'ın hadîsine karşı çıkmış olmasına itibar etmediği gibi yine Hz.Ömer'in cünüp olan için teyemmüm alınabileceğini bildiren Ammâr'ın hadîsine karşı çıkmasına da i'tibâr etmemiş olduğunu vurgulamıştır. Buna benzer durumlar çokluğundan bahseden Hasan el-Bennâ, sahîh hadîsin önüne herhangi bir ameli (uygulama), görüşü, kıyâsı veya sahâbe sözünü önüne geçirmediği gibi çoğu kimsenin muhâlifi bilinmeyen-icmâ olarak isimlendirdikleri ve sahîh hadîse tercih ettikleri görüşleri de geçirmemiş olduğunu zikretmiştir. Mütercim Yahya Yaşar, buradan anlaşıldığı kadarıyla Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre muhâlifin bilinmemesi, icmâ'ın bilinmesi demek olmadığı ilavesini yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018. 123).

2.7.Hadîs İmâmlarının Ezber Hususundaki Mezîyetleri Hassasiyetleri ve Çokça Ezber Yaptıklarına Dair Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'yi (ö. 256/870) Örnek Olarak Takdîm Etmiştir

Hasan el-Bennâ, hadîs imâmlarının büyük çoğunluğunun hadîsleri hızlı ve tam olarak ezberlemeleri, lafızların da hassasiyet göstermeleri ve çokça ezberlemeleriyle meşhûr olduklarını zikretmiştir. Bu yönüyle Ehl-i Hadîs'in dünyanın en dikkat çekici kişilerinden olduklarına örnek olarak gençliğinden vefatına kadar Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (ö. 256/870) hayatından bu konuda hayret verici hâdiseler rivâyet edildiğine yer vermiştir. Hasan el-Bennâ'nın zikrettiği haberlerden biri el-Firebrî'nin (Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Matar) (ö. 320/932) zikrettiği hâdisedir."Ben, henüz okuma yazma öğrenirken kalbime hadis ezberlemek ilham olundu. Ben dedim: "Bu ilham sana ne zaman geldi? "Ben, 10 yaşında yahut biraz daha küçükken okuma yazma öğrendikten sonra ed-Dâhilî'ye ve ondan başka üstatlara gitmeye başladım. Bir defasında ed-Dâhilî, insanlara okumuş olduğu bu hadîslerden birinde; Sufyân, "Ebû Zübeyr o da İbrâhîm'den" senedini söyledi. Bunun üzerine ben ona: "**-Ebû Zübeyr, İbrâhîm'den rivâyet etmedi**." dedim. Bu itirazımdan dolayı beni azarladı. Ben de kendisine: "Eğer yanında mevcutsa asıl nüshaya müracaat et de bak dedim." Hemen odasına gidip asıl nüshaya baktı, sonra bizim yanımıza döndü ve bana hitâben: "-Ey Çocuk! O sened, nasıldır?" diye sordu. Ben: "**-O sened, "ez-**

Zübeyr b. Adiyy, İbrâhim'den" şeklindedir dedim." Bunun üzerine benden kalemi aldı, kitâbını düzeltti ve: "-Sen doğru söyledin!" dedi. el-Buhârî'nin arkadaşları: "-Sen bu cevabı verdiğinde kaç yaşında idin?" Diye sordular. "el-Buhârî: "11 yaşında bulunuyordum." Dedi. (el-Bennâ, H., 2018. 46-47).

2.8.Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (ö. 256/870) Sahâbe ve Tâbiûn Tercüme-i Hâllerini Bildiğine 16 Yaşında Hadîslerde Sened Tenkiti Yaptığına ve Yetmiş Bin Hadîs Bildiğine Yer Vermiştir

Hasan el-Bennâ, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin yaşıtları arasında hâfıza gücünün yanında ezberlediği kitaplarda zikredilen hadîslerin sened tenkidini yaptığına dair bir örnek sunmuştur: "Yine el-Buhârî, şöyle dedi: "Sened tenkidi yaptığımda 16 yaşında idim. 16 yaşına girdiğim zaman Abdullah b. el-Mubarek (ö. 181/797) ile Vekî' b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/812) kitaplarını ezberlemiş ve Ashâbu Re'y namını alan Irak müctehidlerinin sözlerini, re'ylerini öğrenmiştim. Hamîd b. İsmâîl ve diğerleri şöyle dediler: "el-Buhârî, henüz küçükken hadîs dinleme hususunda bizimle aynı şekilde hareket etmez, işittiklerini yazmazdı. Böylece birçok günler geçti. Biz, onun yazmamasından dolayı serzenişte bulunduk bunun üzerine İmâm el-Buhâri: "Benim aleyhimde konuştunuz, haydi yazdıklarınızı ortaya koyunuz!" dedi. Biz de ona on beş binden ziyâde hadîs çıkardık. İmâm el-Buhârî, bunların hepsini ezberden okudu. Nihayet biz, kitaplarımızı onun ezberlediklerinden tashîh edip düzelttik. "-Görüyor musunuz ben boşuna mı gidip geliyorum, günlerimi zâyi mi ediyorum?" dedi. Biz de onun önüne kimsenin geçemeyeceğini anladık." Muhammed b. Ebî Hâtim (ö. 327/938): Suleym b. Mücâhid'in şöyle dediğini işittim." dedi: Ben "Muhammed b. Selâmel-Bîkendî'nin (ö. 225/839) yanında idim. Bana: "Biraz önce gelmiş olaydın yetmiş bin hadîs bilen bir çocuk görecektin!" dedi. Bu söz üzerine ben hemen dışarı çıkıp ona yetiştim ve: "Yetmiş bin hadîs ezbere bilen sen misin?" dedim. İmâmel-Buhârî "Evet, daha çoğunu da biliyorum. Sahâbîlerden ve Tâbiî'lerden sana herhangi bir hadîs nakledersem, muhakkak ben onların çoğunun doğum yıllarını, vefat yıllarını ve yaşadıkları yeri biliyorumdur. Ben, Sahâbe veya Tâbiîn'den naklettiğim her sözün aslını kendim Allah'ın Kitâbı'ndan veya Rasûlullah'ın (s.a.s.) Sünnet'inden ezbere bilirim." dedi." (el-Bennâ, H., 2018. 45-49).

Hasan el-Bennâ, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (ö. 256/870), okuma yazma öğrenirken hadîs ezberlemenin kalbine ilham olunduğuna yer vermiştir. (el-Bennâ, H., 2018. 45).

Hasan el-Bennâ, el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inin oluşumunda nasıl bir çaba içine girdiğini hadîs âlimlerinin, 100 hadîsin sened ve metinlerini değiştirip her birisi 10 hadîsi alıp el-Buhârî'ye okuyup bu hadîslerin metinlerinin aslını kendisine sorduklarında: "böyle hadîsler bilmediğini" ifade ederek onların sened ve metinlerini değiştirdikleri hadîslerin sened ve metinlerinin doğru şekillerini kendilerine okumuştur. Bu da onun hadîslerin sened ve metinlerini ezberleme de mahâretini, hâfıza gücünü ve Hadîs İlmi'ndeki imâmlığını tasdîk ettikleriyle ilgili olan bu hâdiseyi zikretmiştir. (el-Bennâ, H., 2018. 49-51).

2.9.Muslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) *es-Sahîh*'inin Te'lifinde Hadîs Âlimleri Arasında Mertebe Farklarını Belirtmek İçin Hadîs Râvîleri Arasında Mukâyese Yapmasına Yer Vermiştir

Hasan el-Bennâ, Cerh ve Ta'dîl âlimlerinin râvînin durumuna gösterdikleri ihtimâm kadar talebesinin hocasından hadîs tahammülüne (hangi yolla hadîsi aldığına) ihtimâm gösterdiklerini ifade etmiştir. Hadîs ricâlinden biri hadîs metnini, lafzını ve senedini eksik ezberlemeden ve sonra da hadîs rivâyet eden ricâlinin durumlarını fert fert iyice tanıyıp bilmedikçe hadîsinin farklı rivâyet yolları hususunda ilim sahibi olmadıkça hadîs hâfızı ve imâmı kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Bu hususa örnek olarak İmâm Müslim b. el-

Haccâc'ın (ö. 261/875) *es-Sahîh*'inin mukaddimesinde bu konuya kısmen de olsa değinmiş ve rivâyette takip ettiği metodu şöyle açıkladığını ifade etmiştir: "Bundan sonra sana anlatacağım şarta göre inşallah dilediğini tahrîc ve te'life başlıyoruz. Şart şudur: "Biz Rasûlullah'tan (s.a.s.) senedlerle gelen haberlerin tamamını ele alıyor ve onları 3 kısma, ravîlerini de 3 tabakaya ayırıyoruz. Birinci kısma gelince biz, bu kısımda başka haberlerden daha kusursuz haberleri öne almak istiyoruz. Çünkü bu haberleri nakledenler, hadîste istikâmet sahibi ve naklettiklerini sağlam nakleden kimselerdir." (el-Bennâ, H., 2018. 35).

Hasan el-Bennâ, râvîlerin haberlerini senedleriyle birer birer tetkik ettikten sonra hıfz ve hadîs nakletmekteki sağlamlığı kadar güçlü olmayan bazı kimselerin bulunduğu zikretmiştir. Bunların her ne kadar diğerlerinden aşağı mertebelerde olsalar da **doğruluk** ve **setr** (günahlardan sakınmak gibi) sıfatları hâiz olma ve ilimle haşir neşir olma hali şüphesiz ki onlara daha şâmil olduğunu da vurgulamıştır. Bu mertebedeki âlimlere örnek olarak Atâ b. Sâib (ö. 136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 137/754), Leys b. Ebî Süleym ve bunların emsâli râvîler olduğu kaydetmiştir. Bu âlimlerin, ilim otoriteleri nezdinde her ne kadar ilim ve vakarla tanınmışlarsa da kendilerinden rivâyet hususunda itkân ve istikâmet bulunan sâir akranlarının hâl ve mertebeleri bunlardan daha üstün oldukları cihetinden ilim otoriteleri nezdinde yüksek bir derece ve ulvî bir hasletleri olduğunu zikretmiştir. Atâ (b. Ebî Rebâh) (ö. 114/732), Yezîd ve Leys gibi zâtların hadîs nakletmekteki sağlamlık ve istikâmet hususunda Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750), Süleymân b. (b. Mihrân) el-A'meş (ö. 148/765) ve İsmâîl b. Ebî Hâlid ile karşılaştırıldığında onların bu niteliklere sahip olmadıklarını ve bunlara yaklaşamadıklarının görülebileceğini vurgulamıştır. Hadîs âlimlerince de bu hususta şüphe olmadığını, onlar nezdinde Mansûr'un, el-A'meş'in ve İsmaîl'in hadîs hıfzındaki titizlikleriyle meşhûr olduklarını ancak Atâ, Yezîd ve Leys'in (b. Sa'd) (ö. 175/791) bu nitelikleriyle tanınmadıklarını zikretmiştir. (el-Bennâ, H., 2018: 36-37).

Hasan el-Bennâ, Muslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'ini telif aşamasında hadîslerini derlerken râvîler arasındaki mertebe farklarına dikkat çektiğini şöyle zikretmiştir. "İbn Avn ve Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ile Avn b. Cemîl ve Eş'asel-Harrânî gibi akran zevâtı karşılaştırdığın zaman dahi vaziyet, diğerlerinde olduğu gibidir. Avn ile Eş'as, el-Hasan el-Basrî(ö. 110/728) ile (Muhammed) İbn Sîrîn'in (ö. 110/728) arkadaşlarıdır. (el-Bennâ, H., 2018. 39).

2.10.Muslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) Sika Olsa Bile Hadîs Ehli Olmadıkları İçin Hadîslerini Almadığı Râvîlerden Bahsetmiştir

Hasen el-Bennâ, Muslim b. el-Haccâc'ın sika olan râvîlerden rivâyet ederken dahi titiz davrandığına dair Ebû'z-Zinâd'ın (Abdullāh b. Zekvân el-Kureşî) (ö. 130/748)babasından rivayet ettiği şu habere yer vermiştir: Medine'de hepsi güvenilir 100 kişiye yetiştim ki onlardan hadîs kabul edilmez. Haklarında "**Hadîs Ehli**" değildir denilirdi." el-Hasen el-Bennâ, Ricâl kitaplarının Cerh ve Ta'dîle ilişkin bu gibi durumların şaşılacak durumlar olduğu tespit edilebileceğine vurgu yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018. 15).

2.11.el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerindeki Âhâd Haberlerle İlgili İmâm en-Nevevî (ö. 676/1277)İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) Görüşlerine Yer Vermiştir

Hasen el-Bennâ, İmâm en-Nevevî'nin *Muslim Şerhi*'nde âhâd haberlerle ilgili olarak yapmış olduğu şu değerlendirmeye yer vermiştir: "(Mütevâtir olmayan hadîs, zan ifade eden) âhâd haber gibi değerlendirilir. Bu konuda el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve diğerleri arasında fark yoktur. Ümmetin bu iki sahîh kitabı kabul etmesi içindeki hadîslerle, hadîsleri araştırmaya gerek olmadan amel etmeyi ifade eder. Bunda ittifâk edilmiştir. Fakat bu iki kitabın dışındaki âhâd haberlerde ise ancak senedleri sahîh olur ve sahîh hadîsin şartları varsa

onunla amel edilir. Ayrıca *Sahîh-i Buhârî* ve *Müslim*'deki hadîslerle amel etmek için ümmetin bu hadîslerin kesin olarak Nebî'nin (s.a.s.) sözü olduğu hususunda icmâ etmelerine de gerek yoktur. Kesinlik ifade etme ve bağlayıcılığı sadece *Buhârî* ve *Müslim*'e veya herhangi birine tahsis etme İbnu's-Salâh'ın tercihidir. İbnu's-Salâh ise buna meşhûr hadîs imâmları silsilesini ilave etmiştir." (el-Bennâ, H., 2018. 115).

2.12. el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875)*Sahîh*'lerindeki Haberlerin Sened ve Metinlerinin Sıhhatlerinin Kesinliği İlgili San'a Ulemâsının İcmâ Ettikleriyle İlgili Ebû İshâk İsferâyînî'nin Görüşüne Yer Vermiştir

Hasan el-Bennâ, Ebû İshâk İsferâyînî'nin (ö. 418/1027), el-Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'lerindeki hadîslerin sıhhatlerinin kesinliği ilgili San'a ulemâsının icmâ ettikleriyle şu değerlendirmeye yer vermiştir: "San'a ulemâsı, *el-Buhârî* ve *Muslim*'de bulunan haberlerin metin ve senedleriyle beraber sıhhatinin kesinliği hususunda icmâ etmişlerdir. Hiçbir durumda bu hususta farklı düşünen olmamıştır. Eğer bir ihtilâf ortaya çıkmışsa sadece rivâyet tarîklerinde ve râvîleri hususunda olmuştur. Bu hadîs kitaplarında geçen herhangi bir haberin hükmüne her kim karşı çıkar ve haberle ilgili geçerli bir yorumda bulunmazsa biz de onun bu hükmüne karşı çıkarız. Çünkü bu haberleri, ümmet kabul etmiştir." (el-Bennâ, H., 2018. 115-117).

Hasan el-Bennâ, İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245), *Sahîhayn*'da geçen bazı hadîslerin istisnâî olarak kesinlik ifade etmediğini söylemiş olsa da bunların hangi hadîsler olduğu hususunda bir şey konuşmamış olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1348) ise bu konuda şu değerlendirmeyi yaptığına yer vermiştir: "Bunların birçok çeşitleri vardır: Bunlardan biri, el-Buhârî (ö. 256/80) ve Muslim'in (ö. 261/875) *Sahîh* kitaplarında rivâyet ettikleri ancak tevâtür derecesine ulaşmamış haberlerdir. Bu haberlere birtakım karîneler kuşatmıştır ki bunlardan biri el-Buhârî ve Müslim'in bu sahadaki üstünlükleri, başkalarına nisbetle sahîhi sahtesinden ayırmak hususundaki titizlikleri… Kitaplarının ulemâ arasında birinci derecede kabul görmesidir. Yalnız bu karîne yani kitaplarının ulemâ arasında birinci derecede kabul görmesi bile ilim ifade etmesi yönünden mütevâtir derecesine ulaşmayan mücerred rivâyet yolları çokluğuna nispetle daha kuvvetlidir." (el-Bennâ, H., 2018. 117).

2.13.Hadîs İmâmlarının Râvîlerin Durumlarının Ortaya Çıkmasındaki Gayretlerinin Cerh ve Ta'dîl İlmi'ne Gösterdikleri Hassasiyetlerini Belirtmiştir

Hasan el-Bennâ, hadîs rivâyet eden imâmların râvîlerin sözlerine gösterdikleri hassasiyet, özel veya genel olarak onların işleriyle bağlantılı her ne varsa onlar hakkında sahip oldukları geniş ma'lûmâtlara dair bize aktardıkları bilgilerin, son derece şaşırtıcı olduğuna yer vermiştir. Râvîlerin rivâyetleriyle bağlantılı olan bazı davranışlarından dolayı bir kısım şüphelere kapıldıklarını ve sika olanlarından dahi hadîs rivâyet etmede zorlandıklarına işaret etmiştir. (el-Bennâ, H., 2018: 35).

Hasan el-Bennâ (ö. 1368/1949), hadîs rivâyetinde hadîsin râvîsinin durumunun bilinmesine nasıl özen gösterildiyse hocasının durumunun da bilinmesine özen gösterilmiş olduğuna vurgu yapmıştır. (el-Bennâ, H., 2018: 9).

2.14.Hadîs Uydurmakla ve Yalan Üretmekle İtham Olunanlardan Bazılarının İsimlerini Zikretmiştir

Hasen el-Bennâ, hadîs âlimlerinin veya ekserisinin nezdinde Abdullah b. Misver, Muhammed b. Saîdel-Maslûb, Gıyâs b. İbrâhîm, Suleymân b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehâî gibi kimselerin hadîs uydurmakla, yalancılıkla ve hadîs üretmekle ithâm olunmuş râvîlerden olduklarından dolayı bunların hadîsleriyle meşgûl olmadıklarını ifade etmiştir. (el-Bennâ, H., 2018. 7).

2.15.Hadîsin Sahîh Olduğunda Sahîhayn'da Geçmediği İcmâ Hâsıl Olmadığı Bir Kişinin Görüşünün O Hadîse Muhâlif Olduğu Gerekçeleriyle Hadîsin Terkedilemeyeceğini İfade Etmiştir

Hasen el-Bennâ, hadîsin sahîh olduğu anlaşıldığı zaman *Sahihân*'da rivâyet edilmiş olmasa dahi artık onunla amel etmek vâcib olduğunu zikretmiş, herhangi bir görüşten dolayı veya bir imâmı taklit etme maksadıyla ya da icmâ olup olmaması vehmiyle onunla amel etmek terk edilmez görüşünü zikretmiş ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *İ'lâmu'l-Muvakkı'în* adlı eserinde zikrettiği şu değerlendirmesini kaydetmiştir: "Allah'a ve Onun gönderdiği dînin hak olduğuna iman ediyoruz. Başka bir duygu ve düşünce içinde de olamayız. Eğer bir hadîsin Rasûlullah'dan (s.a.s.) geldiği doğruluk kazandı ve bunu ortadan kaldıran başka hadîsin varlığı doğrulanmadı ise bizlere ve bu ümmete düşen bu hadîsi kabul edip uygulamak ve buna karşı geleni dikkate almamaktır. Konumu her ne olursa olsun ister hadîsi rivâyet eden râvilerden birisi veya başkası fark etmez herhangi bir görüşüne ters düştü diye bu hadîsi terk edemeyiz." (el-Bennâ, H., 2018. 119).

Sonuç

Hasan el-Bennâ (ö. 1368/1949), Mısır'da doğmuş, klasik usûlde medrese tahsîli görmesinin yanında döneminin modern eğitim kurumlarında da eğitim görmüştür. Muvahhid ve mücâhid bir aksiyon adamı olarak **İhvân-i Muslimîn Teşkîlâtı**'nı kurmuş, Tevhîd aşkıyla yoğrulmuş ve talebelerini bu aşkla yoğurmaya gayret sarfetmiş ve şehâdetine kadar hak bildiği yolda mücâdele ve mücâhede etmiş bir İslâm da'vetçisidir.

Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atu Resâ'ili'l-İmâmi'ş-Şehîd Hasan el-Bennâ* adlı eserinden mülhem *Erkânu Bey'âtinâ'l-Aşere (On İlkemiz)*, *el-İslâm ve's-Siyâse (İslâm ve Siyâset)*, *Akâid Risâlesi*, *Hadîs Risâlesi*, *Tefsîr Risâlesi*, *Fıkıh Risâlesi* ve *Müslüman Kadın* adlı 7 kitabını Beyân yayınları 2016-2018 yılları arasında İstanbul'da neşretmiştir. Nida yayınları da bu eserlerin tamamını 3. baskısını tek cilt hâlinde *Risâleler* adıyla 2014 yılında neşretmiştir.Özgü Yayınları da *Cem'iyyetu İhvâni Muslimîn* adlı eserini neşretmiştir. Nida Yayınları, *Da'vetimiz Nûra Doğru*, *İnsanları Neye Dâvet Ediyoruz?*, *Hâtıralarım (Davanın Hâtıraları)*, *Gençlik-Cihâd*, *Hâtıralarım (Davetçinin Hâtıraları)*, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, *Risâleler Da'vet Esasları*, *Risâleler Me'sûrât*, *İhvân ve Seçimler-Davamız*, *Ramazân Risâlesi*, *Eğitim Risâlesi*, *Beşinci Kongre Risalesi*, *Münâcât Risâlesi*, *Davamızın Yeni Vizyonu*, *Kongreler Risâlesi*, *Müslüman Kardeşler ve Filistin Davası* adlı eserlerini yayınlamıştır.

Hasan el-Bennâ, *Hadîs Risâlesi* adlı eserinde genel hatlarıyla Hadîs Usûlü, Hadîs Istılahları, Cerh ve Ta'dîl, Metin ve Sened Tenkidi gibi konuları ele almıştır.

Hasan el-Bennâ, bir hadîsin sahîh olduğu anlaşıldığı zaman *Sahihân*'da yani el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinde bulunmasın gerekli olmadığını onunla amel etmek vâcib olduğunu zikretmiş, herhangi bir görüşten dolayı veya bir imâmı taklit gayesiyle veya icmâ olup olmaması vehmiyle onunla amel etmenin terkedilemeyeceğini belirtmiştir.

Hasan el-Bennâ, *Hadis Usûlü*'nün temel konuları arasında yer alan isnâd ve metin üzerine mülâhazalarını *Hadîs Risâlesi* adlı eserine derç etmiştir. Eserinde, sadece isnâd ve metne dair bazı değerlendirmeler yapmakla iktifâ etmemiş, hadîs ıstılahlarıyla ilgili tanım ve yorumlar da yapmıştır. Rıhle yapmanın ve hadîs rivâyetinde âl-i isnâdı araştırmanın selefin âdetlerinden olduğuna da yer vermiştir.

Hasan el-Bennâ, hadîs imâmlarının, râvîlerin durumlarına yaklaşımındaki hassasiyetlerini belirtmiş ve haklarında bilgiler vermesinin yanında hadîs âlimleri arasında mertebe farklarını belirtmiştir. Hadîs uydurmakla ve yalan üretmekle itham olunanlardan bazılarının isimlerini

zikretmiştir. Hadîs âlimlerinin, rivâyetlerine i'tibâr ettiği veya etmediği râvîleri de ismen zikretmiştir.

Hasan el-Bennâ, Sahâbe-i Kirâm'ın döneminden itibaren hem sened ve hem metin tenkiti yapılmış olduğunu, Hz.Âişe başta olmak üzere diğer sahâbîler de Kur'ân ve Sünnet bilgilerine dayanarak metinleri eleştirdiklerini zikretmiştir.

Hasan el-Bennâ, Rasûlullah'ın (s.a.s) hadîslerini hadîs râvîlerinin hangi şartlarda derlediklerine numûne teşkil etmesi açısından Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin(ö. 256/870)*el-Câmiu's-Sahîh*'inin derlenmesi örneğinden hareketle bir hadîs meclisinde isnâd ve metinleri birbirine karıştırılmış 100 hadîsin, isnâd ve metinlerin asıllarını tek tek okuması ezber gücüne bir örnek olarak sunması, gelecek nesillerin el-Buhârî'nin hadîsler üzerinde mahâretine dair güzel bir örnek teşkil etmiştir.

Hasan el-Bennâ, İmâm en-Nevevî (ö. 676/1277), İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Ebû İshâk İsferâyînî (ö. 418/1027) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerindeki âhâd haberlerin sened ve metin yönünden sıhhat konusunda San'a ulemâsının icmâsı ve ümmetin kabulü konusunda bazı karînelerin varlığına da vurgu yapmıştır.

Hasan el-Bennâ, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin(ö. 256/870) 11 yaşında iken hâfıza gücünü dair öğrencisi el-Firebrî'den (ö. 320/932) örnek zikretmesinin yanında hadîslerin isnâdlarındaki yanlışları düzeltmiş ve hadîslerde sened tenkiti yapmış olduğuna dair bazı örnekler zikretmiştir.

Hasan el-Bennâ, Muslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) sika olduğu halde Hadîs Ehli olmadığından dolayı hadîslerini almadığı râvîlerden bahsetmiştir.

İslâm Dünya'sında da'vetçi ve mücâdeleci kimliği yanında yazmış olduğu eserleriyle de dikkat çeken el-Hasan el-Bennâ, kendi döneminde olduğu gibi hem bugün hem de yarın fikirleri ve eserleriyle faydalı olmaya devam edecektir. Allah, rahmet eylesin.

Kaynakça

İbrâhîm el-Beyyûmî Gânim, "Hasan el-Bennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.XVI, 307-310.

el-Bennâ, Hasan, *Mecmûʿatu Resâʾili'l-İmâmi'ş-Şehîd Hasan el-Bennâ*, (terc. *Risâleler),* 1. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2008.

el-Bennâ, Hasan, *Risâleler*, (Tercüme: Mehmet Akbaş, Recep Songül, Mehmet Eren, Ahmet Akbaş) 3. Baskı, Nida Yayınları, İstanbul, 2014.

el-Bennâ, Hasan, *Erkânu Bey'âtinâ'l-Aşere,* (*On İlkemiz*), Beyân Yayınları, İstanbul, 2016.

el-Bennâ, Hasan,*el-İslâm ve's-Siyâse* (*İslâm ve Siyâset),* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018.

el-Bennâ, Hasan, *Akâid Risâlesi,* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018.

el-Bennâ, Hasan,*Hadîs Risâlesi,* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

el-Bennâ, Hasan, *Tefsîr Risâlesi,* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

el-Bennâ, Hasan, *Fıkıh Risâlesi,* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

el-Bennâ,Ha san, *Müslüman Kadın,* Beyân Yayınları, İstanbul, 2018).

el-Bennâ, Hasan, *Hadîs Risâlesi*, Beyân Yayınları, İstanbul, 2018.

Çelik, Maruf, *Ortak Payda*, 2. Baskı, Nidâ Yayınları, İstanbul, 2020.

el-Karadâvî, Yûsuf, *Köy ve Mektep Çocuğu Hâtıralarım*, Nida Yayınları, İstanbul, 2022.

el-Karadâvî, Yûsuf, *Fetvâlar,* 4. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul, 1996.

Muhammed Ahmed Râşid, *el-Bu'du'l-İnsân fî Da'veti İhvâni'l-Muslimîn*, Dâru'n-Nidâ, İstanbul, 2020.

Usâme Sa'd ve Îd el-Anteblî'nin, *et-Tarihu'ş-Şamil Li'l-İhvani'l-Müslimîn*, Dâru'n-Nidâ, İstanbul, 2017.

Yavuzyılmaz, Yusuf, *Müslüman Kardeşler Hareketi Kurucu Lideri Hasan el-Bennâ,* Çıra Yayınları, İstanbul, 2020.

Yıldırım, Sedat, "Hasan el-Bennâ'nın (1906-1949) Sünnet/Hadis Perspektifi", Genç Mütefekkirler Dergisi, 2021. 2/1: 113-134.

Recent Academic Studies

Yeni Pazar Mh. Ali Okumuş Cad. Mevlana Sitesi A Blok – Çayeli / Rize

978-625-00-1719-7

مع تطور مناهج البحث العلمي وتنوع غاياته ومراميه، غدت العلوم الاجتماعية والتاريخية والقانونية أكثر التصاقا بالحياة المتسارعة، ففي كل يوم كشف جديد، وفي كل حين نظريات متجددة، تثبت على الدوام أن العلم الذي لا يزكو يموت، وزكاء كل علم ومعرفة في إنفاقه في قاعات الدرس وتحصيله بين أوراق الكتب والمجلات، ولكن أنى لصاحب العلم أن يسطع، وللمعرفة أن تزكو إذا كنا جزرا متباعدة
لا تتصل ببعضها بوثائق يسند بعضها بعضا

